Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Çeviri Edimi

FARUK YÜCEL

DOST

Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Çeviri Edimi

Faruk Yücel

1966'da Avanos'ta doğdu. 1970-1984 yılları arasında Almanya'da yaşadı. 1986'da Hacettepe Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde lisans eğitimi gördü. 1991'de Ankara Üniversitesi DTCF Alman Dili ve Edebiyatı kürsüsünde yüksek lisansın ardından 1994'te aynı alanda doktora eğitimine devam etti. 1991'de Ankara Üniversitesi TÖMER'de Almanca okutmanı olarak çalıştı. 1992'de İzmir TÖMER'in şubelerinde okutmanlığın yanı sıra farklı düzeylerde yöneticilik yaptı. 2001 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde öğretim üyesi ve 2002'den itibaren Almanca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır. Çeviribilim, çeviri tarihi, yazınsal çeviri, karşılaştırmalı yazın, modern Alman yazını alanlarında farklı dergilerde çalışmaları yayımlanmıştır.

D

Yücel, Faruk
Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Çeviri Edimi
ISBN 978-975-298-289-5 / Dost Kitabevi Yayınları
Haziran 2007, Ankara, 259 sayfa
Dilbilim-Çeviri Kuramı-Notlar-Kaynakça

TARİHSEL VE KURAMSAL AÇIDAN ÇEVİRİ EDİMİ

Faruk Yücel

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-289-5

Tarihsel ve Kuramsal Açıdan
Çeviri Edimi
FARUK YÜCEL

© Dost, 2007

Bu kitabın tüm yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Haziran 2007, Ankara

Yayına hazırlayan, Aslı Güneş

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve C., Pelin Ofset Ltd. Şti.
Mithatpaşa Caddesi 62/4 Yenişehir 06420 Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad 37/4, Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 Faks: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com
bilgi@dostyayinevi.com

Teşekkür 9

Giriş 11

1 Antik Dönemde Çeviri Edimi 21

2 İnancın Gölgesinde Çevirinin Sadıklaştırılması 34

3 Aydınlanma Döneminde Çeviri Edimi 50

4 Romantik Dönemde Çeviri Edimi 59

5 Yirminci Yüzyılda Çeviribilimin Doğuşu 78

6 Çeviride Dilden Kültüre Geçiş 120

Sonuç 185

Notlar 192

Kaynakça 251

Canım annem Elif ve babam Necati Yücel'e

Teşekkür

Bu çalışmanın oluşmasında bana destek veren Dokuz Eylül Üniversitesi'ne, Saarland Üniversitesi'nde DAAD bursu kapsamında bana araştırma olanağı sağlayan Sayın Prof. Dr. Gerzymisch-Arbogast'a, çalışmamın düzeltmelerinde yardımcı olan dostum Mahmut Aslan'a ve manevi desteğini hiç eksik etmeyen sevgili eşim Zehra Esin'e, minik kızım Deniz Selin'e ve aileme teşekkür ederim.

İzmir, 2005
Dr. Faruk Yücel

Giriş

Çeviri ediminin insanlık tarihi kadar eski olması, insanın sosyokültürel bir varlık olarak içinde yaşadığı dünyayı daha iyi anlayabilmek için kendi kültür, düşünce ve yaşayış biçiminden farklı olanlarla iletişim kurma gereksinimiyle ilintilidir. Bu iletişim, ortak yaşam alanını paylaşmanın bir gereği olduğu kadar, savaşların, ticaretin, göçlerin sonucunda doğan zorunlu ya da istendik ilişkilerin de bir sonucudur. İnsanın doğasından kaynaklanan "güçsüzlüğün/çaresizliğin" üstesinden gelebilmesi, ancak kendisinden farklı olan insanların düşünce ve deneyimlerinden yararlanmasıyla, başka bir söyleyişle, bir arada yaşamasıyla olanaklı olmuştur. İnsanoğlu, buluş ve keşiflerle kendi maddi ve manevi sınırlarını genişletip dünyaya açıldıkça, "ben-merkezci" dünya görüşünden sıyrılarak kendisi gibi olmayanlara, düşünmeyenlere karşı ilgisini artırmıştır. Fakat kendi dili, duygu ve düşünceleri paylaşmada yetersiz kalınca başkalarıyla anlaşabilmek için "yeni", "ortak" bir dilin yaratılması kaçınılmaz olmuştur. Kimi zaman yanlış anlamalara, kimi zaman önyargılara neden olan, kimi zaman dünya barışına katkıda bulunan bu dili yaratmak, düşünüldüğü

kadar kolay gerçekleşmemiştir. Çünkü, insanın kendine "yabancı" olan bir dil yaratabilmesi için, öncelikle kendi dilinin ayrımına varması gerekiyordu. Belki de bu bilinç, doğuştan sahip olduğu anadilinden farklı olan bu dil, genel anlamda insanın doğa tarafından sınırlandırılmış olmasına karşın, "özgürlüğe" attığı ilk adım olacaktır. Bunun nedeni, "kendisinin" yaratmış olduğu bu dilin, düşünce ve duygularını yansıtan anadilinin anlatım olanaklarını genişleterek insanın kendine ve dünyaya farklı bir pencereden, farklı bir gözle bakmasına, onu daha iyi anlamasına yol açmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için de insanın düşüncelerini biçimlendiren, onu bazen sınırlandıran kendi diline karşı "yabancılaşması" gerekiyordu. Bu "yabancılaşma" içinde bulunduğu dilsel dünyaya karşı daha kuşkulu davranmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar bu "yabancılaşma", insanı kendinden uzaklaştırsa da, sonunda kendini ve dilini "yeni"den bulabilmesi, ancak böylesi bir uzaklaşmayla mümkün olabilirdi. Öte yandan, bu uzaklaşma, dış dünyayı yansıtan, onunla özdeşleşen dilin birey tarafından belirlendiğinin de bir göstergesiydi. Bu açıdan bakıldığında, çeviri, çelişkili gibi görünse de, dil bilincinin ve dilde yaratıcılığın en önemli etmenlerinden biri olmuştur. Belki de, çevirinin sayısız yazar için vazgeçilmez olmasının ya da çoğu kez yazarlığa çeviriyle başlanmasının ardında yatan neden, çevirinin anadilin anlatım olanaklarını, onun sınırlarını zorlamasında aranabilir.[1]

Felsefi bağlamda gerekliliğini vurgulamaya çalıştığımız çeviri ediminin insanlık tarihi kadar eskilere dayandığı bilinmektedir. Bunun ilk izlerini, dillerin, dolayısıyla çevirinin doğuşunu simgeleyen Babil söylencesinde bulmak mümkün. Ancak bu söylenceye geçmeden önce neden Babil şehrinin seçildiğini anlayabilmek için, Babil sözcüğünün etimolojik anlamını çözümlemek ve bunu çeviri olgusuyla bağdaştırmak gerekiyor. Karmaşa anlamına gelen "Babil"in[2] dillerin doğduğu yer olmasının yanı sıra, tanrının burada insanları cezalandırarak onların "dil birliğini" bozması, bir rastlantı olarak kabul edilemez. Gerçekten çevirinin doğuşu, insanlar arasındaki iletişimi zorlaştıran karmaşık bir durumun sonucu mudur? Yoksa insanın bu karmaşadan "kurtulmasını" çeviri mi sağlayacaktır? Tanrı acaba neden insanı cezalandırmak için böyle bir yol seçmiş olabilir? Genel olarak olumsuz biçimde yorumlanan bu olguyu gerçekten de insanlara verilen bir ceza olarak mı algılamak gerek? Bütün bu sorular hakkında düşünmek, çevirinin doğası ve işlevini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Babil söylencesinin çeviri açısından öneminin altını çizen Herder, Schiller, Goethe, Benjamin, Derrida, Steiner, Klöpfer'ın dışında birçok yazara/düşünüre göre çeviri olgusu, simgesel anlamda dille-

rin birbirinden ayrıldığı Babil Kulesi'nin yapımıyla ilişkilendirilir. Çevirinin anlamı ve işlevi konusunda önemli ipuçları veren bu olgu, *Tevrat*'taki bir söylenceye dayanmaktadır. Bu söylenceye göre, daha önce tek bir dile sahip olan insanların, gücü simgeleyen ve gökyüzüne kadar ulaşan bir kulenin yapımına girişmeleri, tanrı tarafından bir başkaldırı olarak görülür. Kendisiyle boy ölçüşülmesine öfkelenen tanrı, bu kulenin yapımını engellemek için dillerini bölerek insanları cezalandırır. Dolayısıyla kulenin yapımı için gerekli olan ortak iletişim dilinin ortadan kalkmasıyla, var olan dil birliği bozulur. Bu engele karşı zorunlu bir gereksinim olarak gelişen çevirinin işlevlerinden birinin, belki de soyut düzlemde insanların kaybetmiş oldukları "ortak" dili, birbirleriyle anlaşabilmek için yeniden sağlamak olduğu söylenebilir. Başka bir söyleyişle, tanrı tarafından cezalandırılmasına karşın, insan, çeviri aracılığıyla diller arasındaki engelleri aşarak dilini bilmediği başka insanlarla iletişim kurma olanağını aramaktadır. Rolf Klöpfer de bu bağlamda, çevirinin Babil'deki dil karmaşasına karşı bir tepkinin ötesinde, insanlığın varoluşundan itibaren ele alınması gerektiğinin altını çizer.[3] Babil'deki tepki bir anlamda insanlığın evrenselleşme çabasının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü çeviri ile kültürler/diller arasındaki sınırlar ortadan kalkarak hoşgörü ve bilgi alışverişi gerçekleşmektedir. Herder'in, Babil'deki dil karmaşasını "gerçek bir şans"[4] olarak nitelendirmesine benzer bir yaklaşımı Schiller'de de görmek mümkündür. İnsana verilen cezayı Schiller, insanın özgürleşmesinin bir adımı olarak görmektedir.[5] Çeviri edimi, anlaşmanın neredeyse olanaksız olduğu dil karmaşasının üstesinden gelerek diller/kültürler arası iletişimi sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda farklı kültürlerin oluşturdukları yapıtları tanıma ve kendi yapıtlarını başka kültürlere tanıtma işlevi de görüyor. Dolayısıyla, insanın sınır tanımaz gücünün anlatımı olan bu kulenin yapımı, simgesel düzlemde çeviri edimi aracılığıyla sürdürülmüştür denebilir. Kuşkusuz, engelleri aşmanın getirdiği bu özgürleşme sürecinin zorlu ve engellerle dolu olması doğaldır. Çünkü çeviri yoluyla insanlar bazen kendilerinden farklı olanları kabul etmeye, bazen de kendisinin ne kadar farklı olduğunu anlamaya, geleneksel değerleri sorgulamaya, eleştirmeye zorlanmaktadırlar.

Babil söylencesi çeviri ediminin doğuşunu simgelese de çeviri olgusunu geniş anlamda insanın varoluşundan itibaren evreni kavramaya çalışmasıyla özdeşleştirmek mümkündür. Çünkü çeviri edimi yazılı ya da sözlü bir dönüştürme işleminin dışında insanın dünyasını anlama ve anlamlandırma sürecinin de bir parçasıdır. İnsanın doğasına özgü olan bu yetinin, insanın soyut düzlemde imgelerle düşünmeye başladığı zamandan itibaren

varlığını sürdürmekte olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, mağara duvarlarına çizdikleri resimlerle başkalarına bir şeyler anlatmak, kendinden sonra gelen kuşaklara bir ileti, bir deneyimi aktararak düşüncelerini kalıcı kılmak isteyen ilkel insanların yapmış oldukları bu "basit" çizimleri ilk çeviri edimi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Çünkü bir düşünceyi/deneyimi/duyguyu başka bir işaret dizgesiyle aktarmaya, anlatmaya çalışan ilkel insanların kafasındaki imgeyi renklerle somutlaştırması için bir tür çeviri edimi gerçekleştirmeleri kaçınılmazdı. Bir başka anlatımla, insanların farklı işaretlerle farklı anlamlar oluşturulabileceklerini kavramaya başlamalarıyla ilk çeviri olgusunun gündeme geldiğini söylemek mümkündür. İnsanlar çevrelerinde bulunan farklı dizgeleri, ancak anlayabilecekleri başka bir işaret dizgesine dönüştürebildikleri, daha doğrusu, işaretlere bir anlam katarak çevirerek yorumlayabildikleri oranda simgeler kendileri için bir anlam kazanır. Çeviri ediminin işlevinin, bir anlamda Klöpfer'ın vurguladığı gibi, "anlaşılamayanı anlaşılır",[6] başka bir anlatımla, "bilinmeyeni bilinen şeylerle anlaşılır kılmak"[7] olduğu düşünülürse, ilk "çevirmenlerin" çevirinin kurumsallaşmadığı dönemlerde günlük hayatta karşılaşılan sorunları ve açıklanamayan doğal olguları yorumlayan kişiler olduğu söylenebilir. Klöpfer bu bağlamda *Die Theorie der literarischen Übersetzung* (*Yazınsal Çevirinin Kuramı*) adlı kitabında, Mısır'daki çevirmenlerin tanrı tarafından insana gönderilen iletileri aktarmakla görevli bir aracı konumunda olduğuna işaret ederek çevirmenlerin yabancı olanı kendi düzlemine indirgediğini belirtir. O dönemin çeviri anlayışını "tanrı dilinin insan diline aktarımı" olarak nitelendiren Klöpfer, bunun en belirgin kanıtını yazınsal metinlerdeki yansımalarda görür. Çünkü orada da tanrı, insanlarla iletişim kurmak için onların kılığına girer, dolayısıyla düşünceler bir çevirmen aracılığı ile insanlara aktarılır.[8] Görüldüğü gibi ilk çağlardaki çevirmenlik imgesi geleneksel anlamdaki imgeden farklı olarak çevirmenin salt dilsel işaretleri değil, gizemli, doğaüstü olguları yorumlayıp açıklama görevini de taşımak zorunda kalmıştır. Bir başka anlatımla, farklı düzlemde de olsa anlaşılamayanları anlaşılır kılmak çevirmenliğin bir parçası olarak görülmektedir.

İlkel insanın kendi varlığını sürdürebilmek için içinde bulunduğu dünyaya karşı duyumsadığı yabancılığı ve korkuları başkalarıyla paylaşabilmeyi ve anlatmayı çeviri edimi ile aşmış olduğu ileri sürülebilir. Fakat bunun kolay bir süreç olmadığı kesindir. Çünkü dünyayı ve karışık imgeleri anlamak ve anlamlandırmak her zaman kolay olmamıştır. Bazı insanların bu konuda başkalarından daha yetenekli ya da daha geniş bir hayal gücüne sahip olması doğaldır. Bu açıdan bakıldığında, işaret dizgelerini

anlamlandırarak başkalarına da açıklayabilme yetisine sahip kişilerin toplumdan farklı olmaları onları ayrıcalıklı kılmıştır. Toplumun yararına hizmet eden ve 'bilinmeyeni' açıklayabilen bu kişilerde bulunan yetinin herkeste olmaması, 'çevirmen' diye adlandırılan kişilere bir üstünlük kazandırmıştır. Bunun en iyi göstergesi, çevirmenlerin aracı olarak kimi zaman danışman niteliğinde görev yaparak dolaylı biçimde önemli kararların alınmasında etkili olmalarıdır.

Çevirmen diye adlandırılan kişilerden beklenen, iki dil arasında daha çok da kendi dilinin yararına hareket ederek iletişimi, anlaşmayı sağlayan bir köprü kurmasıdır. Fakat bu köprü kendi içinde bir çelişkinin varlığına da işaret eder. Bu köprü üzerinde, başka bir anlatımla, iki dil arasında gidip gelen çevirmen, her iki tarafın bir parçası, ya da tam tersi, hiçbir tarafa ait olamama konumu içerisindedir. Bu nitelik, çevirmene yabancı insanlar arasında anlaşmayı sağlayabilmesinden dolayı saygınlık kazandırdığı gibi, bir güvensizlik duyulmasına da neden olmuştur.[9] Çünkü "çevirmen" yabancı kültüre de yakın olan, yabancı kültürün dilini konuştuğunda "değişen", güvenirliliğinden kuşku duyulan, kendi kültürüne yabancılaşan bir insana dönüşmektedir. Bu düşünceyi kanıtlayan en iyi gösterge, Antik Yunan'da çevirmenin Hermes ile özdeşleştirilmesidir. Bunun nedenini anlayabilmek için Hermes'in taşıdığı niteliklere bakmak gerek. Bilindiği gibi Hermes, tanrının habercisi olmasının yanı sıra tüccarların, seyahat edenlerin, hırsızların, bereketin de tanrısıdır.[10] Bu nitelikler, çevirmene bakışın ne kadar çelişki dolu olduğunun bir göstergesidir. Çevirmene karşı duyulan bu çelişkili yaklaşımın ağır sonuçlarını, çeviri tarihinde de görüldüğü gibi, çevirmenler kimi zaman hayatıyla, kimi zaman ise ceza çekerek ödemek zorunda kalmışlardır. Fakat insanlık tarihindeki düşünsel ve sanatsal düzlemdeki gelişmelere zaman zaman ön ayak olan çevirinin gerekliliği, bu savaşımın insan varoluşunun bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü bir bütün olan insanlığın birbirinden etkilenmelerini, öğrenmelerini, paylaşmalarını sağlayan çeviri, insanın kendini daha iyi tanımasına, geliştirmesine, zenginleştirmesine giden en etkili yollardan biridir. Çeviri aracılığıyla bizim dışımızda bulunan, kendine özgü bir geçmişi, düşünce biçimi olan bir dünyayı kendi "evimize" getirerek sınırlı yaşamımıza yeni ufuklar, pencereler açılır.

Konumuz bağlamında ilk "çevirmenlere" bakışın önemi ortaya konurken, çeviri tarihinde dönemlere göre değişen çevirmen imgesinin nasıl oluştuğu ve geliştiği, aynı zamanda çeviri edimiyle çevirmenliğin ne kadar iç içe kavramlar oldukları görülecektir. Çevirmenliğin salt bir iş olmasının dışında, çeviri tarihi boyunca sosyokültürel, siyasal, hatta ekonomik

etmenlere bağlı, olumlu ve olumsuz anlamda değişen kimliklere sahip olduğu, bu çalışmada yeri geldiğince kanıtlanmaya çalışılacaktır. Çünkü çeviri ediminin, dönemlere göre farklı değerlendirilmesine koşut olarak çevirmen kimliği de değişecektir. Bu değişiklik, çeviri edimine olan bakış açısı için de söz konusudur. Kimi zaman toplumlara yön veren, kimi zaman da onlara esin kaynağı olabilen bu karmaşık kavramı tanımlamak ve anlatmak sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü çeviri denilen olgu ancak kendini etkileyen birçok etmen ve süreçlerle birlikte ele alındığında kavranılabilen edimsel ve kuramsal bir alandır. Bu alanın geniş ve çok düzlemli bir yapının sınırları içerisinde varlığını genişleterek sürdürmesi, onu belli kalıplar içerisinde görmemizin ne kadar yanlış olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, belki de çevirinin genel anlamda insanın farklı yönlerini başkalarıyla paylaşma olanağı sağlayan kültür koşullu olgulardan biri olmasıdır. Düşünsel düzlemde ele alındığında çeviri olgusunun dilsel bir dönüştürme işleminden çok, insanın kendi doğasını ve evrenini anlamada kullandığı temel araçlardan biri olduğu görülecektir. İnsanoğlunun aslında hiçbir olguyu "çevirisiz" anlaması ya da yorumlaması olası değildir. Bu görüşten yola çıkarak çeviriyi bir anlamlandırma ve insana özgü bir algılama biçimi olarak da değerlendirilebiliriz. Fakat bu çalışmanın ereği, çeviriyi felsefi bir düzlemde genel bir olgu olarak tartışmak değildir. Bizim burada tartışacağımız çeviri olgusu daha çok bir dilde oluşturulmuş bir yapıtın bir başka dile aktarılmasını içeren süreçleri ve onun sonucunda oluşmuş olan ürünü tarihsel bir bakış açısıyla irdelemek olacaktır. Bunun için çevirinin geçirmiş olduğu aşamaları, onu etkileyen ve biçimlendiren olguları, tarihsel gerçeklerle birlikte betimleyici ve gerekçelendirici biçimde ele almaya çalışacağız. Çeviriyi irdeleyen ve ona ilişkin tarihsel gelişimi işleyen kaynakların birçoğunda, önemli yazarların/çevirmenlerin çeviriye ilişkin görüşleri sınırlı biçimde aktarılmasına karşın, bu görüşlerin ardında yatan tarihsel-kültürel etmen ve koşulların göz ardı edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bazen bu düşünceler kalıplaşmış ve çok genel bir çerçeveyi yansıtan, örneğin sadık-serbest çeviri, anlama-sözcüğe bağlı çeviri, çevrilemezlik-çevrilebilirlik gibi belli kavramlarla ve yaklaşımlarla özdeşleştirilerek yorumlanmıştır. Oysa bu çalışmada da görüleceği gibi, salt bir kavrama ya da yaklaşıma bağlı kalmak, çevirinin özüne aykırı olduğu gibi, bu kavramları göreceli bir açıdan irdelemek daha gerçekçi olacaktır. Bu nedenle çeviri tarihine ilişkin bölümlerde olası oranda bütünsel ve eytişimsel bir bakış açısıyla konular tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Antik, Ortaçağ, Aydınlanma gibi dönemlerin genel düşünsel ve toplumsal yapılarla çeviriye yönelik düşünceler arasında kurulan

bağlara ve onun yarattığı çeviri anlayışının ardındaki etmenlere önem verilmiştir. Bu bağları açımlayarak çeviri tarihindeki bir dönemin kapsamını, onu etkileyen başka belirleyicileri de içine alarak başka çalışmalarla genişletmek zorunludur. Çünkü salt bir tarihsel dönemi ya da Schleiermacher, Benjamin gibi düşünürlerin çeviriye ilişkin görüşlerini genişleterek bir kitap çalışması yapmak olasıdır. Biz burada kendi kapsamımız ve çeviri tarihiyle birlikte yirminci yüzyılda ortaya çıkan bazı çeviri yaklaşımlarını ve kuramlarını odak alacağız. Dolayısıyla farklı dönem ve kuramların bir çalışmada ele alınmasının doğal sonucu olarak, bazı konuları sınırlayarak irdelemek kaçınılmazdır. Çalışmada her ne kadar Alman çeviri tarihi ve kaynakları esas alınmış olsa da, Holmes, Even-Zohar, Toury, Nida gibi kuramcıların görüşleri ve çeviriye ilişkin yaklaşımları da yeri geldiğince yer almıştır. Farklı dillerdeki çeviri kuramları arasındaki etkileşimi artırmak ve yeni bakış açıları kazandırma ereğiyle Alman çeviri tarihini ve belli kuramlarını Türkçe olarak ele almanın çeviriyle ilgilenenler ve karşılaştırmalı çalışmalar yapmak isteyenler için yararlı olacağı kanısındayız.

Çevirinin alanlar arası bir bilim dalı olmasının yanı sıra siyaset, sosyoloji, dilbilim, etnoloji, psikoloji gibi birçok alanla etkileşim içinde bulunması, çeviriyi salt belli sınırlar içinde görerek genel bir yaklaşıma ulaşmayı neredeyse olanaksız kılar. Bunun aksini savunmak, yüzeysel bir irdelemenin ötesine geçilemediği anlamını taşır. Çünkü her alanın çeviriye bakışı ve aralarındaki ilişki biçimi değişmektedir. Örneğin siyasal yapı, çeviri politikasını nasıl etkilemekte, toplumun çeviriye bakışı çeviri edimini nasıl belirlemekte ya da toplumların kendilerine özgü değerleri ve içinde yaşadıkları doğa ile ilişkileri çeviride ne gibi sorunlar yaratmaktadır? Metin türlerine göre çeviri yaklaşımında çevirmenin yeri neredir? Sözlü ve yazılı çevirilerde hangi yöntemlere ağırlık verilmeli gibi çoğaltılabilen sorular, çevirinin ne kadar geniş bir alanı kapsayabileceğini göstermekle birlikte, çevirinin birçok etmen tarafından belirlendiğinin de bir göstergesidir.

Bu çalışmanın bir başka amacı ise çeviride kullanılan kavramları kalıplaşmış anlamlarının dışında eleştirel anlamda gözden geçirerek yeni bakış açıları kazandırmaktır. Bunun için çevirideki bazı kavramları sorgulayıcı biçimde yeniden tanımlamaya gidilmiştir. Örneğin, serbest-bağlı çeviri yaklaşımından ne anlaşılmaktadır? Neye göre çevirmen serbest-bağlı bir çeviri yapmış olur? Bu kavramlar tarihsel süreçle birlikte nasıl anlam değişimine uğramışlardır? Bu kavramları belirleyen toplumsal-kültürel etmenler nelerdir? Bazı çeviri kuramcılarının yaptığı gibi çe-

virmenlerin yaklaşımlarını bu kavramlara dayanarak açıklamak ne derece sağlıklıdır? Serbest/bağlı bir çeviri ne kadar kaynak metni yansıtmaktadır? Bu gibi soruların tamamının ayrıntılı bir biçimde yanıtlanmasına odaklanmak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Burada belli kavramlar üzerinde tartışmaktan çok, çeviri edimi ve biliminin gelişmesinde rol oynayan, onu etkileyen bu gibi kavramların içeriklerinin nasıl dönemlere göre farklılaştığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Burada önemli olan bazı soruları dile getirmek ve var olan kavram kargaşasını ortadan kaldırmaya çalışarak çeviribilime daha geniş bir açıdan bakmayı sağlamaktır. Bir başka anlatımla, çeviri edimiyle ya da kuramıyla ilgilenen okurların eleştirel bir bilinç kazanmaları, kavramların göreceliği vurgulanarak, bakış açılarına göre yorumlayıp sorgulanması gerektiği gösterilerek bilimsel bir düzlemde tartışmaları amaçlanmıştır.

Bu çalışmada çeviri edimini ve çeviriyi tarihsel bir açıdan irdelemenin dışında yirminci yüzyıldaki bazı kuramlar ve yaklaşımlar da eleştirel bir biçimde gözden geçirilecektir. Bunun için farklı kuramlar arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinileceği gibi, çeviride tek yönlü bir yaklaşımın bilimsel açıdan neden yetersiz kaldığı eleştirel biçimde ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun dışında, yirminci yüzyılda "erek odaklı" olarak nitelendirilen çeviri yaklaşımlarının çeviribilimde hangi değerler dizisi (paradigmalar) değişmesine neden olduğu da sorgulanacaktır.

Görüldüğü gibi, yirminci yüzyıldaki çeviri edimini ve bilimini anlayabilmek için çeviri tarihini bilmek, çeviriye ilişkin bazı kavramların/yaklaşımların nasıl ve neye bağlı oluştuğu, bunlar arasında ne gibi bir bağlantının olduğunu kavramak açısından önemlidir. Çeviri hakkında bazı düşüncelerin kaynağını bulabilmek, çevirinin tarihsel gelişimini izleyebilmekle mümkündür. Çünkü çeviri tarihi, içerikleri değişen kavramların ve yaklaşımların durağan değil, bazı sosyokültürel etmenlere bağlı olarak görecelişebileceğini anlamamızı da sağlamaktadır. Bunun yanında çeviri tarihini bilmenin başka bir yararı da José Lambert'in vurguladığı gibi, "(...) çevirmenlere, gölgeden çıkıp zihinsel faaliyetlere yaptıkları katkıları anımsatarak kendilerine olan güvenlerinin artmasına yardımcı olmak[tır]".[11] Çeviri ile tarih arasındaki ilişkinin irdelendiği bu çalışmadaki dört bölümde kaynak ve erek metinle çevirmenin ilişkisinin tarihsel gerçeklerle nasıl örtüştüğü kanıtlanacaktır. Bu bağlamda çağdaş çeviri kuramlarının temelini oluşturan bazı düşünce ve yaklaşımların nereden kaynaklandığını, günümüzde nasıl yorumlandığını ayrıntılı biçimde irdelemek de gerek.

Başka bilim dallarında olduğu gibi çeviribilimin de tarihsel bir altyapıya dayanan bir gelişim süreci içinde olduğu açıktır. Çeviribilimi daha

iyi yorumlayıp görüşler arasındaki ilişkileri daha nesnel biçimde ele alabilmek için, çeviri ediminin ve söylemlerinin nasıl bilimsel bir niteliğe dönüştüğünü gözden geçirmek yararlı olacaktır. Çünkü çeviribilimde dile getirilen bazı konuların başka bağlamda ve farklı bir düzlemde çeviri tarihinde de dizgesel biçimde olmasa da sorgulandığı ancak böyle anlaşılacaktır. Günümüzde bile çeviribilimin özüne ilişkin, çeviri nedir, nasıl çevrilmeli, kimin için çevrilmekte, çeviri eleştirisinin ölçütleri nelerdir gibi sorulara çeviri tarihinde yanıtlar arandığını söylemek olası. Anlamını hâlâ koruyan bu gibi soruların ardında yatan nedenler, bu bölümlerde çeviri tarihi açısından ortaya koyulacaktır.

Çalışmamızda konu edilen çeviri yaklaşımları daha çok yazınsal metinlere yöneliktir. Her ne kadar günümüzde uzmanlık metinleri, uygulamalarda daha çok ilgi alanına girmiş olsa da, çeviriye ilişkin sorunlar yazınsal metinler üzerine odaklanmaktadır. Bunun nedenini bu tür metinlerin karmaşık yapılarında ve öznel anlatımında aramak gerekir. Çeviri tarihinde söz konusu olan yabancılaştırıcı çeviri, çevrilemezlik anlayışı, biçemi yansıtma, estetik etkiyi sağlama gibi konular daha çok yazınsal metinler bağlamında dikkati çekmektedir. Fakat yine de çeviri ediminin ve kuramının gelişimi için önemi yadsınamaz olan kutsal metinlerin çevirisine de ağırlık verilmiştir. Bilindiği gibi müzik, resim gibi birçok sanatın doğmasına, yayılmasına neden olan dini kurumlar, çeviriyi de derinden etkilemiştir. Çeviriye ilişkin düşüncelerin Hieronymus, Luther, Schleiermacher gibi dinle ilgilenen kişiler tarafından geniş biçimde dile getirilmesi nedeniyle kutsal metinlerle başlayan çeviri sorunlarının giderek yazınsal metinlere de yansıdığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Yazınsal ve kutsal metinlerin konu edinildiği çeviri yaklaşımlarının çeviri tarihinde ağırlıklı olmasının bir başka nedeni ise, yirminci yüzyıla kadar bu tür metinlerin daha çok çeviri söylemlerinde gündemde olmasıdır.

Bu çalışmanın bir başka belirleyici niteliği ise, kuramsal düzlemde çeviriye ilişkin tartışmaların yapılmasıdır. Bir başka anlatımla, çeviriye ilişkin konular örneklemeye değil, kuramsal ve düşünsel bir yapıya dayanmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, çeviriyi ve çeviribilimi odak alarak konularını "nesnel" bir düzlemde ele alacaktır. Fakat bu, kuramsal düzlemde sürdürülen tartışmalardan yola çıkarak örnekler verilemez anlamına gelmemeli. Önemli olan burada irdelenen çeviri yaklaşımlarından yararlanarak bunu başka çalışmalarda zemin oluşturacak biçimde uygulamayı desteklemektir. Çünkü bir metnin nasıl çevrildiği ya da neden bu biçimde çevrildiği ancak kuramsal bir yaklaşımın olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla bu çalışma, uygulamaya yönelik çalışmalara esin kaynağı olabi-

leceği gibi, çevrilmiş metinlerin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda da okuyuculara ipuçları sunmaya çalışmaktadır. Karşılaştırmaya dayanan uygulayıcı çalışmalarda genellikle doğru-yanlış çeviri yaklaşımını yansıtan "hata avcılığına" burada başvurulmamıştır. Çeviriye ilişkin çalışmalarda kuramsal konuların genellikle göz ardı edildiği bilinmektedir. Oysa bu tür çalışmaların artması, çeviribilimin gelişmesi için bir zorunluluktur. Kuramsal bir altyapısı olmayan bir irdelemenin, çevirinin bilimsel bir nitelik kazanmasına çok az katkısı olacağı bir gerçektir. Bu nedenle çeviribilimsel bir bakış açısı olmayan çeviri eleştirilerinde daha çok kaynak metnin yüzeysel yapısına ve dil içi etmenlerine odaklanmaktadır. Böyle bir yaklaşımın aynı zamanda çeviriye ilişkin bilimsel bir söylemin ve terminolojinin oluşmasına da katkısı beklenemez. Her şeyden önce çeviri ile ilgilenenlerin çevirinin kendine özgü bir bilim dalı ve kendi yöntemleri olduğunu kabul etmeleri, bu bilim dalının gelişimi açısından önemlidir. Bu görüşten yola çıkan bu çalışma, çeviri alanında yeni bir tartışma ve karşılaştırma zemini hazırlayacağı umudunu taşımaktadır.

1
Antik Dönemde Çeviri Edimi

Serbest Çevirinin Doğuşu

Bu bölümde, geleneksel anlamdaki çeviri ediminin başlangıç dönemi olarak kabul edilen Antik Roma'da çeviri olgusuyla ilgili bazı düşüncelerin oluşmasına neden olan çevirmenleri/yazarları[12] ve bunların çeviri söyleminin gelişmesine yönelik etkileri konu edilecektir. Fakat bu konuya girmeden önce yazılı çevirinin hangi koşullarda ortaya çıktığına da kısaca değinmek gerek. Bu konuda hangi gelişmeler etkili olmuştur? Burada belirleyici olan iki etmen özellikle göze çarpar. Bunlardan ilki, ulaşım araçlarının gelişmesi ve savaş nedeniyle yabancı bölgelere gidilmesiyle artan ticari ilişkilerin sonucu olarak gelişen şehirleşmenin, farklı kültürdeki insanların bir arada yaşamalarını zorunlu kılması, onların birbirlerini tanıması, araştırması ve karşılaştırmasına yol açmasıdır. İkinci etmen ise, yazı kültürünün toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir aracı olmasıdır. Yazının bu kadar etkili olması, çeviri edimini nasıl etkilemiş olabilir? İnsanoğlunun geçmişi uzun bir sürece dayanmasına karşın, yazının bulunuşu yaklaşık altı bin yıl öncesine dayanmaktadır. İnsanların düşüncelerini somutlaştırmak, kalıcı kılmak için bundan çok önce de farklı işaret-

leri araç olarak kullandıkları biliniyor. Fakat ilk olarak yazı, düşüncelerin belli göstergeler kullanarak en yoğun ve kısa biçimde dile getirebilme, başkalarına aktarabilme olanağını sunmuştur.

İÖ 3300'de Mezopotamya'da Sümerler'in çivi yazısını kullanmaya başlamalarından sonra başka uygarlıklar da kendi alfabelerini yaratmaya başladı. İnsanoğlunun yerleşik ve ortak bir alanda yaşamın gereği olarak düzenlemelere gitmesi kaçınılmazdı. Uyulacak kuralları geniş insan topluluklarına bildirebilmek ancak yazıyla olası olmuştur. Dolayısıyla toplumsal yaşamda iktidarın bir aracı/simgesi konumuna gelen yazının gücü gittikçe artmıştır. Bu, zamanla devletler arasında gelişen ilişkilere de yansımıştır. Farklı dilleri konuşan iki devlet/iktidar arasında varılan ticari ve askeri anlaşmalarda bir dilin yetersiz kalmasıyla iki dili bir arada kullanmanın gerekliliği doğmuştur. Belki de çevirinin/çevirmenin resmi bir nitelik kazanmasının bundan sonra başladığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal yaşamı düzenleyen kuralları kâğıda döken yazılı dil, aynı zamanda yazılı ifadelerin sözlü dile oranla kalıcı ve güçlü olması nedeniyle, yaptırım gücü ve inandırıcılığı açısından daha etkili bir niteliğe sahiptir. Yerleşik kültürün gelişmesi, özellikle Antik Roma'da nüfusun büyük bir çoğunluğunun yabancı olduğu[13] çok kültürlü bir toplumda yaşamın her alanında yazı kültürünün, dolayısıyla çevirinin işlevinin gittikçe artmış olması doğaldır. Yazılı dilin bu bağlayıcı yönü, çeviri edimini nasıl etkilemiş olabilir? Bu etkiyi daha iyi anlayabilmek için farklı dillerin kültürleri arasında varılan anlaşmalardaki kararların neden iki dilde yazıldıklarını sorgulamak gerek. Bilindiği gibi, bazı karar ve anlaşmalarda birden çok dilin, 4500 yıldan önce yan yana kullanıldığı arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır.[14] Bunlar, toplumlar arasında anlaşmaya dayalı yapılan ilk çeviri belgeler olarak kabul edilebilir.[15] Her iki dilin de bu metinlerde kullanılması, o dili konuşanlar için bağlayıcı olduğu kadar, kendi kimliklerini dilleriyle ortaya koymanın, anlaşmaların inandırıcılığının ve bu anlaşmaların kimler arasında yapıldığının da bir göstergesidir.

Yazılı çeviri edimiyle birlikte çeviriye ilişkin bazı kavramların oluştuğu ileri sürülebilir. Konuşmadan farklı olarak yazıda somut bir metnin bulunmasının, onu başka bir dilde olduğu gibi korumayı gerekli kıldığı söylenebilir. Başka bir söyleyişle, yazılı metin, çeviriyi kanıtlanabilir ve denetlenebilir bir edim konumuna dönüştürmüştür. Bu değişim, çevirmenin yaptığı işe önem vermesine ve okuyucularına karşı daha fazla sorumluluk duymasına neden olmuştur. Bunun dışında yazılı metinlerin çeviride odak alınması, bir kaynak metnin aynı ve farklı bir dile, birden çok çevri-

lebilir olma niteliğini ön plana çıkarmıştır. Bu da çeviride karşılaştırma olanağını ve belli ölçütlerin zamanla gelişmesine dayalı değerlendirme yöntemlerinin oluşmasını sağlamıştır. Çevirinin değerini ortaya koymaya çalışan eleştirmenlerin/çevirmenlerin değerlendirmelerini somut bir ölçüte dayandırma gerekliliğini duymaları, zamanla belli ölçütlere göre yapılan çevirinin değişebilirliliğini de gündeme getirmiştir. Antik dönemden önce Mezopotamya ve Mısır'da yapılan çevrilerde bu yaklaşımı yansıtan çevirilerin yaygın olduğu dikkati çekmektedir. Bu çevirilere bakıldığında, çevirmenlerin yazılı metinlerde "sözcüğü sözcüğüne" (*verbum de verbo*) bir çeviri[16] olarak nitelendirilen yaklaşımından farklı olarak daha çok sözcükleri morfolojik bir yaklaşımla kaynak yapıttaki sözcükleri en küçük birimlerine ayırarak çevirmeye çalıştıkları görülür. Kaynak metindeki dilin en ufak birimini koruyarak çevirmek, kaynağa bağlılığın ve doğruluğun bir göstergesi olarak kabul edilmekteydi. Hans J. Vermeer, morfolojik anlamda çeviri edimini somut bir örnekte şöyle gösterir: Yunanca'da ruh anlamına gelen *syn-eßdê-sis* sözcüğü, Latince'de *con-scientia* ve Almanca'da *Ge-wiss-en* olarak çevrilmektedir.[17] Diller arası yapısal farkları düşündüğümüzde, oluşacak erek metnin[18] anlaşılması güç olması kaçınılmazdı. Zaten çevirmenleri de anlaşılır olma gibi bir kaygı taşımamaktaydılar. Çünkü yazı kültürünün ve okur kitlesinin de henüz gelişmemiş olması nedeniyle, çevirinin belirlenmiş bir işleve göre, kaynak metni de tanıyan küçük bir azınlığa seslendiği ileri sürülebilir. Morfolojik çeviride kaynak dil sözcüğünün erek dile aynen yansıtılması gerektiği düşüncesi, tümcenin değil sözcüğün anlam birimini oluşturduğu inancından yola çıkmıştır. Vermeer'in de çeviri tarihinin evrelerini genel olarak dile getirdiği *Das Übersetzen in Renaissance und Humanismus* (*Rönesans ve Hümanizm'de Çeviri*) adlı çalışmasında altını çizdiği gibi, sözcük birimlerinin odak alınarak çevrilmesi, anlamada güçlükler yarattığından, çeviri metinleri okuyanların genelde ikinci dili belli oranda bilmelerinin zorunlu olması, çeviri metinlerinin orijinalleriyle karşılaştırarak okunmasına yol açmıştır.[19] Buna bağlı olarak morfolojik yaklaşımlı çeviri anlayışında çevirmenin önemi ve etkililiği henüz oluşmadığından, çevirmenin yaptığı işte daha çok edilgin davranarak kaynak metne kendi anlayışını yansıtmamaya özen gösterdiği ileri sürülebilir. Çünkü sözcük sayısının bile önemli olduğu bir çeviri anlayışında kaynak metinde olmayan sözcükleri eklemesi ya da olanları çıkarması, çevirmenin inandırıcılığını zedeleyen, kabul edilemez bir tutum olarak görüldüğü söylenebilir. Morfolojik çeviri yaklaşımının tartışılmaz biçimde geçerlilik kazanması, yazılı metinlerin iletişimsel bir bağlam içerisinde görülmemesinden de kaynaklanmaktadır.

Başka bir söyleyişle, kendi içinde bir bütün olan metin, onu yaratan koşullardan bağımsız biçimde algılanmaktaydı. Metnin kendisiyle yazarın niyetinin/amacının bir anlamda örtüştüğü düşünülmekteydi. Dolayısıyla, kaynak metni değiştirmeden, sözcük sözcüğe çevirmek, yazarın niyetini/amacını kavramakla eşdeğer görülmekteydi.

Bu anlayış ise Antik Roma döneminde değişime uğramıştır. Bu dönemden başlayarak geleneksel anlamda çeviriye ilişkin düşünce ve söylemlerin oluşmakta olduğu görülür. Bunda yazınsal çevrilerin artmasının da bir rolü vardır. Daha önce genel anlamda salt anlaşmaya yönelik bir işlev gören çevirilerin, Antik Roma döneminde kültür politikasının bir parçasına dönüşmesi bir rastlantı değildir. Bu gelişmeyi yaratan etmenler, Antik Roma'nın Yunan kültüründen esinlenerek onların yapıtlarından yararlanarak kendi kültürüne aktarma isteğine dayalı bilinçli bir kararın sonucu olarak kabul edilebilir. Çeviriye ilişkin ilk kez bir söylemin oluştuğu bu dönemin neden kendisinden önceki çeviri anlayışından farklı olduğunu anlayabilmek için Antik Roma dönemine daha yakından bakmak gerek.

Çeviri tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Antik Roma döneminde, yeni bir çeviri bilincine ve çevirmenin belirleyici işlevine ilişkin bazı görüşlerin oluştuğu görülmektedir. Bunun nedenlerini, o dönemin sosyopolitik anlayışında aramak gerekir.[20] Büyük bir imparatorluk kuran Roma'nın dünyaya ve kendi kültürüne bakışının, gelişen yeni çeviri bilincinin oluşmasında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Dünyaya açılan bir imparatorluğun kendisinden başka bir kültüre öykünmesi ya da onu örnek alması beklenemez. Kendinden önceki büyük uygarlığın yarattığı şeylerden daha iyi/üstün olduklarını kanıtlamaya çalışan Romalılar'ın, Yunanlılar'a oranla yazın alanında yeni yapıtlar ortaya koyamamalarının nedeni, Latince'nin Yunanca'ya oranla az gelişmiş olmasının yanı sıra yazın geleneğinin bulunmamasıdır. Bu sonucu yaratan etmenlerin başında, dünyaya egemen olmak isteyen Romalılar'ın, bu egemenliklerini kendi idarelerindeki bölgelerde sağlayabilmek için gerekli olan birimlerinden hukuk, yönetim ve askeri alanlara yönelmelerine bağlanabilir. Romalılar'ın dünyaya bakışının daha çok yararcı ve uygulayıcı olmasının, yazın gibi alanlarda geri kalmalarına yol açtığı söylenebilir.[21] Oysa kendi kültürünü ve dilini geliştirmek için yazın alanında da yapıtlar ortaya konması gerektiğinin bilincinde olan Romalılar, bu açığı kapatmak ve yeni yapıtlar ortaya koymak, kendi bilgi ve kültürlerini zenginleştirmek amacıyla bir araç olarak çeviriden yararlanmışlardır. Latince'nin yeterince gelişmemiş olması, bilim ve felsefe dilinin uzun bir süre Yunanca olması,

toplumsal yaşamda görülen iki dillilik/çok dillilik, çevirinin Antik Roma'da önemli bir yere sahip olduğunun bir kanıtıdır.

Bilindiği gibi Antik Yunanlılar'a ait birçok belge ve yapıtın Romalılar'ın çeviri edimleri sonucunda günümüze kadar ulaştığı bir gerçektir. Terentius, Cicero, Horatius, Vergilius, Quintilianus gibi birçok yazarın, çeviri yoluyla kendi yaratıcıklarının olumlu anlamda etkilendiğini görmeleri, çeviriye olan ilgilerini daha da artırmıştır.[22] Bunun yanında toplumda ve yönetimde daha etkin olabilmek için kendi dilini güzel ve etkili biçimde kullanabilme düşüncesiyle, yazarların/çevirmenlerin çeviri edimine ağırlık vermeleri dikkati çekmektedir. Söz sanatlarının (*Rhetorik*), halka seslenmede ve yönetim dizgesinin gelişmesiyle belli bir dinleyici topluluğu karşısında konuşmada etkili olması, çevirinin önemini vurgulamış, çeviriyi bir gereksinim durumuna getirmiştir. Bu gereksinimin, çevirinin erek dilinin, felsefe yazınının geliştirilmesinde yararlı bir araç olarak görülmesine yol açtığı söylenebilir.[23] Bu bağlamda akla gelen soru şudur: Kaynak metni istediği gibi değiştirme düşüncesinin ürünü olan bu yaklaşım çeviri edimine nasıl yansımıştır? Bir başka söyleyişle, Romalılar'ın başka bir kültüre, yazın dizgesine ait bir düşünceyi/yapıtı kendilerine mal etme anlayışı, çeviriye ve çeviri edimine olan bakışı nasıl etkilemiştir? Bu anlayışın temeline daha yakından bakıldığında, Romalılar'ın başka alanlarda olduğu gibi, uygulayıcı ve yararcı erekler güden dünya görüşü, 'serbest' bir çeviri biçimi olarak adlandırılan bir yaklaşımın egemen olduğunu göstermektedir. Kaynak metne öykünmeye çalışmayan bu yaklaşımda, çeviri edimine daha önce olduğu gibi kaynak metindeki sözcükleri odak alan bir işlem olarak değil, erek dil dizgesi açısından bakılmasına yol açmıştır. Bunun en belirgin kanıtı, ilk yazılı metin çevirisinin, Livius Andronicus'un[24] (İÖ 284-205) İÖ 240 yılında Yunanca'dan Latince'ye çevirdiği ünlü ozan Homeros'un *Odysseia*'sının, Romalılar'a yeni kapılar açarak geçmiş kaynakların çevrilmesiyle kendi kültürlerine kazandırılması gerektiğinin bilincini ortaya çıkarmasıdır.[25] Çeviri yoluyla kendi kültürüne yeni yapıtlar kazandırma bilincinin bir sonucu olarak Andronicus'un çevirisinde Roma döneminde egemen anlayışı yansıtan erek kültür dizge odaklı olan uyarlamacı bir yaklaşım görülmekte. Andronicus'un, Yunanca'dan çevirdiği altılı ölçüye dayalı koşut biçimde yazılmış *Odysseia*'yı Latince'ye özgü *satirnius* biçiminde çevirmesi, Mine Yazıcı'nın da belirttiği gibi "Latin dünyasında yazılı geleneğe uygun olarak dile ağır ve resmi bir hava ver(mesinden)"[26] kaynaklanabilir. Antik dönemde kaynak metinlerin erek kültür dizgesine uyarlanması, çevrilen yapıtların özgün olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Henüz bir çeviri bilinci oluş-

madığından, çevirilerin kaynak metinlere sadık kalması gibi bir sorun yaşanmamıştır. Çünkü o dönemde yazınsal çeviriden söz etmek, onun esin kaynağı olarak değerlendirildiği anlamındaydı. Dolayısıyla, sözde çeviri olan yapıtları özgün yapıt olarak okuduklarını söyleyebiliriz. Bu nedenle Romalı yazarlar/çevirmenler kaynak metnin yapısını, içeriğini değiştirmekte kendilerini haklı görmekteydi. Bu çerçeveden bakıldığında çevrilen yapıtın ne kadarının kaynak, ne kadarının erek metne ait olduğunu bilmenin neredeyse olanaksız olduğu öne sürülebilir. Andronicus'un asıl başarısı, uyarlamacı çevirisinde kaynak metinden tamamen kopmayıp, Gürsel Aytaç'ın da belirttiği gibi, metnin "yalnızca içeriğini aktarmakla kalmayıp sanatsal özelliklerini de verme(sidir)".[27] Roma döneminin çeviri anlayışını yansıtan ilk yazınsal çeviride de görüldüğü gibi, çeviri edimi erek kültür dizgesiyle çelişmeyen, onun yapısını yansıtan bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bunun sonucu olarak, Antik Roma döneminde yapılan çevrilerde salt kendi yaratıcılığını geliştirmenin yanı sıra, o dönemin egemen kültür politikalarının da etkisi olduğundan söz edilebilir.

Yayılmacı bir anlayış izleyen Romalılar kendi üstünlüklerini her alanda kanıtlamak istemişlerdir. Bu eğilimin göstergelerini en belirgin biçimde mitolojik anlatılarda da görmek olası. Bilindiği gibi, birçok Antik Yunan tanrısının adını Latinceleştirerek kendi kültürlerine kazandırmaya, mal etmeye çalışmışlardır. Wolfram Wilss'in *Übersetzungswissenschaft* (*Çeviribilim*) adlı kitabında çeviri tarihi bağlamında işaret ettiği gibi, Antik Roma'da çeviri metodunun odağında, Roma'nın Yunanistan'a karşı tutumunun temelinde kültürel ve siyasal çıkarlar yatmaktadır. Bu doğrultuda, çevrilen yapıtların içeriksel bazı değişikliklere uğramasının açıklaması olarak, Roma'nın savaşçı üstünlüğünün erek metne yansımasının kültürel bir zaferi simgelediğinin altı çizilebilir.[28] Bu zafer ancak çevirmenin kaynak metinden daha üstün bir metin yazarak onu aşmasıyla kazanılabilirdi. Çünkü o dönemde çevrilen her yapıtla, Nietzsche'nin (1844-1900) deyişiyle, Yunan kültürünü elde etmiş olma[29] inancı egemendi. Bir şeyi elde etme/çevirme, onu kendi istekleri doğrultusunda dilediği gibi değiştirebilme yetkisini de vermiş oluyordu. Bu aynı zamanda güçlünün değiştirebilme yetkisini kendinde görmesinin de bir yansıması olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla kaynak metnin içeriğinin ya da metinde geçen adların çevirmenin kararlarına göre değiştirilmesi, yerelleştirilmesi bu anlayışın sonucudur. Bir kaynak metnin içeriğini değiştirebilme düşüncesi, erek kültürün üstünlüğünün bir göstergesi olmakla birlikte, erek okurun beklentisine ve kültürüne yönelik bir yaklaşımın önem kazanması olarak da algılanabilir. Çevirilerde doğruluk ölçütünün aran-

mamasının çevirmene çok geniş bir özgürlük alanı ve bir özgüven duygusu yarattığı ileri sürülebilir. Birincil anlamda değer taşıyan erek metin olduğundan, bu metnin kaynağıyla birebir örtüşmesi de gerekmiyordu. Bundan da anlaşılacağı gibi, çevirmenin kendisinin de bir yazar olması beklenmekteydi. Çünkü kaynak metne benzemeyen, onu aşmaya çalışan bir metni ancak çevirmen iyi bir yazar olmasıyla gerçekleştirebilirdi. Antik Roma döneminde bu bağlamda 'serbest' çeviri anlayışının en büyük temsilcisi, bir düşünür/yazar/söz ustası olan Marcus Tullius Cicero'dur (İÖ 106-43). Yazınsal çevirmenliği yeniden yaratıcılıkla eşdeğer gören Cicero, çevirilerin erek yazına yönelik belli işlevi olduğunun altını çizerek çevirilerle "ilham perisini Roma'ya nakletme(yi)"[30] amaçladığını vurgulamaktadır. Bu bakış açısının yarattığı yeni bir çeviri anlayışı, daha önce söz konusu edilen sözcük birim odaklı çeviri anlayışının geçerliliğini kaybetmesine, başka bir anlatımla, tümcede anlam aktarımını odak alan 'sensun de sensu' deyişinin çeviri tarihinde yerini almasına yol açmıştır. Yazınsal çevirilerde bu görüşü savunan Cicero, Stackelberg'in de vurguladığı gibi, çeviriyi bir 'çevirmen' gibi değil, bir "konuşmacı" gibi çevirdiğini *De optimo genere oratorum* adlı çalışmasında belirtir. Çünkü ona göre çevirmenin okurlara karşı sorumluluğu, çeviride sözcüklerin sayısından çok, onların kaynak metindeki ağırlıklarını/değerlerini korumasıyla sınırlanır.[31] Burada söz konusu anlamın aktarılması, sözcüklerin tümce içindeki işlev ve bağlamıyla ilgilidir. Çeviride anlamın aktarılması düşüncesi ileride de göreceğimiz gibi farklı anlamlara gelebilmektedir. Anlam kavramının, bir yapıtı içeriksel, biçimsel ve biçemsel nitelikleriyle bir bütün olarak ele aldığımızda, sınırlarının geniş olduğu görülecektir. Dolayısıyla, çeviride anlamın aktarımı söz konusu edildiğinde, kavramın hangi açıdan ele alındığı da belirtilmeli.

Antik Roma döneminde çeviri ediminde 'sözcük' yerine "anlamın" belirleyici olması, hangi anlayışın bir ürünüdür? Anlamın aktarılması, çeviride ne gibi bir işlev taşımıştır? Bu soruların yanıtlarını, o dönemde benimsenen erek okur odaklı yaklaşımda aramak gerek. Çünkü sözcüğün korunmasına dayanan bir çeviri ediminde, anlamın erek dilde anlaşılır düzeyde aktarılması güçtür. O dönemde dillerin de henüz tam olarak gelişmediği dikkate alınırsa, bir dilden bir başka dile yapılan çeviride kaynak dilin anlatımsal ve yazınsal değerlerini aktarmanın oldukça güç olduğunun bilincine varan çevirmenlerin, kaynak metinde anladıklarını kendi kültürlerine uyarlayarak/yorumlayarak çevirmelerini elbette doğal karşılamak gerek. Bundan dolayıdır ki, Andronicus'us çevirdiği *Odysseia* ile karşılaştırıldığında ancak yirmi mısrası özgün yapıtla benzerlik göster-

mektedir. Astrid Seele'nin Antik Roma'daki çeviri edimine bakışını geniş biçimde irdelediği *Römische Übersetzer, Nöte, Freiheiten, Absichten: Verfahren des literarischen Übersetzens in der griechisch-römischen Antike* (*Romalı Çevirmenler, Zorlukları, Özgürlükleri, Niyetleri: Antik Yunan-Romada Yazınsal Çevirinin İşleyişi*) adlı kitabında işaret ettiği gibi, Roma dönemindeki yazarlar/çevirmenler iki dilin gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkı, metnin içerik ve yapısını değiştirerek gerektiğinde bazı kavramları çıkarma, gerektiğinde ise kendi dilinde yeni sözcükler ve benzetmeler yaratma yoluyla aşmaya çalışmışlardır.[32] Romalı çevirmenler kendi dillerinin Yunanca'ya oranla yetersiz kaldığının ayrımında olmalarına karşın, dönemin en önemli çevirmeni/yazarı Cicero gibi bazı çevirmenler/yazarlar Latince'nin fakir bir dil olduğunu belirtmiş olsalar da, Seele'nin işaret ettiği gibi, Romalıların üstünlük ve milliyetçilik anlayışıyla örtüşecek biçimde Latince'nin Yunanca'dan daha üstün olduğunu söylemekten kaçınmamışlardır.[33] Dillerin gelişmişlik durumları arasındaki bu uçurum, doğal olarak, yoruma dayalı "anlam" kavramının 'sözcüğün' önüne geçmesine neden olmuştur. Anlam odaklı bu çeviri yaklaşımının amacı, kendilerine oranla daha gelişmiş olan Yunanca'yı örnek alan bir yazın dili yaratmaktı. Çevirmen kendisine Yunanca'da ne kadar iyi örnekler seçerse, o oranda o yapıtları aşması olası görülmekteydi. Fakat bu örnekleri kendi yetersizliklerini ortaya çıkaracak "kölece" bir öykünmekten çok, "serbest" bir çeviri anlayışıyla aşabilirdi.[34] Çünkü bir yapıtı öykünerek çevirmek, onun üstünlüğünü kabul ederek ona boyun eğmek anlamını taşımaktaydı.

Çeviri tarihinin ilk dönemlerini serbest ve sadık çeviri anlayışına göre ayıran Rolf Klöpfer, *Die Theorie der literarischen Übersetzung* (*Yazın Çevirisinin Kuramı*) adlı kitabında serbest çevirinin en önemli temsilcisi ve çıkış noktası olarak Cicero'yu göstermektedir.[35] Bu tür bir ayrımın göreceli kavramlara dayandırılarak yapılması, çeviri tarihine nesnel biçimde bakmamızı güçleştirir. Çünkü neye ve kime karşı bir serbestlik ya da sadıklık olduğu, tartışılabilir bir konudur. Fakat gerçekten de Cicero, çeviri tarihinde sürekli başvurulan düşünceler ileri sürerek 'serbest' çeviri edimine yeni bakış açıları getirmiştir. Günümüzde yapılan araştırmalarda bile Cicero'nun adı serbest çeviri, anlamın çevirisi bağlamında sık sık geçmektedir. Bunun nedenlerini daha iyi anlayabilmek için ortaya koyduğu düşüncelere daha yakından bakmak gerek.

Cicero'nun çeviriye ilişkin yorumları, Lothar Černý'nin belirttiği gibi, çeviri ediminin kuramsal çözümleme girişimlerinin ilk adımlarıdır.[36] Cicero bir yapıtın düşünsel ve dilsel bir anlatımdan oluştuğunu ve çeviride

olayın kaynak metinden alındığını, dilsel yapıyı ise aydınların dil kullanımına uygun duruma getirmesi gerektiğini söyleyerek kaynak metnin Latince'nin dil ve biçem niteliklerine uydurulmasının önemine işaret eder. Romalı yazarların çeviriyi kendi dillerini geliştirmede bir araç olarak görmeleri, çevirilerin "yerelleştirilmesini" haklı kılmıştır. Bu bağlamda, özellikle yazınsal metinlerde farklı çeviri tekniklerinin kullanılmasına neden olmuşlardır. Bunlar arasında, bir sözcüğün karşılığını bulmaksızın olduğu gibi erek dile aktarma olan "ödünç alma"; farklı anlamlara gelebilen ya da kaynak kültüre özgü olan bir sözcüğün erek dilde daha geniş biçimde açıklanması olan "açımlama"; kaynak dilde kavramlaşmış, onunla özdeşleşmiş bir sözcüğün/terimin çağrıştırdığı düşünsel bağlamını korumak için sözcüğü 'doğrudan aktarma'; çevirmenin kaynak metinde bulunmayan bir sözcüğü, çeviriyi daha anlaşılır ya da onu kendine mal etmek, kendi yaratıcılığını göstermek için metne "ekleme" yapması; son olarak, okur için gereksiz bir bilgi olduğunu düşündüğü, kaynak dili çok ön plana çıkaran, çevrilemeyen sözcükleri çevirmeninin metinden çıkararak 'silmeye' gitmesi, çevirmenlerin en çok başvurdukları tekniklerdir.[37] Sayılan bu tekniklerden ne oranda yararlandıkları çevrilen metinlerin türleriyle de ilişkilidir. Örneğin, estetik yönü egemen olan yazınsal metinler daha geniş bir okur kitlesine seslendiğinden, onu eğlendiren, ondan zevk almasına yol açan, kolay okunur olması için kaynak metnin uyarlanması/yerelleştirilmesi vurgulanmasına karşın, bilginin ve düşüncenin egemen olduğu metinlerde kaynak dildeki sözcüklerin/kavramların erek dilde kullanılmasının daha uygun olduğu ileri sürülebilir. Klöpfer kaynak metinde farklı yollarla yapılan değişikliklerin, çevirmenin kaynak metnin biçemine ve betimleme gücüne öykünerek erek okur üzerinde aynı etkiyi sağlayabileceği inancından kaynaklandığını söyler.[38] Buradaki etki kavramı çeviri tarihinde çok tartışılan bir olgudur. İleride de göreceğimiz gibi, bu kavram, erek okur odaklı çeviri yaklaşımlarını savunanların üzerinde durdukları bir değerlendirme ölçütüdür. Kaynak ile erek metindeki etkinin korunmasının her dönemde farklı olduğu düşünülürse kaynak metnin kendi okuru üzerinde yapmış olduğu etkiyi erek dilin okuruna yapması gerçekçi bir beklenti değildir. Bunun dışında, burada kaynak metnin yabancılığını erek metne aktaran bir etki de söz konusu değildir. Antik Roma'da henüz tam anlamıyla bir kültür ve dil bilincinin gelişmemiş olmasının, iki dilde de aynı etkinin sağlanabileceği gibi yanlış bir düşünceye yol açtığı söylenebilir. Dolayısıyla buradaki etki kavramı, daha çok kaynak metnin içeriğini erek kültür dizgesine göre uyarlamaya dayalı olduğunun kanıtıdır.

Çevirinin etkiye dayalı işlevselliğinin bir başka göstergesi ise, çeviri metinleri kaynak metin gibi özgün metinler olarak gördüklerinden dolayı çevirmenlerin kaynak metnin biçimine odaklanmayı değil, konuya bağlı etkiyi erek metinde sağlayabilmek için serbest bir uyarlama anlayışını benimsemeyi seçmeleridir.[39] Albrecht'ın bu bağlamda, bu tür yapıtların çevirisinde sözcükten çok etkinin belirleyici olduğunu vurgulaması bu görüşle örtüşmektedir.[40] Bu nedenle çevirmenler kaynak metnin yüzeysel yapısına bağlı kalmaktansa, onunla yarışmaya ya da Vermeer'in belirttiği gibi, onu "aşmaya"[41] çalışırlar. Konuyu felsefi anlamda daha da açacak olursak, kaynak metni aşmanın anlamı erek dilin üstünlüğünü kanıtlama çabasıdır. Bu görüşten yola çıkarak çevirmen için geçerli olan ölçüt, kaynak metne benzerlik değil, kaynak metni aşıp daha iyisinin yapılabileceğini göstererek erek metne, dolayısıyla da kendini erek okura karşı daha sorumlu duyumsadığını kanıtlamaktır. Ancak böyle bir anlamda çeviri kaynak metinle, çevirmen de yazarla özdeşleşmiş olur. Seele'nin altını çizdiği gibi, Romalı yazarlar Yunanca'dan yazınsal yapıtlar çevirmeyi kendi yaratıcılıklarını geliştirebilecekleri bir adım olarak görmekteydiler.[42] Böyle bir bakış açısı, çeviriyi kaynak metinle özdeş tutmak, bununla kalmayıp onun aslı kadar iyi olabileceği düşüncesini yaratmıştır. Bu yaklaşım, çevirmeni daha önce olduğu gibi sözcük odaklı olmaktan kurtarıp onu metin karşısında üstün bir konuma getirmiştir. Çünkü çeviride belirleyici olanın, kaynak metinden çok çevirmenin yorumu olmaya başladığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, çevirmenin kaynak metne karşı kazanmış olduğu serbestlik, sanatsal anlamda çeviride daha özgür ve eleştirel davranmasına neden olmuştur.

Cicero'nun çeviride "ut interpre" (sözcük sözcüğe) ve "ut orator" (serbest, anlama göre) olarak bir ayrım yapması, onun çeviri tarihinde ilk kez kaynak metnin türüne göre bir çeviri yaklaşımı benimsediğini gösterir.[43] Vermeer'e göre, Cicero metin türüne göre üç farklı çeviri stratejisi geliştirmiştir. Kavramların ve düşüncelerin doğru ve sadık/aslına uygun aktarılması gereken felsefi içerikli metinlerde Cicero, morfemik ve sözcüğü sözcüğüne bir çeviri anlayışını savunmasına karşın, yazınsal metinlerde biçimden çok içeriği yansıtan serbest bir çeviri anlayışını ileri sürer. Bu tür çevirilerde çevirmen kaynak metnin kendine özgü olan anlatımına, biçemine bağlı kalma gibi bir kaygı taşımadığından, çevirmenin okuyucunun beklentilerine karşı duyarlı olması beklenmektedir. Çünkü çevirmen bir anlamda kaynak metin yazarının anlatım biçimine değil, anlattığı şeylere, konuya odaklanmaktadır. Dolayısıyla, kaynak metin yazarının anlattığı konu, çevirmen tarafından yorumlanarak kendi diline uyarlanmaktadır.

Son çeviri biçimi ise daha çok sözlü/yazılı metnin işlev ve etkisinin önem kazandığı konuşma/hitabet sanatına yönelik metinlerdir.[44] Cicero bu konuda çevirmenin, kaynak metnin yarattığı etkiye benzer bir etkiyi ancak kendi kültüründeki nitelikleri göz önünde bulundurarak sağlayabileceğini vurgular. Benzer bir görüş ileri süren Černý, Cicero'nun konuşma sanatıyla ilgili metinlerin çevirisinde yabancı metinlerdekine benzer eşdeğer bir etkinin sağlanabilmesi için, erek metnin yerel bir metin gibi olması gerektiğini vurguladığını belirtir.[45] Erek okura yönelik olan bu tür sözlü ve yazılı metinlerin çevirisini Vermeer'in genel anlamda "kültür koşullu" olarak değerlendirmesi, bu metinlerin Latince'nin geliştirilmesi için okura yönelik eğitici işlevinin ön planda olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Vermeer'e göre, Cicero'nun çevirilerde metin türüne göre yapmış olduğu bu ayrımla, çeviri tarihinde ileride de göreceğimiz gibi yabancılaştırıcı ve yerelleştirici anlayışı gündeme getiren on dokuzuncu yüzyıl düşünürü Schleiermacher'in bu konuda öncü olmadığının altını çizer.[46]

Cicero'nun görüşleri çeviri tarihi boyunca kuramcılar tarafından genellikle serbest çeviri ile özdeşleştirilmektedir. Oysa bundan daha önemlisi, Cicero çeviride metnin türüne göre bir yaklaşım sunan kuramların temelini atarak metinleri işlevlerine göre sınıflandıran ilk düşünürdür.[47] Fakat Cicero'nun çeviri ile ilgili yaklaşımlarını değerlendirdiğimizde onun çeviride erek dil/kültür odaklılığı savunduğu görülmektedir. Bunun nedeni, o dönemde sözcük sözcüğe göre yapılabilecek metin türlerinin az olmasından kaynaklanır. Latince'yi geliştirmenin, ona yeni sözcük ve anlatım biçimleri katmanın en iyi yolu, söz sanatlarının da sık kullanıldığı yazınsal metin çevirilerinin yapılmasıdır. Bu tür metinlerde çevirmen daha özgür davranabildiğinden, kendi diline daha çok yenilikler katabilme olanağına sahip olması, yazınsal metinlere olan ilgiyi artırmış olmalı. Bu ilginin kaynağını açıklayabilmek için burada Itamar Even-Zohar'ın "Çoğuldizge Çeviri Kuramı"na değinmek gerek. Even-Zohar'a göre çeviriler erek kültürde duyulan belli gereksinimler sonucunda yapılmaktadır. Bu gereksinimi yaratan koşullar, çevirinin erek kültürde/yazında konumuna göre bazı işlevler taşımasını gerektirir. Bu, bazen erek kültürde/yazında yenilikçi olabileceği gibi, alışılmış değerleri pekiştirme bakımından da olabilir.[48] Even-Zohar'ın görüşünden yola çıkarak Antik Roma döneminde erek yazının gelişmesi için Yunan yazınından yapılan çeviriler erek yazın dizgesinde merkezi konuma yerleşerek var olan boşluğu doldurmuştur. Antik Roma'da bu boşluk, çevirmenlerin kendi yapıtlarını ortaya koyacak dili geliştirdikten, buna koşut biçimde bir yazın geleneği oluş-

tuktan sonra çevirilerden yararlanma da azalmıştır. Başka bir anlatımla, çeviri, erek yazının değişmesinde etkin olan "merkezi" konumdan daha edilgin olan "çevresel" konuma geçmiştir. Çeviri yerine özgün yapıtların artmasının, yazarların/çevirmenlerin kendilerine ona güvenini artırdığı söylenebilir. Bu güven, çevirmenlerin kaynak metnin biçimsel ve içeriksel yapısını özgürce değiştirmelerine yol açmıştır. Buna en iyi örnek, Platon'un diyalog biçimindeki anlatımını Cicero'nun düzyazıya dönüştürmesi verilebilir.[49] Bu aynı zamanda Cicero'nun erek dil okurunun alımlama koşullarını da düşünerek daha anlaşılır bir çeviri dili benimsendiğine işaret etmektedir. Aynı görüşten yola çıkan başka çevirmenler de olay örgüsünü kendi kültürlerine uyarlamakla kalmaz, aynı zamanda bazı eklemeler (*Amplifikation*) ve çıkarmalar (*Reduktion*) da yaparlar.[50] Bu da erek metinle kaynak metin arasındaki benzerliğin kaybolmasına yol açmıştır.

Fakat çeviride ölçüt olan benzerlik değil, kaynak metnin 'mükemmelliğini' erek metinde yaratabilmektir. Klöpfer'in vurguladığı gibi, esas olan çeviride sanatsal bir öykünmenin[51] başarılıp başarılamayacağıdır. Bunun için çevirinin kaynak metinden bağımsız biçimde kendi yazınsal değerini ortaya koyabilmesi gerekir. Bunun koşulu ise çevirmenin de yazar kadar "iyi" olmasıdır. Çevirinin anadildeki işlevinin bilincine varan çevirmenlerin kendilerini özgün metin yazarı olarak görmeleri doğaldır. Latince'nin sanatsal/yazınsal bir düzeye getirilmesi, ancak yapıtların erek dil normlarına göre biçimlendirilmesiyle olanaklıdır. Romalı yazarların kaynak dilin egemenliğinden kurtulup ayrılmasının, çevirilerin kaynak metinden farklı olmasına yol açtığı söylenebilir. Bu da çevirilerin erek yazına özgü yapıtlar olarak alımlanmasına yol açmıştır.

Cicero'nun dışında da bazı yazarların/çevirmenlerin kuşkusuz çeviri edimlerine ilişkin geliştirdikleri bazı düşünceler olmuştur. Örneğin Quintilianus, Plinius ve Horatius gibi yazarlar çeviri konusunda önemli görüşler ileri sürmüşlerdir. Fakat hiçbiri, görüşleriyle Cicero kadar çeviri tarihini etkilememiştir. Genel olarak bakıldığında Cicero ile benzer düşüncelere sahip oldukları görülür. Onlar da Cicero gibi kendi dönemlerinin dünyaya bakışını belirleyen sosyokültürel gelişmelerin etkisinde kalarak çeviride anlamın "serbest" çeviri yaklaşımıyla aktarılması gerektiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla çeviride erek dilin önemi ve geliştirilmesindeki belirleyiciliği, kaynak dili aşma isteği, kaynak metni ikincil konumda görmeleri, erek metnin kaynak metinden bağımsız olarak ele alınması, çevirmen ve okur beklentilerinin önem kazanması, kendini geliştirmede çeviriyi örnek alma gibi konular farklı düzlemde yazarlar/çevirmenler tarafından dile getirilmiştir.

Antik Roma'dan sonra çeviri edimi ve çeviriye bakış, tarihsel bazı gelişmelerle değişime uğramıştır. Bu gelişmenin başında din etmeni gelmektedir. Hıristiyanlığın yayılması ve iktidarlar tarafından resmi din olarak kabul edilmesiyle çevirinin işlevi farklı bir alana yönelmiştir. Çeviri etkinliklerinin bireysel bir edimden çok kurumsal bir yapı altında varlığını sürdürmesinin nedeni, çeviriye ilişkin sorunların Ortaçağ'da din adamları tarafından ele alınmasıdır. Dolayısıyla, Antik dönemde kendi dilini, konuşma sanatını ve yazınını geliştirmek için örnek alınarak çevrilen metinler dünyevi konuları ele almasına karşın, Ortaçağ'da çevirinin yoğun olarak yapıldığı manastırda kutsal metinler çevrilmiştir. Konuların farklılaşması salt içerikleri etkilememiş, aynı zamanda konuların nasıl yansıtılması gerektiği bağlamında da çevirmenler üzerinde bazı yaptırımları beraberinde getirmiştir.

Gelecek bölümde dinin (Hıristiyanlığın) çeviriyi nasıl etkilediği, çeviriye ilişkin hangi sorunların ön plana çıktığı, çevirmen kimliğinin nasıl belirlendiği, kutsal metinlerin çevirisinin başka metinlere oranla ne farklılıklar gösterdiği tartışılacaktır.

2
İnancın Gölgesinde Çevirinin Sadıklaştırılması

Kutsal Metinlerin Çevirisi

Avrupa'da Ortaçağ'ın temelini oluşturan Hıristiyanlık[52] ve Antik kültürün[53] başka alanlarda olduğu gibi çeviri edimini de etkileyerek hem onun gelişimini sağladığını, hem de onun tek düzlemli biçimde yorumlanmasıyla gelişimini geciktirmesine neden olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bunun o dönemin inanç kültürüyle ilgili olmasına karşın, sosyokültürel birçok nedeni vardır. Çünkü tarihsel süreç içinde evrene ilişkin yapılan bilimsel buluşların, matbaa gibi teknik olanakların, yeni bölgelerin, ticari yolların keşfedilmesi gibi farklı etmenlerin, yaklaşık bin yıl (500-1500) süren bir döneme etkisinin aynı olması beklenemez. Böyle olunca, yazarların yazın metinlerinin ve kutsal metinlerin çevirisinden etkilenmemeleri söz konusu değildir. Bilindiği gibi, bu dönemde ve sonrasında birçok yazar için kutsal metinlerin çevirisi/dili kendileri için örnek oluşturmuştur. Dolayısıyla, çeviri tarihinde kutsal metinlerin çevrilmesi ve bunların tartışılması geniş bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde, Ortaçağ'ın başlarında ve sonlarında yaşamış olan iki din adamıyla birlikte, yirminci yüzyılda kutsal metinlerin çevirisi üzerinde kuramsal çalışmalar

yapan üç farklı dönemde çeviri söyleminin oluşturulmasına katkısı olan Hieronymus, Luther ve Nida'nın görüşleri irdelenecektir. Kutsal metinlerin çevirisiyle uğraşan bu üç düşünürün görüşleri, ileride de görüleceği gibi, çeviri ediminin kuramsallaşma sürecine katkı sağlamıştır. Bu katkının ardında yatan nedenlerle beraber, üç düşünürün görüşlerindeki ortak ve farklı yönler de burada gösterilmeye çalışılacaktır.

Ortaçağ'da egemen olan eğitim anlayışının bir yandan din ağırlıklı, öte yandan soylulara yönelik olması, çeviri edimini, çevirinin yapılış biçimini ve çevirmenlerin tutumlarını belirlemiştir. Toplumun büyük bir çoğunluğunun okur-yazar olmaması, matbaanın henüz yaygınlaşmaması, bilim dilinde ve resmi dilde halkın büyük bir kesiminin bilmediği Latince'nin geçerli olması, Almanca'nın yazı dili olarak geri kalmasına neden olmuştur. Eğitim görmüş insanlar daha çok manastırlarda yetiştiklerinden ya da orada yetişmiş olanlar tarafından eğitildiğinden, o kurumların anlayışını da yansıtmaktaydılar. Bunun yanında eğitimin konularının genellikle fen bilimlerinden daha çok antik dönem yazınının ve etik/dini konuların irdelenmesi üzerine odaklanması soyut ve kanıtlanamaz tartışmaların sürdürülmesine yol açmıştır. Ortaçağ'da dini kurumların siyasal ve toplumsal hayatı belirleyen önemli güçlerden biri olması, her alanda etkinliklerini keskinleştirmiştir. Tarihçi Jacques Le Goff'un (1957-1985) işaret ettiği gibi, Ortaçağ'daki çevirmenler kendi zamanlarının öncüleri ve düşünsel anlamda ilk entelektüelleriydiler.[54] Geniş kütüphanelerin manastır gibi eğitim kurumlarında bulunması ve henüz bu kurumların toplumun yararlanmasına kapalı olması, kaynaklara ancak din görevlilerin ulaşabilmesinin, entelektüellerin ancak bu çevreden çıkmasına yol açtığını söyleyebiliriz. Böyle olunca, en çok manastır ve saraylarda eğitim olanağının bulunması, doğal olarak çevirilerin de buralarda yapılmasına neden olmuştur. Bu saptamayı temel alırsak, çeviri ediminin, çevirmenin bağımsız iradesi altında değil, ona o görevi veren ve kendinden üstün olan bir yetki tarafından biçimlendiğinden söz edilebilir. Başka bir anlatımla, çevirmene neyin nasıl çevrilmesi gerektiği, okurun çeviriden neler beklediği önceden bilindiğinden, çeviri stratejileri de ona göre belirlenmekteydi. Örneğin, kutsal bir metin çevrilecekse neye dikkat edileceği, çevirinin irdelemede mi, yoksa vaaz olarak mı kullanılacağı ya da yazınsal bir metin çevrilecekse hangi değerlerin vurgulanması gerektiği çevirmen tarafından bilinmekteydi.

Ortaçağ'da genel anlamda kutsal metinlerin çevirisi yaygın olmasına karşın, bu çağın ikinci döneminde (1170-1270) saray yazınıyla birlikte dünyevi konuları işleyen şövalye yazını da ağırlık kazanmaktadır. Bunun

nedeni, dini yaşamın dışında bulunan, macera dolu olan Haçlı Seferleri şövalyelerinin hayatları ve erdemlerinin ilgi konusu olmaya başlamasıdır.[55] On ikinci ve on üçüncü yüzyılda Fransa'nın siyasal ve kültürel alanda egemen güç olması, yazarların/çevirmenlerin Fransızca yapıtları örnek alarak açıklayıcı ve uyarlayıcı çeviri anlayışı doğrultusunda bir çeviri yaklaşımını benimsemelerine neden olmuştur. Bu bölümde kutsal metinlerin çevirisi konu edildiğinden ve bu tür metinlerin çevrileri irdelenmenin kapsamını aşacağından ele alınmamıştır.

Topluma doğrudan ulaşmayan çeviriler bu dönemde hangi amaçla yapılmıştır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için kilisenin çeviriye bakışı üzerinde durmak gerek. Tanrısal gücün temsilcisi olarak kabul edilen dini kurumlarda tanrının varlığına ve mesajına ilişkin araştırmalar yapılmaktaydı. Bu araştırmaların bir kısmı yoruma dayalı açıklamalara, diğer kısmı ise çevirilere dayanmaktaydı. Çevrilecek metinler dini içerikli ve kutsal olduklarından, bunların doğru biçimde çevrilmesi hem önemli, hem de kutsal bir görevdi. En ufak bir yanlışlık birçok tartışmaları beraberinde getireceğinden, çeviriler genellikle ortak çalışmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[56] Böylece, *İncil*'in farklı dönemlerde yazılmış bir biçeme sahip olmasının yanı sıra, yoruma açık ifadelerinin çevirmenler arasında tartışılarak, başka bir anlatımla, çeviriyi mümkün olduğunca dini inançlarla örtüşecek biçimde çevrilmesi sağlanmaktaydı. Metinlerin kutsallığı salt içeriklerine değil, aynı zamanda yazıldıkları dile de bağlıydı. Çünkü tanrı insanlara gönderdiği kitapları o dilde yazdırıp göndermişti. Evreni ve insanı yaratan tanrının "sözü", dile geliş biçimiyle de kutsaldı. Dolayısıyla dil, tanrının mesajına ait değiştirilemez bir nitelik taşımaktaydı. Hieronymus'un da bu bağlamda belirttiği gibi, bu tür metinlerde "sözdizimi bile çoğu zaman kutsaldı".[57] Bunun sonucu olarak, dini metinlerin çevirilerinde içeriğe ve onu dile getiren dilsel yapılara bağlı kalacak biçimde her sözcüğün karşılığının doğru ve tam verilmesi bir zorunluluktu. Kutsal metinlerde böylesine bir çeviri yaklaşımı, erek dilin kendine özgü yapısının göz ardı edilerek anlaşılması güç olan karma bir dilin oluşmasına neden olmuştur. Çevrilen metinler kaynağından bağımsız biçimde tek başına ele alınmadıklarından, erek metnin tam olarak anlaşılmasından çok, kaynak metnin anlaşılmasını kolaylaştıran yardımcı bir araç olması bekleniyordu. Burada belirleyici olan kaynak metinde güç anlaşılan tümcelerin ne anlama geldiğini çevirileriyle karşılaştırıp anlamaya çalışmaktır. Bu çalışmanın ardından, bu metinlerin basitleştirilerek vaaz biçiminde topluma aktarılırken çevirilerde daha çok dinleyicilerin anlayabileceği, yorumlayıcı bir yaklaşım izlendiği görülmektedir.

Kutsal metinlerin özünü kavramaya yönelik daha derin araştırmalardaki çevirilerde ise sözcüğü sözcüğüne çeviri yaklaşımı ağırlık kazanmıştır. Bunun için başta farklı çeviri teknikleri geliştirilmiştir. Örneğin, ya kaynak metindeki sözcüklerin anlamları doğrudan sözcüğün üzerine (*Interlinearglossen*) veya sayfanın kenarına (*Marginalglossen*) ya da doğrudan metnin içine (*Textglossen*) yazılarak[58] kaynak metnin anlaşılması sağlanmıştır. Bu teknikler çevirilerin kaynaklarına bağlı kalarak karşılaştırmaya dayalı biçimde okunması gerektiğini göstermektedir. Böyle çevirilerin, halka değil, din görevlilerine ya da din eğitimi alan öğrencilere yönelik yapıldığı tartışma götürmez. Çünkü, ancak onlar kaynak sözcüklerle çevirileri karşılaştırabilecek yetideydiler. Bu açıdan bakıldığında çevirilerin aslında başkaları okusun diye değil, daha çok din adamları kendi araştırma, dua ve vaazlarında Kutsal Kitap'ı doğru yorumlayıp insanlara anlatsın diye sınıflandırılan yardımcı bir kaynak olarak görüldüğü söylenebilir.

Kaynağına bağlı doğru bir çeviriyle kutsal metinleri halkın düzeyine indirgemek, onu anlaşılır kılmak için gerekliydi. Bunda düşüncenin dilden ayrılamazlığı da zarar görmüş olmayacaktır. Çünkü Latince'nin o dönemde çok az insan tarafından bilinmesi kutsal metinlerin anlaşılması için Almanca'ya da çevrilmesini gerektirmekteydi. *Kutsal Kitap*'taki gerçek tek ve mutlak olduğuna göre, bunun çevrilmesinde bir sakınca görülmüyordu. Çünkü dinin daha iyi anlaşılması ve etkinliğinin artırılması için bu gerekliydi. Bu bağlamda *Kutsal Kitap*'taki gerçeğin daha iyi anlaşılması için Vermeer'in de belirttiği gibi, yorumlamalara da izin verilmekteydi.[59] Diller de, her şeyde olduğu gibi, tanrının bir ürünü ve yansıması olduğundan, aralarındaki biçimsel farklılığın tanrının dile getirdiği "gerçeği" değiştirmesi söz konusu değildi.[60] Bunun anlamı, düşüncenin gerektiğinde kaynak dilden ayrılıp başka bir dille de örtüşebileceğidir. Çevirmenin görevi, metindeki anlamı, dillerin yüzeysel/biçimsel farklılığını aşarak metnin değişmeyen özünü ortaya koymaktır. Bu öz tanrı tarafından belirlendiğinden, değiştirilmeden, metne mümkün olduğunca sadık kalınarak aktarılmalıydı. Aksi takdirde çevirmen gerçeği değiştirmekle suçlanarak tanrının ve kilisenin cezasına uğrayabilirdi. Bu korku doğal olarak çevirmenlerin üzerinde bir baskı ve özdenetim kurulmasına yol açmıştır.[61]

Ortaçağ'daki çeviri anlayışını daha iyi anlayabilmek için, farklı dönemlerde yaşamış olsalar da bu dönemin başında ve sonunda çeviri anlayışına damgasını vuran Hieronymus ve Luther'in görüşlerini irdelemek gerek. Her ikisinin de kutsal metinlerin çevirisinde yeni bir çeviri yaklaşımı

sunarak çeviri tarihinde bir dönüm noktası oluşturdukları kabul edilmektedir. Bu noktada akla gelen, "söz konusu olan din adamlarının çeviri yaklaşımları, çeviribilimin gelişimine ne gibi katkılar sağlamıştır?" sorusudur. Yoksa çeviriye ilişkin görüşleriyle yarattıkları etki, çevirdikleri metinlerin içeriklerinden mi kaynaklanmaktadır? Bu ve buna benzer soruları yanıtlayabilmek için Geç Antik dönem düşünürü olan Sophronius Eusebius Hieronymus'un (348-420) ve Ortaçağ'dan yeni bir çağa geçişe neden olan Reformasyon'u başlatarak yeni bir din anlayışı ortaya koyan Martin Luther'in (1483-1546) çeviri yaklaşımlarını tartışmaya çalışacağız.

Geç Antik dönemde yaşamış olan Hieronymus'un çeviriye ilişkin düşüncelerini okul arkadaşı Pammachios'a 395 (396?) yılında yazmış olduğu mektuptan öğrenmekteyiz. Hieronymus'un bu mektubu yazmasının nedeni, Salamirli papaz Epiphanios'un Kudüslü papaz Johannes'e yazmış olduğu bir mektubu Yunanca'dan Latince'ye 'serbest' biçimde çeviren Hieronymus'un metnin dışına çıkarak gerçekleri yansıtmadığı için kendisine yöneltilen suçlamalara bir açıklık getirmektir. Hieronymus bu suçlamaları kabul etmeyerek çeviride izlediği yaklaşımın gerekçelerini mektupta açıklamaya çalışır. Hieronymus bu mektubunda Cicero ve Horatius'u örnek aldığını belirterek[62] onlar gibi sözcük sözcüğe bir çeviri anlayışının karşıtı olan, anlamın aktarılmasının önemi üzerinde durduğunun altını çizer. Fakat Hieronymus'un burada anlama odaklanması düşünülürken söz konusu metnin bir mektup olarak kaleme alındığı unutulmamalı. Bunun en belirgin göstergesi, Hieronymus'un da Cicero'da olduğu gibi metinler arasında bir ayrım yapmasıdır. Cicero'nun daha önceki bölümde belirtildiği gibi felsefi ve yazınsal metinlere göre bir çeviri tutumu benimsemesine benzer bir ayrımı Hieronymus da yapar. Düşüncel değeri ve kavramların belirletici olduğu felsefi metinler yerine, Hieronymus, Klöpfer'in işaret ettiği gibi, dünyevi (*profane*) ve kutsal (*sakrale*) metinler koyarak çevirmenin metin türüne göre bir yaklaşım izlemesi gerektiğini vurgular.[63]

İki metin türü arasındaki temel ayrımı Hieronymus, metinlerin içeriklerinde görmektedir. Kutsal metinler tanrı tarafından yazdırılmış olmalarından dolayı, onları insan elinden çıkmış bir metinle eşdeğer tutmanın doğru olmadığını öne süren Hieronymus'a göre, bu metinlerin içerikleri olduğu kadar o dilin bir parçası olan sözdizimi de kutsal sayılmalıydı ve tanrının seçimini yansıttıkları için değiştirilmemeliydi.[64] Bu nedenle çevirmen kutsal metinlerin yapısından kaynaklanan karmaşık ve anlaşılmaz/karanlık tarafları koruyarak aktarmalıdır. Bunu başarmak ise çevir-

meni bir anlamda aşan kolay ve tehlikesiz bir görev değildir. Bu kutsal görevi yerine getirecek olan insan, öncelikle tanrı tarafından seçilmiş olup onun yardımına gereksinim duyacaktır.[65] Hieronymus çevirmenin bağımlılığına işaret ederek dünyevi metinler için ona tanıdığı özgürlüğü, kutsal metinlerde tanımamakta. Çünkü çevirmenin kutsal metinlerin çevirisinde taşıdığı sorumluluk kendisini de bir anlamda aşmaktadır. Tanrı bu zor görevde kendisine yardım ederek onu kendi isteği doğrultusunda hareket eden bir araca indirgemektedir. Dolayısıyla bu, çevirmenin iradesi dışında yapacağı hatalardan da sorumlu tutulamayacağı anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında, Hieronymus'un, Papa kendisini *Eski İncil*'i gözden geçirip tekrar çevirmekle görevlendirdiğinde, çevirisi kabul edilen 'Septuaginta'nın varlığını sorgulayarak ilk kez İbranice'deki kaynak metni esas aldığı anlaşılmaktadır.[66] Çünkü ikinci elden yapılmalarından dolayı daha önceki çevirilerin tanrının sözlerini birebir yansıttıkları söylenemez. Hieronymus'un, her ne kadar kutsal metinlerde sözcük sözcüğe bir çeviri yaklaşımını savunsa da, Albrecht'in de belirttiği gibi, çevirilerin okunduğunda anlaşılır ve etkili olmasına dikkat edilmesi gerektiğinin bilincinde olması,[67] bu metinlerde de onu anlama önem vermeye yöneltmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, Hieronymus'un, *İncil*'in çevirisindeki titiz çalışmasında, Yunanca ve İbranice'den ilk kez tamamını Latince'ye çevirdiği "Vulgata" için yüzün üzerinde çeviriyi irdelemesinde de görülmektedir. Bu yüzden bu çeviri 1546'da Konsil tarafından gerçeğine en yakın bulunarak kilisenin resmi *İncil*'i kabul edilmiştir.[68] Bu çeviri aynı zamanda yirminci yüzyıla kadar Katolik kilisesinin ölçüt aldığı *İncil* çevirisi olmuştur.

Hieronymus'un çeviribilim açısından dikkati çeken asıl önemi, Cicero'dan da etkilenerek dünyevi metinlerin çevirisinde anlamın belirleyici olduğunu savunmasıdır.[69] Kaynak metindeki anlamın erek okurun anlayabileceği başka dilsel göstergelerle değiştirilmesi düşüncesi, Hieronymus'un dünyeyi çevirilerde erek kültür odaklı düşündüğünün bir göstergesidir. Fakat bu yaklaşım Antik Roma dönemindeki uyarlamalı çeviri anlayışıyla karıştırılmamalı. Hieronymus daha çok kaynak metne bağlı bir anlam aktarımından söz etmektedir. Bu da çevirmenin, kaynak metin yazarının kendi biçem niteliklerini metne yansıtması ve kendine özgü bir anlatımla bir erek metin oluşturması anlamına gelir. Çeviri böylece sözcüğün tutsaklığından kurtulur ve, Vermeer'in de belirttiği gibi, sözcük metnin bağlamına göre erek dile uygun biçimde dönüştürülür. Bundan dolayı çevirmen, sözcüğü değil sözü erek dilde koruyup aktarmalıdır.[70] Söz ise tümcenin niteliklerine göre belirlenen ve anlamsal bütünlüğü

olan bir yapıdadır. Bu yapı metnin bağlamına göre anlam taşıdığından, onun erek dildeki yapıyla örtüşmesi gerekmektedir. Fakat burada söz konusu erek dilin insanların büyük bir oranının okuyamadığı Latince olduğu unutulmamalı.

Hieronymus'un dünyevi metinler için ileri sürdüğü anlam odaklı çeviri yaklaşımına ilişkin görüşlerini, kutsal metinler üzerine uygulayan ilk din adamının Martin Luther olduğu söylenebilir. Çünkü, *İncil*'i yine kaynağından çeviren Luther'in, Hieronymus'un tersine, *İncil*'i yazı dili olarak kabul edilen Latince'ye değil, Almanca'ya çevirerek anlamın ancak metni alımlayan okura yönelik olması koşuluyla gerçekleşebileceğinin ayrımına vardığı görülmektedir.

Çeviri tarihinde kutsal metin çevirileri dışında da yeni bir çığır açan Luther, çeviri anlayışıyla salt çeviriye ilişkin değil, aynı zamanda Almanca'nın ortak bir dil olarak halka yayılıp yazı dilinin gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.[71] 1530 yılında çeviri tarihi için önemli bir belge olan "Ein Sendbrief vom Dolmetschen" ("Çeviriye İlişkin Açık Mektup") adlı yazıyı Luther, kendi çeviri anlayışına karşı yapılan suçlamalara yanıt olması açısından Nürnberg'deki arkadaşına basılması amacıyla göndermektedir. Çeviriye ilişkin görüşlerini dile getirdiği bu yazıyla Luther, Almanya'da çeviriye ilişkin bir söylemi başlatan ilk kişi olmasıyla genel anlamda çeviribilimin temellerini atmıştır.[72] Luther'in görüşlerini daha ayrıntılı biçimde irdelemeden, öncelikle bu görüşlerin ortaya çıkmasına neden olan tarihsel etmenleri sorgulamakta yarar var.

Luther'in yaşadığı on altıncı yüzyılda Hümanizm ve Rönesans gibi akımlar sanat ve bilimde yeni bir evren ve insan anlayışının başlangıcına işaret etmektedir. Ortaçağ'daki kurumların aşırı din baskısı, otoriter devlet düzeni, eğitim olanağının sınırlı oluşu, tarımsal üretim biçiminin egemen olması, matbaa gibi teknik araçların yaygınlaşmaması gibi etmenler insanın güçsüz bir varlık olarak görülmesine neden olmuştur. Fakat Rönesans ve Hümanizm ile birlikte bu anlayış yıkılmaya başlamıştır. Büyük şehirlerin gelişmesiyle ekonomik güce koşut biçimde eğitim olanakları da artan alt tabakadaki insanlar, gittikçe toplumsal hayatta daha çok söz sahibi olmaya başlamıştır. İnsanın değer olarak ölçüt alınması, kendine olan güvenini artırmıştır. Bu da hayatı ve tartışmasız kabul edilen değerleri daha eleştirel biçimde sorgulamasına yol açmıştır. Bu nitelik dinin toplumsal yaşamdaki etkisinin gittikçe kaybolmasına yol açmıştır. Bunda Antik dönemde insanı ölçüt alan sanat anlayışının örnek alınmasının da payı vardır. Ortaçağ'ın baskıcı ve karamsar havasından kurtulmak isteyen insanlar Rönesans ve Hümanizm ile yeni ve iyimser bir dünya ve

insan modeli yaratmak istemişlerdir. Bu bağlamda Antik Yunan ve Roma dönemine ilişkin birçok yapıtın çevrilmesi söz konusu olmuştur. Dini konuların yerini mitolojik konuların almaya başlamasıyla insanın varlığını, doğayla olan ilişkisini sorgulayan eğitici/öğretici/yararlı konular ön plana çıkarak, sanatta bir özgürleşme hareketi başlamıştır. Bu yapıtların geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan matbaanın da yardımıyla bir aydınlanma sürecine girilmiştir. Bu süreç, salt halkı etkilemekte kalmadı, aynı zamanda kilisenin/din adamlarının görüşlerinin de değişmesine yol açması kaçınılmaz olmuştur. Matbaanın yaygınlaşmasıyla bilginin kilisenin tekelinden ve denetiminden kurtulması, düşüncelerin daha özgür biçimde ifade edilebilmesini olası kılmıştır. Fakat Ortaçağ'ın sona ermesine neden olan Rönesans ve Hümanizm'in dışında dinde değişime yol açan yine dinsel bir başkaldırı olan Reformasyon'dur. Bu başkaldırıyı hazırlayan kişilerin başında, bu dönemde tanrı odaklı bir dünya görüşü yerine insancıl bakış açısını başta Almanya'da olmak üzere başka ülkelere de yayan, dinde Reformasyon düşüncesi ile döneme damgasını vuran Martin Luther yer almaktadır.

Yeni bir din anlayışı[73] getiren Luther, kilisenin Almanya'daki gücünü sorgulayarak gittikçe fakirleşen ve eğitimsizleşen halkın kilise tarafından sömürüldüğüne inanmaktaydı. İnanç uğruna yıllarca süren savaşlarda binlerce insanın acı çekerek kurban gitmesi, kilisenin inanç konularından çok, iktidarla güç birliği içerisinde olarak yönetimle ilgilenmesi, kendi anlayışını tartışmasız biçimde doğru kabul etmesi ve tanrının bir aracısı konumunda kendini ayrıcalıklı görmesi, Luther'in kiliseye karşı savaş açmasına neden olmuştur.[74] Dili kendi anlayışına göre yorumlayan kilise, insanların tanrıya ulaşmasında tek yetkili araç olarak görülmekteydi. Kendini tanrının meşru bir temsilcisi gören kilisenin, insanların inancını kullanmasına karşı çıkan Luther, dinin kilisenin gücünden kurtarılması gerektiğine inanmaktaydı. Luther bunu ancak Hıristiyan dininin kaynağı olan *İncil*'i halka yaymakla başarabileceği kanısına varmıştır. Bütün bu koşullar ve görüşlerin bir anlamda Luther'in çeviriye olan yaklaşımını belirlediğini söyleyebiliriz. "*İncil*'in halka yayılması için Luther nasıl bir çeviri yaklaşımı izlemiştir? İnsanların inancını güçlendirebilen çeviri Luther'de nasıl bir araca dönüşmüştür?" gibi soruları eleştirel düzlemde irdeleyerek yanıtlamaya çalışacağız.

Luther, "Sendbrief"inde, başka din adamlarıyla birlikte 1521'den 1534'e kadar süren on üç yıllık *İncil* çevirisi üzerinde izlediği çeviri tutumunu ele almaktadır. Luther'in, Hieronymus gibi çeviriyi *İncil*'in kaynak dili olan Yunanca ve İbranice'den yapmasının, kendinden önce Vulgata'ya

dayalı yapılan *İncil*[75] çevirilerinin yorumlamalarından *İncil*'in değişime uğraması, anlaşılmaz bir dille yazılmış olmasına tepki olarak ve gerçeği birincil elden aktarmak amacıyla başka çevirilerden yararlanmayı sakıncalı bulduğu ileri sürülebilir.[76] *İncil* çevirilerinde her sözcüğün anlamının belirleyici olması, Almanca'nın yazı dili olarak yeterince gelişmemiş olması, Luther'in ne kadar güç bir görevi üstlendiğinin bir göstergesidir.[77] Bunun en belirgin işaretinin, Luther'in bu tür çevirileri sanat yapıtına benzeterek bu tür çevirilerde güçlüklerin üstesinden gelme, akılcılık, yaratıcılık, deneyim gibi niteliklerin olması gerektiğinin altını çizmesidir.[78] Luther, Hieronymus'un aksine, çevirmeni tanrı tarafından seçilmiş biri olarak değil, kendi iradesi ve yetisiyle kararlar alabilen biri olarak görmektedir.[79] Bu bağlamda Luther'in çevirmenin öznel yaklaşımına önem verdiği söylenebilir. Bu nedenden dolayı, çevirmiş olduğu kutsal kitabı kendi *İncil*'i olarak nitelendirmektedir.[80] Bu anlayış, çevirinin çevirmene göre değişebilen ve erek metnin kaynağıyla birebir örtüşmesinin olanaksız olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir anlatımla, herkes *İncil*'i farklı yorumlayıp çevirebilir.[81] Fakat Luther çevirisinde öznel yorumlama üzerine durmaktan çok, anlaşırlılık ölçütünü kendine temel almaktadır. *İncil*'in geniş kitleler tarafından anlaşılması için dilinin halkın düzeyine indirgenip Almancalaştırılması gerekmekteydi.[82] Burada kutsal metnin okurun anlayabileceği bir düzleme getirilmesi söz konusudur. Bunun en belirgin göstergesi, Luther'in ilahilerin de "kalplere hitap edebilmek için, kalpten geldiği gibi, samimi ve sade bir dille söylenmesi[ne]"[83] önem vermesidir. Luther, insanların dini inançlarını güçlendirmesinin, başka bir söyleyişle, *İncil*'in inandırıcılığı sağlamasının, ancak insanların anlatılanlarla kendisini özdeşleştirebilmesine bağlı olduğu gerçeğini fark etmiştir. Bu da *Kutsal Kitap*'la kendisi arasında gerçekleşebilecek üçüncü bir aracının yorumuna gerek kalmadan, doğrudan bir ilişkiyle olasıdır.

Klöpfer *Die Theorie der literarischen Übersetzung* (*Yazınsal Çeviri Kuramı*) adlı kitabında, çeviri tarihinde kutsal metinleri ele aldığı bölümü "serbest çeviri"nin karşıtı olarak gördüğünü belirtmiş, çeviri yaklaşımını "sadık çeviri"[84] olarak adlandırmıştır. Bu tür katı bir sınıflandırma, sağlıklı ve nesnel olmadığı gibi, Luther'in kaynak metni yerelleştirme düşüncesiyle de örtüşmemektedir.[85] Çeviride yerelleştirme anlayışını Antik Roma dönemindeki kaynak metni uyarlayıcı biçimde çevirme ve dilediğince değiştirme anlayışıyla karıştırmamak gerekir. Burada yerelleştirme daha çok, erek dil ve kültüre uygun biçimde kaynak metnin anlamını erek metinde koruyarak aktarma biçiminde tanımlanabilir.[86] Burada erek kül-

tür, toplumun belli bir kesiminden çok, genele hitap eden bir kültür olarak ele alınmıştır. Bu ise çevirinin evdeki annenin, sokaktaki çocuğun, pazardaki sıradan adamın diline indirgenmesi anlamına gelmektedir.[87] Fakat Luther, *İncil* dilinin halkın anlayabileceği düzeye indirgenmesinin,[88] onu kötü kullanmakla eşdeğer olmadığını, çevirmenin bir anlamda halka örnek olabilecek, onu geliştirebilecek iyi bir Almanca'yı kullanması gerektiğini vurgular.[89] Bunun en iyi başka bir göstergesi, on altıncı yüzyıldaki ilk dilbilgisi kurallarının Luther'in çevirisine dayanması[90] ve Almanca'nın zenginleşmesinde, Almanya'daki bölgeler arasındaki dil farklılıklarını aşarak standartlaşmasında ve ulusal bir yazı dilinin oluşturulmasında katkısının göz ardı edilemeyecek olmasıdır. Luther, *İncil* çevirisindeki tutumuyla bir anlamda Almanca'nın yabancı dillere karşı olan bağımlılığını yıkarak, onun arındırılmasında öncü bir rol oynamıştır.[91]

Bütün bunlara karşın nasıl oluyor da Klöpfer, Luther ile Hieronymus arasındaki temel ayrımlara işaret etmesine karşın, Luther'in *İncil*'in çevirisindeki anlayışıyla Hieronymus'un *İncil*'i çevirirken kullandığı yöntemlerin özdeşliğini savunabilir? Aralarında gerçekten de örtüşen benzerlikler var mıdır? Genel anlamda buna olumlu bir yanıt verebilmek olanaksız gibi gözükse de, Luther'in çeviriye ilişkin bazı düşüncelerinin, Klöpfer'in "sadık çeviri" anlayışı bağlamında Hieronymus ile benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Luther her ne kadar "Sendbrief"inde çevirinin anlaşılır ve açık olmasını savunsa da, bir yerde kendisiyle çelişircesine, *İncil* çevirisinde bazen kaynak metindeki sözcüklere bağlı kalmayı yeğlediğini ve bazen de bu sözcüklerden ayrılmaktansa Almanca'ya ters düşmeyi göze aldığını yazar.[92] Luther burada çeviri tarihi boyunca sık sık tartışılan çevrilemezlik konusuna yüzeysel de olsa dolaylı olarak değinmektedir.[93] Luther, *İncil*'i çevirirken erek kültür odaklı bir yaklaşım benimsediğini vurgulasa da, bazı kavramların çevrilemez olduğunu belirterek zaman zaman sözcük odaklı bir yaklaşım izlemek zorunda kaldığını kabul eder. Luther'in bu esnek yaklaşımının, kavramlaşmış ya da bir imgeyle bütünleşmiş bir sözcüğü yerelleştirirken, onun anlamını kaybedebileceği düşüncesine dayandığı söylenebilir. Dolayısıyla, Luther'in içeriğiyle özdeşleşmiş bazı kavramları çevirmeden olduğu gibi bırakması, metnin anlamını daha da güçlendirmiş olur.

Görüldüğü gibi, iki farklı dönemin sonlarına doğru yaşamış olan Hieronymus ile Luther'in kutsal metinlerin çevirisine ilişkin görüşleri arasında benzerlikler olduğu gibi ayrılıklar da vardır. Fakat her ikisi de kutsal metinlerin dokunulmazlığını belli ölçüde aşarak anlamın üzerine odaklanmışlardır. Luther de, Hieronymus gibi, kendine Cicero'yu örnek

alarak anlam odaklı bir çeviri yaklaşımını savunur. Hieronymus kaynak metnin yüzeysel yapısına bağlı kalarak *İncil*'i Latince'ye çevirmesine karşın, Luther metnin anlamını oluşturan derin yapıyı günlük konuşma diline uyarlayıp Almanca'ya çevirmiştir. Öte yandan, Hieronymus'un dünyaya ilişkin konuları işleyen metinler için söz konusu ettiği anlam aktarımını bir anlamda Luther kutsal metinlerde uygulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Luther kutsal metnin dokunulmazlığını kaldırarak onu 'dünveyileştirmekte'dir. Bir başka konu ise okurun konumunun her iki dönemde de farklı olmasından dolayı çevirilerde beklentilerin farklı olmasıdır. Hieronymus'un döneminde okur kitlesinin sınırlı olması, *İncil* çevirisinin belli bir sınıfa yönelik olduğunu göstermektedir. Luther döneminde ise okur kitlesi matbaanın yaygınlaşmasıyla çoğaldığından, Luther'in onlara doğrudan çevirisiyle hitap etmesi kolaylaşmıştır. Okur kitlesinin nitelik değiştirmesi, söz konusu kişilerin de çeviri yaklaşımlarını değiştirmesine neden olmuştur.

Kutsal metinlerin çevirisinin, çeviri tarihi açısından salt Ortaçağ'da değil, güncelliğini yirminci yüzyılda da korumasının nedeni, *İncil*'in çevirisinden kaynaklanan metin içi dilsel sorunlardan çok, dünyadaki başka dilleri konuşan her düzeydeki ve uzaklıktaki kültürlere *İncil*'i çevirerek Hıristiyanlığı yayma düşüncesinde yatmaktadır. Gelecek bölümde kutsal metinlerin çevirisinin yirminci yüzyıldaki çeviribilimini nasıl etkilediğini irdelemeye çalışacağız. Bu bağlamda Nida'nın *İncil* çevirilerini de aşarak çeviribilime katkı sağlayan görüşlerini ele alacağız.

Kutsal Metinlerin Çevirisinde Okur Odaklılığa Geçiş

Kutsal metinlerin çevirisinin yirminci yüzyılda da gündemde kalarak çeviribilimi etkilemeye devam etmesi neye bağlanabilir sorusu, bu alandaki çalışmaların niteliğiyle ilintilidir. Bilindiği gibi, dünyada günümüze kadar en çok çevrilen kitap *İncil*'dir.[94] Dolayısıyla *İncil*'in nasıl çevrilmesi gerektiği de çeviribilimin bir alanı olmaya başlamıştır. Bu alanda çağdaş çeviribilimi de etkileyen bir yaklaşım Eugene A. Nida tarafından ortaya konmuştur.[95] Nida, *İncil* çevirilerinin farklı kültürler tarafından anlaşılabilmesi için, *İncil*'in kültürlerin niteliklerine göre uyarlanması gerektiğini savunur. Bu nedenle Nida, etnografik çalışmaların önemi üzerinde durarak kültürel yapının ve algılanma biçiminin çeviride belirleyici olması gerektiğinin altını çizer. Bu görüşlerini dile getirmek için çeviribilimde

"biçimsel eşdeğerliliğin"[96] (*formal eaquivalence*) bir anlamda karşıtı olan "devingen eşdeğerlilik"[97] (*dynamic aequivalence*) kavramını ortaya atarak çevirinin okur üzerinde yapacağı etkiden yola çıkar. Nida bu etkinin belirleyici oluşunu, Avrupa dillerinden çok, bu kültürü tanımayan ya da ona uzak olan kültürlerde *İncil*'in alımlanmasını irdelerken ortaya koyar. Farklı kültürlerde bazı imge ve nesnelerin anlamının farklı olması ya da hiç olmamasının, *İncil*'in bu kültürlere ulaşmasında bazı engeller yarabileceğinin ayrımına varan Nida, bu değerlerin, kültürlerin değer ve niteliklerine göre yerelleştirilmesi gerektiğini savunur. Çünkü Nida'ya göre "değişik öğrenim düzeyleri, değişik meslekler, ilgiler, insanların bir iletiyi anlayabilme yetisini önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla, bir metnin üniversite öğrencileri, ilkokul bitirmişler, yabancı dilde okuyan okul çocukları, zihinsel özürlüler gibi değişik okur topluluklarına göre birbirinden apayrı nitelikte çevirilerinin yapılması gerekebilir."[98]

Nida, *İncil*'in metin türü olarak farklı bir işlev taşıdığını göz önünde bulundurarak iletişimsel bir çeviri yaklaşımı benimser. Kutsal kitapların öğreticiliğinin, iletilerinin insanlara ulaşmasıyla mümkün olabileceği düşünüldüğünde, çevirilerin de etkileme işlevinin ne derece önemli olduğu kuşkusuz çok açıktır. Nida, erek dil okuruna, kendi kültürüne ve konumuna uygun bir çeviri yaklaşımı sunar.[99] Burada çevirmenin erek metindeki iletilerin aktarılmasında biçimi göz ardı etmesini, içeriği farklı kılması açısından yorumlamak gerek. Çünkü kaynak metnin biçiminin, anlamsal düzlemde erek metnin biçimiyle aynı olması beklenemez. Biçimler arasındaki ayrım, metinlerin anlamını belirleyen işlevleri de etkilemektedir. Örneğin şiirsel biçimde yazılmış bir mani ya da bir ağıt, kaynak kültürde belli bir işlev taşımasına karşın, aynı biçimin farklı bir dilde aynı işlevi taşıması beklenemez. Dolayısıyla, bir çevirmen salt metnin biçimine bakarak onu kendi diline çeviriyorsa, o metni anlamsal ve işlevsel düzlemde yanlış yorumlamış demektir. Bu aynı zamanda çevirmenin erek dilin kültüründeki dil dışı etmenleri de araştırması anlamına gelmektedir. Bu nedenden dolayı kaynak metinde kültüre özgü olan etmenlerin işlevsel değeri ortaya çıkarıldıktan sonra, erek dilin kültüründeki eşdeğeri bulunabilir. Nida "Das Wesen des Übersetzens" ("Çeviri Ediminin Özü") adlı makalesinde çevirmenin kaynak metnin yüzeysel yapısını, erek dilin yüzeysel yapısına dönüştürmekten çok, kaynak dildeki iletiyi basit ve yapısal biçimde çözümledikten sonra bunu erek dile çevirmesi gerektiğini vurgular.[100] Dolayısıyla, kaynak metnin çevrilebilirliliği, bir kültüre özgü olan sözcük ve biçim gibi etmenlerden kurtularak olası kılınmaktadır.[101] Bu açıdan bakıldığında erek dil kültürü için farklı olan bir sözcük/değer/

imge erek dilde farklılaştığından çevrilebilirliliğin anlamı da değişmektedir. Çevrilebilirliliğin, kaynak metindeki işlevinin erek metinde korunmasının, benzer etkinin sağlanmasıyla gerçekleştiği söylenebilir.[102] Nida'nın, Luther gibi Hıristiyan inancını daha geniş kitlelere yaymak istemesinden dolayı, *İncil*'in anlaşılmasını güçleştirmekten kaçındığı görülmektedir.[103] Başka bir anlatımla, çevirmen, kaynak metnin yüzeysel yapısına öykünmeyi bırakarak metnin içeriğini/anlamını erek dilin kültürüne uygun biçimde aktarmaya çalışmalıdır. Bu uygunluğun erek dilin kültüründeki okuyucunun/alıcının konumuna göre de değiştiği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, kültürün farklı düzlemlerdeki ve niteliklerdeki alt katmanlarına göre bir çeviri yaklaşımı benimsenmelidir. Bu bağlamda, Nida "alıcı diline" (*receptor language*)[104] işaret ederek erek dilde bulunacak uygunluk derecesinin doğallığını (*natural equivalent*) vurgular.[105] Doğallık ise ancak kaynak metindeki kültürel etmenlerin erek metnin kültürel bakış açısına, örneğin kaynak dil kültürüne özgü bir deyim ya da deyişin, erek kültürün alıcısının dilindeki bir yapıya dönüştürülmesi gibi, uyarlanmasıyla gerçekleşebilir.[106] Nida'nın ileri sürdüğü bu yaklaşımın izlerini, ileride de göreceğimiz gibi, Chomsky'nin "Üretimsel-dönüşümsel Dilbilgisi"nde bulmak olası.

Erek dilin okuyucusu, kaynak metni sanki kendi kültürünün ürünüymüş gibi algılamalı ve ondan etkilenmelidir. Bu nedenle, Bengi'nin de belirttiği gibi, "Nida ve Taber için çeviride önemli olan iletinin çeviride kaynak dile en yakın doğal karşılığıyla oluşturulmasıdır".[107] Bu yaklaşımla, *İncil*'in daha da çabuk benimseneceğine inanıyorlardı. Bu ise, anlamı oluşturan dilsel işaretler arasındaki bağın erek dilin kültürüne uygun biçimde aktarılmasıyla sağlanır. Bundan dolayı kaynak metnin yüzeysel yapısı ve biçimi aşılarak anlamlar arasındaki bağ göz önünde bulundurulmalıdır.[108] Başka bir anlatımla, çevirmen, kaynak ile erek dil arasındaki metinler arası bütünleşme sürecini (*intertextuelle Intergrationsprossez*) sağlayana kadar devingen tutumunu sürdürmelidir.[109] Kaynak metin, durağan ve bitmiş bir yapı olmadığından, çevirinin değerlendirilmesinin de belli kalıplar içinde ve sözcük düzleminde olan "doğru" ve "yanlışa" göre yapılamayacağı anlamına gelir. Böyle bir değerlendirme erek metnin etkiye dayanan işlevinin değil, kaynak metinle birebir örtüşme beklentisinin bir sonucu olurdu. Kültürlerin farklılığı, erek metni doğru-yanlışa göre değerlendirme yaklaşımını geçersiz kılmaktadır. Çünkü çeviride önemli olan kaynak kültüre özgü olan şeyleri erek kültür okurunun anlayabileceği biçimde aktarmaktır. Bu da erek kültüre benzemekle olmayacağı gibi, onu yadsımakla da olası değildir.

Nida, kaynak metnin oluşturduğu kültürel ortam ve değerleri çeviri edimine ve değerlendirilmesine katarak betimleyici çeviri çalışmalarına dikkati çekmiştir. Böylece, çeviriye yirminci yüzyılın başlarında dilbilimsel açıdan bakan kuramların yerine, daha gerçekçi olan bütüncül bir yaklaşım getirmiştir. Bu yaklaşım çevirinin kültürel süreçlere bağlı, değişken bir edim olduğunu da göstermiştir. Bu edimi gerçekleştiren çevirmen ise, zamana bağlı olarak değişen iki kültür arasında iletişimi sağlayan, "alıcıya kendi kültürü bağlamına uygun davranış kipleriyle seslenmeyi deneyen"[110] bir aracı konumuna gelmiştir. Nida ve Taber, çeviribiliminin erek odaklı yaklaşımının geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmalarına karşın, çeviri edimini kutsal metinler bağlamında ele aldıklarından kendi içinde çelişkiler taşımaktadır. Bengi-Öner, bu bağlamda Nida ve Taber'in kuramını, çeviride "dilsel çeviri"nin yanında "kültürel çeviri"nin gerekli olduğunu belirtmesine, "kültürel çeviri"nin, çevirmenin değil "din erbabının, hocaların" işi olduğunu vurgulayarak erek kültür odaklı bir çeviri yaklaşımı sunmasına rağmen, uygulama düzleminde çevirmene belli kurallar sunması ve onu yönlendirmesi bakımından "(...) kaynak-odaklı, süreç ağırlıklı ve kuralcı bir kuram" olarak tanımlamaktadır.[111] Nida/Taber'in, her ne kadar çeviri kuramına kutsal metinlerin işlevi bağlamında ve belli bir metin türü açısından baksalar da, çevirinin salt dilsel bir aktarım olmadığını, dil dışı etmenlerin de çeviride hesaba katılması gerektiğini vurgulayıp çeviribilimine dizgesel biçimde yaklaşarak araştırmalarda yol gösterici olduklarını vurgulamak gerekir.

Bu bölümde irdelemeye çalıştığımız *İncil* çevirisinin, Hieronymus'tan başlayarak Luther ve Nida'ya kadar olan gelişimini gözler önüne sermeye çalıştık. Hieronymus'ta kutsal metnin dokunulmazlığı ve değiştirilemezliği, Luther'in erek okuru odak alması ve çeviride anlaşılır olma kaygısı taşımasıyla belli bir oranda esnekleşmiştir. Başka bir anlatımla, Luther, *İncil*'i Almancalaştırarak toplumda yaygınlaştırmasına ve tartışılmasına yol açmıştır. Her ikisi de çeviride anlamın önemini vurgulamışlardır. Dolayısıyla, çeviride alımlama ve yorumlama işlevi ve koşullarının çeviri sürecini etkilediği tarihsel bir yaklaşımla dile getirilmiştir. Yirminci yüzyılda ise Nida'nın görüşleriyle kutsal metinlerin anlaşılma ölçütleri, çeviribilimsel bir düzlemde tartışılmaya başlanmıştır. Nida, kaynak metnin okur üzerindeki etkisine dikkat çekerek bunun ancak kültürel değerlerin yerelleştirilmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Bunun için Nida, çeviride kültürden kültüre değişen değerlerin kendi niteliklerine göre uyarlanması gerektiğini savunmuştur. Daha çok kutsal metin türlerini temel alan Nida, kaynak metinde bir eşdeğerliliğin sağlanması

için çevirmenin erek metinde kaynak metnin anlamına bağlı olarak bazı değiştirmeler yapılması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu görüşlerin geçerliliği kutsal metin türleri için düşünülmeli. Çünkü çevirilerin metin türlerine göre farklı nitelik ve işlevler taşıdığı unutulmamalıdır.

Kutsal metinlerin çevirisi, bu bölümde de görüldüğü gibi, çeviribilimden ve çeviriye ilişkin sorunların irdelenmesinden ayrı düşünülemez. Çeviri ediminin olduğu gibi bilim, yazın, müzik, resim gibi birçok alanların da öncelikle dini kurumlara ve konulara bağlı olarak gelişmesi, bu etkinliklere dayanan tartışmaların daha çok buralarda başlamasına yol açmıştır. Bu bölümde kültürleri biçimlendiren ve bu dizgenin bir parçası olan inançların çeviri edimini nasıl etkilediğini göstermeye çalıştık. Kutsal metinlerin çevirilerinde dini inancın ve inandırıcılığa bağlı olan etkilemenin ön planda olması, çevirmenliği etik bir tutuma indirgemiştir. Çevirilerde kutsal metne bağlılığın bu açıdan bir sorumluluk olarak görüldüğü söylenebilir. Yirminci yüzyıla kadar bu tutumda esneklikler görülse de, bu temel anlayış değişmemiştir. Her ne kadar Luther, okurun kutsal metinleri anlaması için halkın dilinin ölçüt alınması gerektiğini vurgulasa da, kutsal metne karşı sorumluluk duygusu, doğrudan metindeki sözcüklere bağlılık biçiminde değil, okura anlaşılır bir dil sunarak Hıristiyanlığı yayma biçiminde dile gelmiştir. Bunun dışında kutsal metinlerin çevirisinde genel anlamda biçemsel/biçimsel kaygılar yerine öğreticilik ağırlık kazanmıştır. Kiliseye bağlı çeviri eğitiminin verildiği ve çevirilerin yapıldığı yerlerde çevirinin nasıl yapılacağına ilişkin kurallar öğretildiği bilinmektedir. Böylece, bireysel çeviri kararlarının alınması, kaynak metindeki sözcüklerin dışına çıkılmamasıyla engellenmiş oluyordu. Bu nedenle Luther'in o zamana göre "serbest" sayılabilecek çeviri yaklaşımı kilise tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Genel olarak Ortaçağ'da çevirinin en önemli işlevi, inanan insanları eğitmekti. Bunun nasıl yapılması gerektiği, çeviri eğitiminin bir parçası olarak görülmekteydi. Çünkü kaynak metnin yorumlanışı, dini değerlerle çelişmemesi ve onlara uygun biçimde olması gerektiği ileri sürülebilir. Bu nedenle, çevirmenin içeriği değişmeyen bir bakış açısını kanıtlamaktan/ortaya koymaktan başka bir seçimi kalmıyordu. Yirminci yüzyılda bu yaklaşımın değiştiği pek söylenemez. Çünkü burada da kutsal metinlerin çeviri sorunları, bu metinleri daha anlaşılır kılmak için erek kültürün kendi değerlerini kullanarak bir düşünce biçimini yaymaya yönelik arayışlar olarak sürmektedir.

Metin türü olarak baktığımız kutsal yapıtların çevirisinin çevirinin bilimsel bir düzlemde gelişmesine ne kadar katkı sağladığı, bu bölümde

çeviri edimine yönelik olarak irdelediğimiz farklı görüşlerin ışığında belirginleşmektedir. Dolayısıyla, burada ileri sürülen yaklaşımları genelleştirerek başka çeviri sorunları ve çeviri türlerini yorumlayabiliriz.

Gelecek bölümde on sekizinci yüzyıldaki Aydınlanma döneminin çeviriyi nasıl etkileyip biçimlendirdiği tartışılacaktır. Çeviri ediminin her dönemde olduğu gibi Aydınlanma'da da dönemin koşullarına ve dünyaya bakışına koşut olarak nasıl geliştiği daha da iyi anlaşılacaktır.

3
Aydınlanma Döneminde Çeviri Edimi

Aklın Yolunda Çeviri Edimi

On sekizinci yüzyıl Aydınlanma çağına damgasını vuran en önemli ölgü, insan aklının her alanda ölçüt alınmasıdır. Ortaçağ'ın karanlık yönlerini aşmaya çalışan insan, kendi aklını kullanarak aydınlanmanın bilim ve bilgiyle olabileceğine inanır. Akılcılığın insana en doğru yolu göstereceğini düşünen insanlar, Ortaçağ'ın dinsel baskılarından kendilerini kurtarıp yaşanan dünyaya umut bağlamışlardır. Hıristiyan inancına göre insanın günahkâr olarak bu dünyaya gelmesinin ve inanç uğruna yapılan savaşların neden olduğu yoksulluğun yarattığı karamsarlığın Aydınlanma döneminde değiştiğinin en belirgin göstergesi, Alman filozof Leibniz'in (1646-1716) dile getirdiği iyimser bir dünya anlayışının bu dönemde egemen olmasıdır. Leibniz, bu dünyanın yaratılan dünyalar arasında en iyisi olduğunu söyleyerek insanların bu dünya için çabalamaları gerektiğini vurgulamış olur. Fakat "bu dünyayı iyi kılan nedir" sorusuna en iyi yanıt, insanın kendisidir. Tanrının insana vermiş olduğu en büyük nitelik, akla sahip olmasıdır. Bu aklı farklı kılan ve insanı daha iyiye götüren nedenlerin başında, insanın aklını eleştirel biçimde kullanmayı öğren-

mesi gelir. Başka bir anlatımla, insanın her şeyi olduğu gibi kabul etmek yerine, daha iyi ve güzeli aramayı bilmesidir. Bunun için insanın öncelikle kendini gerçekleştirip toplumun yararına hizmet etmesi gereklidir. Erdemlilik, bu hizmetin doğru ve akılcı biçimde yerine getirilmesi olarak görülmekteydi. Kendine olan güvenini kazanan insan, bireyselleşme sürecine bağlı olarak akla uymayan, somut verilere dayanmayan değer ve bilgileri sorgulamaya başlar.

Aydınlanmayı, insanın ergin olmama durumundan kurtulabilmek için ancak kendi akılını kullanma cesaretini göstermeyle özdeşleştiren Kant (1724-1804), tümel geçerliliği olan ve deneylerle değişmeyen yargılarda aklın belirleyici olduğunu ileri sürmüştür. Burada akıl, salt bilgi edinmenin dışında insanı özgürleştiren bir etmendir. Ancak hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan aklın ortaya koyduğu genel geçer kurallara göre hareket eden insan, kendini gerçekleştirebilir.[112] İnsanın akla olan inancını güçlendirerek, doğruluğu güvenilir ve kuşku duyulmayacak derecede açık ve seçik olarak bilinmeyen hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmeyerek önyargıların yıkılmasını sağlayan bir başka düşünür ise on yedinci yüzyılda yaşamasına karşın Aydınlanmacı düşünürleri etkileyen Descartes'tır (1596-1650). Ortaçağ'da bilginin mutlak ve değişmez olmasına karşın, Aydınlanmacı bilim adamları, somut verilere dayanan deneme ve gözlemleri, bilginin kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu anlayış, insanın başka bir dünya yerine bu dünyadaki olgularla ilgilendiğinin bir göstergesidir. Kendi duyu organlarıyla algıladığı ve aklın kurallarıyla örtüşen şeyleri esas almaya başlayan insan için, bazı önyargıların ve sorgulamadan kabul edilen hurafelerin, doğru olduğu söylenen batıl inançların artık geçerliliğini kaybettiği anlamına gelir. Çünkü bu, yeni koşulların insanı için kanıtlanamaz, mantıksal olarak açıklanamayan bir olguya dayanan bir bilgi, geçerli ve inandırıcı olmaktan çıkar. Bu açıdan bakıldığında, Aydınlanma döneminde insan aklının önem kazanmasıyla hoşgörü, yararcılık, iyimserlik, toplumculuk gibi değerlerin egemen olduğu görülebilir.

İnsanların toplumuna yararlı birer birey olmaları için, onların eğitilmesi ve bilgilendirilmesi de bu dönemin genel nitelikleri arasındadır. Matbaanın yaygınlaşması ve eğitim kurumlarının çoğalıp toplumda kabul görmesiyle okur-yazar sayısı hızla artmıştır. Bunun en belirgin göstergesi, okur topluluklarının ve haftalık gazetelerin çıkmaya başlamasıdır.[113] Doğal olarak yazarların topluma seslenerek yararlı bilgiler sunmaya yönelik çabaları da kendini göstermiştir. Salt sınırlı bir kitleyi düşünerek yapıtlar veren yazarlar/çevirmenler, artık kadınları da içine alan daha geniş bir okur kitlesine ulaşmayı amaçlamaktadır. Yazınsal ve düşünsel alandaki

yapıtların artmasıyla yeni bir pazarın oluşması, yazarları da olumlu anlamda etkilemiştir. Daha önce bir azınlığa ve kiliseye bağlı, onların istekleri doğrultusunda yapıtlar üreten ve geçimini onların desteği ile sağlayan yazarlar/çevirmenler, daha bağımsız davranarak düşüncelerini serbest ifade etmeye başlamışlardır. Yavaş yavaş oluşmaya başlayan yayıncılar, yazarların/çevirmenlerin işvereni durumuna gelmiştir. Dolayısıyla yapıtların oluşumunu denetleyen ve biçimlendiren yayıncıların, daha çok talep-arz etmenini ve okur kitlesinin gereksinimini, ilgisini çeken konuları göz önünde bulundurarak toplumun yararına hizmet eden yapıtlar vermeleri konusunda yazarları/çevirmenleri yüreklendirdikleri söylenebilir. Aynı yaklaşımdan hareket eden yazarlar/çevirmenler, toplumu bilinçlendiren ve aydınlatan kişiler olarak saygın bir konuma gelmişlerdir. Bunun dışında okur sayısının artması, çevrilen yapıtların çeşitliliği, bir okuma alışkanlığının oluşmasına da yol açmıştır. Yerel yazının, insanların yoğun biçimde duyduğu gereksinimine yanıt verebilmesini zorlaştırdığından yazarların/çevirmenlerin ve yayınevlerinin başka dillerdeki kaynakların çevirisine yöneldikleri görülür. Çünkü salt klasik sayılan yapıtların çevirisini okumanın dışında, çağdaş konuların/sorunların işlendiği eğitici, hoş vakit geçirici yapıtların çevrilip okurlara ulaşmasıyla yerel bir yazın geleneğinin, dilin oluşması için yabancı yapıtlardan çeviri yoluyla yararlanması da bu dönemde gündeme gelmiştir. Bu nedenle yabancı dil bilen yazarlar/çevirmenlerin, komşu ülkelerde çevrilmeye değer olan ve kendi yazarlık yetilerini geliştirebilecekleri yapıtlara ağırlık verdikleri söylenebilir.

Genel olarak yukarıda betimlenen Aydınlanma döneminin nitelikleri, çeviri edimini nasıl etkilemiştir? Dönemin akılcılık anlayışı, dile ve çeviriye bakışı nasıl biçimlendirmiştir? İleride de görüleceği gibi, çeviriye ilişkin birçok görüş, dönemin niteliği ve dünyaya bakışıyla örtüşmektedir. Dillerin/çevirinin başlangıcı olarak kabul edilen Babil söylencesi bu dönemde nasıl yorumlanmış olabilir? Bütün bu soruların yanıtları bir anlamda dönemin düşünce yapısında bulunabilir.

Babil söylencesinden önce bütün dillerin kaynağının bir olduğu düşünüldüğünde, her dilde bulunan ortak bir nitelik söz konusudur.[114] Diller belli kurallara göre işlediğinden ve bu kuralları insan aklı belirlediğinden, bir dilde ifade edilen bir tümce bir başka dilde de ifade edilebilir demektir. Başka bir anlatımla insan aklının birliği, evrenselliği dillerin de ortak bir temele dayandığını kanıtlamaktaydı. Özellikle Wolff'un, dilin düşüncenin/aklın işaretlerinden başka bir şey olmadığını ileri sürdüğü akılcı dil yaklaşımı,[115] düşüncelerin evrenselliğine işaret etmektedir. Her tümce

mantıklı bir işleyişin ve yapının sonucu olduğuna göre, bir dilden başka bir dile çeviri yapılırken, dillerin mantığını çözümlemek yeterli olarak görülmekteydi.[116] Nesnelerin varlığı, onu nitelendiren sözcüklerle gösterildiğinden, her dil var olan nesneleri/gerçekleri benzer biçimde yansıtmaktaydı. Bu nesneyi/gerçeği bir başka dile aktarırken, onu nitelendiren sözcüğün yerini başka bir sözcük almaktaydı. Fakat dille nesne/gerçek arasında doğrudan bir bağ olduğu kabul edilmekteydi.[117] Aynı nesnenin/gerçeğin farklı dillerde algılanması, nesne/gerçek değişmediğine göre aynı olması gerektiği kanısı bu dönemdeki düşünürlerde egemendi. Değişen yalnızca aynı nesneyi/gerçeği tanımlayan dilsel göstergelerdi. Gerçek ile dil arasındaki bağ, dille düşünce için de geçerlidir. Daha açık ifade edecek olursak: Bir dilde düşünülebilen bir şey, bir başka dilde de düşünülebilir/ifade edilebilir. Çünkü diller, aklın genel ilkelerine göre işlemektedir.[118] Bu yaklaşım, çeviri edimini mekanik bir düzleme indirgeyerek her şeyin çevrilebilir olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Çünkü çeviri, bir anlamda bir dilde ifade edilen bir tümcenin yerine, başka dilsel işaretler konmasıyla onu yeniden oluşturmaktan başka bir şey değildi. Bu açıdan bakıldığında çeviri sorunsuz gerçekleşen biçimsel, matematiksel bir işlemden oluşmaktaydı.

Çevirinin Aydınlanma döneminde genel anlamda neden önem kazandığını anlayabilmek için, çeviriye yüklenen işleve bakmak gerekir. Toplumda okur-yazar sayısının artmasıyla düşüncelerin paylaşılır, yararlı olmasına verilen değer, yapılan çevirilerin de anlaşılır olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, çeviride biçimden çok içerik ön plana alınmıştır. Dilin iletişimdeki işlevinin artmasıyla toplumda bir dil bilinci oluşmaya başlamıştır. Bunun en iyi göstergesi, Almanya'da farklı adlar altında kurulan dil derneklerinde, Almanca'nın yabancı sözcüklerden arındırılması ve geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmasıdır.[119] Çevirmen, erek metinde anlaşılırlığı güçleştiren yabancı sözcük ve yapıları kullanmaktan sakınıp yabancı etmenleri kendi diline uydurmalıydı.[120] Çünkü, ancak kaynak metindeki düşüncenin yarattığı etki böyle korunabilirdi. Yazarlar, yabancı sözcükler kullanmak yerine, gerekiyorsa yeni sözcüklerin Almancalarının bulunması konusunda çaba göstermişlerdir.[121] Buna salt dilin arılaştırılmasının yanında Almanca'nın yazın dili olmasına ilişkin yenileştirme (*Reform*) çabaları da eklendi. On sekizinci yüzyılda egemen Fransız kültüründen yapılan çeviriler Almanca'ya örnek oluşturmuştur. Bunun en iyi göstergesi, İngiliz yazınındaki yapıtların, bu dilin az bilinmesi nedeniyle bu yüzyılın ortalarına kadar genellikle Fransızca'dan yapılan çevirilerle "ikinci elden" Almanca'ya kazandırılmasıdır.[122] Çeviri, Almanca'nın

geliştirilmesi çabalarında en uygun araçtı. Opitz ile aynı düşüncede olan Breitinger, bu bağlamda çeviriyi kendi dilinin yararı için kullanılabilecek bir alıştırma olarak tanımlar.[123] Bu yarar aynı zamanda erek dili olumsuz anlamda etkileyebilir mi? Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genel olarak bakıldığında, Aydınlanma dönemi yazarları/çevirmenleri çeviri edimini olumlu anlamda değerlendirmişlerdir. Fakat Gottsched, bu konuda Breitinger, Opitz, Venzky, Lessing, Bodmer gibi başka yazarlardan ayrılmaktadır. 1732'de yazın ve çeviri konularının ilk kez ele alındığı *Beytraege zur Critischen Historie* (*Eleştirel Tarihe İlişkin Yazılar*) adlı bir dergi çıkaran Gottsched'e (1700-1766) göre çeviri, Alman dilini ve yazınını ileri götürmekten çok, ona zarar vermektedir.[124] Çünkü başka bir dildeki yabancı yapılar ve sözcükler Alman dilini olumsuz etkileyerek onu bozmakla kalmayıp erek okurun tat alma duygusunu da köreltmektedir.[125] Gottsched'in bu görüşü, Aydınlanma dönemindeki dil-gerçeklik anlayışıyla bağdaştırılabilir. Dilin gerçeği mantıksal bir dizge içerisinde yansıttığı düşünülürse, dilin kendi yapısına ters olan dilsel etmenler, gerçeğin yanlış yansıtılmasına neden olabileceği gibi, sanatsal estetiğin bozulmasına da yol açabileceğinden söz edilebilir. Dolayısıyla, sanatın en önemli işlevlerinden biri olan eğiticilik ve insanları bilinçlendirme de bir anlamda yerine getirilmemiş olur. Bu aynı zamanda kendisi de bir yazar olan çevirmenin etik anlayışıyla da örtüşmeyen bir olgudur. Anadilin çeviriyle "yabancılaştırılması", Gottsched'in başka yazarların aksine, çeviriyi ikincil değerde bir edim olarak değerlendirmesi, bu görüşü destekler niteliktedir. Çünkü ona göre çeviri orijinal bir metnin ancak kötü bir kopyası olabilir. Dolayısıyla çeviri, "özgün metnin sahip olduğu güzelliğin yarısını yok etmektedir."[126] Gottsched, burada her dilin kendine özgü bir anlatım biçimi olduğunu vurgulayarak bazı kavramların çevrilemez olduğunu dolaylı olarak ifade eder. Bunun nedenini, Gottsched'in kaynak metnin bir başka dile çevrildiğinde aynı yazınsal değeri taşıyamayacağı düşüncesinde aramak gerekir. Çeviriyi öykünme olarak gören Gottsched, erek metindeki içeriğin/konunun korunması gerektiği yönünde düşünceler ileri sürmüştür. Çevirinin ikincil bir edim olarak görülmesinin başka bir nedeni ise, Gottsched'in çeviriyi kaynak metnin anlaşılmasında bir yardımcı araç olarak görmesidir.[127] Erek dil okuru çeviri yoluyla kaynak yapıt hakkında bilgi sahibi yapmakla birlikte, onda yapıtı kaynağında okuma merakı da yaratmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çeviri kaynak metnin gerisinde kalan, onu bir anlamda tanıtan bir araç konumuna getirilmektedir. Bu görüşe koşut olarak çevirinin başarısının, erek metnin, kaynak metne yakınlığıyla ölçülebilmesine bağlı olduğu anlamına gelir. Fakat

bu benzerlik, Almanca'nın yapısına ters düşmeyecek erek ve kaynak dilden kaynaklanan olası yetersizlikleri kapatacak biçimde olmalı. Başka bir söyleyişle, erek okurun çeviriyi kendi dilinde yazılmış bir yapıt gibi algılamaması istenmektedir. Bu da ancak kaynak metni çevirirken bazı değişiklik, kısaltma ve eklemelerin yapılmasının zorunlu olduğu görüşünü haklı kılmaktadır. Bu anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi, Gottsched'in öncelikle erek okurun beklentilerini göz önünde bulundurduktan sonra onun kaynak metinle ne kadar örtüşmesi gerektiğine karar verdiği ileri sürülebilir. Kaynak metnin erek dil okurunun algılanma koşullarına göre değiştirilebileceği düşüncesini, Aydınlanma dönemindeki olanaklar bağlamında da göz önünde bulundurmak gerek. Henüz fazla yaygınlaşmamış olan matbaanın sınırlı çalışabilmesinin sonucu olarak kaynak metinlerin kısaltılmasının ve erek dil okuruna uygun duruma getirilmesinin yayıncıların da işine gelmekte olduğu savunulabilir.[128]

Gottsched'in kaynak metnin yazınsal değerini çeviride korumanın mümkün olmadığını savunmasına karşın, bu metnin erek okur tarafından zevkle okunacak duruma getirilmesini çevirmenden beklemesi, çevirinin kaynak metne karşı ilgisinin sağlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, Gottsched'in, erek okurun çeviriden daha çok yararlanabilmesi için "Alman halkına iyi yazınsal örneklerin aktarılması fikrini"[129] savunduğu sonucuna varabiliriz.

Zima'nın da bu bağlamda vurguladığı gibi, çevirmen kaynak metin yazarının biçemini, onun yabancılığını yansıtmayı değil, erek metnin okunabilir olmasını sağlamalıdır. Bunun için konunun/içeriğin erek dile uyarlanması gerekliydi.[130] Gottsched'in de belirttiği gibi, çevirmenin kaynak metindeki düşünceyi erek dildeki alışılmış ve bilinen işaretlerle değiştirmeyi istemesi,[131] kaynak metni erek okuyucuya uygun duruma getirmesi, erek dilde oluşacak metnin benzer bir izlenim yaratmasını sağlamaktadır. Bu izlenim erek okuyucunun beklenti düzeyini aşmamalıdır. Aksi durumda erek okuyucu metinden uzaklaştırılmış olur.

Aydınlanma döneminde Breitinger ve Venzky gibi yazarlar/çevirmenler, Gottsched'in aksine, çeviriye daha olumlu anlamda bakmışlardır. Çünkü çeviri her ne kadar bir kaynak metnin içeriğini yansıtsa da, bunu hangi yazınsal biçemlerle yaptığı da belirleyici olmaktadır. Bundan dolayı kaynak metni oluşturan biçimsel ve biçemsel niteliklerin çeviride daha da ön plana çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Başka bir anlatımla, çevirinin salt diller arasında mekanik bir değiştirme olmaktan çıkıp biçimsel kaygılar da taşıması gerektiği anlayışı gündeme gelmeye başlamıştır.

Aydınlanma dönemi yazarlarından olan Breitinger, (1701-1776) çevirinin orijinal metnin biçimine de bağlı kalması gerektiğini vurgulayarak[132] çevirinin değerini artırmıştır. Çünkü, böylece çeviri, salt içeriği yansıtan bir çalışma olmaktan çıkıp yazınsal değerlere de özen gösterilen bir alan olarak dikkati çeker. Bu çeviri anlayışıyla, erek metin kaynak metinle eşdeğer bir konuma getirilmiş olur.[133] Çeviri salt kaynak bir metnin kopyası olmaktan, onun hakkında bilgi verme niteliğinden çıkıp kendi başına değer taşıyan bir yapıt olmaya başlamıştır. Bu değeri belirleyen etmenin Breitinger için ne olduğu sorusuna baktığımızda, onun metinlerin etkileme gücünden yola çıktığı görülür.[134] Senger'in belirttiği gibi, Breitinger, çevirmenin çeviride kaynak metindeki ayrıntılara benzer yapılar kullanmasını savunarak çeviri tarihinde bir yenilik olarak erek metnin kaynak metne benzer bir etkiyi sağlaması gerektiğini ileri sürer.[135] Çeviride eşdeğer etki sağlama konusu, Aydınlanma döneminden önce dile gelmiş olsa da, buradaki etki düşüncesi bakımından kaynak metnin, biçemsel niteliklerinin çeviride de korunması bağlamında ele alınmalıdır. Bunun için Gottsched'de olduğu gibi çevirmenin erek dilde bulunmayan bazı yapıların karşılıklarını bulması gerektiğinin[136] dışında Breitinger, çevirmene Gottsched'deki gibi bir serbestlik tanımaz.[137] Dolayısıyla, çevirmenden, kaynak metnin biçimsel ve biçemsel niteliklerine de bağlı kalarak onun dışına çıkmamaya özen göstermesinin beklendiğini söylemek yanlış olmaz. Bu anlayışın başka bir göstergesi, Breitinger'in çevirinin işlevi bağlamında erek okura yeni şeylerin de verilmesi konusundaki görüşleridir.[138] Çevirinin sağlayacağı yenilik erek dile yeni anlatım olanakları ve biçimleri kazandırması olarak yorumlanabilir.

Aydınlanma ruhunun yaratmış olduğu eleştirel bilincin bir sonucu olarak çeviri sorunlarının ilk kez bilimsel anlamda ele alınması da bu dönemde gerçekleşir. Venzky 1734'te kaleme aldığı *Bild eines geschickten Übersetzers* (*Başarılı Bir Çevirmenin İmgesi*) adlı yapıtında, Senger'in belirttiği gibi, çeviriyi yöntemsel bir edim olarak irdeleyerek çeviri tarihinde çevirinin ilk tanımını yapar.[139] Venzky çeviri edimini, bir başka dilde kıyafet değiştirme örneğine benzeterek bir anlamda her kıyafetin her bedene uymayacağını da vurgulamış olur.[140] Başka yazarlar gibi, Venzky de erek okurun eğitilmesi için onun yararına ve ona zevk verebilecek olan yapıtların çevrilmesini savunur.[141] Breitinger'e göre daha çok anlam üzerinde odaklanan Venzky, çevirmenin erek metnin anlaşılmasını güçleştiren etmenlerden kaçınması gerektiğini ileri sürmekle kalmaz, Antik dönemdeki çeviri etkinliğine benzer, anlatımın güzelleştirilmesi, daha anlaşılır kılınmasıyla kaynak metnin aşılabileceğini söyler.[142] Bu yapıt-

larda ve bu dönemde anadil bilincinin korunduğu, çevirmenlerin kendi dillerine zarar verebilecek herhangi bir girişimden kaçınmalarından anlaşılmaktadır.

Venzky'nin çeviri tarihi açısından bir başka önemli yönü ise, çeviri edimini yorumlamayla eşdeğer görmesidir. Senger'in vurguladığı gibi, Venzky'e göre çevirmen, bir kaynak metni çevirmekle kalmıyor, aynı zamanda onun yorumunu da yapmış oluyor.[143] Bu açıdan bakıldığında, çevirinin, çevirmenin önceliğine bağlı bir edim olduğunu vurgulayan Venzky'de çevirmenin öneminin daha da arttığı söylenebilir. Çevirmenin kaynak metni çevirirken kendi yorumunu da katması, onun hem kaynak metne, hem de erek okura karşı sorumluluk taşıdığının bir göstergesidir. Çünkü kaynak metnin belirleyici olduğu sözcüğe bağlı bir çeviri tutumunun yerine, anlamı oluşturan yorumlama biçimi, erek metnin çevirmene göre değişebileceğine işaret etmektedir.[144] Bunun yanında kaynak metnin anlaşılıp yorumlanması için metin yazarının yazınsal niteliklerinin de bilinmesini gerekli gördüğünden, Venzky, kaynak metin yazarının daha yakından irdelenmesini önerir.[145] Venzky'nin böylece çeviriyle kaynak metin arasındaki ilişkiyi güçlendirerek çevirinin yazınsal değerini artırmaya çalıştığı ileri sürülebilir. Çünkü çeviri, Venzky için Gottsched'de olduğu gibi salt bir öykünmeye dayanan ikincil bir metin[146] değildir. Bu da Venzky'nin kaynak metnin gerisinde kalmayıp çevirinin sanki kendi ülkesinin bir yazarı yazmışçasına iyi olması gerektiği beklentisinden anlaşılmaktadır.[147]

Aydınlanma döneminde çeviriye ilişkin görülen genel yaklaşımları Lessing'de de (1729-1781) görmekteyiz. O da başka yazarlar gibi çevirinin anlaşılır olması için çeviride kaynak metnin yazınsal niteliklerinin korunarak bazı değişikliklerin yapılmasına, sözcük yerine anlamın çeviride belirleyici olmasına, kaynak metne benzer bir yapıtın ortaya konması için bu metnin iyi bir biçimde araştırılmasına önem vermiştir.[148]

Görüldüğü gibi, Aydınlanma döneminin dünyaya bakışını yansıtan dildeki evrensellik ve akılcılık anlayışı, toplumun ve bireyin eğitilmesi ve aydınlatılması, okurun yararına ve zevkine uygun bir dilin/konuların seçilmesi, çeviri edimine olan yaklaşımı da belirlemiştir. Genel olarak bakıldığında, bu dönemdeki çevirmenlerin/yazarların ortak görüş olarak çevirinin ana dillerin ve yazın geleneğinin geliştirilmesi için yararlı bir araç olduğunu, bunun için çevirmenin erek metni daha anlaşılır kılarak belli oranlarda yerelleştirmeye gidebileceğini, evrensel dil anlayışının sonucu olarak çeviride karşılaşılan sorunların çözümlenebilir, başka bir anlatımla kaynak metnin çevrilebilir olduğunu düşündüklerini söyleyebiliriz.

Bunun dışında çeviri edimine bakışta daha önce var olmayan bazı yeni yaklaşımların olduğu da bir gerçektir. Yazınsal metinlerin ve okuyucu kitlesinin bu dönemde gittikçe artması, çeviriye ilişkin farklı sorunların tartışmaya açılması kaçınılmaz olmuştur. Kaynak metinler, artık kutsal metinlerin çevirisinde olduğu gibi dokunulmazlıklarını kaybederek yoruma göre değişebilir olmaya başlamıştır. Çünkü, artık bu yapıtların erek dile daha yazınsal biçimde nasıl çevrilebilir olabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Çevrilen yapıtların sayısı kadar niteliklerinin de artması, çevirmenlerin hem kaynak, hem de erek metne karşı daha duyarlı davranmalarına neden olmuştur. Bu nedenle Breitinger, Venzky, Lessing gibi yazarlar, çevirmenden kaynak metnin yazınsal niteliklerini çeviriye yansıtmasının önemi üzerinde durmaktadırlar. Dolayısıyla, Antik dönem çeviri etkinliğinde görülen "serbestlik", sınırlandırılmaya başlandığı gibi, Ortaçağ'da kaynak metnin üstünlüğünü korumak için çeviride sözcüğe odaklanma anlayışı bu dönemde geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır.

Aydınlanma döneminde egemen olan dil bilinci, Almanca'nın yabancı dillere olan bağımlılığından ve bunların etkilerinden kurtulması sonucu bir yazın dili olmaya başlaması ve çevrilen yapıtların yazınsal niteliğinin yükselmesiyle çevirinin değerini kaynak metin karşısında artırmıştır. Aydınlanma döneminin katı akılcı ve eğitici anlayışına karşı bir tepki olarak dile gelen bireysellik ve tinsellik, Romantik dönemde çeviriye bakışı biçimlendirmiştir. Bundan sonraki bölümde çevirinin yazınsal alanda yükselişe geçtiği Romantik dönemi ve bu yükselişin arka planını çeviri açısından irdelemeye çalışacağız.

4
Romantik Dönemde Çeviri Edimi

Çevirinin Yükselişi

Çevirinin on sekizinci yüzyılda yükselişinin nedenlerinin bu dönemin Romantik dünya anlayışı ve yazarların sanata/yazına bakışıyla yakından ilgili olduğu söylenebilir. Aydınlanma döneminden başlayarak süregelen akılcılık ve bunun toplumsal hayatta yararcılık, uygulayıcılık, açıklanabilirlik/kanıtlanabilirlik, indirgemecilik gibi yansımalarının yarattığı olumsuz etkiler, Romantik dönem düşünürlerinin/yazarlarının tepkilerine yol açmıştır. Romantik sanatçıların/yazarların neden yüceltilen, ölçüt alınan akla karşı olduklarını anlayabilmek için, bu dönemin olgularına daha yakından bakmak gerek. Endüstrileşmenin gelişmesiyle kazanç hırsının artması, insanların hayata bakışında maddiyatın değerini artırmıştır. Daha iyi bir yaşam için hırslanan insanlar dış dünyaya yönelerek her şeyi yararcı bir bakış açısıyla değerlendirmeye başlamıştır. Kendini çalışmaya ve mesleğinde geliştirmeye adayan insanların hayatlarında bu, doğal olarak bir yüzeyselleşmeye ve tekdüzeleşmeye de yol açmıştır. Çalışma hayatının gittikçe karmaşıklaşması ve bölümlere ayrılmasıyla insanın dünyaya bütüncül bakabilmesi de güçleşmiştir. İnsani değerlerden gittikçe uzaklaş-

maya ve yalnızlaşmaya başlayan insanın metalaştırılmasında doğa bilimlerinde görülen gelişmelerin de etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü insanı ve doğayı bilimsel akılla açıklanabilir kılmaya çalışan bilimsel araştırmalar, insan gücünü bir anlamda sınırlandırıp onu araştırma konusu durumuna indirgemiştir.

Söz konusu olan bütün bu gelişmelere karşı bir çıkış yolu arayan Romantik sanatçılar/yazarlar dönemin yükselen değerlerine karşı koymuşlardır. Aklın ve bilimin karşıtı olan duygu ve doğanın[149] bir kaçış yolu olarak görülmesi, yazarların Ortaçağ'ın mistik ve dini dünyasına yönelmeleri sonucunu doğurmuştur. Yaşamın anlamının, var olandan/görünenden daha yüce ve gizemli bir kaynakta olduğu inancı, Romantikler'in geçmiş dönemlere/tarihe yakınlık duymalarına yol açmıştır. Doğadan henüz tam anlamıyla kopmamış, başka bir anlatımla, yozlaştırıcı kültür tarafından bozulmamış olduğundan dolayı insani değerleri dile getiren halk sanatını daha gerçekçi ve içten bulmuşlardır. Dış dünyadaki beklentilerin ümitsizleşmesiyle yazarlar, kendi duygusal iç dünyalarında yeni değerler aramaya başlamışlardır. Yazın, dış dünyadaki gerçeklere karşı üretilen iç dünyanın/bireyselliğin sesini dile getiren en uygun araç olarak görülmekteydi. Bu sesi dinleyen yazarlar, sanatta kendilerine özgü bir anlatım biçimi olan yeni bir dünya yarattılar. Yüzyıllar boyunca kilisenin ve yönetimin baskısı altında ezilen sanatçıların/yazarların aklın/kültürün boyunduruğu altındaki baskılardan kurtulup daha özgür bir dünyanın özlemini yansıtan düş dünyaları/hayalleri, yaratıcılıklarının önemli bir kaynağını oluşturmuştur. Bu bağlamda Aksoy, *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi* adlı kitabında Fransız Devrimi'nin akılcılık yerine imgelemin ve yaratıcılığın yüceltilmesine yol açtığını belirtmektedir.[150]

Her ne kadar dini inançlar insani değerleri ortaya koyması bakımından önemsendiyse de, sanatçılar/yazarlar Ortaçağ'da olduğu gibi kurtuluşu başka bir dünyada aramak yerine, yaşadıkları dünyanın kaybolan insani değerlerine sarılmışlardır. Tarihi konuların irdelenmesinin, toplumların ve olguların koşulların biçimlenmesine bağlı olarak değişebileceği düşüncesi, insanın da tarihsel bir varlık[151] olarak görülmesine yol açmıştır. Bu görüşe koşut olarak kültürel farkların çeviride dile getirilmesi gittikçe daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Çünkü her metnin, oluştuğu koşulların ürünü olduğu dikkate alınmaksızın başka bir ortamın koşullarına uyarlanarak aktarılması kabul edilebilir bir anlayış olamaz. Romantik dönemde çeviri etkinlikleri, yabancı yapıtları kendi gerçekliği/doğallığı içinde kavrayıp onu yerelleştirmeden olduğu gibi erek okura sunma anlayışına dayanır. Farklı bir kültürü ve onun algılayış biçimini yansıtan

yabancı yapıtlar, yazarların hayal gücünü besleyen, insanın sınırsızlığını başka bir açıdan vurgulayıp ona yeni pencereler açan, buna karşın, kendi değerlerini sorgulamasına neden olan bir öz bilinç yaratmıştır. Bunun en belirgin kanıtı, bu dönemde evrenselin bir parçası olan ulusal değerlere daha fazla sahip çıkılmasıdır.[152] Yabancı yazarların yapıtlarına olan ilgi, bu yapıtların yazın geleneğinden ve tarihsel bağlamdan kaynaklanan yabancılığın vurgulanmasına yol açmıştır. Bu süreç aynı zamanda kendi kültürünün de başkalarına oranla ne kadar yabancı olduğu gerçeğine vardırır. Bu durum karşısında sanatçıların kendi bireysel ve ulusal kimliğini irdelemesi önemsenmeye başlanmıştır. Romantik yazarların yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımı üzerinde durmalarının nedeni bu düşünceden de kaynaklanabilir. Çünkü doğal alarak kabul edilen bir yabancılığın doğrudan çeviriye yansıması zorunlu görülmüştür.

Yabancılığın bu kadar gündemde olmasının bir başka nedeni de, Romantik yazarların yazınsal çeviriye bakışının dışında, onların dünya görüşüyle de ilintilidir. Gerçek hayatta ulaşılması olanaksız olan değerleri sanatçılar, soyut düzlemde idealleştirilen sembollerle yapıtlarında dile getirmeye çalışmışlardır. Alışılmışın dışında bulunan bu anlatım, sanat yapıtlarında yabancılığın vazgeçilmez bir etmen olmasını sağlamıştır. Bunun yanında bu dönemde sanatın/yazının niteliğine ilişkin ortaya atılan evrensel (*universal*) ve ilerici (*progressive*) gibi sıfatların, bilimin/aklın koyduğu sınırlayıcı hayat ve sanat anlayışına karşılık Romantiklerin sınırsız, parçalı ve gelişmeye açık genel bir sanat anlayışını ön plana çıkardığı söylenebilir.[153]

Romantik dönemin niteliklerini, dünyaya ve sanata bakışını en iyi yansıtan edim çeviri olduğundan Romantik dönemi çeviriden ayrı düşünmek olası değildir. Çevirinin bu dönemle bir anlamda örtüştüğünü, hatta dönemin sanat anlayışlarını dile getiren en uygun araç olarak görülmesiyle onunla özdeşleştidiği de savunulabilir. Bu dönemde birçok yazar, çeviriyle doğrudan ilgilenmese de, çeviriye ilişkin düşünceler ileri sürmüştür. Çeviriyi bu dönemde bu kadar önemli kılan, başka türlere oranla daha da değer kazanmasına neden olan etmenler nelerdir? Çevirinin işlevi ve anlamı, hangi açılardan kaynak metinden daha önemli görülmüştür? Bu tür soruları yanıtlayabilmek için Romatikler'in genel anlamda yazına nasıl baktıklarını bilmekte yarar vardır.

Zengin anlatım gücü ve biçimsel çeşitliliği olan yazın sanatı, farklı sanat alanlarının bir araya getirilebildiği, kaynaştırıldığı en uygun alan olarak yorumlanmıştır. Bunun en belirgin kanıtı, Friedrich Schlegel'in (1772-1829) vurguladığı gibi, yazının bütün bilimleri ve sanatları içerme-

sidir.[154] Karmaşık ve iç içe geçmiş yapıları içinde barındırabilen yazın türleri arasında özellikle roman türünün Romantikler tarafından en çok kullanılmasının nedeni de budur. Benimsenen, bütüncül ve devingen sanat anlayışını yansıtan romanın önem kazanmasıyla, ulusal yazına katkı sağlayacağı düşünülen yabancı yazınlardan yapılan çevirilere ilgi artmıştır. Bütünsel bir sanat anlayışı bağlamında, farklı bir tür olan çevirinin yerel yazından soyutlanamayacağı açıktır.[155] Üstelik bu türün evrensel bir yaklaşımı güçlendiren sanatsal bir etkinlik olarak görülmesi, onun yerel yazın kadar önemsenmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçeve içerisinde çevirinin yeni bir anlam kazanması kaçınılmaz olmuştur. Bunun ilk işaretlerini çeviri tarihinde yeni bir dönemin başladığını belirtip bu kavramın yeniden sorgulanmasına yol açarak veren Friedrich Schlegel olmuştur. F. Schlegel'in "aslında bizim çevirinin tam olarak ne anlama geldiğini henüz bilmediğimizi"[156] söylemesi, çeviriye ilişkin daha önceki bakış açılarını kabul etmeyip yeni bir çeviri yaklaşımı sunmaya çalışmasının bir göstergesidir. F. Schlegel tarihsel gerçeklere koşut olarak çeviride bazı şeylerin değişip geçerliliklerini kaybettiğinin ve yeni bir dönemin başladığının altını çizer bir anlamda. Farklı dünya ve kültürlere açılan, kendimizi ve dışımızdakileri anlamaya yardımcı olan bir pencere olma niteliği taşıyan çeviri, dış dünya ile kurulan bağı güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda insanın varoluşunda kaybettiği evrenselliği yeniden bulmasını sağlayan en önemli araç haline gelir. F. Schlegel'in deyişiyle "öykünme kaybedilen kaynağın"[157] tekrar bulunmasını sağlamaktadır. Bu kaynak, bizi dillerin henüz birbirlerinden ayrılmadığı Babil dönemine götürmektedir. Bilindiği gibi Babil Kulesi simgesel anlamda çevirinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu simgenin geçmişten başlayarak,[158] günümüze kadar farklı açılardan ele alındığı görülür.[159] Romantikler'in Babil'i, diller arasındaki iletişimi olanaklı kılan evrensel bir anlayışın simgesel bir ifadesi olarak ele aldıkları ileri sürülebilir. Babil'de kaybolan ortak dilin yerine Romantik yazarlar soyut anlamda çeviriyi koyarak bir dil yerine farklılıklarına karşın birbirini anlamaya çalışan iki dili egemen kılarlar.

Çeviride farklılık etmeninin yazarlar tarafından altının çizilmesi, Romantikler'in dili de bir tür çeviri olarak yorumlamalarından kaynaklanır. Yazarın betimlediği dünya aslında kendi hayal gücünün bir imgesidir. Bu bakış açısı mistik/dinsel bir dünya görüşünün yansıması olarak görülebilir. Çünkü insanı aşan gerçek dünya, onun tarafından algılanamaz, salt yorumlanabilir. Bu yorumun somut göstergesi dilin kendisinin de bir tür çeviri olmasıdır. Dolayısıyla dilin en yoğun biçimde işlendiği yazınsal

yapıtların da, Novalis'in (1772-1801) işaret ettiği gibi, çeviri olarak görülmesi bunun en belirgin kanıtıdır.[160] Dilin kendisi çeviri olunca, başka bir anlatımla, bir yazınsal yapıt "çevirinin çevirisi" olarak değerlendirilince, çevirmenin de Novalis'in deyişiyle "yazarın yazarı"[161] olması gerekir. Bu şu anlama gelmektedir: Çeviriyle uğraşmayan bir yazar, kendi dilsel/düşünsel/düşsel sınırları içerisinde sıkışıp kalır, kısır bir döngü içerisinde gittikçe üretkenliği azalır. Çevirmenin ve yaptığı işin bu kadar yüceltilmesi, bu bağlamda, evrenselin dışında eleştirel sanat anlayışıyla da ilintilidir. Çünkü yazarın çeviri yapabilmesi, kendi sanatsal gücünün de bir ifadesidir. Başka bir söyleyişle, yazar bir yapıtı çevirirken kendi biçemini ve yazınsal kişiliğini bırakıp başka bir yazınsal geleneğe ait olan bir yazarın biçemine girmekle kendini bir anlamda sınayıp aşmaktadır. Dolayısıyla bu görüşlerin çeviriyi, yazarın kendisini kanıtlayabileceği bir araç konumuna getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Onun yetisiyle yabancı bir yazarın dünyası erek dilde yeniden yaratılmaktadır. Novalis, bu düşünceyi çeviri için yapmış olduğu üç ayrımdan biri olan "değiştiren" (*veraendernde Übersetzung*) çeviri yaklaşımı bağlamında dile getirerek gerçek çevirmenin de bir sanatçı olması gerektiğini[162] vurgular. Böylece Novalis, çevirmenin kaynak metne öykünmeye çalışmadığını, ondan yola çıkarak yeni bir yapıt ortaya koyduğunu belirtmiş olur.[163] Bundan dolayı da çeviri edimini yazma ediminden daha güç bir olgu olarak nitelendirir.[164] Çünkü, Novalis'e göre çevirmen hem kendi hem de yazarın düşüncesini ayna anda dile getirebilmektedir.[165] Bu açıdan bakıldığında, çeviri kaynak metin yazarının olduğu kadar çevirmenin de bir yapıtı olabilmektedir.

Çevirinin kaynak metinden daha üstün ve güç görülmesinin başka bir açıklaması, çevirmenin yeniden yaratırken, kaynak metin yazarını ve yapıtını ondan daha çok yorumlaması ve anlamasıdır.[166] Bunun sonucu olarak F. Schlegel'in çeviri ve eleştiriyi birbirine yakın görmesinin nedenleri açıklanabilir. Çünkü çevirmen de, bir yapıtı çevirirken kaynak dil yazarını ve yapıtın ruhunu eleştirel olarak irdelemesi gerektiğinden,[167] eleştirmen gibi "bir başkasının düşünce bütünlüğünü en ince ayrıntısına kadar yeniden yapılandıran, algılayan ve nitelendiren"[168] bir yazar sayılmalıdır. Bunu en açık biçimde dile getiren, çevirinin kaynak metnin değerini ortaya koyduğunu belirten Novalis[169] ve çeviriyi aynı zamanda bir yorumlama ve eleştiriyle özdeşleştiren August Wilhelm Schlegel (1767-1845) olmuştur.[170]

Çevirinin kendi başına ilk kez Romantik dönemde kaynak metinden bağımsız biçimde değer taşıması, onun kaynak bir metnin öykünmesi olmadığı anlamına gelmektedir. Burada Romantiklerin doğa anlayışıyla

bir koşutluk kurulabilir. Bir dilin/kültürün doğal/tarihsel ortamının bir sonucu olan yerel bir yapıt, onun başka bir dile/kültüre birebir çevrilemeyeceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, farklılıklardan kaynaklanan yabancılık, çevirinin doğasının bir sonucu olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle Romantik yazarlar/çevirmenler, özgün yapıt ile çeviri yapıtı hiçbir zaman özdeş görmemekteydiler.[171] Novalis daha da ileri giderek en üst gördüğü mistik çeviride (*mythische Übersetzung*) çevirmenin "gerçek sanat yapıtının kendisini değil, onun idealini verdiğini"[172] ve bunun doğal sonucu olarak da çevirinin görevinin kaynak metnin yerini almak olmadığını, bunun aslında mümkün de olamayacağının altını çizer.[173] On sekizinci yüzyıldaki çevrilemezlik anlayışı, çevirinin, özgün yapıtın doğasından kaynaklanan yaratıcılık değerine ulaşamamasına da neden olmaktadır.

Çeviri ile yerel yapıtlar arasında bir ayrım yapmayan Romantik yazarlar, çevirileri yerel yazının bir parçası kabul etmekle birlikte onu geliştiren özel bir tür olarak da görmüşlerdir.[174] F. Schlegel bu bağlamda çeviri ile kaynak metnin varlığını erek dil yazınında sürdürebileceğini[175] ileri sürmekle bir anlamda kaynak metni farklı bir dilde güncellediğini, bunun da erek dilde yeni okurlarla buluşmasına yol açtığını dolaylı olarak belirtir.[176] Böylece, çevrilen yapıt, başka bir dilde canlılığını koruduğu gibi etkisini de artırmış olur.

Çevirinin kaynak metne öykünmemesi konusu, Romantik yazarlarda, en belirgin biçimde yabancılık ve yabancı etmenlerin çevirideki işlevi ve öneminde görülür. Kaynak metnin değerini, erek yazına/dile kazandırdığı yeni değerlerle ölçen Romantikler, yabancı etmenlerin korunması gerektiğini savunmuşlardır.[177] Romantik yazarların yabancılığa karşı bu kadar duyarlı olmaları yerel değerlere karşı gösterdikleri tutumla da ilgilidir. Günlük hayatın yüzeyselliğinden kaçan ve onu eleştiren Romantik sanatçılar, sanatın/yazının sonsuz yaratıcılığına sığınmışlardır. Burada yaratıcılığı özgünlükle eşdeğer biçimde değerlendirmek gerekir. Çünkü yaratıcılık, bilinmeyen, daha önce var olmayan kendine özgü bir dünyayı yansıtan bir edim olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla sanatta akıldan çok hayalgücü yüceltilmiştir. Bu nedenle sanatta her şeyin açıklanabilir, tanımlanabilir olması değil, gizemli, karanlık, anlaşılmaz olması gibi etmenler üzerinde durulmuştur.[178] Bu bakımdan, sınırlı ve yüzeysel bir dünya görüşünün parçası olan maddenin karşısına ruhun gücü konmuştur. Sanatta olduğu gibi her dilin kendine özgü bir ruhu vardır. Bu bağlamda, genel anlamda çeviri, belli bir dille ve yazarın kişisel anlatımıyla bütünleşmiş bir dünyayı, çevirmenin kendi dilinde yeniden kurgulaması olarak

tanımlanabilir. Bütün bu saptamalar Romantik yazarların yabancılaştırıcı bir çeviri yaklaşımını savunmalarına yol açmıştır. Çevirmenin dilsel yapıtın maddi/yüzeysel tarafını yansıtan niteliklerinden çok manevi/derin olan yönlerine öncelik tanıması, çeviride ister istemez yabancı etmenlerin belirleyici olmasını sağlamıştır. Çevirmenin görevi, yabancı bir kültürün izlerini içinde taşıyan kaynak metni yerelleştirmeden, onu doğal yapısından ayırmaya çalışmadan erek dilde yeniden yaratmaktır. Okur, çeviride alışık olmadığı, farklı olan yabancılığı duyumsayarak kaynak metin yazarının ve o dilin ruhunu böylece algılama olanağına sahip olur.

Yabancılık konusu, bilindiği gibi daha önce dilleri tarihsel ve kültürel bir olgu olarak ele alan Herder ve Humboldt gibi düşünürlere kadar uzanmaktadır. Halk şarkılarını derleyen Herder'in, (1744-1803) dilleri olgunluk derecelerine göre yaşlara ayırması,[179] dilin, tarihsel ve kültürel sürece bağlı olarak geliştiğini ve değiştiğini gösteren önemli bir aşama olmuştur.[180] Dillerin bu niteliğinden yola çıkan Herder, diller arasındaki yaş farkından kaynaklanan biçimsel özgünlüklerden dolayı kaynak metnin çevrilemez olduğunu savunmuştur.[181] Diller arasındaki yaş farkı, bu dillerin farklı düzlemde olduklarının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu da, Lefevere'nin işaret ettiği gibi, dillerin eşitsiz sayılmalarına neden olmaktadır.[182] Diller arasındaki bu farkın doğal ve kendine özgü olması, çevirinin bundan bağımsız düşünülemeyeceği anlamına gelir. Başka bir anlatımla, diller arasındaki mesafenin ortadan kaldırılması olanaksızdır. Herder, akraba olan dillerde bu mesafenin az oluşunun, bu dillerden yapılan çevirileri kolaylaştırdığını belirtmiştir.[183] Dolayısıyla bir dilden bir başka dile yapılan çeviride çevrilemezlik sorunsalı, aşılamaz bir sorun olmaktan çok, çevirmenin hangi dilden, hangi zamanda çeviri yaptığı ile ilintilidir. Bu nedenle Herder'in düşüncelerini sürdüren Humboldt (1767-1835) için çeviri, kaynak metnin tamamını değil, salt bir yönünü yansıtan,[184] gelişen, sürekli oluşan bir yapıttır.[185] Bu bağlamda konu irdelendiğinde, çevrilemezlik sorunsalının Aydınlanma dönemindeki evrensel bir dil anlayışının aksine, tarihsel gerçeklerin bir sonucu olarak Herder açısından olumlu değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Humboldt, Herder'in görüşlerini geliştirerek dille düşüncenin ayrılmaz bir bütün olduğu savını geliştirmiştir. Humboldt'un, dilin gerçeği yansıtmakla kalmadığı, aynı zamanda onu biçimlendirdiği görüşünün,[186] onun çeviriye olan bakışını da etkilediğini söyleyebiliriz. Her dilin kendi gerçeğini oluşturması, o dilin başka bir dile aynı içerikle yansıtılabilmesini olanaksız kılar. Dilin tarihselliğe bağlı olarak değişen devingen yapısı Humboldt'un çeviride çevrilemezlik yaklaşımını pekiştirmesine yol aç-

mıştır. Çünkü, ona göre dillerin farklılığı, dünya görüşlerinin farklılığı anlamına gelmektedir.[187] Humboldt çeviriyle ilgili görüşlerini kendisinin çevirdiği *Agamemnon*'un giriş bölümünde açıklarken, dilin, oluştuğu yere ve halkların ruhuna göre biçimlenen simgeler olduğunu yazar. Bu nedenle de hiçbir sözcüğün bir başka dildeki sözcükle aynı olamayacağını vurgular.[188] Bundan da, diller arasında bir örtüşmenin, öykünmenin olanaksız olduğu anlaşılmaktadır. Diller arasındaki farklılığı ortadan kaldıramayacağının bilincinde olan çevirmen, bu farklılığın altını çizmelidir. Başka bir söyleyişle, dillerin düşünce düzleminde yarattığı farklılığı yadsımak yerine, çevirmen onları ortaya çıkarıp erek metinde yansıtmalıdır. Frey'in de Humboldt bağlamında işaret ettiği gibi, çeviri, kaynak metinle arasındaki uzaklığı dile getirdiği oranda ona en fazla yaklaşmış olur.[189]

Humboldt'un, dili, kültüre ve düşünce biçimine bağlaması, çeviride dil dışı etmenlerin yarattığı yan anlamların önemini artırmıştır. Bu da, Wilss'in belirttiği gibi, erek metinle kaynak metin arasında işlevsel bir eşdeğerliliğin mümkün olamayacağı anlamına gelir.[190] Bu yaklaşımı somut bir örnekle daha önce dile getiren Schleiermacher (1768-1834) olmuştur. Schleriermacher, öykünmeye inanan çevirmeni alaylı biçimde eleştirerek çevirmenin kendini yazarın yerine koymasının anlamsız olduğunu söyler. Çünkü kaynak metin yazarının, kendi metnini Almanca yazsaydı böyle yazardı,[191] anlayışı gerçekle örtüşmemektedir. Burada Schleiermacher bir metnin, aynı yazar tarafından bile bir kez yazılabileceğini vurgular.

Çeviride bu farklılıkları yansıtan yabancılığın ya da yabancı etmenlerin çevrilip çevrilemeyeceği, başka bir anlatımla, biçimsel kaygılarla yazılan, anlatımla içeriğin bütünleştiği yazınsal metinlerde çevrilemezlik konusu, çeviri edimini anlamsız mı kılmaktadır? Yazınsal çevirilerde dilin çok anlamlı ve çağrışımlı yapısı, bunların hangi oranda çevrilebileceği, çeviri tarihinde dizgesel bir yaklaşıma dayanmadan tartışılan konular arasındadır. Humboldt'un işaret ettiği gibi dille düşüncenin ayrılmaz oluşu, çeviri ediminin işlevini nasıl değiştirmiştir? Çeviriye mekanik bir dönüşüm olarak bakan Aydınlanmacı yazarlar, çeviride dilsel işaretlerin erek dilin işaretleriyle değiştirilebilmesinin her şeyi çevrilebilir bir metne dönüştürdüğünü kabul etmekteydiler. Dilin işleyişi akla bağlı olduğundan, diller arasındaki farklar akılla çözümlenebilen bir sorun olarak görülmüştür. Oysa dilin, aklın belirlediği göstergesel işaretlerden oluşmadığı, dilin aynı zamanda devingen/değişken, hatta akıldışı etmenleri de barındırdığı Herder ve Humboldt tarafından dile getirilmiştir. Dili tarihsel sürece bağlı olarak değerlendiren bu düşünürler her şeyin çevrilebilir olmasını sorgulamaya başlamışlardır. Bu sorunu ilk kez yazınsal çeviriyle ilişki-

lendiren Goethe (1749-1832) olmuştur. 1813'te Wieland'ın ölümü nedeniyle yaptığı bir konuşmada, onun çeviriye kazandırdıklarına değinen Goethe, çeviride iki faklı çeviri ilkesinin olabileceğine dikkati çeker: Çevirmen, ya yabancı bir ulusun yazarını kendimizden biriymiş gibi bize getirir, ya da bizim, yabancı olan yazara yönelip kendimizi onun durumunda, konuşma biçiminde, kendine özgü oluşunda bulmamız beklenir.[192] Goethe burada çevirmenin çeviri başlamadan önce bilinçli kararlar alması gerektiğine işaret eder. Böylece onun alacağı kararlara göre aynı metni farklı biçimde çevirmenin mümkün olabileceğini vurgular.[193] Goethe'nin bu sözü, çeviri tarihinde Antik dönemden başlayarak yapılan çeviri edimine yeni bir boyut kazandırır. Çünkü, Goethe'den önceki ayrımlar daha çok metin türü bağlamında yapılmasına karşın, Goethe belki de ilk kez yazınsal çevirilerde çevirmenin benimseyeceği tutumu esas alır. Kısa bir süre sonra Goethe'nin çeviri yaklaşımına benzer bir ayrımı Schleiermacher, aynı yıl Berlin'deki Bilim Kraliyet Akademisi'nde işlediği derste çeviri tarihinde önemli bir çalışma olan "Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens" ("Çevirinin Farklı Yöntemleri Üzerine") adlı makalesinde yapar.[194] Schleiermacher "gerçek/asıl" çevirmenin,[195] yabancı dili bilmeyen okurlara yönelik, anlaşılır ve zevk veren bir çeviri yapabilmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorusunu Goethe'de oduğu gibi iki türlü çeviri yönteminden söz ederek yanıtlar: "Çevirmen ya yazarı mümkün olduğunca rahat bırakır ve okuru ona doğru götürür; ya da okuru mümkün olduğunca rahat bırakır ve yazarı ona doğru götürür".[196] Çevrilemezlik bağlamında ele aldığımız Schleiermacher ile Goethe'nin yapmış oldukları ayrımlar, her ne kadar mantıksal çıkarım olarak birbirine uysa da, özde bazı farklılıklar taşımaktadır. Goethe çeviride daha çok yerelleştirici ve yabancılaştırıcı[197] yaklaşıma göre bir ayrım yapmasına karşın, Schleiermacher'ın kaynak ve okur üzerine odaklandığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Yine de her iki görüşü daha yakından irdelediğimizde, her ikisinin de yabancılaştırıcı bir çeviri yaklaşımından yana oldukları görülür. Goethe'nin çeviri türlerinden biri olarak kabul ettiği öykünme ve yerine koyma, Schleiermacher için gerçek çeviri olarak kabul edilemez.[198] Schleiermacher'in benimsediği yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımında, çevirmenin, kaynak metin yazarının kendi metnini erek dilde nasıl yazardı,[199] düşüncesi yerine, kendi metnini nasıl farklı çevirirdi yaklaşımından yola çıkması gerektiği dolaylı olarak dile getirilir. Yazarın kendi metninin aynısını bir başka dilde yazmasının olanaksızlığı dikkate alınırsa, çevirmenin kaynak metnin biçeminden kopmadan, onun yabancılığını yansıtarak yeni bir metin yarattığı savunabilir.

Schleiermacher'ın çeviriye yaklaşımının onun okurun alımlama alışkanlıklarını değiştirmesine yönelik olduğu söylenebilir. Çünkü onun için çevirinin kolay okunur olması ya da okuru zorlamaması değil, aksine okura kaynak metnin oluştuğu ortamın ve kendine özgü dilin niteliklerini duyumsatması gerekir. Bu nedenle Schleiermacher çeviride yabancılaştırıcı bir yaklaşımı gerekli görür. Ancak yabancılaştırıcı bir çeviri ile kaynak metnin "ruhu" duyumsanabilir. Erek dil okuru, salt konuyu anlamakla kalmaz, kaynak metin yazarının kendine özgü olan, hatta aynı dilde bile bir eşdeğeri bulunmayan dili nasıl kullandığını da böylece öğrenmiş olur.

Çeviri yaklaşımına ilişkin söz konusu edilen yaklaşımsal ayrımlar çevrilemezlikle de ilgilidir.[200] Bir tarafta çevrilemezliğe işaret eden yabancılaştırıcı bir yaklaşım, öte yandan kaynak metnin yüzeysel yapısına ilişkin bir örtüşmeyi temel alıp erek metin okurunu zorlamayan, onu "rahatsız etmeyen" çevrilebilirlik yer almaktadır. Burada belirleyici olan, çevrilemezlikte daha çok kaynak metnin biçim ve biçemine yönelik kaygıların taşınmasıdır.[201] Yazarın yazınsal kişiliğine özgü olan ve metnin ruhunu yansıtan bu nitelikler Romantikler'e göre bir başka dile çevrilemez. Çünkü, yaratıcılık, bireyin hayal gücüne bağlı kendi gerçeği ve kuralları olan öykünülemez bir edimdir. Her dilin kendi "akıldışı" doğası olduğu gibi, her yapıtın da kendi içinde anlamsal bir bütünlük oluşturan bir yapısı vardır. Bu yapı yazarın kaynak diline bağlı olduğu kadar, onu nasıl kullandığıyla da ilgilidir. Bir başka söyleyişle, biçim ve içerik birbirinden ayrılmaz olduklarından, her dilin kendine özgü olan biçiminin değişmesiyle birlikte içerik de değişmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Romantik düşünürlerin doğaya olan yaklaşımı ile çeviri edimine olan bakışları arasında bir koşutluk kurulabilir. Bir yapıtın kendine özgü olan doğasından kaynaklanan tekliğinin zamanla değişime uyması, bu yapıtın başka dilde yeniden yaratılamaması, bu dönemdeki doğa anlayışının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Yazınsal bir metni oluşturan dilsel etmenlerin doğadaki canlı varlıklar gibi kendi içerisinde birbirinden ayrılamaz parçalardan oluşan bir bütün oluşturması, onun başka bir dilde yeniden yaratılmasına aykırıdır. Dolayısıyla bir kaynak metnin çevrilemezliği, doğasının gereğidir. Bu nedenle A. W. Humboldt, Schlegel Kardeşler, Novalis ve Schleiermacher gibi düşünürler, çeviriyi kaynak yapıt ile özdeş tutmamakta, üçüncü bir yapıt niteliğinde yeni bir tür olarak değerlendirmektedirler.[202] Bu yeni tür her, ne kadar kaynağından bağımsız ve ona öykünmeye çalışmayan bir yapıt olarak görülse de, yerelleştirici yaklaşımda olduğu gibi, ondan tamamen kopuk da sayılmaz. Bunun en belirgin göstergesi, A. W.

Schlegel'in çeviriye bakışında görülebilir. Özgün yapıt ona göre, her ne kadar ulaşılmaz olsa da, çeviri edimiyle ona ulaşma çabasının sürekliliği[203] çeviriyi anlamlı kılmaktadır. Bunun ayrımında olan çevirmen, yaptığı işi karşılığı olmayan bir kölelik olarak nitelendirilse de, diller arasındaki engelleri ortadan kaldırdığından, aslında bir "dehanın habercisidir".[204]

Çevirinin sanat düzeyine yükselmesiyle, Romantik düşünürlerin/yazarların sanata bakışı arasında bir koşutluk kurulabilir. Romantikler'in devingen ve bütüncül sanat anlayışları çeviriye yeni işlevler yüklemiştir.[205] Kaynak metnin anlamsal ve yorumsal bağlama göre değişken yapısı erek metin için de söz konusudur. Kaynak metni ulaşılmaz kılan nedenlerden biri de budur. Bu çerçevede çevirmenin çabaları nasıl açıklanabilir? Kaynak metinde aşılması olanaksız sorunlarla hep karşı karşıya kalacak olan çevirmen, yaptığı edimin haklılığını nasıl açıklayabilir? Romantikler, çeviride öykünmenin anlamsızlığına karşın çevirinin asıl işlevinin kaynak metne yaklaşma olduğu kanısındaydılar. Dolayısıyla, her çeviri, farklı alımlama koşullarına bağlı olduğundan kaynak metnin farklı bir yüzünü erek okura göstermekteydi.[206] Yorumlamaya bağlı olan her yeni nitelik, kaynak metni farklı görmemize neden olmaktadır. Bu sürecin her parçası, bizi kaynak metne daha da yaklaştırır. Fakat bu süreç, A. W. Schlegel'in de vurguladığı gibi, hiçbir zaman bitmeyecek olan sonsuz bir çabadır.[207] Bu çaba, kaynak metnin farklı yorumlarının ve bakış açılarının da ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bunun için Schleiermacher'ın ve Kurultay'ın da altını çizdiği gibi, çevirmenden, yaratıcılığı ve sanatçılığıyla kaynak metin yazarı gibi zaman ve mekânın düzenini aşıp tinsel bir olgunluğa sahip olması beklenmektedir.[208] Birikime dayanan anlama ve yorumlama yetisinin gelişmişlik düzeyi ile orantılı biçimde arttığı bu olgunluğun, çevirmende kaynak metnin niteliklerini erek metinde daha iyi yansıtabilmesine yol açtığı söylenebilir. Bu da çevirmenin ancak kaynak metnin kendisine özgü olan anlatımını, biçemini, biçimini koruyarak kendi diline aktarmasıyla olasıdır. Schleiermacher, çalışmasında her ne kadar yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımını desteklese de, bazı ifadeleri bununla çelişkili görünmektedir. Örneğin, yabancılaştıcı bir çeviride farklı bir kültürün dil estetiğinin yansıtıldığını, dolayısıyla okurun kendini düşünsel anlamda zorlamasının beklendiğini belirtirken, bunun erek metinde dile getiriliş biçiminin çevirmen tarafından okura alışık olmadığı bir anlatımla sunulması gerekliliği de savunur Schleiermacher. Oysa, Schleiermacher'in, okuru yazara götürürken, kendi dilinin sınırlarından çıkarmadan "(...) [yazarın] elverdiğince doğru ve tam bir anlaşılırlığa ve

zevke yol açması gerektiğini (...)"[209] belirtmesi, yabancılaştırıcı bir çeviri anlayışıyla çelişmektedir. Çünkü böyle bir anlayışın okurun kendi diline bir anlamda yabancılaştırılmasını ve kaynak metnin kendi okuruna yaptığı etkinin benzerini gerçekleştirmekten uzaklaşmasını getireceği varsayılırsa, bu anlayışla çevrilen yapıtların erek okurda "tam" bir anlaşılırlık ve okuma zevki sağlaması da düşünülemez. Çevirmen, kaynak metnin özgün anlatımını erek metinde gerçekleştirmeyi amaçlamasına karşın, alımlama koşullarının farklılığından kaynaklanan yabancılaştırmadan dolayı, erek metinde bu özgürlüğü tam anlamıyla sağlaması mümkün değildir. Kaldı ki, Schleiermacher, çevirinin kaynak ve başka yerel metinlerden farklı olması gerektiğini savunmaktadır. Benzer bir çelişki Schleiermacher'in çevirinin etki gücü bağlamındaki düşüncesinde de görülebilir. Burada da kaynak metnin diline yabancı olan erek okur üzerindeki "benzer" bir etkiyi yaratması güçtür. Çünkü iki dil/kültür arasında köprü olan çevirmenin konumu ve donanımının erek okurdan çok farklı olmasının yanı sıra, çevirmen erek metinden çok kaynak metnin alımlama koşulları içerisinde etkilenmektedir. Dolayısıyla, etki olgusunun çevirmen ve okur için farklı düzlemde ele alınması gerekir. Salvia bu bağlamda "Der Übersetzer als Dichter des Dichters" ("Yazarın Yazarı Olarak Çevirmen") adlı makalesinde, Schleiermacher'in kuramını eleştirerek "(...) alımlama estetiği açısının önemsiz bir rol oynadığını (...)"[210] belirtir.

Romantikler'in sanat anlayışı ile çevirinin örtüştüğü bir başka konu ise sanatta bütünsellik görüşüdür. Çeviriyi hem evrenselleşme hem de ulusallaşma düzleminde bir araç olarak gören Romantikler, sanat alanlarının birbiriyle kaynaşması, aralarındaki sınırların iç içe geçmesi, yaklaşması gerektiği düşüncesinden yola çıkmışlardır. Çevirinin sanatlar arasındaki bu kaynaşmada, yakınlaşmada önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz.[211] Çeviri bir anlamda sanatlar arasındaki iletişimi sağlayan, başka bir anlatımla, onun bütünselliğini arttıran bir araçtır. Bu aracın yabancı olanın korunup alımlanmasıyla mümkün olması, Romantikler'in yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımını benimsemelerinin nedenlerinden biri olarak görülebileceği gibi, Romantik dönemde çeviri ediminin artması ve önem kazanmasında bu yaklaşımın sonuçlarından biri olarak da görülebilir. Çünkü yabancılaştırıcı bir çeviri yaklaşımı farklı kültürlerin kendine özgü değer ve anlatımlarının korunmasını gerekli kılmıştır. Bunu o dönemde artan ulusçulukla bağdaştırabiliriz.[212] Romantikler, kendi değerlerini ve yazınlarını geliştirmek için başka kültürlere/yazınlara yönelip onları çevirmeyi kendi yazınları için bir zenginlik olarak algılamışlardır.

Bu nedenle ortaya çıkan ulusal bilinç, kendi sınırlarını aşarak yeni kaynaklar aramaya götürmüştür yazarları/çevirmenleri. A. W. Schlegel'in Gries'e yazdığı bir mektupta işaret ettiği gibi, çevirinin "dilde yeni kaynaklar yaratılması"[213] ancak yabancılığın korunup benimsenmesiyle gerçekleşebilirdi. Çeviri, bu anlamda yerli yazını beslemekle kalmayıp yeni bir tür, biçim, içerik gibi estetik değerlerin yerli yazında ortaya çıkmasına da yol açan bir edim olarak görülmekteydi. Dolayısıyla, çeviri, sanat akımlarını birbirine yaklaştıran, birbirleriyle paylaşımını arttıran vazgeçilmez bir iletişim aracı rolü üstlenmekteydi. Bu konuda özellikle Alman kültürünün örnek olduğu, farklı yazarlar tarafından vurgulanmıştır. "Dünya yazını" (*Weltliteratur*) kavramını ortaya atan Goethe'nin[214] ulusalcılık bağlamında Almanca'nın üstünlüğünü, yabancıya karşı gösterilen saygıyla ilişkilendirmesi,[215] Almanların yeniliğe açık bir ulus olduğunu göstermek açısından ele alınmalıdır. Romantiklere göre Almanca'nın yapısındaki esneklik, yabancı etmenleri içine almasını ve onlara yakınlaşmasını olanaklı kılmaktadır. Huyssen, bu anlayışı daha da ileriye götürerek herhangi bir yabancının salt Almanca'yı öğrenerek Avrupa yazınını okuyabileceğini savunur.[216]

Görüldüğü gibi, çevirinin ulusal yazına yeni kapılar açmakla kalmayıp yeni bir kültür bilinci meydana getirmede bir işlev taşıdığı Romantik yazarlar/çevirmenler tarafından da sıkça dile getirilir. Çünkü evrenselleşmeye giden yolda farklı kültür ve değerlerin paylaşımına olanak sağlayan çeviri, toplumlar arasındaki önyargıların kaybolmasına da yol açmaktadır. Bu görüşü destekler biçimde F. Schlegel –Babil'deki dil birliğine işaret ederek– çeviri aracılığıyla yabancı etmenlerin kabul edilmesiyle, kaybedilen birliğin Avrupa'da yeniden sağlanacağı görüşündedir.[217] Bundan sınırların somut anlamdan çok soyut anlamda kafalardan kalkması gerektiği anlaşılmaktadır. Aynı düşünceyi paylaşan A. W. Schlegel de çevirmenin bu konudaki görevine işaret eder. A. W. Schlegel'e göre çevirmen, bir haberci gibi uluslararasında var olan ilgisizliği, hatta olumsuz duyguları yok ederek bunlar arasında karşılıklı saygı ve hayranlığı sağlayan bir aktarıcı konumundadır.[218] Çevirmene yüklenen bu görevle, onun bir anlamda farklılıklar arasında bir köprü olmasının yanı sıra yeni bir kültür bilincinin oluşmasında da sorumlu olduğunun altı çizilir. Çünkü çevirmen, karşılıklı beklentilerin neler olduğunu, bunları nasıl kullanması gerektiğini bildiği oranda kültürleri birbirine yaklaştırabilir. Farklı kültürler ve dizgeler arasındaki anlaşmanın, birbirini anlama ve olduğu gibi kabul etmede çevirinin önemli bir işlev üstlendiği düşünüldüğünde, Romantikler için çevirinin neden önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.[219]

Kültürler arası ilişkilerin ve paylaşımın güçlenmesi için bir çeviri yazınının ve kültürünün/bilincinin oluşturulması, evrensellik açısından vazgeçilmez bir etmen/gereksinim olarak ele alınmalıdır.

Fakat Romantik yazarların salt Avrupa kültürlerinden oluşan bir birliği düşünmeleri, başka kültürlerle fazla ilgilenmemeleri, bu kültürlere karşı mesafeli olduklarının bir göstergesidir. Bu tutumun, benimsedikleri yabancılık anlayışıyla çeliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum, her ne kadar Romantik dönem yazarlarının evrensellik anlayışıyla bağdaşmasa da, o dönemde artan ulusalcılığa ve bir Avrupalılık bilincine bağlanabilir. Romantikler evrenselliği dar anlamda ulusalcılık açısından yorumlamışlardır. Buradaki evrensellik, dünyaya açılmanın ve kendini bulmanın bir yolu alarak kabul edilebilir. Bu da, başta farklı olana karşı bir hoşgörü eğilimine dayandırılabilir. Doğu kültürüyle/yazınıyla uğraşan Goethe'nin bu konuda Romantikler'den daha açık olduğu, Romantikler'den önce çeviride yabancılığın önemini kavrayarak çeviri yoluyla ulaşılması olası olan bir "dünya yazını"ndan söz etmesinden anlaşılmaktadır.[220] Romantikler'de görülen evrensellik anlayışı Aydınlanma dönemindekiyle karıştırılmamalıdır. Aydınlanma'da evrensellik, daha çok ortak bir aklın ve bir kaynağın ürünü olmasına karşın, Romantikler'deki evrensellik, farklılıkların birlikteliğine dayanır. Farklılığa dayanan evrensellik anlayışını dil ve çeviri bağlamında Romantik yazarlardan/düşünürlerden önce ele alan Humboldt olmuştur. Diller arasındaki ayrıma, Hirsch'in de "Übersetzung und Unentschiedbarkeit" ("Çeviri ve Belirsizlik") adlı makalesinde belirttiği gibi, olumlu anlamda yaklaşan ilk düşünür Humboldt'tur. Evrensel bir dil anlayışını sorgulayan Humboldt, gelenekselleşen kuramlara karşı gelmiştir. Çünkü kendisinden önceki düşünürlerden farklı olarak, Humboldt, dilin yaratıcılığını vurgulayarak bilginin ancak diller arasındaki farklılıklar ile birlikte sağlanabildiğini ileri sürer.[221] Dillerin ve kültürlerin farklılığına karşı gösterilen hoşgörü anlayışı Romantik dönemde daha da gelişmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, bu dönemde yapılan çevirilerin niceliksel olarak başka dönemlere oranla artmasıdır. Yapılan çeviriler aracılığıyla hem anadilde bir özbilincin oluşturulabilindiği hem de ne kadar yaratıcı olunabileceği görülmektedir. Dolayısıyla, farklılığı dile getiren, kendi dilinin sınırlarını zorlayan çevirilere karşı ilgi gittikçe artmıştır. Çeviriler, aynı zamanda yazarlar için yerel yazında alışılmışın dışındaki konulara ulaşmanın yanı sıra, Romantik dönemde aklın indirgeyici yaklaşımına karşı olarak benimsenen "bütünsellik" anlayışını en iyi biçimde dışa vuran araçlar olarak da görülebilir. Çünkü çeviri, yerel yazında var olmayan ya da bilinmeyen

yeni konular, türler ve yaklaşımlar geliştirilmesinde önemli bir etken olmasıyla diller arasındaki paylaşımı artırmaktadır.

Sanatta/yazında ulaşılmak istenen "bütünsellik", "evrensellik" düşüncesi, Romantik dönemdeki yabancılaştırıcı çeviri anlayışıyla bütünleşmiş bir durumdadır. Bu anlayış, bir yandan yabancı kültürel etmenleri vurgulayarak evrensel kültür anlayışının, öte yandan her kültürün kendine özgü dünya görüşü olması nedeniyle ulusalcı bir yaklaşımın ürünü olarak kabul edilebilir. Romantik dönemde çelişkili gibi görülen "evrensellik" ile "ulusallık" kavramlarının bu kadar yoğun biçimde bir arada kullanılması, bu dönemin genel niteliği ile açıklanabilir.

Çeviri tarihi açısından Romantik dönemin önemi, yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımına bağlı olarak çevrilemezliğin her iki bakış açısından da haklı kılınmasıdır. Herder'de açık biçimde dile getirilen dille düşüncenin ayrılamazlığı, Romantik dönemdeki yazarlar tarafından çeviri bağlamında vurgulanmıştır.[222] Hirsch'in *Dialog der Sprachen* adlı kitabında altını çizdiği gibi, özellikle Schleiermacher ve Humboldt, dillerin yabancılığını, salt dilsel göstergelerle sınırlı görmeyip çevrilecek yapıtı, özünde bulunan kendine özgü ruh, düşünce ve kültürle bir bütün olarak ele aldıklarını belirtir.[223]

Çevirmen, bu yabancılığı, Schleiermacher'in deyişiyle, çevirinin yabancı bir kültüre ait olduğunu okura nasıl sezdirmeli?[224] Bu retorik soruya Schleiermacher yine kendisi açıklık getirir: Erek okur, okuduğu metnin kendi kültürüne/diline özgü olmadığının ayrımına varmalıdır. Bunu da çevirmen, ancak, erek dilin okuruna "kaynak metin yazarının kendine özgü ruhunu duyumsatarak"[225] başarabilir. Schleiermacher burada bir anlamda çevirmenin sorumluluğunun altını çizerek ona yol göstermektedir. Bu yönlendirmeler, çevirmen, yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımıyla kaynak metin yazarının ruhunu nasıl yansıtabilir, çevirmen hangi ölçütlere göre yabancı etmenleri belirlemeli, erek metni yabancılaştırma, okura ilişkin ne gibi beklentiler doğurur gibi soruları akla getirir. Schleiermacher bu sorulara belli ölçülerde *Çevirinin Çeşitli Yöntemleri Üzerine* adlı çalışmasında yanıtlar vermiştir, ancak burada üzerinde durulması gereken konu, bilinçli bir çevirmenin alacağı kararların öneminin vurgulanmasıdır. Schleiermacher'in, çevirmenin var olan iki yoldan hangisini seçtiğine öncelikle karar verdikten sonra ona göre bir yol izlemesi gerektiğini vurgulaması, çeviriye ilişkin karmaşık sorunların çözümü için yeterli olmayabilir. Çünkü bu tür bir yaklaşımın çok genel oluşu yüzünden her tür metinde ya da koşulda uygulanabilir olması beklenemez. Farklı sorunlar aynı yaklaşımda ortaya çıkabilir. Örneğin, erek dil okurunun

kaynak metin yazarına/yapıtına götürülmesi, başta çevirmenin bu yazarı/yapıtı ne biçimde anladığına bağlı olabileceği gibi, kendisinin yadırgamadığı ve yabancı bulmadığı bir metnin dünyasını erek dil okuruna nasıl aktarmalı, salt erek dil okuru açısından metnin algılaması, kaynak metnin yapısındaki yabancılığı ne oranda yansıtmaya yeterlidir, gibi sorular çeviri sürecinin salt iki farklı yola göre açıklanamayacağının göstergesidir.

Romantik yazarlar tarafından savunulan yabancılaştırıcı bir çeviri yaklaşımının nasıl ve ne zaman uygulanabilir olacağı, birçok etmene bağlı olduğundan çevirmenin daha esnek olması, başka bir söyleyişle, kaynak metnin yapısına bakarak bir tutum geliştirmesi daha tutarlı sonuçlar verebilir. Bunun için çevirmen öncelikle kaynak metni bütün yazınsal ve metin dışı bağlamlarıyla çözümledikten sonra, Hirsch'in belirttiği gibi, yazarla erek okur arasında bir orta yol bulmalıdır.[226] Bu yolda çevirmen, okurdan metnin yorumlanmasında etkin davranmasını bekleyebilir. Çünkü okurun alışık olmadığı bir dilsel dünya ile karşı karşıya olduğunun ayrımına varması için bunların nasıl yorumlanması gerektiği konusunda çevirmenin destekleyici/açıklayıcı bilgiler sunması yararlı olacaktır. Çevirmen, Kurultay'ın da işaret ettiği gibi, "okur kendi bulunduğu konumda kaldığı, anlama ufkunun sınırlarını genişletmediği sürece yazara götürülmüş olmayacak, çeviri metnin vermek istediği izlenimi ve imgeyi alamayacaktır".[227] Dolayısıyla çevirmen, kaynak metin yazarından farklı olarak yeni bir metin oluşturduğunun bilincinde olmalıdır. Schleiermacher'in de haklı olarak altını çizdiği gibi, bir metnin iki kez yazılamaması[228] çeviride öykünmenin olanaksızlığının bir kanıtıdır. Bu nedenle çevirmen, kaynak metinde nelerin erek okura yabancı olarak duyumsatılması gerektiğine karar vermelidir. Burada çevirmenin bir anlamda okuru ve yazarı düşünerek onları birbirine yaklaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Fakat bu hiçbir zaman tek taraflı bir seçim olmamalıdır. Okurun yazara götürülmesi[229] ve onu anlamaya çalışması için, kendi dilinde yazılmış bir yapıtı okumaktan daha fazla bir beklenti ve çaba içinde olmalı erek okur. Çevirmen bu beklentiyi erek okurda yaratabilmek için çevirinin farklı bir dilsel dünyadan geldiğini okura sürekli duyumsatmalıdır. Başka bir anlatımla, okur daha çeviri metni okumadan onun yabancılığını/farklılığını kabul etmelidir.[230] Bu yabancılık başta erek yazında yeni bir anlatım biçimini gerekli kılmaktadır. Karma bir dil olarak nitelendirilebilen bu "üçüncü dil" ya da "çeviri dili", çevrilen ve çevrilecek iki dilden farklı olduğu kadar, onların izlerini de taşımaktadır.[231] Bu "üçüncü" dilin, kaynak metinde çevrilemezlik gibi görülen etmenleri yorumlamaya bağlı olarak çevrilebilir kıldığı ileri sürülebilir. Çünkü bu dilde oluşturulan

metin, kaynak metne birebir biçimde öykünme kaygısının dışındadır. Doğal olarak kendine özgü olan bu dil, erek dilde yabancılaştırıcı bir etki yarattığından erek dil okurunun kaynak dil okuruna göre daha çok zorlanmasına neden olmaktadır. Güttinger bu çeviri dilinin erek dile zarar verdiği gibi, kaynak metnin anlaşılmasını engelleyen bir "melez dil" yarattığı görüşündedir.[232] Bu yaklaşımın temelinde erek dilde alışılmadık olan, onun yapısına uymayan yabancı dilsel etmenlerin okurda yanlış alışkanlıklara yol açması yatar. Oysa yabancılaştırıcı çeviri bunun tam tersini sağlamaya çalışmaktadır. Dili farklı biçimde kullanma, bunun okur tarafından olduğu gibi kullanılmasını gerektirmez. Erek okur, bir anlamda dilin anlatım olanaklarını, sınırlarını böylece daha belirgin biçimde kavrayarak dilin ne kadar farklı bir yapıya dönüşebileceğini de görmüş olur.

Genel olarak Romantik dönem çeviri edimine bakıldığında, çeviriye bakışın başka dönemlere oranla değiştiğini görmekteyiz. Bu bölümde de göstermeye çalıştığımız gibi, çeviriye bakış, Romantik dönemdeki sanat/yazın anlayışıyla örtüşmekle kalmaz, dönemin felsefesini en iyi yansıtan bir olgu olarak da karşımıza çıkar. Daha önceki dönemlerde çeviri, erek dil yazınında, anadili geliştirmede ve kaynak metni anlamada birer araç konumuna indirgenmesine karşın, bu dönemde kendi başına bir değer taşıyan, kaynak metne öykünmeye kendini koşullandırmayan, farklı/yabancı olanı anlamaya çalışan bir edime/bakış açısına dönüşmüştür. Bunun ortaya çıkmasını sağlayan etmenlerin başında, dilin kendine ve kültüre özgü olan tarihsel ve devingen yapısının ayrımına varılmasıdır. Bu ayrım, hiçbir yapıtın başka bir dilde yeniden oluşturulamayacağı düşüncesini doğurmuştur. Dolayısıyla çevirmenin kaynak metni sözcüğe dayalı olarak değil, kendi yaratıcılığını kullanarak yoruma bağlı biçimde başka bir dile çevirmesinin mümkün olduğu görülmüştür. Bu nedenle kaynak metnin dilsel düzlemde çevrilemez olduğu savı ağırlık kazanmıştır. Fakat bu anlayış çevirinin değerini azaltmaktan çok artırmıştır. Çünkü Romantik yazarlar/çevirmenler çevrilemezliğin çevirinin doğal bir gereği olduğunun bilincindeydiler. Çevirmen, kaynak metne öykünmeye çalışmadığından onun çevrilemez niteliklerini erek metinde yabancılaştırarak ele alır. Bunun sonucu olarak çevirmen, daha önceleri olduğu gibi, kaynak metni kendi diline uyarlamadan/yerelleştirmeden, onun farklılığını ortaya koyar. Bu farklılığı yansıtmak, ancak yabancılaştırıcı bir çeviri yaklaşımıyla mümkündür. Bunun için çevirmenin bilinçli olması kadar, erek dil okurunun da eğitilmesi zorunludur. Güttinger *Zielsprache* (*Erek Dil*) adlı kitabında, bu bağlamda, çevirmenin erek metnin kimlere yönelik

olduğunu öncelikle belirlemesi gerektiğini vurgular. Çevirmen erek metni, onu irdelemek amacıyla belli bir okur kitlesine yönelik çevirdiyse yabancılaştırıcı, fakat çeviriyi salt ondan zevk almak amacıyla okuyan genel bir okur için çevirdiyse yerelleştirici bir yaklaşım izlemelidir.[233] Çünkü yabancılaştırıcı bir yaklaşım, Güttinger'e göre daha çok eğitsel, bilgisel amaçlı olmasına karşın, yerelleştirici bir çeviri daha çok etkiyi ön plana alan yazınsal bir işlev görmektedir.[234] Bu tutumdan yola çıkarak Güttinger'in çeviri yaklaşımında erek metin okurunu odak aldığı söylenebilir. Güttinger'in çeviride yerelleştirici ve yabancılaştırıcı yaklaşımın benimsenmesinin nedenlerini ortaya koyarken yazarları/çevirmenleri kişisel/mesleki konumlarıyla ilişkilendirmesi ilginçtir. Örneğin, Güttinger, çeviride yabancılaştırıcı yaklaşımın öncü isimlerinden olan Schleiermacher'in hem dinbilimi alanında profesör olması hem de çeviriye ilişkin geliştirdiği görüşlerde yapmış olduğu Platon çevirilerinin yarattığı etkinin, onun çeviriyi daha çok eğitsel erekler açısından değerlendirdiğinin bir kanıtı olduğunun altını çizer.[235]

Romantik dönemde yoğunluk kazanan yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımı, aynı zamanda erek dil yazınında yeni bir türün ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Yerel dil ve yazından farklı bir dünyanın/kültürün izlerini taşıyan bu yapıtlar arttıkça, bu yapıtların yerel yazının olduğu kadar kaynak yazının da vazgeçilmez bir parçası olmaya başladığı söylenebilir. Çünkü yapıtların evrensel anlamda varlığını ve etkisini sürdürmesini sağlayan etmenlerin başında onların başka dildeki okurlara da ulaşması gelir. Dolayısıyla, çeviri ediminin hem kaynak hem de erek dil açısından bu dönemden itibaren önem kazanmaya başladığından söz edilebilir. Romantik yazarlar, erek metnin, kaynak metnin bir yorumu olarak değerlendirilmesinin kaynak metni farklı bir düzlemde erek dilde yaşattığı ve kaynak metnin etkisini artırdığı görüşündeydiler.

Antik, Ortaçağ, Aydınlanma ve Romantik dönem olarak dört bölümde irdelemeye çalıştığımız çeviri yaklaşımlarını tanıtırken, yazarların/çevirmenlerin ileri sürdükleri görüşlerle birlikte bu görüşlerin ardında yatan tarihsel ve düşünsel etmenleri betimleyici biçimde gözler önüne sermeye çalıştık. Görüldüğü gibi, her dönem, kendi koşullarının sonucu olarak çeviri edimini ve ona bakışını biçimlendirmiştir. Çeviri tarihi boyunca anlamı değişen bazı kavram ve tartışmaları tarihsel bir zemin bağlamında yorumlamak gerekir.

Çeviri ediminin tarihçesini ve gelişimini irdelediğimiz bu dört bölümde çeviriye farklı dönemlerde nasıl bakıldığını ve çeviriden neler beklendiğini gözler önüne sermeye çalıştık. Burada ele alınan kavramlar

ve tartışılan konular, her dönemin başat olan görüşlerini yansıtmaktadır. Başka bir anlatımla, farklı dönemlerde genel eğilimin dışında, metin türlerine ve alanlara göre çeviride farklı yaklaşımlar olduğu göz ardı edilmemeli. Burada daha çok yazınsal metinlerin çevirisi ve ondan kaynaklanan sorunlar tartışılmıştır. Buna karşın Ortaçağ'da egemen olan dini metinlerin çevirisi, o dönemin egemen çeviri anlayışını daha geniş yansıttığından, yazınsal metinlerin çeviri nitelikleri ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Oysa Vermeer'in yaklaşımına göre, her dönemde metni türlerine göre yazınsal, bilimsel ya da kutsal metinler olarak ayırmak ve ona göre kendi içinde bir sınıflandırmaya gitmek olasıdır. Fakat bizim araştırmamızın sınırlarını aşacağından, bundan kaçınılmıştır. Çünkü araştırmamızın konusu salt çeviri tarihiyle sınırlı kalmayıp yirminci yüzyıldaki yaklaşımları ve kuramları da kapsamaktadır.

Yirminci yüzyıla kadar olan çeviri yaklaşımlarında bir kuramsal altyapıdan söz etmek olası değildir. Bunun nedeni, söz konusu olan önceki dönemlerde çeviri ediminin dizgesel ve kurallara/ilkelere bağlı bir bütün olarak değerlendirilmemesidir. Çeviriye ilişkin yapılan yorumlar daha çok çeviri uygulamasının ardından gelen yaklaşımlara dayanmaktadır. İleri sürülen düşünceler, ya çevirmenlerin kendi yapmış oldukları çevirilerden kaynaklanan, dar kapsamlı, soyut düzlemde kalan sorunlara dayanmakta ya da uygulamayla örtüşmeyen ideal/olması istenilen görüşlerden oluşmaktadır.

Çevirinin, genel anlamda temel/kendine özgü bir edim olarak düşünülmekten çok, ikincil derecede (kısmen Romantik yazarlarda) yazarlık yetisini, anadili geliştiren ve eğiten, eğlendiren, zevk veren, hayal gücünü artıran, görece ölçütlerin benimsendiği sınırlı bir konu olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle tek yönlü ve öznel değerlendirmelerin dışında bütüncül bir çeviri yaklaşımı oluşmamıştır. Bu tutumun yirminci yüzyılda tamamen değiştiğini söylemek de doğru olmaz. İleriki bölümümüzde de göreceğimiz gibi, çeviri, dilbilim, yazınbilim, felsefe gibi farklı alanların etkisinde uzun süre kalmaya devam ederek bilimsel özerkliğini çok geç elde etmiştir.

5
Yirminci Yüzyılda Çeviribilimin Doğuşu

Yirminci yüzyıla kadar çeviri edimine ilişkin yaklaşımları irdelediğimiz dört dönemde çeviribilimin temellerinin atıldığı görülmektedir. Fakat bu temeller, dizgeli düşünce biçimlerinden çok deneyime dayandığından çeviri kuramlarının oluşması gecikmiştir. Çeviriye ilişkin tartışmalar, genellikle çevirmenlerin/yazarların kendi yapmış oldukları çevirilere ilişkin düşüncelerin ya da bu çevirilere yönelik yapılan eleştirilere yanıt verme ve kendini savunma biçimdeki açıklamaların etrafında gelişmektedir. Bu tartışmalar belli çevirileri odak alarak çıktığından genelleyici/dizgesel bir yaklaşım sunulamamıştır. Tartışma konuları, bu nedenle yüzeysel düzlemde ve görece sayılabilecek kaynak metne bağlılık-serbestlik, çevrilebilirlilik-çevrilemezlilik, erek metnin özgünlüğü-öykünme gibi başlıklardan oluşmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, Antoine Berman, "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler" adlı çalışmasında, haklı olarak, bu tartışmaları "geleneksel söylem" olarak nitelendirerek bunların tutarsızlık içerisinde "kimi kez çözümleyici ve betimleyici, kimi kez buyurucu, kimi kez lirik, kimi kez spekülasyona dayalı, kimi kez tartışmacı, ender

olarak da sözcüğün modern anlamıyla 'kuramsal'" olduğunu öne sürmektedir.[236] Gerçekten de çeviri tarihine bakıldığında çeviriyle ilgili görüşlerin birbirinden kopuk ve kişiye/çevirmene bağlı olması nedeniyle çeviri, kuramsal altyapı oluşturacak düzleme gelememiştir.

Wilss, yirminci yüzyıla kadar bir çeviribilimin gelişememesini, bu gibi tartışmaların bir sonuç vermemesine ve soyut/felsefi düzlemde kalmasına bağlamaktadır.[237] Çevirinin bilimselleşmesi, çeviri ediminde daha nesnel olmayı ve dizgeli biçimde çözümleyici bir bakış açısını uygulamayı gerekli kılmıştır. Bunun için, bazı kuram ve ilkeler ışığı altında çeviri ediminin/olgusunun kendi içinde ayrıştırılması, tanımlanması ve başka bilimsel alanlar karşısında kendi ölçüt ve değerlerini ortaya koyması tartışma götürmez. Çeviri tarihinde irdelenen bölümlerde her ne kadar çeviribilimden söz edilemese de, çeviri ediminin nasıl geliştiğini, hangi aşamalardan geçtiğini, çevirmenin/okurun nasıl bir rol oynadığını bilmek hiç kuşkusuz gereklidir. Çünkü günümüzde özerk bir bilim dalı olma niteliğini kazanmış olan çeviribilimin çok eskilere dayanan bir geleneği ve temeli olduğunu göz ardı edemeyiz. Bu aynı zamanda çeviriye ilişkin bazı düşünce ve yaklaşımların kaynağını göstermek açısından da önemlidir. Bu kaynağın ve çeviriye ilişkin kimi sorunların insanlık tarihi kadar eskilere dayandığı bilinmektedir.

Çeviribilimin başka bilim dallarından ayrılması için kendi sınırlarını ve kurallarını belirlemesinin bir sonucu olarak çeviri ediminde/olgusunda daha nesnel verilerden yola çıkılması gerektiği kanısı güçlenmiştir. Bir bilim dalı niteliği kazanma süreci, ancak çevirinin yirminci yüzyılda kendi alanına ilişkin bir sorgulamaya girmesiyle hız kazanmıştır. Paker, "Çeviri Eleştirisinin Kuramla İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler" adlı çalışmasında çevirinin bilimsel bir nitelik kazanmasının gerekliliğini, yanıtını içinde taşıyan bir soruyla dile getirmektedir: "Çeviri edimi/süreci/ürünü/eleştirisi/tarihi/öğretimi ile çeşitli biçimlerde ciddi olarak ilgilenenler için, gerek uygulama gerekse kuram alanında, nesnel kalmaya çalışan bir doğrultuda, Klasik Çağ'dan bu yana çeviri üzerine söylenmiş görüşlerin, konulmuş kuralların, edinilmiş deneyimlerin ışığında çeviri gibi öznel bir konuya nesnel olarak BİRÇOK AÇIDAN yaklaşabilecek bir ortak, kapsayıcı temel sağlamak için mi"[238] çeviri kuramı gereklidir?

Bir bilim dalının kuram ve yöntemleri olmadan salt uygulamaya, genel bir felsefi söyleme dayalı olması beklenemez. Çeviribilimin kendi kuram ve yöntemlerini ortaya koyabilmesi için çeviribilimin yazın, dilbilim, felsefe, iletişim gibi alanların çeviriye bakışından farklı bir bakış açısının getirilmesi kaçınılmazdır.

Çeviri olgusunu kendi alanları açısından irdeleyen ve değerlendiren söz konusu alanlar, çevirinin özerk bir bilim dalı olabilmesi için yeterli bir altyapı oluşturmayı gittikçe güçleştirmiştir. Bunu bu alanlardan beklemek de gerçekçi değildir. Bilimsel alanların birbirinden etkilenmeleri ya da yararlanmaları, o alanları zenginleştirebilir. Fakat burada her alan, çeviriyi kendi bakış açısıyla değerlendirdiğinden, onu dilbilim ve yazınbilimi gibi kendi alanlarının bir kolu olarak görmüşlerdir. Başka bir anlatımla, çeviri bu alanlarda genellikle ikincil derecede bir araç konumuna itilmiştir. Çeviri tarihinde de görüldüğü gibi, çeviri yirminci yüzyıla kadar kutsal metinlerin dışında, yazınsal metinlerin çevirisi üzerine odaklanmıştır. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar ise çevirinin daha çok dilbilimsel açıdan irdelenmiş olduğu söylenebilir. Aksoy'un da işaret ettiği gibi, otuzlardan sonra Nida ve Federov'un çalışmaları, "çevirinin odağı yazınsal konulardan dilbilime doğru yönelmesine"[239] yol açmıştır. Çeviri ediminin/olgusunun kendi gelişimini engelleyen etmenlerden kurtulabilmesi için çeviri irdelemelerinin başka amaçlara hizmet etmek yerine, kendi kuramsal temelini, yöntemini oluşturmaya çalışmalıdır. Böyle bir yaklaşımın ancak yirminci yüzyılda bilimsel alanlarda elde edilen hızlı gelişme ve yeniliklere bağlı olarak geleneksel bilimin yapılarının sorgulamaya başlanmasıyla gündeme gelmeye başladığı söylenebilir.[240] Bu sorgulamanın içine çeviri ediminin ve yaklaşımlarının da alınması, çevirinin uygulamaya dayanan salt bir edim olmaktan çok, kendi yöntem ve ilkeleri olan bir bilim dalı olmasına temel hazırlamıştır.[241] Bunun için öncelikle çevirinin kendi sınırlarının çizilerek onu başka bilimlerinden ayıran soru ve konuların tartışılmasının yoğunluk kazanması, çeviribilimin oluşması açısından önemlidir. Örneğin, çeviri ediminin, başka alanlar gibi somut veri ve kanıtlara dayalı bir işlemin, açıklaması nasıl yapılabilirdi? Çevirinin alanlara göre sınıflandırılması yapılabilir miydi? Çeviri edimini aşamalara ve belli süreçlere göre ayırmak olası mıdır? Çeviri tarihinde fazla irdelenmeyen çevirmen ve erek okurun çeviri ediminde yeri ve önemi nedir? Çevrilecek metinlere göre bir strateji izlemek ne derece bilimseldir? Çevirinin alanlar arası çalışmalarda yeri ve işlevi nedir? Çeviribilim bu alanlara bağlı gelişen bir bilim dalı mıdır? Bu gibi sorular/sorunlar yirminci yüzyılda doğrudan ya da dolaylı biçimde kuramsal düzlemde tartışmaya açılmıştır. Bu sorulara verilen yanıtların çeşitliliği, bu gibi soruların günümüzde de güncelliğini korumasına neden olmuştur.

Çevirinin bilimsel bir nitelik kazanması, yazın ve dilbilim gibi alanlara oranla bilimsel ölçütlerinin oluşmasının gecikmesi, bu alanda bütünsel ve genel geçer yaklaşımları geliştirme güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

Bu da çevirinin kendi kimliğini ortaya koymasını, doğal olarak, ertelemektedir. Fakat yirminci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak çevirinin birçok alanda vazgeçilmez bir gereksinim konumuna gelmesi, çeviri uygulamalarının bu alanlara ilişkin daha ayrıntılı çalışmaları yapmasını gerektirmiştir. Bütün bu nedenler, çeviribilimin kendini başka alanlardan ayırarak daha özerk bir alan haline gelmesine, araştırma nesnesine farklı sorular yöneltmesine yol açmıştır. Sonuçta, başka alanlarla ilişkilendirilen çeviri uygulamalarında dile getirilen sorunların çözümünü yine çeviribilim kapsamı içinde, başka bir söyleyişle, çeviribilimin kendi sınırları içerisinde aramak gerektiği görülmüştür. Bengi, "çeviribilimi"nden ayrı olarak gördüğü ve kuramsal düzlemde dilbilimsel yaklaşımlardan daha bütünsel/çok yönlü olan "çeviribilime" geçişi[242] oluşturan farklılıkları kısaca altı madde biçiminde özetlemektedir: Bunlar genel olarak, çeviribilimin özerk bir bilim dalı olması, bu alandaki çalışmaların uygulamalı alanlarla sınırlı tutulmayıp betimleyici ve kuramsal alanların da önem kazanması, betimleyici çalışmaların eşsüremliliğin dışında tarihsel kesitlerde de sürdürülmesi, çevirinin erek dizgenin bir gerçekliği olarak ele alınması, çevirinin diller, dallar, metinler, kültürler arası bir etkinlik oluşunda çeviri amacını da belirleyen normların önemi ve son olarak çeviribilimin tüm çeviri olgularını kapsaması biçiminde tanımlanmaktadır.[243]

Çeviribilimin sınırları konusunda günümüzde de ortak bir anlayışa ya da temele dayanıldığını söylemek olası değildir. Bu belirsizlik, çevirinin bir anlamda karmaşıklığının ve başka alanlarla ayrılmaz bağı nedeniyle geniş bir alanı kapsadığının bir göstergesi olarak algılanabilir. Çünkü çevirinin dille ilgili alanlara göre çok yönlü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çevirinin kendi içinde de ayrılan sözlü, yazılı, araçlı birçok biçimi olmasının yanı sıra, medya, siyaset, bilimsel araştırma, ticaret, turizm, iletişim gibi alanlarda da çeviri yoğun biçimde kullanılmaktadır. Neredeyse çevirinin günümüzde girmediği, gereksinim duyulmadığı bir alan yok gibidir. Dolayısıyla, daha önce dinsel ve yazınsal metinler üzerine yapılan tartışmalarla genel görüşlerden ileri gidemeyen, çok soyut ve kendi içinde tutarsız olmakla birlikte çok sınırlı bir etki ve yaşam alanı olan çevirinin tarihsel süreç içinde çalışma alanını genişletmesiyle çeviriye olan ilginin arttığı görülmüştür. Bütün bu ilişkiler/gelişmeler, çevirinin belli kalıplara sokulmasını engellediği gibi, çeviriye ilişkin araştırmalarda uzmanlaşmanın önemini de ortaya koymaktadır. Bu, çeviri tarihinin gereksiz tartışmalardan oluştuğu anlamında yorumlanmamalıdır. Her ne kadar çeviri tarihinde geliştirilen bütünsel, kapsamlı bir çeviri yaklaşımının sayısı az

olsa da, çeviriye ilişkin kurallı/ilkeli bazı görüşlerin on altıncı yüzyıldan başlayarak zaman zaman dile getirilmeye başlandığı söylenebilir. Bu görüşler çevirinin bilimselleştirilmesinin ilk adımları sayılabilir. Bunlar arasında Luther'den beş yıl sonra 1540'da kaleme alınan Fransız düşünürü Etienne Dolet'in (1509-1546) çeviriye ilişkin dört sayfalık makalesini sayabiliriz. Çevirisinden dolayı ölüme mahkûm edilen ve "çeviride bir kuram ortaya atan ilk kişi olan"[244] Dolet, "Bir Dilden Başka Bir Dile İyi Bir Çevirinin Nasıl Yapıldığı" ("La Manière de bien traduire d'une langue en autre") başlıklı çalışmasında, yazınsal çeviri için hâlâ geçerliliği büyük oranda kabul edilen beş maddelik bir koşul koyar: Genel olarak yazarın anlattığı şeyin anlamına ve konuya iki dilde de çok iyi derecede egemen olunması; sözcüğe bağlanılmaması; Latince sözcükler yerine günlük dile yakın bir dilin kullanılması; son olarak ise, yazarınki gibi iyi, yalın, zevk veren, titiz bir biçem için çaba gösterilmesidir.[245] Dolet'in çalışması çeviride bulunması gereken ölçütlerin ortaya konması açısından önemlidir. Çünkü bu ölçütler çeviri ediminde kuralların oluşmaya başladığının da bir göstergesidir. Benzer bir yaklaşımı 1661'de Fransız eğitimci Pierre Daniel Huet ve İngiliz yazar John Dryden'da da (1631-1700) görmek olasıdır.[246] Almanya'da çeviriye dizgesel bir yaklaşımı ise ancak 1813'te Schleiermacher dile getirir.

Çevirinin bilimsel bir nitelik kazanmasını sağlayan kuramların ortaya çıkmasının yirminci yüzyılın ortalarına doğru olmasının nedenini çevirinin akademik düzlemde yazınbiliminden ve dilbiliminden özerkleşememesine bağlayabiliriz. Bu özerkliğin kazanılması için hem çeviriden yararlanan alanların hem de çeviri konusunda araştırma yapan bilim insanlarının çeviriye olan bakışlarının değişmesi gerekmiştir. Bu değişimin oluşmasını yirminci yüzyılda çevirinin başka alanlarda vazgeçilmez biçimde güncellik kazanmasına bağlayabiliriz. Bu koşulları sağlayan etmenler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeviriye duyulan gereksinimin artması,[247] bilgisayarlı çevirinin ellili yılların başında araştırmalarda güncellik kazanması, Humboldt ve F. Schlegel gibi düşünürlerin karşılaştırmalı dil alanında ileri sürdükleri görüşlerine çeviribilimde yöntemsel ve işlevsel yeni bakış açıları getirmeleri, dil içi etmenleri odak alan bir yapısalcı-üretici dil kuramından dil dışı etmenleri içeren ortama bağlı bir bakış açısına geçilmesi, evrensel dil araştırmalarının ve sözcük düzleminde çeviri eşdeğerliliğini nesnelleştiren karşılaştırmalı sözcük biliminin ve yapısalcı anlambiliminin geliştirilmesidir.[248]

Çeviribilimin yirminci yüzyılın başlarında kendi özerkliğini kazanmasında başta dilbilimin katkısını göz ardı edemeyiz. Daha önce dili salt dil

içi göstergeler dizgesi olarak gören dilbilimin, yirminci yüzyılda başka alanlardan da etkilenerek sözcük ve metin odaklılıktan kurtulması, kendisini, dolayısıyla çeviri irdelemelerinin sınırlarını genişletmiştir. Örneğin psikoloji, davranış, iletişim, kültürbilimi gibi alanlar, dilbilimin kuralcı yapısalcılığın dışına çıkarak uygulamaya dönük çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak geleneksel/yapısalcı dilbilimde psikodilbilim, sosyodilbilim, pragmadilbilim, etnodilbilim, nevrodilbilim gibi yeni araştırma alanları ve konuları oluşmuştur. Alanlar arası ilişkilerin gelişmesiyle, Ladmiral'in *Genel Çeviribilim Sorunları* adlı kitabının önsözünde belirttiği gibi, dilbilim artık sesbilim ve sözdizimin dışında anlam ve edimbilimine yer vermeye başlamıştır.[249] Çeviribilimdeki değişimin dilbilime de bağlı olarak nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiği daha ayrıntılı biçimde irdelenecektir.

Çeviri tarihi bölümlerinde de olduğu gibi, gelecek bölümlerde de salt belli kuramları tanıtmak ve yorumlamakla kalmayacağız, aynı zamanda bu kuramların ortaya çıkış nedenleri ve felsefesini de tartışacağız. Yirminci yüzyılda gelişen kuramlarda görüş ve yaklaşım farklılıklarının sürmesi, kuramcıların çeviribilimi ve edimini farklı açılardan ele aldıklarının bir göstergesidir. Araştırmamızda da görüleceği gibi, çeviribilimin kendi içindeki çalışma alanlarında da bir bütünlük ve tutarlılık her zaman bulunmamaktadır. Bu durum, çeviribilimin henüz gelişim sürecinin başında olduğu anlamı taşıyabileceği gibi, bu alanın disiplinlerarası bağlarının güçlü olmasının bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Çünkü psikoloji, etnoloji, kültür ve yazınbilim, dilbilimdeki yeni gelişmeler ve yaklaşımlar, çeviribilimi de doğrudan etkileyerek kendisine yeni araştırma konuları yaratmasına neden olabilir.[250] Örneğin, çeviriye psikolojinin yaklaşımı daha çok çevirmenin ve okurun anlama sürecinin irdelenmesi, ortam ve çevrenin çevirmen üzerindeki etkileri, çevirmenin özellikle sözlü çevirilerde psikolojik olarak yoğunlaşması, çevirirken geçirilen sinirsel süreçler; etnografik yaklaşımında ise dillerdeki yer ve özel isimler gibi çevresel etmenlere bağlı olarak farklılıkların çeviriye nasıl yansıdığı, algılama biçimlerinin değişmesi; kültürbilimde ise, kültüre özgü olan dil dışı etmenlerin ve sözcüklerin yan anlamsal değerlerinin farklı kültürlere çeviri yoluyla nasıl yansıdığı; yazınbiliminde, yazara ve kaynak metnin yazıldığı döneme özgü biçemin çeviride nasıl korunabileceği, kaynak metnin biçimsel niteliklerinin yarattığı estetik değerleri çevirmenin erek metne nasıl yansıtabileceği, yazınsal metin geleneklerinin karşılığının erek dilde bulunamamasının yarattığı bir dizi sorunlar, çeviribilimin farklı alanlarla olan ilişkisini göstermesi açısından yeterli olacaktır. Bu alan-

ların her birinin başlı başına bir araştırma konusu olarak irdelenebilmesi, çeviribilimin sınırlarının tanımlanmasını güçleştirmektedir.

Görüldüğü gibi, çeviribilim günümüzde dille ilgili alanlardan olan dilbilim ve yazınbilimin dışındaki farklı alanlarla da etkileşim içerisindedir. Bu etkileşim arttıkça yeni konuların, bakış açılarının oluşması kaçınılmazdır. Çeviribilimin yazın ve dilbilime oranla karmaşıklığının bir başka nedeni ise, çeviride iki farklı metnin/kültürün/dünya görüşünün araştırma konusu olmasıdır. Başka bir anlatımla, çevirmenin kaynak dili dilbilimsel ve yazınsal düzlemde çözümlemekle kalmayıp benzer bir işlemi karşılaştırmaya dayalı olarak erek dilde de yapabilmesi gerekir.

Çeviribilim başka alanların ötesinde kendi içinde de çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, her alanın çeviriye farklı açılardan yaklaşıp farklı beklenti ve sonuçlar çıkarmasına yol açar. Örneğin, dilbilimsel modelde, farklı dillerin işleyişi, dil yapılarının nitelikleri ve bunların karşılaştırılması gibi konulara ağırlık verilirken, metinsel modelde, kaynak metni türüne ve işlevine göre çözümleyip erek dilde benzerini bulmaya; sosyokültürel modelde, kültürler arası farkların ve kültüre özgü değerlerin çeviride nasıl aşılabileceğine; uygulayıcı modelde çevirinin öğretimi ve çeviri sürecinin açıklanmasına ilişkin eğitici yöntemlerin geliştirilmesine; eleştirel modelde ortaya çıkan erek metnin çeviri amaçlı nasıl ve hangi ölçütlere göre değerlendirileceğine; psikolojik modelde çevirmenin zihinsel süreçleri açıklamasına, bilginin daha çok ve daha hızlı biçimde kullanılması için izlenebilecek stratejilerin belirlenmesine; bilgisayarlı çeviride, çevirinin belli konularda insana gereksinim duyulmadan nasıl yapılabileceği, çevirmenin işini kolaylaştırmak için teknik desteğin nasıl sağlanabileceğine; ekonomik modelde, çevirmenlik mesleğinin yeri ve önemine, çeviri piyasasının konumuna ve değerine; tarihsel modelde ise çevirinin ve dillerin gelişimine, oluşum biçimlerine, birbirinden etkilenmelerine göre farklı çeviri yaklaşımlarına ağırlık verilmektedir. Burada yapılan ayrımlar çoğaltılabileceği gibi, konu alanları da genişletebilir. Werner Koller de *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* (*Çeviribilime Giriş*) adlı kitabında çeviribilimin çalışma alanlarını belirler. Koller, çevirinin alanlararası ilişkilerden daha çok çeviribilimdeki sorunların ve süreçlerin irdelendiği alana, karşılaştırmaya dayanan dilbilimsel alana, metin odaklı yaklaşıma, çeviri eleştirisine, uygulama alanına yönelik çalışmalara, alımlamanın etkilemedeki rolüne, çeviri kuramlarına bağlı olarak temel kavramların sorgulanmasına ve eğitime göre bir ayrım yapmaktadır.[251] Bu ayrım çeviribilimdeki çalışmaların sınıflandırılması açısından yararlı olmasına karşın, bunlarla sınırlı değildir. Örneğin, Koller'in çeviribilimde

dilbilgisel-karşılaştırma alanında çeviride eşdeğerliliği, geniş anlamda tanımlamada ölçüt olarak göstermesi, günümüzde geçerliliği sorgulanan bazı kavramların kullanılması bakımından eleştirilebilir.[252]

Çeviribilimde bir başka sınıflandırmayı yapan Kuran, "Çağdaş Alman Çeviribilimcilerinin Yaklaşımları" adlı makalesinde, Koller'den farklı olarak, çeviribilimi, alanlara göre ayırmak yerine, daha belirleyici/genel olan yaklaşımlarla değerlendirmektedir. Bunlar, sırasıyla, çeviriyi dil dizgesi, metin işlevleri, yorumbilimsel bağlamında ve çok boyutlu ele alan yaklaşımlardır.[253] Bu yaklaşımlar, çeviribilimin her alanında görülebileceği gibi, aynı alanda da bulunabilir. Bu açıdan bakıldığında, bir kaynak metnin yorumu/çevirisi, benimsenen yaklaşıma göre değişecektir. Kuran'ın yapmış olduğu ayrım aynı zamanda çeviri tarihinin ve yirminci yüzyıldaki çeviri yöntemlerinin izlediği aşamaları da göstermek açısından yararlıdır. Konuların ağırlığına göre yapılan bu ayrımları kesin çizgiler olarak birbirinden ayırmak, bağımsız düşünmek yerine, çeviri edimini ve bilimini, çalışma alanlarına ve alanlar arası ilişkiye göre kendi içinde tanımlamak yerinde olacaktır. Çünkü çeviride konular ve çalışma alanları iç içe geçtiğinden bir alanda söz konusu olan bir yaklaşımın başka bir alanda geçerliliği olmayabileceği gibi, bunun tersi de olasıdır. Örneğin, metinbilimsel bağlamda ele alınan çeviri sürecinde dil dizgesi, işlev gibi etmenleri çeviri yaklaşımında hesaba katmak gerekir.

Araştırmalarımıza öncelikle, çevirinin uzun bir süre kopamadığı dilbilimsel yaklaşımlarla başlamak uygun olacaktır. Çünkü dilbilimin çalışma alanları ve irdelediği konular çeviribilimiyle örtüşmekle birlikte, birbirlerini etkiledikleri açıktır.[254] Dilbilimsel alandaki çalışmalarda çeviribilimden daha somut ölçütler/tanımlar kullanıldığından, çeviribilimin en çok bu alandan yararlandığı ileri sürülebilir. Dilbilimle ilgili bölümde, bu alanın çeviribilimi ve edimini ne açıdan etkilediği, kimi zaman da hangi bakımdan sınırladığı bilimsel düzlemde nedenleriyle tartışılacaktır.

İkinci alt bölümde ise çeviri yaklaşımlarını, dilbilim gibi kaynak çeviri odaklı olan ve geçmişi Antik döneme kadar dayanan metin türüne bağlayarak çeviribilimi ve edimini metinlerin biçimsel ve yapısal niteliklerine göre değerlendiren kuramlara değineceğiz.

Üçüncü alt bölümde ise, çeviride gelişen yeni değerler dizilerini (paradigmaları) ele almaya çalışacağız. Çeviriye ilişkin araştırmalarda genellikle erek dil odaklı yaklaşım olarak adlandırılan bu kuramlarda çeviriye olan bakışın tamamen değiştiğini ve çevirinin özerk bir alan olma niteliğini kazanmaya başladığını göreceğiz. Çeviride yeni değerler dizisi yaratan bu kuramlarda çevirinin işlevsel ve ereksel yönünü irdeleyen ve çeviri süre-

cini buna göre odak alan çalışmaları ele alırken, başka kuramlarda erek dil kültürünün ve çevirmenin belirlediği normlara bağlı olarak çevirinin ürün olarak değerlendirilmesinin nedenlerini, çeviri edimi ve bilimi açısından irdeleyeceğiz.

Çeviriye ilişkin kuramları, çeviri tarihinde dile getirilen görüş ve yaklaşımlarla karşılaştırarak ortak ve ayrılan yönlerini eleştirel bir bakış açısıyla ele almaya çalışacağız. Alman kuramcıların dışında irdeleyeceğimiz başka kuramcıların görüşlerini de Alman çeviri kuramlarıyla/tarihiyle ilişkilendireceğiz.

Böylece, çeviri tarihinde dizgesel ve kapsamlı biçimde oluşmayan bazı görüşlerin nasıl değişip tarihsel koşulların bir sonucu olarak kuramsallaştığı vurgulanmış olacaktır.

Çeviri Ediminde Dilbilimsel Yaklaşımlar

Çeviriyi Evrensel Bir Dil Anlayışı Açısından Değerlendirmek

Çeviri araştırmaları yirminci yüzyılda uzun bir süre dilbilimin sınırları içerisinde görülmüştür. Bunun nedenlerine bakıldığında, çeviri edimi ve çalışmalarını dilbilimsel açıdan değerlendirmelere yol açan üç etmenden söz edilebilir: Birincisi, çevirinin uzun bir geçmişe dayanan eğitsel bir araç olarak yabancı dil eğitiminde kullanılmasıdır. Bilindiği gibi, Batı'da ulusal dillerin yazı dili olarak gelişiminden önce resmi dil ve bilim dili olarak Latince kullanılmıştır. Bu bağlamda çeviri ediminden yazılı kaynakların okunabilmesi için okullarda karşılaştırmalı dil bilgisi düzleminde yararlanılmıştır. Latince'nin salt yazı dili olması, sözcük odaklı bir çeviri ediminin benimsenmesine yol açmıştır. Erek dilde anlamsal bir bütün oluşturmak yerine, sözcüklerin erek dildeki anlamını bulup çevirmek esas alındığından, sözdizimsel bir örtüşmenin yeterli olacağı kanısı egemendir. Bu yaklaşım yirminci yüzyıla kadar yabancı dil eğitiminde de kullanılan etkili bir yöntem olmuştur. Bunun nedeni, bilinmeyen bir dili öğrenmenin en kolay yolunun bu dildeki dilsel göstergelerin bilinen bir dille karşılaştırılması olarak açıklanabilir.

Dilbilimsel yaklaşımların çeviride önem kazanmasının bir başka nedeni ise, kaynak metnin dokunulmazlığını güvence altına almak isteyen çevirmenlerin, çevirinin belli kurallar içerisinde kaynak metne dayandırı-

labilir somut verilerden yola çıkması gerektiği düşüncesidir. Bir başka anlatımla, çevirmenin kaynak metne olan bağlılığını açıklamasını ve metni çözümlemesini kolaylaştıran yapısal odaklı dilbilimsel yaklaşımlar daha güvenilir/nesnel ölçütler olarak görülmüştür. Çevirmen böylece kendi kişisel seçim ve kararlarını çeviri süreci dışında tutmuş olur bir anlamda. Bu aynı zamanda çevirinin aslına bağlı, güvenilir olduğu izlenimini de yaratmış olur.

Çeviride dilbilimsel bir bakış açısının egemen olmasının bir başka nedeni, dilbilimin kullandığı kavramların ve dilsel çözümlemelerin çeviribilime uygun olmasıdır. Örneğin sözdizimi, anlambilim, dilsel göstergeler, kodlar, aktarım, ileti kanalı, metin türü, yan/düzanlam, gönderici-alıcı gibi birçok kavram, çeviribilimin daha somut verilere dayanarak çeviri edimini ve bilimini açıklamak[255] bakımından çeviri kuramcılarının işini kolaylaştırdığı gibi, bu kavramların geliştirilip çeviribilim alanına uyarlama olanağını da yaratmıştır. Dilbilimsel terminolojinin çeviri araştırmalarında yaygınlaşmasının bir nedeni de, çevirinin uygulamalı dilbilimin bir alanı olarak görülmesi, dilbilimcilerin diller arası karşılaştırmaya dayanan çalışmalarda çeviriye başvurmalarıdır. Işın Bengi'nin de belirttiği gibi, dilbilimsel açıdan çeviri uygulamalarından yararlanılmasında,[256] "(...) çıkış noktası oluşturan dilbilim kuramlarının ileri sürdüğü varsayımları sınama ve dilbilim için belirlenen amaçlar doğrultusunda zengin veri tabanı oluşturma isteği"[257] yatmaktadır.

Yazın çevirilerinin yapılabilmesi için her şeyden önce söz konusu metnin birçok dilsel ve dil dışı etmenlerinin çözümlenmesi gerekir. Çeviri sürecine geçmeden önce çevirmen, bir dilbilimci ve edebiyatçı gibi kaynak metnin dilsel göstergelerini "doğru" anlamlandırmaya çalışmalıdır. Bunun için çevirmenin anlam, metin, yorumbilimsel yöntemlere başvurması kaçınılmazdır. Çünkü, çevirmen bir metni sıradan bir okur gibi salt anlama odaklanarak değil, metnin çeviri erekli nasıl çözümlenebileceğini düşünerek değerlendirir. Bu aşamalarda kaynak metnin dilbilimsel açıdan ele alınması kaynak metnin anlaşılmasında ve çözümlenmesinde çevirmene kolaylık sağlayacaktır. Dilbilimsel yöntemlerin kullanılmasında kaynak metnin çözümlenmesinin dışında çeviri süresince iki dilin işlevsel açıdan karşılaştırılmasına da zaman zaman başvurulur. Bu açıdan bakıldığında, dilbiliminle çeviri irdelemelerinin birçok anlamda örtüşmesine ve başka bilimlere oranla dilbilimde benzer sorunlarla daha fazla uğraşılmasına karşın çeviribilimin dilbilim araştırmalarına alınması ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Georges Mounin'in de (1910-1993) işaret ettiği gibi, bu yüzyılda dilbilimin temel

kuramcıları olan Saussure, Jesperses, Bloomfield, Sapir'in kuramlarında çeviri konusu neredeyse söz konusu edilmemektedir. Örneğin, çeviri konusu Saussure ve Jesperses'in çalışmalarında hiç dile getirilmemekte, Bloomfield'de (1887-1949) ise çeviri sorunsuz, sıradan bir işlem olarak görülmesine karşın, Sapir'in çalışmasının son bölümünde çeviriyle ilgili salt üç tümce geçmektedir.[258] Dilbilimcilerin bu ilgisizliği neye bağlanabilir? Çeviri ediminin Aydınlanma döneminden başlayarak akılcı ve kuralcı bir biçimde değerlendirilmesinin bir sonucu olarak, çevirinin dilsel göstergelerinin mekanik anlamda sorunsuz bir yer değiştirme biçimde yorumlanması, bunun nedeni olabilir mi? Kıran'ın *Dilbilime Giriş* adlı kitabında dilbilim ve çeviri ilişkisinin irdelendiği bölümde "bu tutum(u), çağcıl dilbilimin kendini bilim olarak oluşturmasıyla birlikte inceleme alanının dışında bıraktığı "söz" ve "anlam"ın dışlanmasıyla"[259] açıklar. Kıran'ın bu saptaması doğru olmakla birlikte, çeviride söz ve anlamın sınırları çok geniş olduğundan ve bunların metin türlerine göre işlevleri değişebileceğinden, bazı açılardan sorgulanması gerekir. Dilin bireysel yönüne işaret eden söz ve anlam odaklı çeviriler, daha çok yazınsal metinlerde dile getirilirler. Dilbilimcilerin bu tür metinlerde metin içi nitelikleri irdelerken anlamın aktarılması üzerinde durduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Çeviride anlama odaklanma yaklaşımının çeviri tarihinin ilk dönemlerinde gündeme gelmesinin bu dönemlerin koşulları gereği dil ve kültür alanındaki bilgi yetersizliğinden ya da kutsal metinlerin dokunulmazlığından kaynaklandığını daha önce belirtmiştik. Kıran, anlamın dilbilimciler tarafından dışlandığını savunmasına karşın, dilbilimin çeviriyi anlamsal açıdan değerlendirmesinin nedenini bu alanın "betimsel değil de, açıklayıcı olmak istediğine, anlam sorunuyla karşı karşıya gelmesine" bağlar. "Bu durum, dilbilimin çeviriyi de kaçınılmaz bir biçimde anlama yönlendirmesine yol açmış. Bu nedenle, çeviri kuramının bir anlama kuramı olduğu"[260] görüşündedir Kıran. Bu görüşün geçerliliği, çeviri tarihinin başladığı Antik Roma döneminden yirminci yüzyıla kadar çeviride anlamın belirleyici olmasından da anlaşılmaktadır. Fakat çeviribilimdeki farklı yaklaşımlar ve yeni değerler dizisi, anlamın her zaman ölçüt olmadığını göstermiştir. Bu değişime yol açan etmenler ve bunun sonuçları sonraki bölümlerde tartışılacaktır.

Yirminci yüzyıldaki dilbilim kuramlarında çeviriye bakışın sınırlı olması, irdelenen metinlerde çeviri erekli bir çözümleme yaklaşımına gidilmemesinden ve anlamın salt metin içi etmenlerde aranmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Çünkü bir metni çeviri erekli biçimde irdelemek, bir metni dilbilimsel ya da yazınsal açıdan irdelemekten farklıdır. Her

ikisinde de ortak noktalar olsa da, çeviri erekli bir irdelemedeki farklılık, kaynak metnin yanı sıra erek bir metnin oluşturulmasını belirleyen etmenlerin de hesaba katılmasını gerekmektirmektedir. Dilbilimcilerin temel aldıkları anlam daha çok kaynak metin odaklı olduğundan, çeviride de üzerinde durulan konunun bu olması doğaldır. Bunun en belirgin kanıtı, Peter Newmark'ın yapmış olduğu anlamsal ve iletişimsel çeviri ayrımında, anlamsal çeviride kaynak metnin metin içi yapısal nitelikleri odak almasıdır.[261] Oysa, daha sonraki erek dil/kültür odaklı yaklaşımlarda da göreceğimiz gibi, kaynak metnin anlamına, türüne, işlevine, amacına göre çeviriye farklı biçimde yansıyarak değişime uğrayabilmektedir.

Yapısalcı-kuralcı dilbilimcilerin çeviri edimine bakışı, daha çok bir kaynak metnin bir başka dildeki dilsel göstergelerin karşılığını bulmak olarak görüldüğünden, çeviri edimi salt işlemsel ve aktarımsal bir sürece indirgenmiş olmaktadır. Başka bir anlatımla, çeviri süreci, bir kaynak metindeki iletinin bir çevirmen tarafından çözümlenerek bir başka dile aktarılması olarak tanımlanmaktaydı. Dolayısıyla, çeviride dilbilimin irdeleyebileceği sorunlar dilsel konulara, metin içi yapılara/anlamlara bağlı belli kurallarla açıklanıyordu. Bu çerçevede çevirmenin görevi, kaynak metindeki dilsel göstergeleri erek dildekilerle değiştirip eşdeğerlilik, değişmezlik, örtüşme gibi metin içi sorunlara ağırlık vermekti. Bu nedenle çeviri, düz ve yananlamların oluştuğu dilsel bir dizgenin başka bir dilsel dizgeye birebir ya da benzer biçimde aktarılması olarak yorumlanmaktaydı. Kurultay bu bağlamda, çeviride "geleneksel tutum olarak eşdeğerlik üzerine durulduğunun"[262] haklı olarak altını çizer. Bu tutumun temelinde, eşdeğerliliğin[263] durağan ve sabit bir ölçü olarak görülmesi yatmaktadır. Çünkü eşdeğerlilik, salt dilsel göstergelere dayalı, kaynak metinle erek metin arasında yüzeysel yapıda bir örtüşmenin olası olduğu bir görüşün sonucudur. Dolayısıyla çevirmen, kaynak metnin değişmez anlamını çözümledikten sonra, onun erek dildeki eşdeğerini/karşılığını bulmaya çalışır. Bunun için "kaynak metnin tam neyi içerdiğini eksiksiz saptamak"[264] gerekir. Bu aynı zamanda kaynak metnin tümce ve sözcük düzleminde ayrıştırılıp tanımlanmasını sağlayan en güvenilir yol olarak kabul edilmekteydi. Bu işlem, dilsel çözümlemeye kanıtlanabilir "bilimsel" bir nitelik kazandırmaktaydı. Bunun sonucu olarak, çeviri eleştirileri iki dilin karşılaştırılmasına dayanan doğru/yanlış bir değerlendirmeye gidilmesine yol açmıştır. Böyle olunca, çeviri eleştirilerinde daha çok erek metnin dilsel düzlemde kaynağına ne kadar benzediğine bakılmaktaydı. Bu benzerlik, çevirmenin iki dile karşı tarafsız davrandığının ve çeviri sürecinde kişisel yönlendirmelere girmediğinin açık kanıtıydı.

Dilbilimin yapı taşlarını ortaya koyan kuramcılar, çeviri olgusuyla gerektiği kadar ilgilenmedikleri için çeviribilimde kendine özgü genel geçer kurallar ve bir söylem oluşmadı. Ayrıca, çeviribilimin ilk dönemlerinde dilbilimsel yaklaşımların çevirinin uzun bir süre bu alanın etkisi altında kalmasına yol açması, çeviride diller/metinler arasındaki çözümlemelerde genellikle dilbilimsel bir söylemin egemen olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla çevirinin metne dayalı teknik bir sorun olarak yorumlanması, çeviride içeriksel nitelikleri ön plana çıkarmıştır. Burada içeriğin karşılığı, kültüre göre değişen değerlerden çok, evrensel kabul edilen dilsel anlamlardan oluşmaktaydı. Bu yaklaşım, erek metnin işlevsel, kültürel ve okur açısından değiştirilemez olduğunun da bir göstergesiydi.

Dilbilimsel bir bakış açısıyla yapılan çevirilerde ve eleştirilerde görülen bir başka yetersizlik, kaynak metinlerin bir bütün olarak değil, tümce ve sözcük düzleminde ele alınıp karşılaştırma yoluna gidilmesidir. Biçimsel değerlerin, metin/dil dışı etmenlerin yoğun, belirleyici olduğu roman, öykü, şiir gibi görece/çokanlamlı metinlerde, istenilen bir eşdeğerlilik düzlemini sağlamanın güçlüğü nedeniyle, çeviri çalışmalarında bu tür metinler bir bütün olarak pek fazla ele alınmamaktadır. Bunun sonucu olarak, Göktürk'ün de vurguladığı gibi, "dilbilimin neredeyse bir yan dalı olarak geliştirilen çeviri araştırması, yazın metinlerini, gerek iletileri gerekse dilsel düzenlenişleri açısından, bilimsel kesinlikle ölçütlere vurulamazlıklarından dolayı göz ardı etmiştir".[265]

Öte yandan, yirminci yüzyıldan önce yapılan çeviri araştırmalarında yazınsal metinlerin ağırlık kazanmasını nasıl açıklayabiliriz? Bunu başlıca iki nedene bağlı olarak açıklayabiliriz: Birincisi, yirminci yüzyılda artan alan çevirilerine bağlı olarak metin türlerinin çeşitlenmesi, daha önceki çeviri çalışmalarında yazınsal ve kutsal metinlerin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Bunun dışında, yirminci yüzyıla kadar çeviriyle uğraşanlar genellikle aynı zamanda yazar olan kişilerdi. Bundan dolayı birçok yazar, kendi yazarlık yetisini geliştirmek ve kendi yazınına yeni yapıtlar kazandırmak amacıyla çok sayıda çeviri yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında, yazınsal çevirilerin fazla olması, bu işin bir işverenin isteği doğrultusunda değil, gönüllü olarak yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. İkinci neden ise, yazınsal metinlerin kendine özgü yapısı ve biçemi olduğundan, çevirilerde uyarlamalara, değiştirmelere, yerelleştirmelere gidilmesi doğal karşılanmıştır. Bu tür çevirilerde kaynak metne benzerlikten, yapısal örtüşmeden çok, kaynak metnin uyandırdığı estetik/sanatsal değerin ölçüt alınması yazınsal çevirilerin sayısının artmasını sağlamıştır. Çünkü yaza-

rın çevirirken erek metne kendinden de bir şeyler katması, çeviri edimini yararlı bir etkinliğe dönüştürmüştür.

Yazınsal çeviri anlayışının tersine, dilbilim odaklı çeviri yaklaşımlarında erek metin tamamen kaynak metne göre değerlendirildiğinden, erek metin birincil derecede bağlı olduğu kaynağıyla ölçülmekteydi.[266] Bunun en iyi kanıtı, Nida (1969) ve Catford (1965) gibi birçok dilbilimcinin, Svejcer'in belirttiği gibi, çeviriyi, karşılaştırmalı dilbilimin altında görmesidir.[267] Bu tür bir yaklaşım kısmen çeviri için de geçerli sayılabilir. Çünkü çeviri, salt karşılaştırmaları değil, çevirinin oluşum sürecinin irdelendiği, erek dildeki yerinin tartışıldığı ya da başka alanlarla ilişkisi bağlamında ele alındığı konuları da kapsamaktadır. Çeviride karşılaştırma daha çok kaynak metin odaklı bir yaklaşımın ve çeviri eleştirisinin bir sonucu olduğundan, ölçüt alınan değerler, iki metin arasındaki sözcük/tümce ve etki düzleminde, benzerlik-farklılık açısından karşılaştırılır. Nida'nın bu bağlamda başka dilbilimciler arasındaki farkı, çeviriyi metin içi sorunlarla sınırlamayıp erek dil okuru üzerindeki etkilenmenin önemini kavrayarak metin dışı etmenleri de çeviri sürecine katmasıdır. Bu çerçevede, Nida'nın karşılaştırmayı daha çok erek dil okurundan beklenen tepkinin, kaynak dil okuruyla örtüşmesi olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Anlamsal modelde, metin dilbilimin yanında çeviride anlamsal ve biçemsel sorunları tümce düzleminde farklı örneklerle ele alan Rus dilbilimci Alexandr D. Svejcer, *Übersetzen und Linguistik* (*Çeviri ve Dilbilim*) adlı kitabında, her ne kadar çevirinin bilimsel özerkliğini savunsa da, uygulamada çeviri edimini dilbilimsel bir yaklaşımla ele alır. Fakat yine de Svejcer kuramsal bölümde çeviriyle dilbilim arasındaki bağın ne kadar sıkı olduğunu anlamak açısından açıklayıcı saptamalar yapmaktadır. Svejcer, çevirinin karşılaştırmaya dayalı çalışma alanlarını belirlemek ve çeviribilimin dilbiliminden farklılığını göstermek için Etkind'in "karşılaştırmalı biçem bilimi" olarak adlandırdığı alanda hangi konuların ele alındığını gösterir. Bunlar sırasıyla, iki dilin dil bilgisini, sözcüklerini kapsayan dizgesinin; iki dilin farklı düzeylerdeki kurallarını kapsayan biçemsel dizgenin; iki dilin farklı dönemlere göre geleneksel ve yazınsal biçemlerinin; iki dile özgü ve ulusal olan dizgelerinin; son olarak ise, her iki yazarın bireysel, sanatsal biçim dizgelerinin karşılaştırmasından oluşmaktadır.[268] Etkind'in yapmış olduğu sınıflandırma özellikle yazınsal yapıtların çevirisi açısından geçerli bir yaklaşımdır. Yine de, çeviribilim ve çalışma alanını bunlarla sınırlamak birçok yaklaşımı göz ardı etmek demektir. Çünkü çeviri salt karşılaştırmalı bir alana indirgenemez. Çeviri sürecini ve ürününü belirleyen etmenlerin arasında, okurun beklentileri,

çevirmenin kararları, erek dil kültürünün nitelikleri, erek metnin kaynak kültür içindeki yeri gibi farklı etmenler vardır. Bu etmenler kaynak metne öykünmeye dayanan bir karşılaştırmayla açıklanamaz. Çeviride karşılaştırma yaklaşımı, iki farklı düzlemdeki dilsel göstergelerin işlevsel ve anlamsal değerlerinden yola çıktığından, bu yaklaşım dilbilimsel bir bakış açısının dışına çıkamamaktadır.

Çeviribilimi, her ne kadar dilbiliminden ayrı bir disiplin olsa da, ondan kopmaya çalışmaktan çok ondan daha fazla yararlanarak, kendi kimliğini kazanmaya çalışmalıdır. Çünkü her ikisi de sözlü ya da yazılı düzlemde olsun, bir dilin anlambilimsel, sözdizimsel ve işlevsel olarak çözümlenmesini gerekli görmektedir. Fakat burada çeviribilimsel araştırmalarda dilbilimin, metnin dilsel niteliklerini açıklamaktan çok yardımcı bir rol oynaması gerektiği vurgulanmaktadır. Çeviri araştırmalarında dilbilimin sağladığı veriler, çeviri erekli bir çözümleme açısından yorumlanıp ele alınmalıdır. Aksi durumda, çeviri erekli bir irdelemeyi dilbilimsel ölçütlere göre yanlış değerlendirmiş oluruz. Bu da çeviribilimi dilbilime bağımlı kılmak anlamına gelir.[269] Oysa Kussmaul'un belirttiği gibi, "çeviri kuramı dilbilimin değil, dilbilim çeviri kuramının bir bölümüdür".[270] Burada hangi disiplinin hangisine bağlı olduğu tartışmasını yapmak yerine, bu alanların kendi özerkliğini kaybetmeden birbirinden nasıl yararlanabileceği düşünülmelidir.

Çeviribilimde dilbilimsel yaklaşımların çıkış nedenlerini, çeviri ile dilbilim arasındaki bağı/ilişkiyi genel anlamda ortaya koyduktan sonra, çeviribilimin dilbilimden hangi açıdan yararlandığına ve nasıl etkilendiğine bakmak gerekir. Yirminci yüzyılda dilbilimde görülen eğilimleri genel anlamda ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, dili, mantıksal olarak açıklanabilir, dolayısıyla her dilde evrensel olan bir gösterge dizgesi açısından ele alırken, diğeri, dilin düşünceyi belirlediği, dolayısıyla her kültür ve bireyde dilsel farklılıkların olması gerektiğini ileri sürmektedir. Her iki görüşün temsilcileri dilbilimin alanından geldiklerinden, bu görüşleri iki farklı başlık altında çeviribilim açısından irdeleyeceğiz. Fakat bu konuya girmeden önce, dilbilimin kuramsal altyapısını oluşturan yapısal dilbilim, üretici dilbilgisi gibi konuların çeviribilime nasıl yansımış olabileceğini gözden geçireceğiz.

Dili göstergesel bir kurama dayandıran Saussure, Bühler, Chomsky, Bloomfield gibi dilbilimciler, temelde dilsel yapıların evrensel olduğunu ve bu nedenle her dilde benzer bir işleyişin olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşüncenin kaynağını Aydınlanma dönemine götürmek olasıdır. Genel anlamda o dönemde dilin de başka olgular gibi açıklanabilir,

mantıklı bir yapıya sahip olması gerektiği düşüncesi egemendi. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerin daha nesnel, ölçülebilir, kanıtlanabilir, yinelenebilir olan fen biliminin etkisinde kalmasının sonucudur. Dolayısıyla dilin yapısından, işleyişinden yola çıkarak özelden genele bir yol izlenmiştir. Berke Vardar'ın da belirttiği gibi, on yedinci yüzyılda genel dilbilimin kurallarını ortaya koymaya çalışan Fransız Port-Royal, Arnaultd, Lancelot gibi dilbilimciler, "insan anlığının evrensel yasalarından kalkarak dildeki kuralları doğrulamaya, dil olgularının nedenlerini genel mantık yasalarına indirgemeye, dile mantıksal bir görünüm vermeye çalışmışlardır".[271] Bu görüş, insan doğasının tekliği ve değişmezliğinin kanıtı olarak kabul edilmekteydi. Fizyolojik ve yaratılış olarak insanı başka canlılardan ayıran en önemli niteliklerden biri, düşünmesini sağlayan bir dile sahip olmasıdır. Bu dil, bütün insanlarda aynı olan evrensel kurallara göre işleyen evrensel bir olgudur. Dolayısıyla dil, deneyimlere ve rastlantılara değil, belli kurallara dayanmalıydı. Dil, dış dünyadaki sabit ve herkes için aynı olan nesneleri yansıttığından, dilsel göstergeler bunların dışına çıkamazdı. Nesneler ile sözcüklerin birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görülmesi, her nesneyi karşılayan ve yansıtan sözcüklerin her dilde bulunması gerekiyordu. Bu ilişki doğuştan insanda bulunduğundan, bunların değişmesi de olanaksızdı. Nesneler gibi sözcüklerin de insandan insana değişmeyen içerikleri, sabit bir yapıları vardır. Bu anlayışın kaynağını Aristoteles ve onun Skolastik düşüncesinde bulmak olasıdır. Aristoteles'e göre dil, dünyayı yansıtan bir ayna gibi görüldüğünden, "sesle gerçeklik kazanan nesneler, ruhun duygulanımlarının simgesidir (...), bu duygulanımlar herkes için aynı olup benzer imgeleri olan nesneler de herkes için aynıdır".[272] Yirminci yüzyıldaki bazı dilbilimciler, bu görüşleri doğrudan yansıtmasalar da, özde evrensel bir anlayışa dayanan benzer bir dil-gerçeklik ilişkisini savunmaktalar. Bu bölümde dilin evrensel bir olgu olduğu savından yola çıkan ya da bunu yadsıyan bazı dilbilimsel kuramları ele almaya çalışacağız. Bunun için yirminci yüzyılın Saussure, Chomsky, Bloomfield, Sapir ve Wholf gibi önde gelen dilbilimcilerinin ortaya attıkları kuramların çeviribilimi nasıl etkilediğini bilmek gerekir. Bu kuramlar daha çok dillerin işleyişi ve nitelikleriyle ilgili olsalar da, dilsel bir edime dayanan çeviriyi, dolayısıyla onun bilimini etkilemişlerdir. Bu kuramları irdelemeden çeviride neden metin içi çözümlemelerin kaynak dil odaklı olduğunu, metin çözümlemenin nasıl yapılacağını ya da çeviribilimde dil-kültür, dil-düşünce bağının nereden geldiğini anlamak güç olacaktır.

Modern dilbilimin kurucusu sayılan İsviçreli Ferdinand de Saussure (1857-1913) dil araştırmalarında daha önce dile getirilen tarihsel bakış

yerine, dilin kendi sınırlarını belirlemek, salt kendisini araştırma konusu yapmak için dilbiliminde ilk kez eşzamanlı bir yaklaşımı savunmuştur. Bu bağlamda Saussure, dilin sözcük ve göstergesel düzlemini yansıtan yüzeysel yapısının irdelenmesini araştırmalarında odak almıştır. Bu anlayış, dilbilimin kendi kurallarını, zamana göre değişen görece tarihsel ve bireysel/öznel niteliklerden/düşüncelerden arındırılmasının ve dilin işleyişinin dizgesel bir biçimde ortaya konulmasının bir gereği olarak kabul edilebilir. Bu aynı zamanda dil konusunda nesnel/kesin bir yargıya varabilmek ve tutarlı/bilimsel bir dizge yaratabilmek için de bir zorunluluktu. Saussure'ün bu çerçevede ileri sürdüğü dil anlayışı, dilin kurallara, mantığa dayalı mekanik bir göstergeler dizgesi olarak görülmesine yol açmıştır. Bu anlayışın çıkış noktası, Aristoteles'ten başlayarak savunulan evrensel ve değişmez bir dil anlayışıdır. Bunun en belirgin kanıtı, dilsel göstergelerin doğuştan gelen nedensizliğidir. Bu nedensizlik, dillerin ortak bir temele dayanmasının bir sonucu olarak görülebilir. Bundan dolayı Saussure'ün bireysel nitelikli "söz"ü (*parole*) değil, genel dili (*language*) araştırma konusu yaptığı söylenebilir. Oysa yazınsal alanda yapılan çeviri ediminde, metnin temel niteliğini oluşturan, dilin kurallarına göre işleyişi değil, daha çok yazarın bireysel biçemini yansıtan "söz"ü temel alınır. "Söz"ün bir metinde ne kadar belirleyici olduğu, çevrilecek metnin türüne göre değişebilmektedir. Örneğin, biçemsel kaygıların daha çok ön plana çıktığı yazınsal metinde söz'ün önemi, yazın dışı metinlerden daha fazladır. Yazınsal metinlerde yazarın biçemini en çok yansıtan, onun alışılmış dil kullanımın dışında, kendine özgü olan "söz"dür.

Ölümünden sonra ders notlarından derlenerek 1916'da yayımlanan *Genel Dilbilim Dersleri* adlı kitapta vurgulandığı gibi Saussure, "toplumsal nitelikli dille kişisel özellikli söz ayrımından yola çıkıp dizge görünümü sunan toplumsal dili biricik inceleme konusu olarak belirlemiştir".[273] Oysa dilin kullanımı, bilindiği gibi kuralların ötesinde, kişisel, kültürel, toplumsal, tarihsel bir olgudur. Her bireyin/yazarın, kendi dilindeki dizgeye bağlı olmasına karşın, kendine özgü bir dil kullanımı vardır. Bu açıdan bakıldığında, çeviri bir anlamda, bir dildeki yazarın "sözünü" başka bir dilin "sözünde" yeniden oluşturmak olarak da görülebilir. Çünkü Vardar'ın da işaret ettiği gibi, "dilin düzgü niteliği taşımasına karşın, söz bir bildiri özelliği sunar, dili sonsuz bir çeşitlilikle gerçekleştiren düzlem olarak ortaya çıkar".[274] Bu çeşitlilik aslında çevirinin dolaylı olarak erek dilde yaratmaya çalıştığı bir niteliktir. Fakat Saussure, bu çeşitliliği diller arasında var olan ayrım düzleminde sınırlandırmıştır. Onun dilsel göstergeler için yapmış olduğu "gösteren" (*signifiant*) ile "gösterilen" (*signifié*)

ayrımını, her dilde değişmez ve birbirine bağlı olarak görmesi, dil araştırmalarında dil dışı etmenlerin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, dil dışı etmenlerin dilin niteliğini belirlemede önemsiz kılınmasıyla, farklı bir dildeki işitim imgesi değişse de, içeriğin aynı kaldığı düşüncesi egemen olmuştur.[275] Çünkü "gösteren" ile "gösterilen"in birbirinden bağımsız olarak görülmesi, aynı nesnenin farklı ortam/zamana ve kültüre göre anlamlarının değişmeyeceği sonucunu doğurmaktadır. Bu da diller arasında dil dışı olan, dile getirilmeyen etmenlerin göz ardı edilmesidir. Bir sözcüğün karşılığı başka dillerde aynı olsa da, söz konusu sözcüğe yüklenen anlamlar farklı olabilmektedir. Sözgelimi, bir kültürde kedi imgesi bir ev, sokak, hatta kutsal bir hayvanı çağrıştırabildiği gibi, bu hayvana yüklenen olumlu/olumsuz değer de farklı olabilmektedir. Bu farklılık salt diller arasında değil, aynı dil için de geçerlidir.

Olguya çeviri açısından bakıldığında, bir dildeki sözcüğün imgesel karşılığı olan anlamın, bir başka dilde aynı anlamı veren bir başka sözcükle aktarılabileceği sonucu çıkmaktadır. Oysa "gösteren" ile "gösterilen" arasındaki ilişki ortama ve zamana bağlı olabileceği gibi, kişiden kişiye göre de değişebilmektedir. Özellikle iki dil söz konusu olduğunda, bu fark daha da artabilir. Saussure'ün, "anlamı" dilsel göstergelerle sınırlı görmesi, anlamın kültürel etmenler dikkate alınmadan başka bir dile aktarılabileceği düşüncesine yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çeviri ediminin mekanik ve sabit bir sözcük değişimine dayalı bir süreç olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Saussure'ün, dilin dizgesel işleyişine ağırlık vermesi, on dokuzuncu yüzyılda ağırlık kazanan dilin tarihsel ve evrimsel sürecinin çevirideki sürecin gittikçe azalmasına, ikincil duruma düşmesine neden olmuştur. "Saussure'e göre tek bir dilsel olguyu ele alıp zaman içinde uğradığı değişimleri incelemenin bir yararı yoktur. Çünkü her olgu, belli bir zaman kesitindeki başka olgularla birlikte yer aldığı yapısal dizge içinde değer kazanmıştır. Öyleyse, tarihin hangi kesitinde olursa olsun, her türlü dilsel etmenleri, eşzamanlı düzlemdeki yapısal bağlantıları içinde değerlendirmek zorunludur".[276] Dilde metin dışı etmenleri göz ardı eden bu yaklaşımın, çeviri eleştirilerinde salt iki metnin karşılaştırılmasına dayanan doğru-yanlış bir değerlendirmeye gidilmesine yol açtığı söylenebilir. Bunun sonucu olarak erek metin, kaynak metnin biçimini belirleyen kurallarla örtüştüğü, benzediği oranda başarılı sayılmıştır. Bu düşünceyi Saussure'ün kuramında da görmek mümkündür. Çünkü ona göre "dil mekanizması tamamen özdeşliklere ve bunun doğal karşılığı olan ayrılıklara dayanır".[277] Bu özdeşlik ve ayrılık çeviride iki dil arasında aranmaktadır.

Bu doğal olarak çeviri irdelemelerinde kaynak ve erek metnin yüzeysel yapısının dışına çıkılamamasına yol açmıştır. Oysa yazınsal bir yapıtın çevirisinde salt dilbilimsel/dil içi etmenlerin açıklanması, onun sanatsal değerinin ortaya konması için yeterli değildir.

Saussure'ün dilbilimde yapısalcı ve kuralcı yaklaşımı, kaynak metindeki kültüre özgü dil dışı etmenlerin ve yananlamsal içeriklerin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu çerçevede, Eruz'un haklı olarak belirttiği gibi, dilbilimin ilk evrelerinde dili, "kendi doğal bağlamından, onu karmaşık kılan iletişim ve iletişimsel anlam boyutundan neredeyse soyutlayarak incelemiştir.[278] Yazınsal bir yapıtın anlaşılmasında, yazarın yazınsal kişiliği, dünya görüşü, yaşadığı dönem gibi belirleyiciler nasıl önemliyse, benzer etmenler çeviride de hesaba katılmalıdır. Saussure'ün dilbilimini ardzamansal niteliğiyle ele almaması, bu belirleyicilerin kaynak metnin yorumlanmasında yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu anlayışla bir metni ele alan çevirmen, kaynak metnin oluştuğu dönemsel iklimi doğru algılayamadığından ya da buna gerektiği kadar önem vermediğinden, bunu erek metne aktarmayı gerekli görmektedir. Saussure'ün, dilin bireysel kullanımını göz ardı etmesinin, bireysel/öznel ve zamana bağlı bir anlatımı olan yazınsal yapıtların çevrilmesinde çevirmeni sözcük odaklı bir yaklaşımın benimsenmesine götürdüğünü ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu yaklaşım, dilin genel geçer toplumsal niteliğinin dışında bulunan, dilsel kurallarla açıklanamayan bireyin/yazarın/çevirmenin yaratım sürecini de yapıtların/çevirilerin çözümlenmesinde değerlendirmeye almamaktadır.

Dilbilimde, dili mantığa dayalı olarak açıklayan, dilde doğuştancı ve kalıtsal bir anlığın varlığını ileri süren bir başka önemli dilbilimci, 1957'de "Sözdizimsel Yapılar" adlı çalışmasında "Üretici-dönüşümsel Dilbilgisi" kuramını ortaya atan Noam Chomsky'dir. Saussure'ün görüşlerini geliştiren Chomsky, geleneksel dilbilim anlayışından ayrılmasa da, dilbilime, dolayısıyla çeviribilime yeni bakış açıları getirmiştir. Chomsky, Saussure'ün dilde yapmış olduğu "dil-söz" karşıtlığına benzer biçimde bir "edinç-edim" ayrımı yapmakta ve onun gibi dilin evrensel yapısına işaret ederek "dillerin uymak zorunda olduğu ortak kurallar(ın)"[279] varlığını savunmaktadır. Buna karşın dilin, salt kurallara bağlı bir dizgenin ötesinde bireysel dil kullanımının önemini vurgulayan Chomsky, Saussure'ün tersine, bireye ve kültüre göre değişebilen dilde yananlamsal değerlere dikkati çekmiştir. Saussure de bir nesnenin imgesinin o nesneyle özdeş olarak görülmesine, insanlar/kültürler arasında benzer bir ilişkinin varlığına işaret etmekteydi. Oysa, aynı dili kullanan bireyler arasında bile sözcüğün/içeriğin

anlamını değiştiren yananlamların bulunduğu düşüncesine karşın, bir dilin belli/sınırlı kurallara göre işlediğini ileri sürmek, gerçeği yansıtmamaktır. Bunun ayrımında olan Chomsky, dillerin yüzeysel yapısının dışında, onun çokanlamlı olan, derin yapısını irdelemeye başlamıştır. Anlamın oluşumunda bu yapının belirleyici olduğunu düşünen Chomsky, yüzeysel yapıyı, "derin yapılara uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, iletişime elverişli duruma gelen somut tümce biçimi"[280] olarak yorumlamıştır. Dilin yüzeysel yapısı, görünen dizimsel bir bileşim olmasına karşın, tümcenin anlamını taşıyan derin yapı, Emel Sözer'in de vurguladığı gibi "anlamsal yorum için gerekli olan tüm bilgileri içeren mantık ilişkilerinin yapısıdır".[281] Bir başka anlatımla, bir tümcenin benzer biçimde ifade edilmesi, onun aynı anlamı taşımasını gerektirmemektedir. Dilde anlamı belirleyen sözcük değil, tümcelerdir. Bu tümceler belli kurallara göre işlemesine karşın, Chomsky, bireyin yaratıcılığını kullanarak bu kurallardan sonsuz biçimde tümce kurabileceği düşüncesindedir. Bir başka söyleyişle, Chomsky, "bir dilde sonlu sayıda kural aracılığıyla dilbilgisine uygun, sonsuz sayıda tümce üretilebileceğini (...)" savunmasıyla "söz eyleminde, edim düzleminde gerçekleşmiş tümceleri değil, gerçekleşebilecek gücül tümceleri de belirleyerek konuşucu-dinleyicinin tüm olanaklarını ya da üreticiliğini (...)"[282] ortaya koymaya çalışır. Dilin derin ve yüzeysel yapı olarak farklı düzlemde ele alınması ve bir düşünceyi oluşturan bir yapıdan sonsuz sayıda tümcenin üretilebileceği düşüncesinin, çeviri ediminde dilsel anlatım olasılıklarını artıran bir bakış açısını getirdiği söylenebilir. Chomsky'nin dilbilimde öne sürdüğü görüşleri çeviribilime yansıtan Nida olmuştur. Nida, Chomsky'nin ileri sürdüğü derin ve yüzey kavramlarıyla birlikte dilin evrensel niteliğini kendi kuramına uyarlamaya çalışmıştır. Aksoy'un da altını çizdiği gibi, Nida göre de "diller birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, hepsinde ortak olan 'öz' ya da 'derin yapı' sayesinde çeviri tüm diller arasında olası bir faaliyet olarak nitelendirilebilirdi".[283]

Çeviri araştırmalarında yüzey ve derin yapı kavramlarının kullanılması da, çeviri metinlerde biçim/biçem ve içerik/anlam gibi ayrımların yapılmasına yol açmıştır. Bir metnin görünür olan dilbilgisel, metin içi yapısını yansıtan metnin yüzeysel yapısının ardında bulunan derin yapının gündeme gelmesi, bir metinde görülmeyen, dil dışı etmenlerin varlığının daha çok irdelenmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. Ancak Chomsky'nin "Üretici-dönüşümsel Dilbilgisi" kuramından yararlanan Nida, Hofmann'ın da belirttiği gibi, kaynak metnin yüzeysel yapısındaki dilsel çokanlamlılığı (*Ambiguitaet*) ortadan kaldırarak basit ana tümcelere dönüş-

türmesi,[284] özellikle yazınsal metinlerdeki özgünlüğü ve yabancılığı yok etmesi, bütün metinlerin anlamsal düzleme indirgenip yerelleştirilmesine yol açacaktır.

Bütün bu saptamalar çeviriye bakışı nasıl etkilemiş olabilir? Dilin yananlamsal ve sonsuz tümce üretme niteliği, çeviride çevrilemezlik anlayışını mı desteklemektedir? Bu soruları iki biçimde yanıtlamak olası: Chomsky, evrensel bir dil anlayışından yola çıktığından, diller arasında çevrilemezlik sorunu onun için söz konusu olmamıştır. Yine de bu anlayış, dillerin yananlamsal değerleri düşünüldüğünde, mekanik bir dil anlayışının dışında yer almaktadır. Çünkü Chomsky, dilin kurallarına bağlı olarak sonsuz sayıda tümcenin sözdizimsel olarak üretilebilir olmasını, çeviride sözdizimsel sorgulamaların artmasına, bu nedenle de Stolze'nin belirttiği gibi, çevrilebilirliğin, başka bir anlatımla, her şeyin her dilde ifade edilebilir olmasının olanaklı görülmesine bağlamıştır.[285] Bu da dilbilimde/çeviribilimde biçimciliğin ötesine geçip aynı anlamı dile getiren bir tümceyi başka bir dilde, yüzeysel yapısı benzemese de, oluşturabilmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Öte yandan biçimsel olarak birbirine uymayan iki tümcede aynı anlamı oluşturmak da olasıdır. Fakat burada her iki dildeki yananlamsal değerlerin örtüşmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Chomsky'nin çeviri edimi açısından işaret ettiği bir başka konu da, her ne kadar mantık kurallarına göre işlese de, dilde insanın doğuştan getirdiği bazı sezgisel niteliklerden dolayı açıklanamaz bilgiler olmasıdır. İnsanda gizil güç olarak var olan bu nitelik, özneye "bilmediği, işitmediği ya da söylemediği tüm tümceleri üretebilme ve onları anlayabilme olanağını verir".[286] Bu bakış açısı, yazında/çeviride yaratıcılığın varlığını ve bunun açıklanamaz oluşunu akla getirmektedir. Bir bireyin, dili kullanarak daha önce var olmayan ve yinelenemeyen yeni tümceler üretebilmesi, bir yapıtı/çeviriyi oluşturan dili, onu yaratan bireye özgü kılmaktadır. Bu dilin yüzeysel yapısı toplumun kurallı dilini yansıtsa da, o dilin yananlamsal değerlerden oluşan derin yapısı, yazarın dil dünyasına aittir. Bu çerçeve içerisinde, yazınsal bir yapıtı okuyan bir okurun aslında yapıtın derinlerinde yatan ve yazara özgü olan anlamı algılamasının olanaksız olduğu sonucu çıkarılabilir; ancak yine de okur, metnin yüzeysel yapısına bakıp kendi dilsel sezgisini kullanarak dilin derin yapısında bulunan bazı anlamları çözümleyebilmektedir.

Chomsky'nin dilbilime ilişkin düşünceleri çevirmen imgesini ve yaptığı işi nasıl etkilemiş olabilir? Öncelikle çevirmenin hem kaynak, hem de erek dili bilen bir okur olduğunu, dolayısıyla kaynak metni iki farklı alımlama koşulu içerisinde yorumladığını söylemek gerekir.[287] Çevirmen,

kaynak metni kaynak dil okurundan farklı biçimde, erek dil okurunun bilemeyeceği yananlamsal, doğrudan dile getirilmeyen değerleri/bilgileri düşünerek okur. Çevirinin aktarımı sürecinde ise, çevirmen, kaynak metinde algılayabildiği olası anlamları erek dile aktarmaya çalışır. Fakat çevirmen burada erek metni oluştururken kaynak metinden farklı olarak kendi dilsel anlamlarını ve anlatımını erek metne yansıtır.[288] Chomsky'nin özellikle bireyin sonlu kurallardan sonsuz sayıda tümce üretebilme yetisine sahip olma görüşü, yazınsal çeviriler açısından dikkate değerdir. Bunun nedeni, yazınsal çeviride bir kaynak metinden çevirmenin alımlama koşullarına göre birden fazla/sonsuz erek metin oluşturabilme olasılığını bu kuramın açıklayabilir olmasıdır. Yazınsal çevirinin kaynak metni birebir yansıtamama kaygısı çeviri tarihinde bilindiği gibi "serbest" çeviriye dayandırılmıştır. Oysa bu kavramın ne kadar göreceli olduğu daha önce ilgili bölümlerde yeterince tartışılmıştır. Chomsky'nin kuramının yorumbilimsel yaklaşımlarla birleştirilmesi yazınsal çeviri açısından daha tutarlı bir saptama olmuştur. Çünkü dilin aynı zamanda bireye özgü bir "edim" olarak görülmesiyle, söz konusu edimin yazınsal çeviride nasıl dile getirildiği, sorgulanmaya başlanmıştır. Bu edimin, kaynak metnin yorumlanmasıyla iç içe olması çevirilerin birbirinden farklı olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu, her çevirinin bir kaynaktan çıkmış olsa da farklı metinler biçiminde çevrilmiş olabileceği anlayışını haklı çıkarır. Doğal olarak çevirilerin her biri, kaynak metin yazarının ve çevirmenlerin "ortak" metni olarak yorumlanabilir. Bu nedenle bu, metinde "anlam" değişmeden farklı dilsel göstergelerle ifade edilse de, çevirmenin yorumu söz konusu metni değiştirip zenginleştirmektedir. Tunç'un belirttiği gibi, "özgün dilde bir kez yazılan, bu nedenle de biricik olan bir yapıt, çevrildikçe çoğalır, üstelik biricikliğinden hiçbir şey yitirmeksizin".[289]

Çevrilemezlik sorunu da Chomsky'nin kuramı açısından ele alınabilir. Çeviride biçimsel kaygılar yerine içeriğin/anlamın odak alınması, erek metnin kaynak metinle birebir örtüşmesini gereksiz kılmaktadır. Bu da diller arasında her şeyin çevrilebilir/söylenebilir olduğunun bir işaretidir. Çünkü dillerin yüzeysel yapıları birbirinden farklı olsa da, derin yapılarında yatan anlamların evrenselliği, bir dilde ifade edilen bir düşünceyi bir başka dilde ifade etme olanağı yaratmaktadır. İfade etme gücünün bu kuramda biçimsel/yapısal kurallarla sınırlandırılmaması, bunun en belirgin göstergesidir.

Chomsky'nin dilbilimde, sözcükten tümceye, dilbilgisel kurallardan dilin biçimsel ve sözdizimsel işleyişine, yüzeysel yapıdan anlamı içeren derin yapıya, öznenin dilsel edilgenliğinden yaratıcı etkinliğine dayalı

görüşleri, yapısalcı dilbilimin yansıması olan çeviride kaynak metnin parçalara ayrılmasının, sınıflandırılmasının ötesine geçerek çeviri edimine ve çeviribilime daha bütünsel bakılmasına ve çevirmenin öneminin kavranmasına yol açmıştır.

Görüldüğü gibi dilbilimindeki dilsel dizgeye bağlı kuralcı/biçimci yaklaşımlar, çeviribilimi ve çeviri edimini etkileyip yeni gelişmelere ve kendi alanında farklı uygulamalara neden olmuştur. Geleneksel/yapısalcı dilbilimciler tarafından dilbilimin bir alt alanı olarak görülen çeviribilimin Saussure ve Chomsky'nin görüşlerinden etkilenmemesi düşünülemez. Dilin bireysel/öznel yanına ilişkin yapılan "söz" ve "edim" gibi ayrımlar, kaynak metinlerin çeviriyle neden değişime uğradığı konusunda açıklamalar sunmaktadır. Fakat bunun yeterli olmadığı tartışmasızdır. Saussure'ün daha çok dil içi sorunlara yönelmesi, dilin bireysel yönüne gereği kadar önem vermemesine yol açsa da, genel anlamda dillerin işleyişi konusunda çeviri edimine ışık tutmuştur. Chomsky'nin "olasılığı" içeren dil anlayışı, çevirmene, bir düşünceyi farklı ifade edebilme bağlamında bazı esneklikler sağladığı savunulabilir.

Fakat genel olarak bakıldığında Saussure ve Chomsky'nin kuramlarında dil dışı olan bireysel/tarihsel etmenlerin göz ardı edilmesi, bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin, kültüre özgü olan dilsel anlamların çözümlenmesinde yetersiz kalınmıştır. Unutulmaması gereken, çeviri ediminin ve yazınsal çevirinin dilbilimin araştırma alanına girmemesiydi. Çeviri edimi, örneklendirmelerin, karşılaştırmaların yapıldığı salt bir araç olarak görüldüğünden, çeviriye ilişkin sorunların gündeme gelmemesi doğaldır. Tartışmaların anlam ve içerik üzerine odaklanması, seçilen metinlerin türlerinin sınırlı olması, metin yerine sözcük ve tümcenin ölçüt alınması, dildeki biçimsel kaygıların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Dilin yapısının her insanda aynı sürece bağlı geliştiği, dolayısıyla doğuştan bir niteliğe sahip olduğu düşüncesi, Aydınlanma döneminden itibaren dile ilişkin sürdürülen evrensellik anlayışına dayanmaktadır. Bu bağlamda ileri sürülen içeriğin değişmezliğinde ölçüt alınan eşdeğerlilik anlayışı yine dilbilimsel çeviri yaklaşımlarından yola çıkmaktadır. Örneğin Koschmieder, Koller, Wilss, Kade gibi çeviriyle ilgilenen kuramcılar, dilde evrensellik ve eşdeğerlilik anlayışını farklı açılardan yorumlamaya devam etmişlerdir. Bu kuramlarda çevirinin dilbilimin altında ikincil bir konumda olduğu anlayışı, genel bir kabul görmektedir. Daha açık bir söyleyişle, kuramlarda tek tek yapıtların irdelenmesi, onlara yönelik sorunların ayrı ayrı tartışılması yerine bütün çeviri yapıtları için geçerli olan genel bir çeviri anlayışını ortaya koyma eğiliminin egemen

olmasını sağlamıştır. Bu nedenle göreceli ve öznel olan tarihsel bir bakış açısı dil irdelemelerinin dışında tutulmuştur.

Çeviriyi dilsel bir dizge aktarımı olarak gören dilbilimciler, çeviride iki metnin/tümcenin dil içi çözümlemelerini temel aldıklarından, karşılaştırmaya dayanan kaynak odaklı bir yaklaşımı savunmuşlardır. Bu karşılaştırmalar, erek ile kaynak metindeki dilsel göstergelerin işlevsel ve anlamsal eşdeğerlilik düzleminde gerçekleşmiştir. Burada elde edilen verilerle erek dilde hangi dilsel normlardan sapmalar ve uymalar meydana geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat salt dilsel düzlemde kalan bu sapmaların, dil dışı ve estetik etkinin ön planda olduğu yazınsal metinlerde istenilen başarıyı sağlaması mümkün değildir. Çünkü yazınsal bir metnin sanatsal ve düşünsel yönünü çeviride yansıtabilmek için metnin/yazarın dışında bulunan bireysel/toplumsal, kültürel/tarihsel etmenlerin de göz önünde bulundurulması gerekir.

Sonraki bölümde dilbiliminde dili dizgesel ve yapısalcı biçimde değerlendiren evrensel dil anlayışının tersine, dili bireyin, kültürün bir yansıması ve iletişim biçimi olarak gören dilbilimsel kuramlara yer verilecektir. Bu bölümde metin içi çözümlemelere odaklanan yapısalcı/kuralcı çeviri yaklaşımı yerine, dili kullanan, belli bir kültürün parçası olan öznenin dilsel dünyası, dilsel alışkanlıkları ile bu irdelemelerde işlevsel ve iletişimsel açıyı temel alan yaklaşımlar, eleştirel düzlemde irdelenecektir.

Çeviriyi Dünya Görüşünün Bir Yansıması Olarak Değerlendirmek

Dilin kaynağına ilişkin çalışmalar yapan Herder'in 1770'te dilin tanrısal değil, insan kaynaklı olduğunu savunması, Aydınlanma döneminde süregelen evrensel dil anlayışının geçerliliğinin sorgulanmaya başlandığının bir göstergesidir. Her ne kadar evrensellik insan aklının tekliğine işaret etse de, bunu tanrısal bir temele dayandırmak Aydınlanma dönemiyle çelişmekteydi. Fakat eleştirel aklın gereği olarak insan odaklı bir dünya görüşünde dilin de açıklanabilir/kanıtlanabilir bir nedeni olması gerekiyordu. Bu çerçevede Herder, daha eskilere dayanan sözlü dille ve halkın düşüncelerini yansıtan şarkılarla ilgilenmeye başlayarak dilin gelişimini tarihsel bir bakış açısına dayandırmak istemiştir. Halk şarkılarını derleyen Herder, diller arasındaki benzerlik ve farklılıkların ayrımına vararak her dilin kendi değişken gerçeğini yarattığı dilin "hiçbir zaman sadece yapılmış (*Gemachtes*) bir şey olmadığı, içten meydana gelen, zorunlu olarak

olmuş olan (*Gewordenes*) (...) tinsel bir kuruluşun belirtisi"[290] olduğu sonucuna varır. Dilin kendine özgü olan içten gelen yapısının olması, onu başka dillerden farklı, dolayısıyla benzersiz kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dilin salt aklın ürünü olmaması, dilin akılcı biçimde irdelenmesini/açıklanmasını da olanaksızlaştırmaktadır. Dil, insan aklının bir ürünü olsaydı, bütün insanlarda ortak bir temele dayanması gerekirdi. Oysa bunun böyle olmadığını gören Herder, dilin aklın değil, insanın tinsel yaşamını kuran "düşünmenin bir ürünü"[291] olduğu sonucuna varmıştır. Her dilin farklı bir düşünce biçimini yansıtması gibi, gelişmişlik düzeyinin de farklı olduğu noktasından hareket eden Herder, dilleri geçmişiyle orantılı sınıflandırmaya çalışır.[292] Dilleri gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerine ayıran Herder, bir dönem içinde oluşmuş bir metni bir başka dönemde çevirmeyi çevirinin olanaksızlığının bir kanıtı olarak yorumlar. Çünkü dillerin olgunluk derecesine göre farklı nitelikler göstermeleri ve bunun kültüre özgü oluşu birebir çeviriyi olanaksız kılmaktadır.

Dildeki sınıflandırmayı belirleyen etmenlerin dili yaratan koşullardan bağımsız olmaması, dilin toplumun yaşama biçimiyle iç içe olduğu anlamına gelir. Her toplumda farklı olan bu nitelik, düşünmeyi belirleyen dili de biçimlendirmektedir. Bu bağlamda, bir dilden başka bir dile yapılan çeviri, aslında bir düşünceden başka bir düşünce biçimine geçiş olarak yorumlanabilir. Herder bu bağlamda, diller/düşünceler arasındaki uzaklığın artmasıyla çevirinin güçleşebileceğini savunmuştur.[293] Bu açıdan bakıldığında, diller arasında farklılıkların nedeni, soyut göstergeler değil, bu dillerin dünya görüşünü yansıtan kültürel olgulardır. Çevirinin olanaksızlığı bu çerçevede, daha karmaşık ve bazen karşılığı olmayan kültürel etmenlere dayanmaktadır. Kültüre bağlı olan bu etmenler, metin türüne göre değişebileceği gibi aynı tür içinde işlenen/anlatılan konuya göre de değişebilir. Sözgelimi, tarihi bir romanda geçen tarihi olgulara, kişilere, yerlere, sözlere yapılan göndermelerde kültüre özgü kavramların yoğunluğunun felsefi/psikolojik bir romana eşdeğer olması beklenemez. Peter Newmark yazın yapıtlarında kültüre özgü kavramların nedenlerini, çevresel, maddesel kültür, sosyal kültür, kuruluşlar (dini, siyasi, sanatsal) ve idari kavramlar, davranış ve gelenek-görenekler, deyimler ve ifade kalıpları gibi etmenlere ayırmaktadır.[294] Her yazınsal metinde bu etmenlerin bazılarına yer verilmesine karşın, önemli olan bunların metnin içinde nasıl bir işlev taşıdıklarıdır. Çevirmen, okurun yazınsal metni anlamasını istiyorsa, bazı açımlamalara, uyarlamalara, çıkarma ve eklemelere gitmelidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken konu, çeviride yapılan değişikliğin metnin bütünlüğünü/yapısını değiştirmemesidir. Bu açıdan bakıldı-

ğında, kültüre özgü değerleri daha çok yansıtan tarihi bir romanda gereğinden fazla yapılacak değişikliklerin olumsuz etkisi, bir aşk romanına göre daha fazla olacaktır.

Herder'in dil-düşünce ilişkisini geliştiren Humboldt, dilin "insanlığın bir iç gereksiniminden doğduğunu"[295] ileri sürerek dilin toplumsal koşulların bir yansıması olduğunu vurgulamıştır. Dil bununla da kalmaz, bu koşulları belirleyen/yaratan bir güç olma niteliği taşır, başka bir anlatımla, dil bir ürün (*Ergon*) değil, bir etkinliktir (*Energeia*)".[296] Dilin bu açıdan değerlendirilmesi, çeviriyi nasıl etkilemektedir? Bir dildeki içeriğin/anlamın, o dile özgü olması, onun başka bir dile aynı kavramı karşılayacak biçimde çevrilmesi, dil dışı etmenlerden dolayı güçtür. Bu güçlük, Mounin'in bu konuda belirttiği gibi, her dilin kendine özgü olan "dilin içsel biçiminden"[297] kaynaklanmaktadır.[298] Dilin başka bir dile aktarılamaz olan bu niteliği, çeviri ediminde bazı sorunları beraberinden getirir. Dolayısıyla, bir dünya görüşünü yansıtan dili bir başka dilin dünyasına çevirebilmek, erek dilin sınırları içerisinde bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Humboldt çeviri anlayışında bu zorunlu değişikliğin yarattığı farklılığın altını çizerek bu farklılığın çeviriyi kaynak metne yaklaştırdığını söyler.[299]

Humboldt'un, çevrilemezliliği, çeviri edimine karşı bir engel olarak değil, erek dili zenginleştiren bir araç olarak gördüğü söylenebilir. Çünkü, ona göre insanın varoluşu için bir zenginlik olan dillerin çeşitliliği, bilinmeyen gerçekleri keşfetmemize yardımcı olur.[300] Dillerin bu zenginliğini en çok çevirinin duyumsatması, onun bir dilin ne kadar çevrilemez olduğunu okura göstermesiyle ilgilidir. Bu yaklaşım çelişkili gibi algılansa da, aslında çeviriye olan bakışın oldukça değiştiğinin bir göstergesidir.

Genel olarak bakıldığında, Humboldt çeviride aktarılamayan, çevrilemeyen dil dışı olan kültürel etmenlerin önemine işaret etmektedir. Bu etmenler, toplumsal olduğu kadar bireysel nitelikler taşıdığı ve dilin yaratıcı gücünün bir yansıması olduğundan, çevirmenin görevi bir anlamda kendi dilinde yeni olan/olmayan bir düşüncenin yabancılığını koruyarak bunu erek dil okuruna aktarmaktır. Bunu başardığı oranda çevirmen kaynak metne bağlı kalmış olur.

Dilin bir düşünce ve dünyayı algılayış biçimini yansıttığını savunan Herder ve Humboldt'un görüşleri hiç kuşkusuz dilbiliminde yankılar bulmuştur. Dille düşünce arasındaki ayrılmaz bağı yirminci yüzyılda irdeleyen J. Leo Weisgerber (1899-1985) gibi dilbilimciler, bu düşünceyi somut doğa olgularıyla ilintili yaşam biçimiyle açıklamaya çalışmışlardır. İnsanlar, örneğin yıldızların konumları, karın ve çölün çeşitli biçimlerde

algılanması gibi doğadaki karmaşık olguları çözümleyip dille tanımladıktan sonra onları anlaşılır bir düzene sokmaktadırlar. Buna karşın bir dilde açıklanmayan, dile getirilmeyen bir olgu, o dili konuşanlar için belirsiz/yabancı kalmaktadır. Weisgerber'in, Humboldt'un dil-düşünce/dünya görüşüne koşutluk gösteren "dil içerik araştırması"na göre, her dilin gerçeği farklı biçimde yansıtması, insanların dünyayı farklı algılamalarıyla açıklanmaktadır. İnsanlar, dil dışı gerçeklerin ve dilin çevresindeki olguların etkileriyle birlikte dünyayı algılayıp yorumlamaktadırlar. Dilleri farklı biçimde yansıtan bu yorum, dilde kapalı "tinsel ara dünya"lar oluşmasına neden olmaktadır.[301] Dünyayı algılama biçiminden kaynaklanan bu ara dünyada her dil kendine özgü olduğundan, dilsel göstergelerin anlamlarının çeviride birebir örtüşmesi olanaksızdır. Bu tür düşüncelere benzer bir yaklaşımı, daha önce çeviri bağlamında Schleiermacher'in dile getirdiği bilinmektedir. Yirminci yüzyılın yaratmış olduğu seyahat etme, iletişim araçlarından yararlanma gibi çeşitli olanaklardan yararlanan bilim adamları, onun düşüncelerini somut olgularla kanıtlamışlardır.

Dilbilim alanında dille düşüncenin ayrılmaz bir bütün olduğunu dile getiren en çarpıcı kuramlardan biri Sapir/Whorf-Hipotezi'dir. Amerikalı dilbilimci Benjamin Lee Whorf'un (1897-1941) hocası olan Edward Sapir (1884-1939), Kızılderili dili üzerine yapmış olduğu araştırmalarında, dille toplum/kültür ilişkisine bağlı olarak, kültürel olguların yorumlanmasında dilbilimsel yöntemlerin de kullanılmasını savunmuştur. Sapir, dilin, kültürü salt anlamlar bakımından değil, aynı zamanda dilbilgisel yapılarıyla da etkilediği düşüncesindedir. Dilbilgisel yapılar, kurallar her ne kadar dillerin işleyişini gösterseler de, zamana ve konuma göre değişen bazı yapıların dilden dile farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bir olguyu anlatmak için bir dilden başka bir dile farklı zaman biçimlerinin/yapılarının kullanılması, sözdiziminde özne-nesne-yüklemin konumu, sözcüklere takılan ön ve son eklerin anlam değişimine neden olması gibi farklılıkların açımlanması, bir dilin başka dillerden ayıran yönlerininin daha ayrıntılı/belirgin olarak bilinmesi olanağını sağlamaktadır. Dillerin bu nitelikleri, diller arasında kesin ayrımlar koyan "dil içi bir dünya görüşü" yaratır. Bu görüşe göre, dünyanın toplumları/bireyleri birbirinden farklı kılan dillerin içinde, dünyada daha "küçük bir dünya, bir mikro-kozmos" bulunmaktadır.[302] Bu çerçevede, dünyanın yorumlanmasında dil alışkanlıklarının belirleyici olduğunu ileri süren Sapir,[303] algılanan gerçeğin değişmesinin bu alışkanlıklardan kaynaklandığını savunur. Bu, kuramda da görüldüğü gibi, bir yandan çevirinin olanaksızlığına işaret edilse de, öte yandan

dildeki bu alışkanlıkların toplumların geçmişten edindikleri yaşam biçimini yansıtması, çeviriyle farklı kültürlerin birbirlerinin alışkanlıklarını anlamaya/öğrenmeye yönetilmesi deneyimi kazandırmaktadır. Dolayısıyla, çevirinin okura aynı zamanda dünyayı algılama biçimini değiştirme yetisini de kazandırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat bir metni bir dilden bir başka dile aktarmak hiç de kolay değildir. Çünkü Sapir'in de altını çizdiği gibi, "iki bireyin dil alışkanlıkları hiçbir zaman tıpatıp bir olmaz".[304] Her ne kadar çevirilerde dillerin yüzeysel yapıları birbirine yakınmış gibi görünse de, ona göre bir dildeki "sözcüklerin seçimi onların yüzeysel olarak anlattıklarına aykırı bir anlam taşıyabilir".[305] Bu açıdan bakıldığında, dilde sözcüklerin çokanlamlılığı ve yananlamları üzerinde odaklanan Sapir'in dilin tümce düzeyindeki anlamının başka bir dile dönüştürülebilir olduğunu göz ardı ettiği ileri sürülebilir. Çeviri ediminde de görüldüğü gibi, sözcüklerden çok bu sözcüklerin tümce içerisindeki konumu ve işlevi, anlamı belirler. Burada zaman, ortam, niyet gibi etmenler daha sonra ilgili bölümlerde ayrıntılı biçimde irdeleneceğinden burada ele alınmayacaktır.

Whorf, Sapir'in düşüncelerini daha da geliştirerek dünyayı farklı algılama biçiminin, dillerin yapısına da bağlı olduğunu ileri sürer. Herder ve Humboldt'un daha önce dile getirdikleri düşünceleri Whorf da dilbilimsel bir düzlemde geliştirerek Einstein'in "görecelik kuramı" ile benzerlikler gösteren "dilsel görecelik" kuramını ortaya atar. İnsanın konumuna ve bakış açısına göre dünyayı algılama biçiminin değiştiğinin bir anlatımı olan "dilbilimsel görecelik ilkesi"ni Whorf, dillerin dilbilgisel yapılarına bağlamaktadır. Whorf'a göre bu yapılar bizim dünyayı farklı gözlemlememize ve değerlendirmemize neden olmaktadır.[306] Whorf'un görüşlerini hocası Sapir'in desteklemesi sonucu, bu iki dilbilimcinin ortak düşüncesini dile getiren kurama "Sapir/Whorf-Hipotezi" adı verilmiştir. Whorf, zaman, uzam ve madde gibi kavramların döneme ve kültürlere göre değiştiğini savunarak, insanların gerçeği oluşturdukları kavramlar aracılığıyla yorumladığı görüşündedir.[307] Bu yorumlarda nesnelerin farklı olmasından çok, bu nesneleri nasıl sınıflandırdığı, başka bir anlatımla, nesnelerin değerinin/anlamının insanla olan ilişkisine bağlı olduğunu vurgular Whorf. Çünkü, Demircan'ın işaret ettiği gibi, bu kurama göre herkes "anadilinde bulunan ayrımlar (ulamlar) ve bu ayrımlar arasındaki ilişkiler aracılığıyla algılar ve açıklar. (...) (Bu da) olayları benzer biçimde sınıflandırmaya ve kavramlaştırmaya zorlar".[308]

Whorf'un görüşlerini oluştururken gelişmiş toplumların yerine Maya, Toltek, Aztek gibi kültürlerin dillerini irdelemeye yönelmesinin nedeni,

henüz alışılmış/bilinen bir dünya düzeninin etkisi altında olmayan bu kültürlerin, diller arasındaki algılama farkını daha belirgin biçimde ortaya koymasıdır. Çünkü başka kültürlerden uzak yaşayan bu toplumların, dış/yabancı dünyayla iletişiminin kısıtlı olması, kendilerine özgü değerlerin/düşüncelerin varlığını daha belirgin yansıtmaktadır. Buna karşın teknolojik gelişmelere koşut olarak insanlığa sağlanan yeni olanaklar, dünyaya bakışımızı, onu yorumlayışımızı ister istemez benzer kalıplar içerisine sokmaktadır. Bunun gittikçe yaygınlaşması, beraberinde diller arasındaki farkın azalmasını getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında farklı dilleri konuşan toplumlar/insanlar arasındaki iletişimi sağlayan çeviride çevrilemezlik sorununun, olumsuz anlamda kültürel değerlerin kaybolması, önemsizleşmesi pahasına çözüldüğü söylenebilir. Öte yandan ise kültürlerin birbirlerini daha yakından tanımaları, daha önce yabancı/çevrilemez olan etmenlerin çevrilebilir/anlaşılabilir olmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Çeviride özellikle dil dışı gerçeklerin üzerine dikkati çeken Sapir ve Whorf'un görüşleri, çeviriye yeni bakış açıları kazandırmıştır. Sapir gibi Amerika'daki yerli dilleri irdeleyen Bloomfied'in de dili davranışsal bir edime bağlaması, dilin kültüre dayanan alışkanlıklar olduğunu vurgulayan Sapir'in görüşleriyle benzerlikler taşır. Çünkü etki-tepki ilişkisinin belirleyici olduğu dilsel davranışlar, dilsel alışkanlıklardan ayrı düşünülemez. İnsanın dilsel bir ifade/uyaran karşısında verdiği tepkiler, alışkanlıklar sonucunda biçimlenmektedir. Dilsel davranışların edinilmesi ise buna ve dil dışı farklılıklara bağlı olan kültürel bir olgudur. Bloomfied, bu bağlamda dilde dil dışı gerçekleri dile getiren etmenleri ayırmak için düz anlamın dışında bulunan yananlamın altını çizerek, bir sözcüğün/kavramın bireylerin iletişimde bulundukları ortama bağlı olarak farklı anlamlara gelebileceğini, işlevler taşıyabileceğini vurgular.[309] Bloomfied'in dile davranışçı yaklaşımının, yazınsal çeviriyi fazla etkilemese de, özellikle yöresel dillerin kullanıldığı metinlerin çevirisinde ve yerine göre dilsel davranışların/tepkilerin değiştiği işlevsel çeviri kuramlarını etkilemiş olabileceği düşüncesindeyiz.

Dilbilimin sosyoloji, psikoloji, kültür, iletişim gibi başka alanlardan yararlanması ve etkilenmesi, dilin salt dizgesel bir açıdan ele alınmasının doğru olmadığını göstermiştir. On sekizinci yüzyılda Herder ile başlayan, ardından Humboldt ve Schleiermacher ile sürdürülen dilin düşünceden/kültürden ayrı düşünülemeyeceği görüşü, yirminci yüzyılda gelişerek Sapir, Whorf, Bloomfied, Weisgerber gibi dilbilimcilerin kuramlarında yer edinmiştir. Bu kuramcılar, metinlerde dildışı/kültürel etmenlere, ortamın belirleyiciliğine, kavram/sözcüklerin yananlamlarına dikkati çekerek

çeviride farklı düzlemde bir aktarımın gerekliliğini savunmuşlardır. Böyle olunca, çevirmenin kaynak metnin dışında birçok etmeni hesaba katması, erek metnin okuyucuya anlaşılır biçimde aktarılmasını sağlamıştır. Başka bir anlatımla, çevirmenin bazen bir dilbilimci, bir yazınbilimci gibi, bazen de bir kültür ve tarih araştırmacısı gibi çalışması zorunlu duruma gelmiştir. Çünkü çeviri ediminin, dilsel bir olgu olmasının dışında, Nida gibi kuramcıların da işaret ettiği gibi "etnososyolojik"[310] bir boyutu da vardır.

Bir sonraki bölümde dilbilimin bir alt kolu olan ve daha çok altmışlardan sonra gelişmeye başlayan metin dilbiliminin çeviribilimi nasıl etkilediği tartışılacaktır. Çeviribilimde metin türlerinin önemini salt yirminci yüzyılla sınırlı görmemek gerekir. Bilindiği gibi metin türlerinin çeviri edimindeki rolü Antik dönemde de gündeme gelmiştir.

Çeviriyi Metnin Türüne ve İşlevine Göre Değerlendirmek

Çevirinin metin türleri bağlamında ele alınması, yetmişli yıllarda metin dilbilimden[311] sonra olsa da metnin işlevine göre bir çeviri yaklaşımının çok eskilere dayandığı çeviri tarihi ile ilişkili bölümde vurgulanmıştı. Çeviride metnin türüne göre bir yaklaşım izlenmesi gerektiğini ilk dile getiren Cicero olmuştur. Cicero, çevrilecek metinlerin işlevlerine göre bir metin ayrımı yaparak ve içeriğin/bilginin esas olduğu metinlerde çevirmenin daha dikkatli olması gerektiğini vurgulayarak metne bağlı bir tutum benimsemiştir. Bu tür metinlerin çevirisinde sözcük sözcüğe bir yaklaşımı önermiştir. İçerikten çok biçimin/biçemin başat olduğu yazınsal metinler, yorumlamaya bağlı olduğundan çeviride daha serbest bir çeviri yaklaşımını savunmuştur.[312] Başka bir anlatımla, kaynak metinde "neyin" anlatıldığından çok, "nasıl" anlatıldığı odak alınmışsa, çevirmenin buna göre kararlar alması kaçınılmazdır. Yazınsal metinlerin her ne kadar biçimsel/biçimsel kaygıları dile getirilse de, benzer kaygılar erek metinlere de taşınmasa bile kaynak metinlerle örtüşen bir yapıda olması beklenemez. Çünkü Antik dönemin koşulları bağlamında düşünüldüğünde, dillerin ve yazı kültürünün henüz gelişmemiş olması nedeniyle, çevirmenler kaynak metnin içeriğini metni oluşturan yazınsal değerlerin üstünde tutmuşlardır. Dolayısıyla, serbest çevrilmesi gereken metinlerde sözcük sözcüğe çeviri yerine, içeriğin uyarlanarak aktarılmasını savunmuşlardır. Romalı çevirmenler/yazarlar, örnek aldıkları/çevirdikleri yapıtları aşmak amacıyla kaynak metnin içeriğini, kendi oluşturdukları yeni metinde araç olarak

kullanmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, erek metinlerin kaynaklarına benzeme zorunluluğu olmadığından, kaynak metnin erek kültürün yapısına uygun biçimde uyarlanmasında ve değiştirilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Daha önce Antik dönemdeki çeviri anlayışını irdelerken, içeriğin aktarımda uyarlamalara gidilmesinin, kültürel ve siyasal nedenlerle ilgili olduğuna işaret edilmişti.

Cicero'nun metin türleri bağlamında yapmış olduğu ayrım, genel bir nitelik taşımaktadır. Burada metin türlerini oluşturan nitelikler ya da aralarındaki işlevsel farklar ele alınmadan, salt anlam/içerik ve sözcüğe bağlılık gibi ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Vermeer, *Das Übersetzen im Mittelalter* (*Ortaçağ'da Çeviri*) adlı kitabında çeviri tarihinde Mezopotamya'dan başlayarak yirminci yüzyıla kadar çeviride üç tür metin ayrımına gidildiğini vurgular. Vermeer'e göre, çevirmenler/yazarlar, dini metinleri de içine alan bilimsel, yazınsal ve konuşma sanatına yönelik metinlere göre bir çeviri tutumu izlemişlerdir.[313]

Geç Antik dönemde çeviride metin türüne değinen Hieronymus olmuştur. Çeviride dünyevi ve kutsal metinler biçiminde bir ayrım yapan Hieronymus'un Cicero'nun izinden gittiği, Pammachius'a yazdığı mektubundan anlaşılmaktadır. Hieronymus, kutsal metinlerin dokunulmazlığını düşünerek sözcüğü sözcüğüne bir çeviriyi savunmasına karşın, dünyevi metinlerde Cicero gibi "anlamın" belirleyici olduğunun altını çizer.[314] Bu çerçevede Hieronymus'un, metinleri, Cicero'da olduğu gibi içeriğe göre değil, dinsel içerikli olup olmamalarına göre değerlendirdiği söylenebilir.

Yirminci yüzyıla kadar metin türlerine ilişkin Gottsched, Breitinger, Lessing, A. W. Schlegel, Novalis, Goethe gibi yazarlar dolaylı ya da dolaysız biçimde farklı düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bunlar, genellikle yazınsal metin çevirilerinde çevirmenin kaynak metnin içeriğini odak alarak metni yerelleştirmesi ya da kaynak metnin biçim ve biçemine bağlı kalarak metnin sanatsal etkisinin korunmasına yönelik olmuştur. Yazınsal ve bilimsel metinlerin dışında iş yaşamında kullanılan metinleri ilk kez Schleiermacher dile getirmektedir.[315] Nesne, zaman, uzama bağlı olan ve yazara özgü bir anlatım taşımayan iş yaşamındaki metinlerin çevirisini Schleiermacher[316] dilmaçlığa (*dolmetschen*) dahil etmektedir. Günümüzdeki anlamıyla sözlü çevirinin dışında bulunan bu tür metinler[317] "(...) değişik yorumlamalara açık" olmadığı gibi, "(...) belli edimleri yansıtan kalıp sözler (...)"[318] içermektedir. Yazınsal/bilimsel metinlerin çevirisinde ise konudan çok yazarın konuyu nasıl anlattığı belirleyicidir. Bu nedenle, Schleiermacher, sanatsal yaratıcılık gerektiren yazınsal/bilimsel

metinlerin çevirisini dilmaçlıktan daha zor bir edim olarak görmektedir.[319]

Schleiermacher'in, "Çevirinin Yöntemi" adlı çalışmasında yazınsal, bilimsel ve iş yaşamına ilişkin olmak üzere çeşitli bölümlere ayırdığı metin türleri arasında en çok üzerinde durduğu konu yazınsal metinlerin çevirisidir. Schleiermacher'in çeviri yönteminde yerelleştirici ve yabancılaştırıcı bir yaklaşımı salt metin türüne bağlamak doğru değildir. Çünkü bu yöntemde çevirmenin çeviri tutumu ve aldığı kararlar, erek metnin nasıl olacağı konusunda son derece önemlidir. Fakat Göktürk'ün de haklı olarak belirttiği gibi, okurun yazara ya da yazarın okura götürülmesi, çevrilen metnin niteliği hakkında bize bilgi verdiği gibi, çevirmenin "metin türüne uygun çeviri tutumunu"[320] belirlemesine de yol açar. Schleiermacher, yazınsal ve bilimsel metinlerde okurun yazara götürülmesinde yabancılaştırıcı bir çeviri yaklaşımının benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu tür metinlerde yazarın ve kullandığı dilin ruhunu, yabancı kültüre ilişkin imge ve anlatımları çeviride erek okuruna duyumsatmak, çevirinin amacı olarak yorumlanırken, iş yaşamına ilişkin metinlerin çevirisinde konu ve bilgi ön planda olduğundan yabancılaştırıcı bir yaklaşıma izin verilmemektedir. Burada yazarın okura götürülmesinin, bir başka anlatımla, kaynak metnin yerelleştirilmesinin daha uygun olduğu söylenebilir. İş yaşamına ilişkin metinlerin iletişimsel bir işleve yönelik olması, bu metinlerin çevirisinde erek dil okuruna yabancılık duygusunu vermeyi anlamsız kılar. Bu nedenle çevirmenin bu tür metinlerin biçimsel/biçemsel değerlerini çeviride koruması gerekmemektedir. Sonuç olarak, Schleiermacher'e göre yazarın okura götürüldüğü bir çeviride iş yaşamına ilişkin metinlerin, okurun yazara götürüldüğü bir çeviride ise yazınsal/bilimsel metinlerin söz konusu olduğu söylenebilir.

Yirminci yüzyılın ortalarından sonra dilbiliminde sözcük ve tümce yerine metinler üzerine yoğunlaşılması, çeviribilimi de etkilemiştir. Dilde en ufak tümcelerin dahi metin niteliği taşıdığı görüşü, metin içi bağlamın gittikçe önem kazanmasına neden olmuştur. Dilbilimcilerin metinle daha çok ilgilenmeleri, metnin sınıflandırılmasını ve tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bir metin nelerden oluşmaktadır? Bir metin hangi niteliklere göre sınıflandırılabilir? Bir metni başka metinlerden ayıran nedir? Metinler zamanla değişime uğrar mı? Metin gelenekleri var mıdır? Metinler işlevlerine göre ayrılabilir mi? Bu gibi sorular metin dilbiliminde sorgulanmaya başlanmıştır. Metinlerin çeviri için önemine değinmeden önce metni tanımlamakta yarar vardır. Metin dendiğinde ne anlaşılmaktadır?

Metin kavramı, genel anlamda bir dilde işlevine göre oluşmuş olan ve kendi içinde belli norm ve kalıpları yansıtan karmaşık dilsel bir yapı olarak yorumlanabilir. Burada söz konusu olan işlev ve normlar, bir dilin geçmişinden gelen ve bir kültürde kabul gören etmenlerdir. Bu etmenler, bir dilin zaman ve uzamına bağlı olarak geliştiğinden/değiştiğinden, toplumun koşullarına ve gereksinmelerine göre biçimlenmektedir. Başka bir anlatımla, metinler zamanla güncelleştirilerek daha işlevsel duruma getirilebilir. Metinler, bazı geleneksel anlatım ve söylemlere, kurallara bağlı olsalar da, her metnin kendine özgü bir yapısı ve biçimi vardır. Stolze, *Hermeneutisches Übersetzen* (*Yorumluyıcı Çeviri*) adlı kitabında, haklı olarak, bu bağlamda, her metnin bireysel yönünü işaret eder. Burada bireysellik her metin için söz konusu olsa da, bu niteliğin en belirgin biçimde yazınsal metinler için geçerli olması, bu metinlerdeki anlatımın değiştirilemez, yinelenemez ve özgün olmasından kaynaklanmaktadır.[321] Bu saptamadan yola çıkarsak, yazınsal metinlerin karmaşık yapısı, kaynak ile erek metin arasında birebir bir örtüşmenin olanaksız olduğu anlayışını egemen kılmaktadır. Fakat buradaki irdelemeler, çeviri metinlere ilişkin genel kural ve nitelikleri ortaya koyup bunları bireysel olanlardan ayırmalıdır. Bunun için her metinde başat olan niteliğe göre metnin işlevi ve biçimi belirlenmelidir. Her metin dilsel bir olgu olsa da metnin kullanılış biçimi, oluştuğu ortam, zamanı ve amacı metnin işlevini değiştirebilir. Örneğin bir roman ya da önemli bir kişinin anıları başka bir dönemde, oluştuğu zaman hakkında bilgi içerdiğinden, bir tarihi belge biçiminde okunabileceği gibi, komedi biçiminde yazılmış bir metin, hem aynı, hem başka bir kültürde zamanla niteliğini değiştirip yazınsal niteliğinden uzaklaşabilir.

Metin odaklı çeviri yaklaşımlarına olan ilginin artması, dilbilim ve çeviribilimde metinlerin bir bütün ve bir işleve yönelik olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, metinlerin sözcük ve tümce bağlamında parçalanarak irdelenmesi, metinlerde tutarlı bir yaklaşımın sunulmasını engellemektedir. Bilindiği gibi, özellikle yazınsal metinler, benzer bir yapıdan çok birbirinden farklı anlatım ve biçimlerden oluşmaktadır. Bunun yanında, metinler ortama ve gereksinmelere bağlı devingen bir nitelik gösterdiğinden, yapılan tanımlamalar kısmi ve değişken olarak kabul edilmelidir. Örneğin, belli bir dönemde roman, öykü, şiir türü için koyulan ölçütler ya da açıklamalar dönemden döneme göre değişebilmektedir.

Yazılı metinlerin doğru yorumlanıp çevrilebilmesi için bu tür metinleri tanımlayan, işlevini belirleyen genel ölçütlere kısaca değinmek gere-

kir. Bir metni belirleyen etmenlerden biri, metnin alanına ilişkindir. Örneğin, işlenen konu tıp, hukuk, işletme, arkeoloji gibi alanlara yönelik olabilir. Bu tür metinler, alanların terminolojik kavram ve söylemleri tarafından biçimlenir. Bu alanlarda bilgisi olmayan bir okuyucunun bu tür metinleri tam olarak anlaması beklenemez. Fakat burada metnin alanının yanında metnin düzeyi de önemlidir. Aynı konu, araştırma metni düzeyinde olabileceği gibi, daha geniş bir okur kitlesine hitap eden tanıtıcı/bilgilendirici bir metin olarak da dile getirilebilir. Dolayısıyla, metin türlerini uzmanlık gerektiren ve geniş bir okuru temel alan metinler biçimde ayırmak olasıdır.

Metin türlerinin bir başka niteliği, metinlerde anlatılan olguların gerçeklik düzlemleriyle ilgilidir. Burada iki tür ayrım yapılabilir: bir tarafta gerçeklerle örtüşen ya da onları dolaysız yansıtan metinler, öte tarafta gerçekleri dolaylı biçimde yansıtan öykü, roman, şiir gibi kurgusal metinler. Bu ayrımda yazarın amacını göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü bazı kurgusal metinler bilimsel bir biçemle dile getirebileceği gibi, bazı metinlerde kurgusallıkla gerçeklik belli oranda örtüşebilir. Örneğin, kurgusal bir yapıya sahip olan bazı tarih ve çağ romanlarında betimlenen olaylar, yaşanan gerçeklerin çok yönlü biçimde gözlemlenip yansıtılmış olması, onların zamanla tarihsel değer kazanmasını da sağlamış olabilir.

Metin türlerinde belirleyici olan bir başka nitelik ise, metinlerin nasıl ve hangi araçlarla dile getirildiğidir. Genel olarak sözlü ve yazılı metin türleri kendi içinde yüz yüze, televizyonda, radyoda ya da telefonda konuşma metni biçiminde olabileceği gibi, kitapta, gazetede, mektup, faks biçiminde farklı araçlar kullanılarak yazılan metinler olarak ayrılabilir.[322]

Metin türlerini işlevleri açısından ele alan Prag Okulu temsilcilerinden olan dilbilimci Bühler'in 1934'te "Die Sprachtheorie" ("Dil Kuramı") adlı çalışmasında dile getirdiği "Organon Modeli", birçok çeviri kuramcısı tarafından kabul edilmektedir.[323] Bu modele göre diller, anlatım (*Ausdruck*), betimleme (*Darstellung*) ve seslenme (*Appell*) olarak üçe ayrılmaktadır. Betimleme işlevi olan metinler "gerçek dünyadaki ilişkiler(e)", anlatım işlevi taşıyan metinler "doğrudan doğruya iletinin göndericisi(ne)", seslenme işlevli metinler ise "iletinin alıcısına yönelik(tir)".[324] Reiss, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* (*Çeviri Eleştirisinin Olanakları ve Sınırları*) adlı kitabında bir metinde bu işlevlerin her birinin bulunabileceğini, fakat bunlar arasında başat olan işlevin belirleyici olduğunu savunur. Reiss, Bühler'in modelini metin türü bağlamında çeviriye uyarlayarak metinlerin işlevlerini ağırlıklarına göre sınıflandırmıştır. Betimleyici metinleri "içerik ağırlıklı", anlatıma dayalı metinleri "biçim

ağırlıklı" ve seslenmeye dayalı metinleri "çağrı ağırlıklı" olarak adlandırmıştır.[325] Reis, basılı ve görsel iletişim araçlarının toplumda yaygınlaşması ve etkisini artırmasıyla yeni bir metin türü olarak "işitsel-araçlı" metinler (*audi-mediale Texte*) kavramını ortaya atmıştır.[326]

Reiss'ın sınıflandırmasında metnin işlevine göre bir çeviri tutumu izlenmelidir. Kaynak metnin yazılış amacı, onun türünü de biçimlendirir. Bir metinde okuyucuya öncelikle bilgi aktarmak, onu bilgilendirmek amacı güdüyorsa, metnin içerik ağırlıklı olması gerekiyor. Fakat okuyucuya bir konu kurgusal bir düzlemde anlatılıp onun hayal kurması isteniyorsa, metnin biçim ağırlıklı olması yeğlenmelidir. Buna karşın amaç, okuru bir konuda etkilemek, onun düşüncesini yönlendirmekse, çağrı ağırlıklı bir metin oluşturmak işlevsel açıdan gereklidir. Metin türleri açısından bakıldığında, çevirmen, kaynak metnin işlevini korumak istiyorsa, yazarın kullandığı metin türüne ve işlevine bağlı kalıp çeviri kararlarını ona göre almak zorundadır. Ancak çevirmen bazı durumlarda bundan bağımsız biçimde kararlar da alabilir. Örneğin bir dönemi, toplumu, önemli bir kişiyi betimleyen, biçimsel nitelikleri ön planda olan bir romanın, toplumsal koşullara bağlı olarak başka bir dönemde içeriksel/bilgilendirici nitelikleri daha da önem kazanıp farklı alımlanabilir.

Reiss, metinlerin işlev ve türünü, dillerin farklı kullanımına bağlı olarak üç düzleme ayırır. Reiss'in dilin düzlemi olarak adlandırdığı bu sınıfta içerik ağırlıklı anlatıma dayalı metinlerde dilin niteliği mantıksaldır, biçim ağırlıklı betimleyici metinlerde dilin niteliği estetikseldir, çağrı ağırlıklı seslenmeye dayalı metinlerde ise dilin niteliği diyalog biçimindedir.[327] Reiss'in, metinleri dilin kullanımına göre sınıflandırmasının her zaman geçerli olduğu söylenemez. Çünkü biçim ağırlıklı olan bir roman bilgilendirici olabileceği gibi mantıksal bir dille anlatılmış, çağrıl ve içerik ağırlıklı metinlerde ise estetik bir dil belirleyici olabilir. Bu açıdan bakıldığında, yapıları ve türleri sürekli gelişen metinleri işlevlerine ve dillerine göre ayırırken ölçütleri daha esnek tutmakta yarar var. Bazı ölçütler, geçerliliğini zamanla değişen alımlama biçimine bağlı olarak yitirmektedir. Dolayısıyla, yapıtın nasıl ele alınacağı ve alımlanacağı, toplumsal koşullarla belirlenmektedir.

Reiss, bir metni daha iyi anlayabilmek ve çeviri açısından çözümleyebilmek için, bir metni oluşturan etmenleri "dil içi yapılar" ve "dil dışı belirleyiciler" olarak ikiye ayırır. Dil içi yapılardan olan anlamsal, sözcüksel, dilbilgisel ve biçemsel yapılar,[328] bir metnin yüzeyinde bulunan ve daha çok dilsel verilere dayalı bir nitelik taşımaktadırlar. Buna karşın dil dışı belirleyiciler, dilsel göstergelerin ardında bulunan ve okurun altya-

pısına, dünya bilgisine bağlı olan durum, konu, zaman, yere ait bilgilerin yanı sıra duygusal nitelikler içermektedir.[329] Metnin yüzeysel yapısında bulunan ve somut dile getirilen "dil içi yapılar" hem "içerik" hem de "biçim" odaklı metinler için gereklidir. Oysa "dil dışı belirleyiciler" daha çok "biçim odaklı" metinlerde önem kazanmaktadır. Çünkü bu tür metinlerde çevirmenin betimleyici bir çalışma yapıp metnin yazıldığı dönemi, yazarın yazınsal kişiliğini kaynak kültüre özgü değerlere uygun karşılıklar bulması, yazarın anlatım tutumunun belirlenmesi gibi etmenleri çözümlemesi kaçınılmazdır. Biçim odaklı metinler "özgün bir dil kullanımı(nı) yansıttıklarından, bu metinlerin çevrilmesinde, yazarının biçemini yönlendiren ilkelerin özellikle gözetilmesi (...) gerekir. Bu tür metinlerin nesnel anlam içeriğinden çok ses, sözcük, tümce, bütün düzenindeki dilsel biçim özelliklerinin önemli"[330] olduğunu vurgulayan Göktürk, yazınsal metin çevirmenliğinin oldukça güç bir uğraş olduğunu belirtmektedir. Yazınsal metinlerdeki bu güçlüğün bir başka nedeni, yazınsal metinlerdeki içerikle biçimin ayrılmaz bir bütün olmasıdır. Daha açık bir anlatımla, dilin nasıl kullanıldığını yansıtan biçim, içeriğin bir parçasıdır. Onun değişmesi içeriğin de farklılaşmasına yol açacaktır.

Genel olarak bakıldığında, Reiss'in metin türü tanımı, kaynak odaklı bir çeviri yaklaşımının sonucudur. Başka bir anlatımla, erek/çeviri metni belirleyen, ona ölçüt olan hep kaynak metindir. Çevirinin metin türü açısından değerlendirilmesi, bir başka açıdan, çevirmenin metinden farklı olarak alacağı kararların bu yaklaşımda fazla gözetilmediği anlamına da gelmektedir. Çünkü çeviride çevirmenden çok kaynak metnin türü ve taşıdığı işlev göz önünde bulundurulmaktadır. Dolayısıyla, erek dilin okurunun çeviriden beklentilerinden de metin odaklı yaklaşımda söz edilmemektedir. Her ne kadar metin dışı belirleyicilerin varlığı bu yaklaşımda kabul edilse de, bunların önemi ve taşıdığı işleve değinilmemekte ya da bunlar kaynak metindeki göstergelerin çözümlenmesi açısından yorumlanmaktadır.

Reiss, metin türüne bağlı çeviri yaklaşımını 1995'te Snell-Hornby ve Kadric tarafından yayımlanan *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft* (*Çeviribilimin Temel Sorunları*) adlı kitabında geliştirerek daha geniş bir bakış açısı getirir. Reiss'in Viyana makalelerinden oluşturduğu kitapta metin türüne ilişkin geniş açıklamalara yer verilmiştir. "Textsorten, Textkonventionen und Übersetzen" ("Metin Türü, Metin Türü Gelenekleri ve Çeviri") adlı makalesinde Reiss, metin türlerini çeviribilimsel açıdan irdelemekte ve metinlerin sınıflandırılmasında birbirinden farklı kavramlar ortaya atıp metinleri, metin grubu, sınıfı, türü, biçimi, alanı,

tipolojisi, geleneği ve topolojisine göre ayırarak onları çeşitli biçimlerde anlamlandırmaktadır. Reiss, metinleri genel olarak "basit" ve "tamamlayıcı" (*komplementaere*) metin türlerinden farklı olarak ayırmakta "karmaşık" metinlerde birden çok metin türünün, örneğin yazınsal metinlerde olduğu gibi, bir arada bulunabileceğini vurgulamaktadır. Kitapta dikkati çeken asıl konu, Reiss'in metin türlerinin belirlenmesinde metin dışındaki etmenleri hesaba katmasıdır. Bunun en belirgin kanıtı, "her metnin iletişimsel bir edimin parçası"[331] olarak görülmesidir. Reiss'in burada ne demek istediğini daha iyi anlayabilmek için aynı kitapta bulunan "Texttyp und Übersetzen" ("Metin Tipolojisi ve Çeviri") adlı makaleye bakmak gerekir. Reiss, çalışmasının başında işlevsel çeviri kuramının savunucusu olan Vermeer'e metin statüsü adı altında değinip onun çeviride metin türünden yola çıkan yaklaşımında yeni bakış açıları getirmeye çalıştığının ipuçlarını verdiğini ileri sürmektedir. Reiss, burada, daha önceki çalışmalarından farklı olarak çevirmenin çeviri ediminden önce alacağı kararların önemini vurgulayarak güdülen amacın/niyetin önemi üzerinde durmaktadır.[332] Bunun anlamı, çevirmenin kaynak metnin işlevini, bir amaç doğrultusunda değiştirebileceğidir. Dolayısıyla, çevirmenin/yazarın niyeti ile anlam örtüştüğünde, metin istenilen işlevi yerine getirebilir. Sözgelimi, eleştiri olarak yazılmış bir metni, yazar, okur tarafından bir eleştiri olarak alımlanmasını istemesine karşın, tarihsel bağlam farklılaştığından, aynı metnin eleştirel niteliğini korumayı çeviri sırasında başaramayabilir. Eleştirel bir tutumla yazılmış bir romanın aynı işlevini koruması için çevirmenin kaynak metni belli ölçülerde erek kültüre/tarihe uyarlaması gerekmektedir. Aksi durumda metnin eleştirel işlevi kaybolmuş olur. Çevirmenin kaynak metni olduğu gibi çevirmesi, metinde egemen olan eleştirel tutumu erek okur için bilgilendirici bir niteliğe dönüştürebilir. Metinlerin zamanla işlevlerini değiştirmesini göz önünde bulunduran çevirmen, metnin okur tarafından nasıl alımlanmasını istiyorsa, ona ungun bir işlev belirlemelidir. Böyle olunca, metinden çok çevirmenin yorumu/niyeti ön plana çıkmaktadır. Bu da çevirmenin içerik odaklı bir metnin yapısını değiştirerek biçim odaklı duruma gelmesini ya da tersini gerçekleştirmesini olası kılmaktadır.

Reiss, kaynak metnin işlevlerinin yanında çevirmenin çeviriye ilişkin alacağı kararların önemini vurgular. Aynı zamanda kaynak dile ait metnin erek dilin hangi okur kitlesine yönelik olması gerektiğini de çevirinin erek dil okuruna bağlı bir edim konumuna gelmesini savunur. Bu açıdan bakıldığında, Reiss'in daha önce benimsediği kaynak odaklı çeviri yaklaşımını erek odaklıya çevirdiği söylenebilir.

Reiss'in değişen görüşlerini daha iyi anlayabilmek için Vermeer'le beraber yayımladıkları, genel bir çeviri kuramı niteliğindeki *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* (*Genel Bir Çeviri Kuramının Temelleri*) adlı kitaplarını daha yakından irdelemekte yarar var.[333] Bu kitap, kuramsal düzlemde, Vermeer'in 1983'ten başlayarak temelini oluşturduğu "Skopos" kuramına dayanmaktadır. Çevirinin dilsel bir olgudan çok kültürel bir aktarım olduğu görüşünün egemen olduğu bu kuramda, metin genel anlamda okura "sunulan bilgi" (*Informationsangebot*) olarak görülmektedir.[334] Bu bilginin niteliğini ve işlevini belirleyen bilinçli/uzman çevirmen olduğu kadar, çevirmene çeviri görevini veren kişinin/kurumun amacı da etkilidir. Bu amaç, çevirinin yapıldığı kültürün gereksinmelerine göre değişebilmektedir. Dolayısıyla, "Skopos" kuramında kaynak ile erek metin birbirinden farklı metinler olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, metin türlerinin önemi, çevirinin taşıdığı ereğe bağlı olarak değişebilmektedir. Reiss, bu bağlamda çevirinin amacına göre beş farklı metin türü ortaya çıkaracak bir yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlar "sözcük sözcüğe çeviri" (*Interlenearversion*), dilin sözdizim, anlamdizim ve dilbilgisi gibi işleyişini odak alan "anlamsal çeviri" (*wörtliche Übersetzung*), kaynak metnin kendi okurunda yaratmış olduğu etkiyi erek dilde de yaratmayı amaçlayan ve Schleiermacher'in yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımında da söz konusu olan erek dil okurunu yazara götüren "filolojik çeviri" (*dokumentarische/filologische/'gelehrte' Übersetzung*), bilgi ve içerik aktarımının ön planda ve kaynak ile erek dil arasında işlevin belirleyici olduğu "iletişimsel çeviri" ve son olarak da kaynak metni belli amaçlar doğrultusunda değiştiren "işleyici çeviri" (*bearbeitende Übersetzung*).[335] Benzer bir metin türü ayrımını Nord da yapar. Nord, benzer kavramları kullansa da "Loyalitaet statt Treue – Vorschlaege zu einer funktionalen Übersetzungstypologie" ("Sadık Yerine Bağlı Kalma – İşlevsel Bir Çeviri Sınıflandırmasına İlişkin Öneriler") adlı makalesinde, çeviri söylemlerinde klişeleşen "sadık kalma", "eşdeğerlilik" gibi kavramları sorgulayarak bunların göreceli olduğunu, bu sözcüklerin yerine daha esnek bir kavram olan "bağlı kalmayı" (*Loyalitaet*) önerir. Bu bakış açısından yola çıkan Nord, metinleri işlevlerine göre ikiye ayırarak kaynak metnin korunmasının amaçlandığını, metinleri "belgeleyici çeviri" (*Dokumentarische Übersetzung*), kaynak metnin işlevinden yola çıkarak metnin içeriksel değerlerinin aktarılmasını öngören metinleri ise "araçlı çeviri" (*Instrumentelle Übersetzung*) olarak sınıflandırmaktadır.[336] Nord'un sınıflandırması, Reiss'inkine benzese de, onun metinleri "belgeleyici" ve "işlevsel" yapılarına göre ayırması, farklı metin türleri arasında da çevirinin amacına

göre ortak nitelikler bulunduğunun gösterilmesi açısından önemlidir. Reiss ve Nord'un metin sınıflandırmalarını durağan/değişmez kural olarak kabul etmek yerine, çevirmenin kaynak metnin ve onun erek kültürde taşıyacağı işleve göre belirleyeceği biçimde daha esnek bir yaklaşımla ele almak da olası. Örneğin, bir metnin çevirisinde amaç, yazarın biçem ve anlatış biçiminin yazınsal etkisini korunmaksa, "filolojik bir çeviri" yaklaşımı; çevirinin amacı yazarın kullandığı dili ve bunun yapısını bilimsel olarak irdelemekse "sözcük sözcüğe çeviri" yaklaşımı; kaynak metni bir derste çözümlemek ve onu anlamsal olarak erek dilde yeniden oluşturmaksa "anlamsal çeviri" yaklaşımı; amaç, salt metnin içeriğini, biçemini göz ardı ederek çevirmekse, "içerik odaklı" bir çeviri yaklaşımı benimsenebilir; bunlara karşın çevirinin amacı kaynak metnin etkileme gücünü erek dilde korumaya yönelikse, başka bir anlatımla, erek metin okurundan belli tepkiler vermesi isteniyorsa, örneğin reklam, propaganda ya da fıkra çevirilerinde içeriklerin erek okura/dinleyiciye/izleyiciye tanıdık ve onun kültürüyle örtüşür olması gerekir. Bu durumda çevirmen, etkiye-tepki ilkesinden yola çıkarak "iletişimsel çeviri" yaklaşımını seçebilir.

Reiss ve Nord gibi çeviride metnin işlevinden ve türünden yola çıkan kuramcıların yaklaşımlarını eleştiren Derrida, evrensel bir modele dayalı çeviri çözümlemelerinin bir metnin tekil ve özgün anlamını kavramasının zorluğunu vurgular. Çünkü ona göre metni anlamak, yazarın niyetini anlamakla eşdeğer değildir. Her ne kadar bir metin onu oluşturan bir yazara bağlı olsa da, yazarın kendi metni hakkında tam anlamıyla her şeyi bilmesi, onu bilinçli biçimde yönlendirmesi beklenemez. Yazarın hazır bir anlamı metne yüklediğini ve bunu temel aldığını savunmak idealist bir yaklaşım olurdu.[337] Bu açıdan bakıldığında, "belirsiz" ve görece olan yazarın değil, yazardan artık çıkmış olan metnin içinde var olan "olası" anlamı aramak gerekir.

Çeviribilimini metin türleri açısından irdeleyen birçok yaklaşım olsa da, bu yaklaşımlar arasındaki bazı ortak niteliklerden yola çıkarak bu yaklaşımların birbirine benzeyen genel ya da sınırlayıcı tanımlamalardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşımlar arasında dikkate değer son kuramlardan biri de Gerzymisch-Arbogast ve Mudersbach'ın kaynak metni odak alarak geliştirdikleri kuramdır. Yirminci yüzyılın sonlarında çeviri edimini bilimsel bir düzlemde irdelemeye çalışan Gerzymisch-Arbogast, 1994 yılında yazdığı *Übersetzungswissenschaftliches Praedeutikum*'un (*Çeviribilimsel* Giriş) ardından 1998'de Klaus Mudersbach[338] ile beraber yöntemini daha da geliştirerek, *Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens* (*Bi-*

limsel Çevirinin Yöntemleri) adlı kitapta çeviri ediminin bilimsel ölçütlerle nasıl ele alınabileceğini ortaya koymaya çalışır. Gerzymisch-Arbogast, ilk kitabında çeviriye ve çeviri tarihine ilişkin tanımlamalardan yola çıkarak çeviride yöntemsel bir yaklaşımın olmadığını ileri sürer. Dilbilimsel bir çeviri yaklaşımına benzer bir yöntem ortaya atan Gerzymisch-Arbogast, kaynak metnin makro ve mikro yapıdan oluşan iki aşamalı açıdan ele alınması gerektiğini savunmaktadır.[339] Bu yaklaşımın daha öncekilerden farkı, kaynak metni salt dilbilimsel açıdan çözümlemeyip dilsel göstergelerde kültüre özgü değerleri bütün ayrıntılarıyla irdelemesidir. Reiss'in metin türü sınıflandırmasını da kullanan Gerzymisch-Arbogast, öncelikle kaynak metnin sırasıyla "Aspektra" (*Aspekt* + *Translation*), "Relatra" (*Relation* + *Tranlation*) ve "Holontra" (*Holistisch* + *Translation*) olmak üzere üç aşamada ele alınması gerektiğini ileri sürer. Burada metin dilbilimsel çeviri yaklaşımlarında ele alınan kültür olgusu, genel anlamda üçüncü yöntemle çözümlenmektedir. Birinci aşamada metni anlayabilmek ve farklılığını ortaya koyabilmek için kaynak metnin dilsel ve içeriksel ayrıştırması yapılırken, metinde dikkati çeken etmenlerin altı çizilir. Metin birinci aşamadan geçtikten sonra ikinci aşama olan "Relatra"da, kaynak metindeki anlam ağını oluşturan bilgilerin birbiriyle olan ilintileri irdelenir. Bu çalışmada metnin "adalar"dan mı, "genel bir ağ"dan mı oluştuğu belirginleşir. Çevirinin amacına göre metinde başat olan "isotopi çizgisi" birbiriyle ilintili sözcüklerden/kavramlardan çıkarılır.[340] Burada kullanılan sözcüklerin/kavramların kendi içinde ne gibi ortak özellikler taşıdığı, söylem çözümlemesi biçiminde irdelenir. Beş aşamadan oluşan bu süreçten sonra "Holontra" yönteminde kaynak metnin dil dışı etmenleri bulunmaya çalışılır. Bu yöntemde metin bir bütün olarak ele alınır. Çevirmenin bu bütüne egemen olabilmesi için kaynak kültür bilgisi konusunda donanımlı olması beklenir. Çünkü metnin dayandığı "bilgi dizgesi"ni (*Wissenssystem*) kurmak için çevirmenin metindeki bütün dil içi ve dil dışı bilgileri çözümleyebilmesi gerekmektedir. Anlıksal bir yapıdan oluşan her dizge "Holon" (Yunanca bütün, tam) olarak da adlandırılmakta, bu "Holon"lar da kendilerinden daha küçük bilgi birimlerinden oluşan "Holem"lerden meydana gelmektedir.[341] Çevirmen, kaynak metinde önem sırasına ve çeviri amacına göre "Holon" ve "Holem"leri kendi içlerinde sınıflandırarak kaynak metni bir bilgi şemasına dönüştürür. Bütün bu aşamalar bittikten sonra, çevirmen, kaynak metnin bitmiş şemasına uygun biçimde erek kültürde sözcüklerin/kavramların karşıtlarını bulmaya çalışır. Böylece kaynak metinde vurgulanması gereken en küçük bir bilgi ayrıntısı erek kültürün dizgesindeki bilgilerle eşleştirilmiş

olur. Gerzymisch-Arbogast iki kültürün bilgi dizgesini karşılaştırırken bilginin "değiştirilemez değerleri" (*Invarianzwerte*) özdeşleşen, kısmi özdeşleşen, özdeşleşmeyen biçiminde ayırır. Çevirmen bu değerlere bakarak örtüşen/örtüşmeyen değerleri erek bilgi dizgesine uygun biçimde oluşturmak için ya metinden çıkarır ya da erek kültürde onun yerine geçebilecek benzer işlevi taşıyan bir başka dilsel göstergeyle değiştirir.[342]

Gerzymisch-Arbogast ve Mudersbach'ın ortaya attığı yöntem, kültür olgusunu metinde dilsel göstergelerle göstermeye çalışsa da, kaynak odaklı ve kuralcı olan dilbilimsel bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu yöntemde çeviri edimi, kaynak metindeki bilgilerin en ince ayrıntısına kadar irdelenmesi ve karşılığının erek kültürde bulunarak biçimlendirilmesine dayanmaktadır. Bu yöntemde çevirmenden erek kültürün gereksinmesinmelerine yanıt vermesi, onun ayırıcı niteliklerini dikkate alması ya da erek metni oluştururken işlevsel anlamda kaynak metnin dışına çıkması beklenmez. Daha çok çeviride süreç odaklı olan bu yöntemde metin dışı veriler salt metinle doğrudan ilgiliyse göz önünde bulundurulur. Bu yöntemin uygulanmasından kaynaklanabilecek bir başka sorun ise, bu yöntemin yazınsal metinlerde çok uzun olabilecek bir bilgi ağının kurulmasını gerektirmesidir. Kitapta örnek gösterilen kısa metinlerin şematik olarak anlatımı bile sayfaları bulmaktadır. Dolayısıyla bu yöntemin daha kısa ve bilgi odaklı kullanmalık metinlerde (*Gebrauchstexte*) uygulanabilir olacağını savunmak yanlış olmayacaktır. Yine de bu yöntemin eğitsel amaçlı metin çözümlemelerinde yararlı bir araç olabileceği söylenebilir. Öğrencilerin, bu yöntemi kullanmasalar da, bir metindeki bilginin nasıl dağıldığını, hangi bilgilerin birincil/ikincil derecede olduğunu, en ufak bir ayrıntının bile metnin anlamını oluşturabileceğini, çevirmenin metin dışında kültüre ilişkin göstergeleri nasıl erek kültüre aktarabileceği, bunları aktarırken çevirmenin ne gibi niteliklere, bilgilere sahip olması gerektiğini, kaynak metni çevirirken hangi yolu izlediği, erek metinde yaptığı değişiklikleri nasıl kanıtlayabileceğini görmeleri açısından bu yöntemin uygulamalarını bilmelerinin önemli olduğunu ileri sürebiliriz.[343] Bunun nedeni, her dilsel göstergenin kaynak kültürdeki anlamsal/değerler açısından karşılığını öğrencinin erek kültürde de bulmaya çalışarak metinler arasında işlevsel bir eşdeğerliliğin vurgulanmasıdır.

Buna karşın, bu yöntemdeki olası eksiklikler arasında, çevirmene fazla bir özgürlük alanı bırakmaması, kaynak metni "dokunulmaz" olarak görmesi, dilsel çözümlemeler çok ayrıntılı olduğundan çevirinin gereğinden uzun olması, metni yaratan tarihsel ve kültürel koşulların göz ardı edil-

mesi, okura seslenen çeviride işlev gereği –Skopos'ta olduğu gibi– kaynak metnin değiştirilmesi, görece bir çeviri anlayışına sıcak bakılmaması gibi etmenler sayılabilir.

Genel olarak bakıldığında, metin odaklı çeviri yaklaşımlarında kaynak ve erek metne ilişkin bilgilerin çözümlenmesi, her çeviri edimi için gereklidir. Fakat bu yaklaşımlarda metin dışında bulunmasına karşın çeviri edimini etkileyen etmenler çok az göz önünde bulundurulmaktadır. Bunların başında, çeviriye tarihsel bir olgu olarak bakılmamasının yanında çeviri ediminde çevirmenin ve okurun çeviri ediminde çok az rol oynaması gelmektedir. Bu nedenden dolayı, metin odaklı çeviri yaklaşımlarında her şey metne göre belirlendiğinden, "bütüncül" bir bakış açısı olmadığı ileri sürülebilir. Bu çerçevede, metin odaklı olan çeviri yaklaşımları, her ne kadar çeviri ediminde nesnel/kanıtlanabilir bir bakış açısı sunsalar da, metin dışı etmenleri göz ardı ettiklerinden, öznel/sınırlayıcıdırlar. Bunun böyle olması, çeviri olgusunun "göreceli" biçimde ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Gelecek bölümde de görüleceği gibi, çeviribilimde ve çeviri ediminde kaynak kültürden çok, çevirinin yapılış nedenini belirleyen erek kültür olmadan, çeviride "bütünsel" bir yaklaşımın olabilmesi olası değildir.

6
Çeviride Dilden Kültüre Geçiş

Kaynak Odaklılıktan Erek Odaklılığa

Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar çeviri edimi ve kuramlarında kaynak metin odaklı dilbilimsel ve metinbilimsel bir yaklaşım izlenmesi, çevirinin daha çok dilsel aktarıma dayalı bir olgu olduğu görüşüne dayanmaktadır. Romantik dönemdeki dünya görüşünü en iyi biçimde yansıtan, farklı dil ve kültürleri evrensel bağlamda yakınlaştıran ve bundan dolayı çeviri edimini yücelten, hatta kaynak metinden daha üstün olarak nitelendiren yaklaşımlar her ne kadar çeviri tarihine yeni bir anlayış getirmiş olsa da, temelde dile getirilen söylemlerde kaynak metinler örnek alınmıştır. Çevirmenler/yazarlar, kaynak metnin yansıttığı ruhu, biçemi ve yabancılığı koruyarak metnin kendine özgü dünyasını erek dilde yeniden oluşturmaya çalışmakla, sanatsal açıdan kaynak metnin öykünülemezliğini ve çevrilemezliğini vurgulamışlardır.[344] Erek odaklı çeviri yaklaşımları her ne kadar yirminci yüzyılın ikinci yarısında belirgin biçimde ortaya çıksa da, bu yaklaşıma zemin hazırlayan farklı gelişmelerin izlerini Antik dönemden başlayarak zaman zaman bulmak olasıdır. Daha önce irdelendiği gibi Cicero'nun, özellikle başka metinlerden farklı bir işleve sahip

olduğunu düşündüğü konuşmaya yönelik metinlerde, etkiyi de göz önünde bulundurarak, erek dil okurunu temel aldığı söylenmişti. Cicero, metinleri içerik, yapı ve biçimine göre türlerine ayırarak işlevsel bir yaklaşımı benimsemiş, kaynak metnin erek dildeki okuyucuya ulaştırılırken "aslına uygun" biçimde korunmasından yola çıkmıştır. Ortaçağ'da ise dinin kiliseden bağımsız olarak bireyler arasında daha iyi anlaşılması için Luther'in *İncil*'i "Almancalaştırdığı" biliniyor. On sekizinci yüzyılda başta Fransa'da ardında da Almanya'da "belle infidele"[345] olarak adlandırılan kaynak metinlerin erek kültüre uyarlanmasına dayanan çeviri yaklaşımının gündeme gelmesiyle, bu anlayışla yapılan, niteliği yazınsal çeviri açısından tartışmaya açık çevirilerin ve farklı bir bilincin ürünü olsalar da, erek odaklı çevirinin belli açılardan oluşmaya başladığını ileri sürebiliriz.

Yirminci yüzyıla kadar çeviri edimini daha çok yazınsal ve kutsal metin türlerinin biçimlendirdiği düşünülürse, bu metinlerin biçimsel ve biçemsel nitelikleri ön planda olduğundan, kaynak odaklı çeviri yaklaşımlarının neden yeğlendiği anlaşılacaktır. Başka bir söyleyişle, kutsal metinlerin dokunulmazlığının/değiştirilemezliğinin yanında yazınsal metinlerin değerini oluşturan sanatsal etkilerinin tekliği/yinelenemezliği, zorunlu olarak çevirmenlerin kaynak metinlere bağlı bir çeviri yaklaşımını benimsemelerine yol açmıştır. Yazınsal metinlerde kaynak odaklı çeviri yaklaşımını özellikle yirminci yüzyıl yazınında biçimci kuramlar savunmuştur. Saussure'ün dilbilimindeki biçimci, araştırma nesnesinin dışındaki bilgileri göz ardı eden, onları hesaba katmayan yaklaşımı, Yeni Eleştiri (*New Criticism*), Rus Biçimciliği (*Russian Formalism*), Prag Ekolü gibi yazın kuramlarını etkileyerek yazınsal metinlerin yapısalcı biçimde irdelenmesine yol açtı. Yazınsal metni, oluştuğu manevi ve maddi koşullarıyla birlikte ele almak yerine, bitmiş/tamamlanmış bir yapıtı "bağımsız" bir bütün olarak gören biçimciler, metni aşan, onun dışında bulunan etmenlere dayalı değerlendirmeleri kabul etmemektedirler. Dolayısıyla irdelemeler de dilden oluşan ürünün kendisine odaklanmaktadır. Burada tek tek yapıtların kendine özgü biçiminden, "anlamından çok metinlerin 'anlam üretici'likleri üzerinde yoğunlaşılır".[346] Başka bir söyleyişle, metinlerde genel kuralları, yasaları ortaya koyan bir dizge oluşturmak istenmektedir. Sözgelimi, bir metnin masal türü olarak kabul edilebilmesi için anlatım, biçem, yapı, giriş, gelişme gibi metinde bulunması gereken biçimsel ve dilsel bazı göstergeler aranmaktadır. Biçimcilerin yapmış olduğu bu çalışmalar, yazınsal bir metnin nelerden oluştuğu, sanatsallığının neye dayandığı bilgisinin dışında metnin yapısında/içeriğinde kültürel nitelikler taşıyan metin geleneklerinin nitelikleri hakkında önemli bilgiler elde

edilmesine yol açmıştır. Yazın kuramlarında görülen biçimci yaklaşımların yansımalarını çeviriyle uğraşan Roman Jakobson, Jiri Levy, Anton Popovic gibi kuramcılarda görmek olasıdır. Bu kuramcılar genel anlamda yazınsal bir çeviride biçemsel, anlamsal ve işlevsel düzlemde kaynakla erek dil arasında bir "kayma" ya da "sapma" olup olmadığı konularına odaklanmışlardır. Kültürü yansıtan dilde "kaynakların" kaçınılmaz olduğunu vurgulayan bu kuramcılar, özellikle çevirinin doğasından kaynaklanan farklılaşmanın zorunlu, hatta gerekli olduğunu savunmuşlardır. Biçimci kuramcıların dildeki sapmalara dikkati çekmeleri, Hofmann'ın da altını çizdiği gibi, onların dil dışı gelenekleri yansıtan iletişimsel dile karşılık, dilin işlevsel-yapısal niteliklerinden yola çıkmalarından kaynaklanmaktadır.[347] Bu açıdan bakıldığında, yazınsal bir metindeki saptamalar günlük konuşma dilinin dışında olduğundan, bunlar erek metne de dilsel sapma biçimde yansıtılmalıdır. Dolayısıyla, çevirmen öncelikle yazarın dili nasıl alışılmışın dışında kullandığına bakarak yapıtın yazınsallığını ortaya koymaya çalışır.

Kaynak ve erek odaklı çeviri yaklaşımı arasındaki seçimi salt uygulamaya yönelik görmek yanlıştır. Buradaki seçimin ardında dünyaya farklı bakma biçimi yatmaktadır. Vermeer bu biçimi felsefede iki zıt anlayışı dile getiren realist ve idealist bir dünya görüşü açısından yorumlar.[348] Birinde dış gerçeğin varlığı bireyden bağımsız olarak görülmesine karşın, diğerinde dış gerçek bireye bağlı, onun etkisi altında görülmektedir. Bu yaklaşımı çeviriye uyguladığımızda, kaynak odaklı realist, erek odaklı bir yaklaşım ise idealist bağlamda değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında "realist" bir çeviri kuramında kaynak metnin değiştirilmesi söz konusu değildir. Metin belli koşulların ürünü olduğundan, başka koşullar altında aynı yapıtı oluşturmak olası değildir. Çevirmen kaynak metindeki dilsel göstergelere bağlı kalarak erek kültür koşullarının etkisiyle yeni bir yapıt ortaya koyar. "İdealist" bir çevirmen ise kaynak metnin varlığı/anlamının kendisine bağlı olduğunu düşünür ve kendi görece yorumunu metne katar. Dolayısıyla kaynak metnin çevirmeni nasıl etkilediği, onda hangi izlenimi bıraktığı, çevirinin niteliğini değiştirebilmektedir.

Genel olarak bakıldığında, çeviride erek metni araç biçiminde kullanarak ona ulaşma, onu aşma isteğiyle ister erek metnin kutsallığı ve dokunulmazlığı açısından değiştirilemezliği ister metni biçimsel, içeriksel, işlevsel açıdan sınıflandırarak etkinin metinbilimsel açıdan temel alınması benimsensin, bütün bu yaklaşımlar çeviri tarihinin başından itibaren var olan çeviride "kaynak metin odaklı" yaklaşımlar olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşımı çeviri tarihinde, okurun yazara ya da yazarın

okura götürülmesi, daha açık bir anlatımla, çeviride yabancılaştırma ya da yerelleştirme olarak yorumlamak olasıdır. Çünkü her iki konumda da kaynak metin ölçüt olarak alınmaktadır. Bunda erek ya da kaynak dilin temel alınması bu gerçeği değiştirmez. Belirleyici olan, erek metnin çevirmenin beklentilerinden, seçimlerinden "bağımsız" olarak görülmesidir. Dolayısıyla, çevirmen, kaynak metne bağlı olarak onu kendi dilinin anlatım olanak ve alışkanlıkları içerisinde ele alabileceği gibi, kendi dilinde okurun alışık olmadığı yabancı olan bir anlatım biçimi de seçebilir. On dokuzuncu yüzyılda dil felsefesinde kendisini gösteren kültürel/davranışsal yaklaşımlar, çeviride erek kültürün önemini gittikçe artırmaya başlamıştır. Fakat bu yaklaşımlarda, erek metnin kaynak metinden kurtulmasından çok, kaynak metni, erek kültür açısından değişime uğratarak en iyi biçimde yansıtmak esas alınmıştır. Kısacası, erek metin kaynak metnin gölgesinde kalarak kendi başına değer taşıyan bir yapıt olarak görülmemiştir.[349]

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, çeviri ediminin söylemden kurama geçişini nitelendiren, onu daha geniş bir açıdan irdeleyen bir değerler dizisinin (*paradigma*) değişimi, "erek dil odaklı" bir çeviri anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hızlı gelişen iletişim olanakları, ticaret ve kurumsal anlamda uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması ve kendini/ürününü başka kültürlere anlatabilmek/tanıtabilmek için erek kültürün gittikçe önem kazanması, bilimsel alanlarda uzmanlaşmanın artması, çeviriyi erek kültür için vazgeçilmez bir araç konumuna getirmiştir. Dolayısıyla çeviri kuramları çevirinin erek kültürdeki yeri ve anlamı üzerine daha çok durmaya başlamışlardır. Betimleyici, Çoğul-dizge ve Skopos gibi kuramlar, çeviriyi erek kültür açısından irdeleyerek çevirinin söz konusu kültürdeki işleviyle birlikte onu yaratan koşulları ve nedenleri ortaya koymaya çalışırlar. Bu kuramlar erek odaklı bir çeviri yaklaşımını savunsalar da, ileride de tartışılacağı gibi, aralarında belirgin ayrımlar vardır. Ancak burada ortak bir yaklaşım, çevirinin erek kültür tarafından belirlendiği, onun gereksinmelerinin bir sonucu olduğu görüşüdür. Bunun en belirgin göstergesi, Vermeer'in çeviriyi, salt bir dilsel aktarımdan çok, kültürel bir eylem bağlamında değerlendirmesidir.[350] Bu da çeviri ediminin kültürün bir parçası, onu biçimlendiren olgulardan biri olduğu anlamına gelmektedir. Çeviri çalışmalarında kültürel bir bakış açısının ağırlık kazanmasıyla çeviri kuramları, dil/yapıt dışı etmenleri daha çok ön plana almaya başlayan "kültür odaklı" bir çeviri anlayışını gündeme getirmiştir. Bunun en iyi göstergesi, çeviri edimindeki sorunların dilsel değil, kültürel nitelikte olduğu görüşünün geçerlilik kazanmasıdır. Daha önce geleneksel

çeviri anlayışlarında olduğu gibi çeviri sorunlarına çözümleyici, sorun giderici olarak bakılmamıştır. Başka bir söyleyişle, sorunun kendisi çözümün bir parçası biçiminde ele alınmıştır. Bu da çeviri kuramlarında yargılayıcı ve kural koyucu bir yaklaşımın bırakılmasına yol açmıştır. Çünkü kültürel bir olguyu doğru/yanlış bir ölçüte göre değerlendirmek ya da ona çözümler sunmak, onun erek kültür için taşıdığı anlamı saptırmak demektir. Bu nedenle kaynak kültürün bir ürünü olan metnin değerlerine/normlarına bakarak erek metni yorumlamak yanlış olacağından, erek kültürü çıkış alan kuramların benimsenmesi hız kazanmıştır. Dolayısıyla hangi metnin neden ve nasıl çevrildiğine ilişkin soruların yanıtlarının da erek kültürde aranması eğilimine gidilmiştir. Daha açık bir anlatımla, çeviri ediminin erek kültürde duyulan bir gereksinimin sonucunda yapıldığını kabul etmek, çeviri kuram ve eleştirilerde erek metni yaratan koşulların da hesaba katılması anlamını taşır.

Çağdaş çeviri kuramlarında, kaynak odaklıdan erek odaklı çeviri yaklaşımlarının ortaya çıkmasında göz ardı edilen önemli bir olgu, yirminci yüzyılın sonlarına doğru sanatsal ve kültürel düzlemde yeni bir anlayışı yansıtan postmodern bir dünya görüşünün çeviribilimi de etkisi altına almasıdır. Bu anlayış, sanatta/yazında modernliğin seçkinci, biçimci, entelektüel ve karmaşık yapısından dolayı belli bir okura seslenen tutum olmanın tersine, daha demokratik, çoğulcu ve okurun katılımını bekleyen bir yaklaşıma dönüşmüştür.[351] Burada önemli olan Avrupa'da yetmişlerden sonra etkisini gösteren postmodernist sanat anlayışının çeviriye olan bakışı nasıl etkilediğidir. Çünkü sanatın birçok alanına damgasını vuran bu anlayışın çeviriyi etkilememesi olanaksızdı. Bu sanat anlayışının/dünya görüşünün yazınbilimine olan etkilerini çeviriye birebir yansıtmak, çevirinin yazın sanatı gibi "tamamen" özgür bir yaratıcılık edimi olması, olanaksız olsa da, sosyokültürel anlamda Postmodernizm ile çeviri arasında bazı ortak nitelikler de bulunabilir. Örneğin, bunlardan en belirleyici olanlardan biri, Postmodernizm'in çoğulcu ve okurun katılımını sağlayacak geniş bir kitleye seslenmesidir. Bunun çeviriye yansımaları, çeviri kuramlarında seçkinci bir yaklaşımın bir göstergesi olan kaynak odaklılığın yerine erek kültür odaklı bir çeviri yaklaşımının benimsenmesinde görülebilir.

Geleneksel olan çeviri yaklaşımlarında kaynak odaklılık, çeviride kurallara/biçime ve ilkelere uyulması, bağlı kalınması, etik/estetik bir ölçüt olarak ele alındığından, çeviri yapıtları, kaynakların gerisinde, ona bağımlı kalmışlardır. Çeviriler genellikle kaynaklarına bakılarak ya onun anlatımına bağlı kalarak kendine özgü ve okurun da pek alışık olmadığı bir

biçemde, Schleiermacher'in deyişiyle yabancılık duyumsatılarak ya da erek dil/kültür normlarıyla örtüşecek biçimde çevriliyordu. Yabancılığın bir anlamda çevirinin kaynak metne uygun yapıldığını gösteren, onun doğruluğunun/inandırıcılığının bir kanıtı olarak yorumlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü, sonuçta her çevirinin bağlı olduğu ve çevirmeni de bağlayan kaynağa bağlı "ikinci elden" bir "yaratıcılık" olarak algılanması, çevirilerin gittikçe daha sınırlı, seçkin bir okur kitlesine hitap etmesine yol açmıştır. Uyarlayıcı çeviriler her ne kadar daha geniş bir kitleye seslenseler de, yazınsal çevirilerde biçimsel/biçemsel sorunlar ve kaygıların sürekli gündemde olması nedeniyle, bu tür çevirilerde kaynak metne "sadık" bir çeviri yaklaşımının izlendiği söylenebilir.

Oysa postmodernist bir bakış açısının kaynak odaklı çevirideki kuralcı ve öykünmeci tutumu değiştirmesiyle birlikte, yapısalcı/biçimci bir çeviri yaklaşımı yerini çeviride erek odaklı bir "serbestliğe", "farklılığa" bırakmıştır. Postmodernizm'de "yerelci" ve "ulusalcı" bir bakış açısının olması da bunun bir kanıtıdır. Burada bu kavramlar, geleneksel anlamın dışında, dünyanın küreselleşmesi bağlamında ele alınmalıdır. Çünkü küreselleşen dünyada yerel değerlerin daha belirgin biçimde dışavurması, ulusal değerlerin önem kazanmasına yol açmıştır. Fakat bunlar evrensel değerlerden soyutlanmadan bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Çoğunluğa dayanan çoksesliliğin başka sanat ve bilim dallarını etkilediğini öne sürmekle birlikte, bunun çeviriye olan bakışı da değiştirdiğini savunmak yanlış olmaz. Yirminci yüzyıldan başlayarak genişleyen bu kültürel değişim hareketi, çevirilerin okunduğu topluma göre değerlendirilmesine ve anlamlandırılmasına neden olmuştur. Kültürler arası uzaklıkların ve bilgiye ulaşmada engellerin aşıldığı bu yüzyılda, çevirinin her alandaki etkisi ve yaygınlığı tartışılmaz bir gerçektir. Bu gerçek de ancak yerel değerlerin, daha açık bir söyleyişle, okurun beklentilerinin ön plana çıkmasıyla etkisini göstermiştir. Bunun sonucu olarak, çevirinin değerlendirilmesinde salt kaynak/erek metnin ölçütleri değil, farklı okurların/okur kitlelerinin nitelikleri belirleyici olmaya başlamıştır. Bu yaklaşım, çevirinin dışında onunla ortak yanları bulunan yazında da belirgin biçimde görülebilir. Yıldız Ecevit'in *Türk Romanında Postmodern Açılımlar* adlı kitabında postmodern çağın nitelikleri yazın sanatı açısından ele alınır. Ecevit'in bu kitapta da vurguladığı gibi, postmodern yazının "(...) yaşamla bütünleşmesi ve sıradan okurun beklentilerinin doyurulması (...)"[352] gibi bir işlevi olduğu Fiedler tarafından belirtilmektedir. Bu sözler çeviribiliminde görülen değişimlerin yansıtıldığı düşüncelerle koşutluk içinde görülebilir.

İster biçim ağırlıklı, ister içerik ağırlıklı metinlerde olsun, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren erek kültür okurunun gittikçe önem kazanmaya başlaması, çevrilen yapıtların okura daha rahat ulaşabilmesi, daha fazla okura hitap etmesine, çevirilerin işlevsel yanlarının vurgulanmasına yol açmıştır. Çevrilen yapıtların istenilen biçimde okurlara ulaşması, kaynak metnin erek kültürün yapısıyla çelişmeyecek biçime dönüşmesini de gerekli kılmıştır. Çünkü sanatın/yazının, entelektüel düzeyi düşük de olsa, demokratik değerlerin ve pazar ekonomisinin egemen olduğu bir dünyada insanlara ulaşabilmesi/sanat ürünlerin satılabilmesi demek, çevrilen bu yapıtların onlara hitap etmesi anlamına gelmektedir. Bu da doğal olarak çevirmenin/yayınevinin kaynak metni yorumlarken kendi okurunu daha çok göz önünde bulundurmasını kaçınılmaz duruma getirmektedir.

Yirminci yüzyılda çeviri uygulamalarında her ne kadar farklı alanlardaki metinler üzerine yoğunlaşılsa da,[353] sürdürülen tartışmalar, "sorun" yaratan metinler daha çok yazınsal metinlerle ilgilidir. Bunun bir başka nedeni ise, yazınsal çevirilerin yazın araştırmaları bağlamında ele alınmasıdır. Böyle olunca da yazın çevirileri, çeviri edimine ilişkin değil, daha çok yazınsallık açısından irdelenmeştir. Dolayısıyla, yapıtların değerlendirilmesinde yazınsal/sanatsal ölçütler esas alınmıştır. Theo Hermans, Aksoy'un da altını çizdiği gibi, yazın çevirilerinin yazın araştırmalarında göz ardı edilmesini, genel olarak, Romantik dönemde bir anlamda çevirinin değerini özgün yapıta oranla düşüren yaratıcılık ve özgünlük anlayışına; 1950'lerden sonra dilbilimin metinden çok tümceler üzerine yoğunlaşarak çevirileri eşdeğerlilikleri açısından irdelemesine; son olarak ise, çevirmenin çeviri süreci boyunca zihinsel düzlemde aldığı kararların açıklanamazlığının araştırmacıların cesaretini kırmasına bağlamaktadır.[354] Belki, yazınsal çevirilere tek açıdan bakılmasına neden olan bu etmenlere, yazınsal çevirilerin tarih boyunca anadili ve yazını zenginleştiren birer araç olarak görülmesi de eklenebilir. Yazınsal metinlerin birçok biçimi/biçemi içeren karmaşık yapıları, geniş kapsamlı ve değişken oluşları, onların tanımlanmasını, belirli sorunlara indirgenmesini güçleştirmektedir. Bunun dışında, yazınsal metinler, yazarın yazınsal/sanatsal kişiliğine bağlı olan soyut, simgesel, kurgusal bir anlatımı yansıttıklarından, çokanlamlı ve yoruma açık nitelikler taşımaktadır. Jean Delisle, *Çeviri Yöntemleri İçin Söylem Çözümlemesi* adlı kitabında yazınsal metinlerin niteliklerini çeviri edimi açısından irdelemektedir. Delisle, çalışmasında yazınsal metinlerin tanımlanmasına yarayan altı parametrenin olduğunu ileri sürmektedir: Bir yazınsal yapıtta, yazarın kendine özgü

olan bir gerçeği ve dünya görüşünü dile getirmesi, düşsel zenginliği ve yaratıcılığıyla etkileme gücüne sahip olması, biçimin öne çıkması; yorumlamaya açık devingen bir yapıda olması, zaman ve uzama bağımlı olmaması, evrensel değerlere sahip olması gibi nitelikler, sanatsal metinleri başka metinlerden ayırmaktadır.[355] Bu açıdan bakıldığında, yazınsal metinle de belirlenmiş/kesin bir anlamdan söz etmek yerine, çevirmenin kaynak metni alımlama biçimine bağlı olan bir anlamdan yola çıkmak gerektiği kanısındayız. Philippe Forget'nin de haklı olarak ileri sürdüğü gibi, çevirmenin öncelikle, "metnin kendi mantığını", "kendine özgü olan yasalarını"[356] kavraması önemlidir. Erek odaklı çeviri yaklaşımını savunan kuramlar arasında en bilinen Skopos ve Betimleyici kuramlarını daha ayrıntılı biçimde irdelemeye başlamadan önce bu kuramların genel anlamda niçin erek odaklı olarak nitelendirildiklerine bakmakta yarar var.

Genel bir çeviri yaklaşımı sunan Skopos, kuramının uzmanlık bilgisi isteyen metinlerin yanı sıra yazınsal metinleri de kapsayan bir kuram olduğunu savunsa da, yazınsal metinlere ilişkin sorunlar metin düzleminde değil, genel bir çeviri yaklaşımı bağlamında ele alınmaktadır. Başka bir söyleyişle, yazınsal metinlerle başka metinler arasında kuramsal düzlemde bir ayrım bu kuramda vurgulanmamaktadır. Bunun yerine genel bir yaklaşımdan yola çıkılarak bütün metinler için geçerli olabilecek bir anlayış benimsenmektedir. Çünkü Skopos kuramında çeviriyi belirleyen etmenler, metinden çok çevirmenin niyeti, yayıncının beklentileri, çeviri okurunun nitelikleri gibi metin dışı niteliklerdir.[357] Dolayısıyla, çevirinin niteliği erek dil okuruna göre değişebilmektedir. Bu da çevirinin o kültürdeki işlevine koşutluk göstermektedir. İşlevin gerçekleşmesi ise çevirinin erek dil okuruna ulaşması, onda istenilen etkiyi bırakmasına bağlıdır. Konuya bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramında kaynak metnin niteliği önemini kaybetmektedir. Buna karşın erek kültürün bir parçası olan okurun beklentilerini çeviride daha da ön plana çıkarmaktadır.

Betimleyici kuramlar açısından çeviri olgusuna baktığımızda da, erek kültürün ayrı bir yeri olduğu görülür. Fakat burada erek kültür daha çok çeviriyi yaratan normlar açısından ele alınmaktadır. Belli normların sonucunda ortaya çıkan çeviri ürünlerini anlayabilmek ancak bu normların bilinmesiyle olasıdır. Bu normlar aynı zamanda çevirinin erek kültürde bir işlevi yerine getirdiğinin de göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü erek kültüre bağlı olan normlar söz konusu kültürün yaratmış olduğu koşulların bir yansımasıdır. Böyle olunca, bir metnin benzer biçimde alımlanması da "özgün" normlara bağlı olarak olanaksızlaşmaktadır.

Görüldüğü gibi, kısa biçimde ele aldığımız iki kuramda da erek odaklı bir çeviri yaklaşımı farklı açılardan yorumlanmaktadır. Örneğin, erek odaklı bir çeviri kuramında erek metnin kaynak metne bakışı farklı olabileceği gibi, çevirmenin konumu da değişmektedir. Erek metnin bir süreç ya da bir sonuç olarak ele alınması, kuramsal yaklaşım düzleminde farklılıklar yaratır. Fakat genel olarak bakıldığında, erek odaklı çeviri yaklaşımlarında ortak olan etmen, çevirinin erek dil kültürü için yapılmasıdır. Erek metin, Even-Zohar'ın da altını çizdiği gibi, erek kültürün bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında, çeviri ediminin de bu gereksinime yanıt veren metinler oluşturmasını beklemek doğaldır. Bu da çevirinin niteliğini belirleyen etmenleri kaynak metinde değil, erek kültürde ve onun bir parçası olan çevirmende aramak gerektiği sonucuna götürmüştür. Çeviride etkiyi esas alan kaynak odaklı yaklaşımlarda, çevirinin salt erek kültür/yazın üzerindeki etkisi söz konusu edilirken, Çoğuldizge kuramında erek kültürün/yazının çeviriyi nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Çoğuldizge kuramı, çeviriyi erek kültürden/yazından bağımsız biçimde değerlendirmediğinden, kaynak yapıtların yaratım sürecinde olduğu gibi, yazıldığı ve çevrildiği koşulların etkisinden de ayrı görmemektedir.

Erek dil odaklı çeviri kuramlarında farklılık yaratan yaklaşımı daha iyi anlayabilmek için kaynak metnin konumu da düşünülmeli. Her ne kadar erek kültürü odak alan Skopos ve Betimleyici Çalışmalar, ileride de görüleceği gibi erek metni temel alsalar da, kaynak metne nasıl bakıldığını kuramların tutarlılığı açısından bilmek gerek.

Erek odaklı çeviri yaklaşımlarının irdelendiği gelecek bölümlerde hem "Skopos" ve "Betimleyici Çeviri" kuramları çeviri süreci ve ürünü açısından daha yakından ele alınıp eleştirel bir düzlemde tartışılacak, hem de aralarındaki kuramsal ayrımlar çeviri okuru, çevirmen, kaynak metin, erek kültür, çeviri eleştirisi açısından yeri geldiğince irdelenecektir.

Çeviride İşlevin Belirleyiciliği

Skopos Kuramı

Genel bir çeviri kuramı olan ve bütün metin türleri için uygulanabilir olma savının ileri sürüldüğü Skopos kuramı, Hans J. Vermeer tarafından ilk kez 1978'de ortaya atıldıktan sonra 1983'te daha kapsamlı biçimde

Aufsaetze zur Translationstheorie (*Çeviri Kuramıyla İlgili Makaleler*) adlı kitapta geliştirilmektedir.[358] Hans J. Vermeer'in kendi kuramına "Skopos" adını vermesi, çeviri olgusuna "işlevsellik", "ereksellik" bağlamında baktığının bir göstergesidir. Vermeer'in, Katharina Reiss ile beraber 1984'te yazmış olduğu *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* (*Genel Bir Çeviri Kuramının Temelleri*) adlı çalışmalarında Yunanca'da "erek" ve "hedef" anlamına gelen Skopos kavramının "işlev" ile birlikte eşanlamlı biçimde kullanılmasının nedeni,[359] bu kavramların söz konusu çeviri yaklaşımıyla örtüşmesidir. Çünkü, bu kurama göre bir kaynak metnin çevirisini belirleyen en önemli etmenlerden biri, çevirilerin başka edimler gibi bir ereğe ve işleve yönelik olması, daha açık bir söyleyişle, çevirmenin bir metni erek dile aktarırken kaynak metnin niteliğine göre değil, o metni kendi amacına uygun biçimde değiştirip kararlar alabilmesidir. Bundan dolayı da, Skopos kuramı erek odaklı çeviri kuramı olarak kabul edilmektedir. Burada erek dilin/kültürün çeviride birincil değerde görülmesi, bir metnin anlamını oluşturan erek kültür normlarına sahip olmasıyla ilgilidir. Bu normlar bir metnin "var olan durumun ortamına" bağlı olarak anlam kazanmasına yol açar.[360] Her metnin var olan duruma/ortama göre oluştuğu düşünülürse, bir erek metnin de kendi koşulları içerisinde ele alınması gerektiği sonucuna varılır. Çünkü belli bir ortamda oluşan bir edimin anlamlı olmasını sağlayan, söz konusu ortamda geçerli olan normlardır. Vermeer'in "Çevirinin Doğası – Bir Özet" adlı bildirisinde, "dilsel göstergelerin kendi içinde varlıklarının olmadığını, olguların bir kişi için belli çevre koşullarında anlam ve önem kazandığını"[361] dile getirmesi, çeviri için de geçerlidir. Anlamın tarihsel olgulara göre biçimlenmesi, her çevirinin bir anlamda "yeni" bir metin olarak görülmesine yol açar. Ancak bir metnin "yeniliği" okurun alımlamasına bağlı olduğu kadar, metnin hangi normların etkisi altında olduğu da önemlidir. Söz konusu olan bir çeviriyse, çevirinin oluştuğu norm ve metin gelenekleri açısından metnin ele alınması gerekir. Bu açıdan bakıldığında, çeviri, kaynak metnin belirlediği normlara bağlı kalmaktan çok, erek kültürün bir ürünü durumuna gelmektedir. Bu nedenle çeviri, tek düzlemli ve metnin yüzeysel yapısını yansıtan dilsel değil, çok düzlemli olan kültürel bir aktarım olarak nitelendirilmektedir.[362] Kültür olgusunun çevirideki önemini Vermeer 1986'da yazdığı *Voraussetzung für eine Translationstheorie* (*Bir Çeviri Kuramında Bulunması Gereken Koşullar*) adlı kitabında ayrıntılı biçimde ele alır. Vermeer bu kitabında yine tanımlardan yola çıkarak başta bilimin anlamını ve bilimsel tutumu sorgulayarak önce dilsel kuramlara, ardından da kültür kuramlarına girer. Vermeer'in bu kitapta

çeviride erek, işlev ve ortam kavramlarını daha somut ve bilimsel bir yaklaşımla açıklamak için kültüre gittikçe daha çok ağırlık verdiği görülmektedir. Her ne kadar Reiss ile birlikte yazdığı kitapta kültür olgusuna ver verilse de,[363] Vermeer'in bu çalışmasında konuya daha kuramsal bir altyapıyla yaklaştığı görülmektedir. Vermeer burada da görecelik üzerinde durarak insanın kültürel bir varlık olarak kültürle birlikte sürekli değiştiğini vurgulamaktadır.

Benzer bir yaklaşım, Popovic'in 1968'de "Çeviri Çözümlenmesinde 'Deyiş Kaydırma' Kavramı" adlı bildiri metninde de görülmektedir. Popovic, erek metnin kaynak metne öykünmesinin olanaksız oluşu nedeniyle deyiş kaydırmalar yaparak çevirmenin erek kültüre göre farklı etmenleri "(...) olduğu gibi korumaya çalışmayacağının, tersine kendi zamanı ve toplumsal ortamı içinde ona uygun eşdeğerler bulmaya çalışacağının"[364] altını çizer. Bu açıdan bakılınca kaynak metni belirleyen erek kültür normları olduğuna göre, bunun kaynak metin için geçerli sayılması gerçekçi bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla, bir erek metnin kaynak metin gibi kendi koşulları altında değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Her erek metin sonuçta bir yazar tarafından özgürce yaratılmış bağımsız bir yapıt değildir. Çünkü erek metin başka bir metinden yola çıkarak ona karşı belli bir "bağlayıcılık" içerisinde ortaya çıkar.[365] Çevirmenin kendisi bir yazar olsa da, bir metnin çevrilmesi, çevrilmeye değer bulunmasının çevirmenin söz konusu yapıtı başka bir dilde ve farklı bir okur topluluğuna seslenme gereksinmesinden kaynaklandığını ileri sürmek yanlış değildir. Fakat burada sorun, çevirmenin kaynak metni çevirirken onu etkileyen etmenlerin ve çeviriye başlamadan önce belirlenmiş bir çeviri amacının olup olmamasıdır. Çünkü bir yapıtın erek dilde değişime uğraması, erek kültürün uzaklığı, dil yapısı, kültürel nitelikleri gibi zorunlu olduğu kadar isteğe bağlı olarak değişebilen beklentiler, okurda belli bir etki yaratma isteği, erek yazına yeni bir bakış açısı kazandırma gibi birçok etmene bağlıdır. Bütün bu etmenler düşünüldüğünde, çeviri ediminin erek kültüre ne derecede bağlı bir edim olduğu ortaya çıkar. Erek kültür odaklı bir çeviri yaklaşımını ileri süren Skopos kuramına göre, çeviriyi belirleyen etmenler arasında çevirmenin çeviri süreci başlamadan önce kendisinin ya da ona bu görevi veren bir işverenin alacağı kararlar son derece önemlidir. Muharrem Tosun'un da belirttiği gibi, "çevirmen çeviri sürecinde, çoklu amaç doğrultusunda, çevirinin erek kültürde göreceği işlev konusunda kararlar almak zorundadır."[366] Bu kararlar, çeviri metnin yapısının olduğu kadar içeriğinin de değişebilir olmasını zorunlu kılıyor. Çünkü çevirmenin erek metin konusunda vereceği kararlar, kaynak metinden

daha çok, erek kültüre bağlı olarak biçimlenmektedir. Dolayısıyla, Popovic'in de vurguladığı gibi, "çevirmenin tek görevi kendisini 'özgün metin'le "özdeşleştirmek" değildir; (...) çevirmenin özgün metinden örgensel olarak ayrılmaya, bağımsız davranmaya da hakkı vardır".[367] Burada kaynak metinden ayrılma, çevirmenin keyfi kararlarına değil, çevirinin erek kültürde "doğru" olarak anlaşılırlığına bağlıdır. Kaynak metne bağlı bir çevirinin anlaşılır olmaması, genel anlamda yazınsal metinlerde gündeme gelen "zor anlaşılma" sorununu çözmenin, çevirinin amaçlarından biri olmaması dışında, çevirinin işlevini yerine getiremediği sonucunu doğurmaktadır. Bu çerçevede, çeviride işlevsellik, erek okurun belli tepkiler vermesi anlamında yorumlanabilir. Bu tepkilerin kaynak metin okuruyla özdeş olmaması da doğaldır. Çünkü kaynak metnin kendi kültürel ve toplumsal koşulların sonucu olarak yaratılmasına karşın, çeviride yeni bir oluşum söz konusudur. Bir kaynak metinden yola çıkan bir çeviri, erek kültürün gereksinimine göre, kaynak metinden bağımsız bir yapıya dönüşebilir. Bu açıdan bakıldığında, geleneksel çeviri anlayışını yansıtan çeviri kuramlarından ayrı olarak "işlevsel çeviri"[368] kuramında kaynak metinle erek metnin karşılaştırılması söz konusu değildir. Bir karşılaştırma ancak kaynakla erek metnin işlevlerinin farklılığına ya da benzer bir işleve yönelik kararlar alındığında yapılabilir. Bir başka söyleyişle, bir erek metnin işlevinin, onu kaynağından nasıl farklı kıldığının irdelemesi yapılabilir. Bunun sonucunda ise, benzerlikler değil farklılıklar üzerinde durulması anlamlıdır. Bu farklılığın, kaynak metinden çok çevirmenin ya da ona bu görevi veren kişinin/kurumun kararlarından kaynaklanmakta olduğu söylenebilir. Çeviriyi başka alanlarda olduğu gibi bir işleve bağlı olarak biçimlenen bir edim olarak değerlendiren Holz-Maenttaeri 1984'te "Çeviri Eylemi" (*translatorisches Handeln*) kuramını ortaya atar. Bu kurama göre, çeviri, iletişimsel bir ortamda gerçekleşen, amaca yönelik bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Bu eylem, başka eylemlerde olduğu gibi belli olguları değiştirmeye yöneliktir.[369] Dolayısıyla bu eylemin işlevsel bir yapısı vardır. Bu yapı oluştuğu ortama göre değişmekte ve kaynak metnin salt bir yönünü içermektedir. Bir metnin iletişimsel bir etkisinin oluşabilmesi için, oluştuğu ortam erek kültür tarafından belirlenmelidir. Skopos kuramında çevirmen, istenilen iletişimsel ortamın sağlanması için "(...) alıcının kültür normlarını göz önünde tutarak çeviride gerekli esneklikler yapabilir".[370] Skopos'ta okura yönelik olan iletişimsel bir işlevin göz önünde bulundurulması, genel anlamda çevirinin anlaşılır olmasına dayalı "yerelleştirici" bir çeviri yaklaşımının savunulduğunun bir göstergesidir. Fakat çeviride iki kültüre özgü olan metinler söz konusu oldu-

ğundan, bunlar arasında ortak bir yapılaşma/çalışma gerekmektedir. Bu nedenle, çeviri eylemi karmaşık bir edim olarak görülmektedir. Çevirmen bu karmaşık edimde bir uzman olarak okura karşı sorumluluk taşıyarak bu doğrultuda çeviri görevini verenlerle ortak bir çalışma yürütmelidir. Bu çalışmanın sonunda istenildiği biçimde kültürler arası bir iletişim yaratılmaktadır. Çevirmenler, işverenin isteklerinin nasıl gerçekleşebileceğini ya da bunun mümkün olup olamayacağını değerlendirerek hem okurun, hem de işverenin isteklerine uygun biçimde hareket etmiş olur. Çünkü bir uzman olarak kararı verecek ve erek metni yaratacak olan çevirmenin kendisidir.[371] Çevirmen ile işveren ilişkisinin "Edimsel Çeviri" kuramında önemli bir konumda olması, bu kuramın uygulama alanı üzerinde daha çok durduğunun bir göstergesidir. Başka bir söyleyişle, çevirinin oluşumuna ilişkin betimleyici çalışmalar çeviri sürecinin dışında kaldığından kuramsal bir düzlemde irdelenmemektedir. Çeviri sürecinin nasıl biçimlendiği, alınan çeviri kararlarıyla ilişkilidir. Bu kararların uygulanması ise doğal olarak çevirmenin sorumluluğu altındadır. Fakat çevirmen ile çeviri görevini veren kişi/kişiler arasında önceden belirlenen bir ilişki olduğu düşünüldüğünde, alınan kararlarda bir uzlaşmanın olduğu söylenebilir. Örneğin, belli bir dünya görüşüne/ siyasal görüşe bağlanmış (*angaje* olmuş) bir yayınevinin yaptırmayı düşündüğü çeviriyi benzer görüşleri paylaşan bir çevirmene yaptırması beklenir. Aksi durumda çelişkilerin/anlaşmazlıkların çeviri sürecinde çıkması kaçınılmazdır. Bunun nedeni, çevirmenin de işveren gibi bir dünya/siyasal bir görüşe sahip olmasıdır.[372] Çevirmenin bir işvereninin ya da çeviri sürecini yönlendiren başka bir etmenin olmaması durumunda ise çeviri kararlarını çevirmenin kendisi doğrudan alır. İşverenin birlikte çalışacağı çevirmenin seçimi konusunda bir tercih yaptığı ve çevirmenin de yayınevinin başka yapıtlarına bakarak az çok yayınevinin politikasını önceden bildiği düşünülürse, işverenin çevirmeni fazla yönlendirmeye çalışmayacağı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Skopos ve "çeviri edimi" kuramlarında çeviriyi en son biçimlendiren, çeviri ediminin nasıl olması gerektiğine karar veren etmenin çevirmen olduğu açıktır. Çünkü alınan çeviri kararlarının nasıl uygulanacağını bir uzman olarak kendisi bilmektedir.

Bir erek metnin farklı olma zorunluluğu, alımlamanın okurdan okura göre göreceli olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla, işlevsel bir çeviri açısından, bir çeviriyi kaynağına benzetmenin kültürel koşullar/ortam gereği olanaksız ve çevirinin işlevselliği bağlamında istenmeyen bir durum olduğunun kabul edilmesiyle, eşdeğer bir metin yaratma çabasının Skopos kuramında gereksiz ve zorlamalı bir tutum olarak görüldüğü söylenebilir.

Bunun en belirgin göstergesi, dilbilimsel yaklaşımın odağında olan "anlamsal eşdeğerlilik" yerine, erek metinde işleve göre biçimlenen "anlamsal farklılığın" önem kazanmasıdır. Bu farklılık, aynı zamanda metinlerin doğal yapılarından kaynaklanan görece anlama da işaret etmektedir. Başka bir söyleyişle, bir metnin tüm anlamsal niteliklerini başka bir metinde olduğu gibi yeniden yaratmaya çalışmak yerine, farklı biçimde sunulan metinlerle, örneğin biçimini, biçemini, içeriğini değiştirerek anlamın korunması sağlayabilir. Tellioğlu da bu bağlamda, kaynak metnin öykünme gereksiniminin, Skopos kuramının göreceli yaklaşımı sonucu artık anlamını kaybettiğini vurgulayarak, "'olduğu gibi aktarmayı', 'kaynak metne sadakati', 'ona saygısızlık etmemeyi' amaçlayan kaynak odaklı ve kuralcı yaklaşımın (...) aşılmış"[373] olacağını haklı olarak belirtir.

Reiss/Vermeer'in çeviriye bakışının başka kuramlardan farkı, çevirinin bir tür "bilgi sunumu" (*Informationsangebot*) hakkında yapılan bir "bilgi sunumu" olarak tanımlanmasıdır.[374] Burada iki kültüre/dile özgü olan bir bilgi ve sunumun iki kez dile getirilmesiyle vurgulanmak istenen nedir? Eğer çeviri bir tür sunum olarak görülüyorsa, bir bilginin farklı biçimde sunulabilir olmasının mı altı çizilmektedir? Bilginin niteliği çeviriyle/ikinci sunumla birlikte değişmekte midir? Burada bilginin anlamını daha iyi kavrayabilmek için bilgiye nasıl bakıldığını da irdelemek gerekir.

Reiss/Vermeer'in bilgiyi, iletişimsel ortamda vericinin/edimde bulunanın niyeti doğrultusunda gerçekleşen bir an olarak görmeleri,[375] bilginin birçok etmene bağlı olduğu anlamına gelir. Öncelikle burada bilginin belli bir ortam, zaman ve uzamda bir niyete bağlı olarak biçimlendiğinin altı çizilmektedir. Bir başka söyleyişle, bir bilginin aynı ortamda, zaman ve uzamda, aynı kişinin niyetiyle/beklentisiyle oluşması olanaksız olduğuna göre, farklı bir kültürün diline çevrilen bir yapıtın da, benzer koşullar altında yaratılmış olamayacağından, değişime uğraması kaçınılmazdır. Bu durumda, çevirmenin kaynak metni belli açılardan bir işleve/ereğe bağlı olarak kendi kültürel koşulları doğrultusunda okuruna yeni bir metin sunduğu savı güçlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kaynak metnin sunduğu bilgi, çevirmenin yorumuyla farklı bir bilgiye dönüşür. Her şeyden önce, erek metnin kararlaştırılan işleve uygun biçime getirilmesi demek, onun bilinçli/istendik bir değişime uğratılması demektir. Çevirmenin kaynak metni istediği gibi yorumlamasının bazı durumlarda ya da metin türlerinde sakıncaları olması kaçınılmazdır. Özellikle kaynak metin yazarının izninin alınması ya da içeriğin çeviride farklı anlamlara götürmesi, çevirmeni zor durumda bırakabilir, hatta suçlu konumuna

bile sokabilir. Sözgelimi, bilimsel bir makalenin ya da yazınsal bir metnin biçiminin, biçeminin göz ardı edilerek serbest bir yorumla çevrilmesi, yazar ve bu değişikliğin bilincinde olan çeviri okurları tarafından tepkiye neden olabilir. Kaynak metin yazarının olduğu kadar çeviri okurunun da çevrilen metnin güvenilir biçimde çevrildiği beklentisi içerisinde olması doğaldır. Ancak okurun yapılan değişiklikler konusunda önceden bir önsözle ya da kapak arkası gibi yerlerde yapılacak açıklamalarla bilgilendirilmesi, okurun kitaptan beklentilerini bir anlamda yönlendirecektir. Başka bir söyleyişle, okur, Skopos'a bağlı olarak kitabın nasıl okunması gerektiğini, neden bu biçimde çevrildiğini bu açıklamalarla öğrenebileceğinden okurun kitaba karşı yaklaşımı/beklentileri de farklı olacaktır. Vermeer'in de çeviri eleştirisi açısından işaret ettiği gibi, çevirmenin ne istediğini bilmesi gerekir. Ancak bu biçimde çevirinin haklılığı kanıtlanabilir.[376]

Erek metnin farklı bir metne dönüşmesi çeviri işlevinin dışında, iki dilin farklı kültürel bir dizge ve anlamlandırmaya sahip olmasıyla açıklanabilir. Yapısalcı dilbilimin tersine, görece bir dil anlayışına dayanan Skopos kuramı, gösteren ile gösterileni birbirinden bağımsız biçimde ele alır. Çünkü dilbilimsel açıdan bakıldığında, bir nesnenin/kavramın anlamının/içeriğin bireye, ortama ve zamana göre değişebilmesi, bir metnin alımlanmasının görece olduğu sonucuna götürmektedir. Dolayısıyla kaynak metnin alımlanması iki kez farklılaşır: Birinci olarak, iki dilli/kültürlü olan çevirmen kaynak metni okurken; ikinci olarak ise, kaynak metni erek dilin/kültürün sınırları içerisinde çevirirken söz konusu metni farklı bir biçimde alımlamaktadır.

Vermeer'in çeviriye yaklaşımında görecelik kuramının yansımalarını, onun Heidrun Witte ile beraber yazdığı *Mögen Sie Zistrosen* adlı kitapta ayrıntılı biçimde irdelediği görülmektedir. Kuramcılar, imgeleme ve algılamanın kültürden kültüre göre olduğu gibi, niyet, önbilgi, ilgi gibi etmenlere göre de biçimlendiğini, Porzig, Lorenz, Pareren, Snell-Hornby'nin görüşlerine dayandırmaktadırlar.[377] İmgelemenin kültüre özgü bir nitelik olması, çeviride kaynak metnin yüzeysel yapısının olduğu kadar, derin yapısının değişmesine de neden olmaktadır. Bu durum, daha önce de vurgulandığı gibi, dil ile düşünce arasında birebir örtüşen bir yapının olamamasından kaynaklanmaktadır. Dille düşünce arasında var olan bu karşıtlık, çeviri kuramlarında dikkati çeken "scenes" (sahneler) ve "frames" (çerçeveler) kavramları ile somutlaştırılmaktadır.[378] *Scene*, bireyin zihnindeki imgeleme işaret ederken, *frame* de, bireyin bu *scene*'ini yazılı ya da sözlü olarak dile getirmesidir. Bu kavramlar para-dia ve idio-kültür[379]

tarafından belirlendiğinden kültüre, topluma ve bireye göre değişmektedir. Bu değişikliklerin geçerliliği salt çeviri açısından düşünülmemelidir, çünkü bir kaynak metnin de oluşma ve alımlama koşulları zaman ve uzama göre farklılaşmaktadır. Bu çerçevede, bir metnin niteliklerini metnin kendisinin dışında bulunan kültürel ve bireysel etmenler belirler. Bu görüşe koşut olarak, Reiss/Vermeer'in, bir metni metin yapanın metnin kendisi değil metne getirilen yorumlar olduğu yönündeki açıklaması bunun en iyi kanıtıdır.[380] Bu yorumlama, bilinçli olarak çevirmen ya da ona bu çeviri görevini veren bir işverene olduğu kadar, zaman ve uzama bağlı olan toplumsal ve kültürel niteliklere göre de biçimlenmektedir.

Skopos kuramının çeviriye göreceli yaklaşımıyla örtüşen bir başka konu ise, yazın bilimini etkileyen alımlama kuramının okura bakışıdır. Okurun yazındaki yerini ve yapıtın değerlendirilmesinde oynadığı rolü irdeleyen bu kuramda, bir metnin varlığını okura bağlayarak metnin çok düzlemliliği vurgulanır. Çünkü her okur, bir metni kendi açısından yorumlayıp anlamlandırmaktadır. Alımlama kuramını yazınsal bağlamda ele alan Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı* adlı kitabında "alımlama kuramına göre okuma her zaman dinamik bir süreç, zaman içerisinde karmaşık bir hareket ve açılımdır. (...) Okur yapıta bazı 'ön-anlamlar'la, beklentilerle ve inançlar bağlamında yaklaşacaktır, yapıtın çeşitli özelliklerini de bu bağlamda değerlendirecektir"[381] der. Bu alıntıda da görüldüğü gibi, alımlama kuramıyla Skopos kuramı arasında koşutluklar bulunmaktadır. Örneğin, Skopos kuramında da okurun erek metni alımlaması çevirmene olduğu gibi okurun bireysel niteliklerine de bağlıdır. Birbirinden farklı nitelikler taşıyan çevirmenlerin ya da okurların değişmesiyle birlikte aynı yapıtın alımlanması da değişecektir. Bundan dolayı durağan ve tek bir metin alımlanmasından söz etmek olanaksızdır. Bu bağlamda, Forget, geleneksel yorumbiliminin savunduğu gibi "bir" anlamı aramak yerine, merkezi/tek (*dezentriert*) bir anlama bağlı olmayan çok yönlü bir yorumbiliminden yola çıkmak gerektiğini söyler.[382] Dolayısıyla bir çevirmenin bir metinde bulunan bazı anlamları kendi açısından yorumlaması, çevirinin doğru/yanlış gibi genel ve durağan olan ölçütlere göre değerlendirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Çevirmen, erek metnin yerel yazın dizgesinde yaratacağı etkinin belirlenmesinde okurun bu metni nasıl alımlayabileceğini ya da alımlaması gerektiğini de düşünmektedir. Bu nedenle çevirmenin çeviriye başlamadan önce kaynak metnin hangi niteliklerine "bağlı" kalacağına ilişkin kararlar alması, onun bu konuda ne kadar bilinçli/uzmanca davrandığının

bir göstergesidir. Dolayısıyla, kaynak metnin yüzeysel yapısına "bilinçsizce" bir "bağlılık", çevirinin işlevi açısından "sadakatsizlik" olarak yorumlanabilir. Çünkü Skopos kuramında kaynak metne olan "bağlılık", erek metnin yaratıldığı koşulların değişkenliğine bağlıdır. Kaynak metnin kendi okuru için taşıdığı işlev ve anlam, zamanın ve uzamın alımlanma koşullarına göre değişebilmesi, erek metnin alımlanması için de geçerlidir. Örneğin, bir romanın yazıldığı zamanda taşıdığı eleştirel ya da yenilikçi işlevin kaynak metin okuru tarafından alımlanmasına karşın, aynı kültürde farklı bir dönemde alımlanma koşullarına bağlı olarak aynı işlevi koruması beklenemez. Çeviri ediminde iki kültüre/tarihe özgü metinlerin söz konusu olması bunu daha da karmaşık bir olguya dönüştürmektedir. Çünkü göreceli olan bir nesneyi ve alımlama biçimini başka koşullarda yaratılan bir metinde yeniden oluşturmanın olanaksızlığı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu nedenle, Vermeer'in metinlerin göreciliğini de vurgulayarak çeviride eşdeğerlilik, anlam, örtüşme, bağlılık gibi "geleneksel", "durağan" kavramlar yerine erek kültür dizgesi için daha önemli olan işlev ve ereğe yöneldiği söylenebilir. Bir metin ancak okur için bir anlam taşıyorsa, onun için önemliyse bir işlevi yerine getirebilir. Bu da erek metindeki anlamın salt kaynak metne göre oluşamayacağı sonucuna götürmektedir. Doğrusu, erek odaklı bir çeviri yaklaşımında anlam tartışmasının önemini kaybederek yerini çevirinin amacına bıraktığı savunulabilir. Bunun en iyi kanıtı Reiss/Vermeer'in, çevirilerde önsel olarak çeviri amacını koymasıdır.[383] Bu amaç, kaynak kültürde değil, erek kültür dizgesinde geçerli olan normlar tarafından belirlenmektedir. Doğal olarak, kaynak metnin Skopos'u, erek metninden farklı olmaktadır. Reiss/Vermeer erek metinde Skopos'un farklı olmasını, metinlerin kültür koşulluluğuna ve bireyselliğine bağlar.[384] Böyle bir yaklaşım, çeviri uygulamalarında ve geçerli ölçütlerin belirlenmesinde bazı sorunları beraberinde getirir. Skopos kuramında buna ilişkin sorular yanıtsız kalmaktadır. Çünkü Vermeer'e göre, "iş veren", "işlev", "erek", "çevirmen" gibi genel bazı kavramları kullanarak çeviri sürecini ve ürününü değerlendirmek her zaman olanaklı değildir. Özellikle geçmiş dönemlerdeki çevirilerde, kültürel normları betimlemeden değerlendirmek son derece güçtü. Üstelik çoğu çevirmen savunduğu/benimsediği çeviri yaklaşımı konusunda açıklayıcı bilgiler vermemekteydi. Bu da çeviri sürecini salt Skopos'a göre değerlendirmeyi olanaksız kılmaktadır. Heidemaria Salevsky'nin de bu bağlamda belirttiği gibi, Skopos gibi eşdeğerlilik, metindilbilimsel, zihinsel, iletişim ve edim odaklı, etmen modelli birçok kuram, çeviriyi salt kendi açılarından irdeleyerek çeviride etkili olan etmenlerin karşılıklı etkile-

şimlerindeki süreç konusunda pek esnek olmadıklarını haklı olarak belirtmektedirler.[385] Skopos kuramı her ne kadar çeviribilime işlev ve erek dil okurunu etkilemeye yönelik yeni bakış açıları kazandırsa da, çevirinin süreç bakımından nasıl meydana geldiğine ve çeviri normlarını biçimlendiren kültür dizgesi konusuna yeterince yer vermemektedir. Bunun yanında, Skopos kuramında kullanılan işveren, zaman etmeni, çeviriyi etkileyen normlar gibi konular tam olarak açıklanmamaktadır. Örneğin, işverenin beklentilerinin çeviri ve çevirmeni nasıl etkilediği, işverenin çevirmenle nasıl ortak bir çalışma yaptığı, çevirmen işverenin istekleriyle çeliştiğinde ya da istenilen işlev gerçekleşmediğinde, ne gibi sorunlar çıkabileceği gibi bilgiler yanıtlanmamaktadır. Bunun dışında, çeviri amacını belirleyen okur kitlesinin neye göre seçildiği, değişen okur kitlesine göre nasıl bir çeviri yaklaşımının izlenmesi gerektiği, çeviri okurunun çeviriden beklentilerinin neler olduğu konuları da kuramsal düzlemde Skopos kuramında yeterince irdelenmemektedir. Bu nedenle, Bengi'nin de vurguladığı gibi, Skopos kuramı daha çok çeviri sürecine odaklanarak uygulamaya yönelik yaklaşımlar ileri sürmektedir.[386] Dolayısıyla çeviri ürününün değerlendirilmesinde, uygulamada ölçüt alınan çeviri kararları esas alınmaktadır. Bir başka anlatımla, Skopos kuramında çevirinin, onun yaratıldığı ortama göre değil, daha çok çevirmen ve işverenin beklentilerine uygun bir amacın gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı olarak değerlendirildiği söylenebilir. Böyle olunca, erek metnin yaratıldığı ortamın betimlenmesi, çevirinin erek kültür dizgesindeki yeri ve etkisi gibi konulara girilmemektedir. Çeviri ürününü bu etmenler olmadan salt bir işleve göre değerlendirmek, Skopos kuramının eksik yanlarından biridir. Çeviri sürecinin işleyişi/aşamaları, burada karşılaşılan sorunlar, çevirmenin bir metni çevirirken geçirdiği zihinsel süreçler ya da aldığı kararları erek metinde nasıl uyguladığı, Skopos kuramında çeviri süreci bağlamında göz ardı edilmektedir. Bu gibi sorunlar yanıtsız kaldığından Işın-Bengi'nin de altını çizdiği gibi Vermeer "araştırmalarını makro düzeyde sürdürmektedir".[387] Çünkü çeviri sürecini etkileyen sosyokültürel verileri hesaba katmadan bu süreci somut ölçütlerle açıklamak güç. Oysa Skopos kuramında çeviri sürecinin belirlenmesi tamamen çevirmene/işverene bağlı kararlar açısından yorumlanmaktadır. Bu kararların çeviri süreci boyunca nasıl uygulandığı, erek metne nasıl yansıyabileceği, erek kültürün alımlama koşullarının bu süreci nasıl etkilediği, çeviri amacına ulaşmak için ne gibi araçların kullanılabileceği gibi sorular yeterince gözden geçirilmemektedir. Vermeer kaynak metnin nasıl çevrildiği konusunu daha çok dilsel bir sorun olarak gördüğünden, bunun dilbilimin alanına girdiğini

savunmaktadır. Bunu eleştiren Zybatow çeviriyi ilgilendiren konuların neden dilbilimi tarafından irdelenmesi gerektiğini sorar.[388]

Görüldüğü gibi, erek odaklı bir çeviri kuramı olan Skopos'un süreç bağlamında ele alınmasının nedenlerinden biri, bu kuramın edimsel yaklaşımından ileri gelmektedir. Çevirmenin belli bir işleve/ereğe yönelik bir edimde bulunarak okurdan "istendik" bir tepkinin alınmasını sağlamasının, çeviri sürecinin en önemli parçası olarak görüldüğü ileri sürülebilir. Çünkü Skopos kuramında karmaşık bir edim olan çeviri, bir çevirmenle başlayan, kaynak metni işleve uygun dönüştürme ile devam eden ve erek okurda istenilen etkide son bulan bir süreci içermektedir. Bu nedenle çeviri ürünü kendi içinde taşıdığı farklı düzlemleriyle değil, bağlı olduğu işleve göre değerlendirilmektedir. Her kuram gibi Skopos kuramının da bazı konuları vurgulayarak çeviriye belli açılardan yaklaştığı gerçeğinden yola çıkıldığında, çeviriye ilişkin bütün sorunların yanıtlarını etraflı biçimde bir tek kuramda bulmanın gerçekçi olmadığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla, başka çeviri kuramları gibi Skopos kuramının da çeviribilime kazandırdığı yeni bakış açılarının geliştirilip konularının açımlanmaya gereksinimi vardır.

Genel çizgileriyle betimlemeye çalıştığımız Skopos kuramında yer alan çeviri ediminde belirleyici olan kavramlardan çevirmene, erek okura ve bunların birbiriyle olan ilişkilerine, ortak yanlarına daha ayrıntılı biçimde bakmakta yarar var.

Çevirmenin Etkin Kılınması

Kaynak odaklı olan sözcük sözcüğe, dilbilimsel, metinbilimsel ve anlamsal çeviri yaklaşımlarında, araç konumundaki çevirmenden, kaynak metne karşı bir mesafe içinde onu değiştirmeden, ondan eklemeler/çıkarmalar yapmadan "sadık" kalması beklenmekteydi. Bir anlamda çevirmenin tarafsızlığını koruyarak kendi düşünce ve duygularını erek metne yansıtmaması gerekiyordu. Bunun nedeni, daha önce de altı çizildiği gibi, kaynak metnin türüne göre değişen kutsallığı, dokunulmazlığı ve değiştirilemezliği vardı. Dolayısıyla çevirmenler, dilin ve kültürün tarihsel değişimini göz ardı ederek dilsel bir dönüşüm olarak değerlendirdikleri çeviri ediminde edilgen kalmaya özen göstermişlerdir. Çünkü çeviriler, erek okurun daha iyi anlayabilmesini sağlamaktan çok, kaynak metne ne derecede "sadık" kaldığıyla ölçülmekteydi. Bunun için de kaynak metinle örtüşmesi gereken eşdeğer bir anlam, metnin yüzeysel yapısıyla da uyumlu olan dilsel bir aktarım söz konusuydu.

Kaynak odaklı çeviri kuramlarında çevirmenden edilgen bir konumda önündeki metni olabildiğince az kayıplar vererek çevirmesi beklenirdi. Çünkü verilecek kayıpların azlığı metnin güvenirliğini artırmaktaydı. Kaynak metnin dokunulmazlığı ve tekliği, çevirmenin metnin yüzeysel yapısının ve metinle özdeşleşen/var olduğu kabul edilen anlamın dışına çıkamamasına neden olmuştur. Çeviri tarihinde zaman zaman yazınsal metinlerde bu anlayış "belle infidele" gibi uyarlayıcı çeviri yaklaşımlarıyla yıkılmaya çalışılsa da, genel anlamda kaynak metin çevirisinde ölçüt alınmıştır. Belli dönemlerde "serbest" bir çeviri yaklaşımı olan uyarlayıcı çevirilerde çevirmenler kuralcılıktan kurtularak kaynak metni yararlı bir araç olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşımda çevirmenler kaynak metin ile tamamen "yeni" bir metin olan yapıtlarını karşılaştırma zorunluluğu duymamışlardır. Kendileri de yazar olan bu kişilerin, yabancı yapıtları birer esin kaynağı olarak aldıklarından, ona karşı bir bağlılık duymaları söz konusu değildi. Bu tür yaklaşımların altında ülkelerin kültür politikalarının belirleyici olduğu bilinmektedir. Bu, kimi zaman kendi kültürünün üstünlüğünü kanıtlamak, kimi zaman da kendi dilini yabancı dillerin/kültürlerin etkilerinden arındırarak ulusalcı bir yaklaşımla kendi yazın ve dilini zenginleştirmek amacıyla yapılmıştır.

Uyarlayıcı çevirmenlik anlayışına karşın, yirminci yüzyılın ortalarına kadar kaynak metne "bağlı" kalarak onun yüzeysel yapısını, anlamını koruma görevini üstlenen çevirmenlerin varlığının daha yoğun biçimde geçerlilik kazandığı görülmektedir. Kaynak odaklı yaklaşımın bir parçası olan bu çevirmenlik anlayışının nedenlerini daha önce irdelediğimizden bu anlayışın Skopos kuramıyla nasıl değiştiğine bakmamız gerekecek.

Çevirinin ereğe uygun bir işlevi olması gerektiğini savunan Skopos kuramında, amacın belirlenmesinde çevirmenin önemli bir rolü olduğu tartışılmaz. Çeviri ediminde dilin dışında uzmanlık gerektiren başka etmenlerin de düşünülmesi, hem çevirmenin sorumluluğunu artırmıştır, hem de onun bağımsız kararlar almasına neden olmuştur. Kaynak metinden çok çeviri metni okuyacak olan erek okurun çeviride belirleyici olması, çevirmenin zorunlu olarak kaynak metnin sahip olduğu işlevin değişmesine yol açmıştır. Bu değişikliğe göre çeviri kararlarını biçimlendiren çevirmenin aldığı kararların arkasında durması ve bunları açıklayabilmesi gerekir. Bu ise çeviri ediminde hangi etmenlere öncelik verildiğini göstermekle olasıdır. Çevirmenin ya da işverenin istekleri doğrultusunda değişen öncelik sıralaması belli hedefler açısından düşünüldüğünden, bunların kendi içinde tutarlı olması, başka bir deyişle, çevirinin amacı ile işlevinin örtüşmesi beklenmektedir. Aksi durumda erek okurundan bek-

lenen tepkiyi almak güçleşebilir. Çünkü çeviri edimi Reiss/Vermeer için salt bir aktarımdan çok, insanların davranışlarını değiştirmeye yönelik karmaşık bir edim/eylem kuramı olarak tanımlanmıştır.[389] Edimin erek kültür okuru açısından bir amaca göre biçimlenmesi demek, çevirmenin bu edimi başlatan ve biçimlendiren kişi olması anlamına gelmektedir. Bu nedenden dolayı, çevirmen/işveren öncelikle erek okurun niteliklerini belirlemelidir. Örneğin, yayın piyasasında okurun sayısı, beklentileri, yaş ortalaması, gelişmişlik düzeyi, alım gücü gibi etmenler hedeflenen okur tipinin niteliklerini değiştirebilir. Çeviri geniş bir okur kitlesine seslenecek ise, dilinin anlaşılır olmasına, kapağının ilginç olmasına, kâğıt, baskı kalitesinin okurun beklentilerini karşılayabilmesine, arka kapakta kitabı tanıtıcı tanıtım yazılarının bulunmasına, kitabın içerisine resimlerin konmasına, tanıtımın uygun yerlerde yapılmasına dikkat etmeli. Çocuklara yönelik çevirilerde yaş grubu da önemlidir; bu etmenlerin çevirinin amacına ulaşmasındaki işlevi hiç kuşkusuz yadsınamaz. Bütün bu kararlar, çevirmenin çeviri edim ve kuramında belirleyici olmasına yol açarak onu kaynak metin yazarı kadar bir metnin oluşumunda söz sahibi duruma getirebilir. Bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramında, Işın-Bengi'nin de belirttiği gibi, "çevirmen (...) özel bir konuma getirilmiştir".[390] Bu özel konumun gerçekleşmesi, çevirinin amaca uygun bir işlevi sağlayabilmesi, ancak alanında uzman olan bir çevirmenle olasıdır.

Yazınsal metinlerin karmaşıklığı, çokanlamlılığı açısından bakıldığında, çevirmende genel anlamda, gerekli olan alanla ilgili uzmanlığın yanı sıra yazarlık yetisinin göstergesi olan zengin bir anlatım gücünün, estetik duyarlılığın bulunması kaçınılmazdır. Çevirmenin uzmanlığı, onun metne gerektiğinde müdahale/değişiklikler yapabilme yetisine sahip olmasını da içermektedir. Bu da onu aynı metnin "ikinci" bir yazarı konumuna getirmektedir. Başka metinlerin çevirisinde çevirmen için zorunlu olmayan, özgün yazarın kişiliği, özgeçmişi, yapıtın oluştuğu dönem/kültürel ortam, yazarın başka yapıtları hakkındaki bilgiler, yazınsal bir çevirinin "başarısında" çevirmenin elinde olması gereken olmazsa olmaz verilerdir. Bu açıdan bakıldığında, bu tür metinleri çevirenlerin çoğunlukla yazar olması ya da yazarlığa başlamaları bir rastlantı değildir. Burada sayılan nitelikler, Skopos kuramında çevirmenle ilintili olan uzmanlık anlayışıyla karıştırılmamalıdır. Skopos kuramı ayrım yapmaksızın bütün metin türlerini kapsayan genel bir çeviri yaklaşımı olduğundan, yazınsal metinlere yönelik bu gibi sorunları ayrıntılı biçimde irdelemediği görülmektedir. Dolayısıyla, Skopos'ta söz konusu olan uzmanlık anlayışı da, metin bilgi-

sine yönelik olmaktan çok, çevirmenin kaynak metni istenilen biçimde nasıl çevireceğini içeren teknik bir konu olarak ele alınmaktadır. Vermeer, 1986'da yazdığı "Naseweise Bemerkungen zum literarischen Übersetzen" ("Yazınsal Çeviriye İlişkin Bilgiç Notlar") adlı kısa makalesinde, çevirinin kaynak metne göre değil, onun kendi bakış açısına göre nasıl olması gerektiği belirleyicidir, der.[391]

Çevirmenin, artık, geleneksel/dilbilimsel çeviri yaklaşımında olduğu gibi, tarafsız biçimde salt bir aracı olma konumundan kurtularak erek metni doğrudan etkileyen, yönlendiren olarak görülmeye başlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü "çeviri yapma, çevirmenin bir 'Skopos' doğrultusunda uzmanlıkla çalışabilecek düzeyde olmasını gerektirir".[392] Çevirmenin uzmanlığı, yaptığı işin karmaşıklığının ayrımında olmasını ve buna bağlı olarak sorumluluk taşımasını gerektirir. Bir başka söyleyişle, çevirmen, kaynak metni oluşturan zamanın, uzamın, kültürün, okur kitlesinin belirlediği etmenleri bildiği gibi, bir erek metnin hangi erek ve işleve yönelik olduğu konusunda kararlar alabilen bir kişi olarak da değerlendirilmektedir. Bu kararları alırken çevirmenden, salt kendi beklentilerinin dışında, kendisine uzman olarak başvuran bir işverenin (*Auftraggeber*) isteklerini de gözetmesi, onları yerine getirmesi beklenmektedir. Dolayısıyla çevirmen, kendisine verilen bir göreve/ereğe uygun biçimde davranmak ya da görevi verenle çelişmemek zorunda kalmaktadır.[393] Böyle bir yaklaşımın, çevirmeni daha sorumlu biçimde davranıp ne yaptığını bilen, edimlerini ona göre yönlendiren, gerektiğinde aldığı kararlar konusunda başkalarına bilgi ve hesap veren bir kişi konumuna getirdiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda çevirmen erek dil okuruna karşı da sorumludur. Çevirmen bu sorumluluk bilincini salt kendisi duymamalı, onu okuruyla da paylaşmalıdır. Genellikle yazınsal çevirilerin yoruma açık ve farklı çevrilebilir olmasından dolayı bu tür metinlerin çevirilerinde çevirmenin okuruna çeviride aldığı kararlar hakkında bilgi vermesi, onun çeviri olgusuna ne kadar uzmanca yaklaştığının bir göstergesidir. Çünkü "uzman çevirmen aldığı kararları ve bunların nedenlerini belirten bir önsöz yazarak gerektiği zaman kendini savunabilmelidir".[394] Böyle bir yaklaşım çevirmenin kaynak metni çevirmesiyle sınırlı kalmayıp erek okuru da çeviri konusunda bilinçlendirir. Bu çerçevede erek okur, okuduğu metnin, kaynak metinle birebir örtüşmediğini bilerek olası yanlış anlamaların kaynak metinden ileri geldiği düşüncesine kapılmayacaktır.

Skopos kuramında çevirmenin aldığı kararlara göre kaynak metni değiştirmesi, çevirinin temelsiz/keyfi biçimde olmaması gerektiğine işaret

etmektedir. Burada çevirmenin kaynak metne görece bir "bağlılığı" söz konusudur. Kaynak metnin oluşturulduğu zamanın alımlama koşullarına göre yeni bir metin yaratmak olanaksız olduğundan, çevirmen, kaynak metni kendi zamanının alımlama koşullarına göre yönlendirmek gerektiğinin, alımlamanın "(...) kaynak kültürle erek kültürün ortak etkisi sonucu ortaya çıkmakta(...)"[395] olduğunun bilincindedir. Çevirmen erek metindeki yorum farklılıklarının nedenlerinin bunlara ve kendisine bağlı olduğunu okuruna aktarmalıdır. Dolayısıyla, çevirmen kaynak metni neden bu biçimde çevirdiğini, değişikliklerin nereden kaynaklandığını açıklayabilmelidir. Çünkü, her çeviri kaynak metinden bağımsız olarak çevirmenin yorumuyla kuşatılmıştır. Çevirmenin kaynak metni çevirirken erek kültüre sunduğu kendine özgü bu açılımın açıklanabilir nedenleri de olmalıdır. Bir başka anlatımla, çevirmen erek metnin neden farklı olduğunu açıklayarak okuyucusunun güvenini kazanmalıdır. Dizdar'ın da vurguladığı gibi, çevirmenin karar verme özgürlüğüne sahip olması, aynı zamanda karar verme gücünü de gerekli kılmaktadır.[396] Bu gizil güç, çeviride alınan kararların rasgele değil, bilinçli bir seçimin sonucu olarak alındığını da okura göstermelidir.

Skopos kuramında çevirmenin önceden belirlenen işleve ve alımlamasına/yorumlamasına göre kaynak metni çevirmesi, çevirmenler arasındaki ayrımı da gündeme getirecektir.[397] Örneğin, belli yazarlar konusunda uzmanlaşmış çevirmenlerin yapıtları erek dil okurları tarafından daha tercih edilir duruma gelecektir. Hatta bazı çevirmenlerin yazardan farklı olarak kendine özgü bir çeviri dillerinin olduğu görüşü yaygınlık kazanacaktır. Skopos kuramı açısından bakıldığında, çevirmene bağlı kültürel ve kişisel etmenlerden dolayı bir yapıtın çevirmene göre değişen birden çok çevirisi olabileceği gibi, bazı çevirmenlerin yorumunun başkalarına göre daha etkili olduğu söylenebilir. Bu bakış açısını postmodernist bir yaklaşımla yorumlamak mümkündür. Çünkü, daha önce de vurgulandığı gibi, sanattaki/yazındaki çokseslilik Skopos kuramına da yansımıştır. Çevrilen yapıtların belli/vurgulanmak istenen niteliklerinin çevirmen tarafından altının çizilmesi, çevirmenin yapıttaki çokseslliği yansıtma isteğine bağlanabilir. Bir metnin farklı çevirilerinin olabileceği düşüncesi, erek okuru yorumlama farkının bilincine vardıracaktır. Bu da okurun, bir metnin kültürle iç içe olduğunu, aynı metnin kültüre göre farklılaşabileceğini görmesini sağlamaktadır. Postmodern bakış açısına göre, bir şeyi bilinçli biçimde farklılaştırmanın, okurda "olasılık" anlayışını artıracağı ileri sürülebilir. Başka bir anlatımla, birbirinden farklı etmenlerin bir arada bulunabilme olasılığı, erek kültür okurunu çokseslliğe götürecek-

tir.[398] Öte yandan, Skopos kuramında dolaylı olarak dile getirilen bu çokseslilik, çevirmenin erek dilin kültürüne sağlayacağı katkıyla gerçekleşebilir. Erek kültürden uzak, ona yabancı kalan bir çevirinin etkisi de o kültür üzerinde sınırlı olmaktadır.

Çeviride erek kültürün belirleyici olması, çevirmenin okur odaklı bir çeviri yaklaşımını benimsemesine yol açar. Dolayısıyla, çevirmen erek dilin okurunun gözüyle kaynak metni değerlendirmeye yönelmektedir. Çünkü kaynak metni ya da onun okurunu odak alarak bir metni çevirmek, çevirinin işlevini gerçekleştirmesini olanaksız kılmaktadır. Bu, erek odaklı olan çevirinin işlevselliği, onun erek okurda istenilen davranış ve tepkinin yaratılmasıyla orantılı olmasıyla açıklanabilir. Bunu sağlayacak olan da çevirmenin erek okura yönelik belli bir beklentisinin olmasıdır. Bu beklentisini gerçekleştirmek için, erek metnin işlevine ilişkin bazı kararları ya kendisi ya da başkalarıyla (işvereniyle) alması gerekir. Alınan bu kararların işlev ve amacına uygunluğu, metinde yerine getirilip getirilmediği, Vermeer'e göre eleştirmenin irdelemesi gereken görevleri arasındadır.[399]

Çevirmenin Skopos kuramı bağlamındaki kültürel altyapısının, çeviride olması istenilen işlevin belirlenmesinde ve yerine getirilmesinde önemi tartışılmaz.[400] Çevirmen salt bir metni bir başka kültüre çevirmekle kalmaz, aynı zamanda kültürler arası iletişimin gerçekleşmesini de sağlar. Skopos kuramında kültürel niteliklerin çeviri için vazgeçilmez olması nedeniyle çevirmenin bu alanda yetkin olması beklenmektedir. Aynı zamanda, Skopos kuramında çevirmenin "çift-kültürlü" (*bikültürel*) olması beklenir.[401] Çevirmen kaynak kültürdeki metnin işlevini ancak doğru yorumlayıp anladıktan sonra erek kültürde bu işlevin nasıl değiştirilmesi gerektiğini bilebilir. Bir başka anlatımla, çevirmen kaynak metni ne kadar iyi çözümlerse, o oranda "başarılı", istenilen biçimde bir çeviri gerçekleştirmiş olur. Çünkü çevirmen, kaynak metindeki bilgileri erek kültür açısından değerlendirip hangi bilgilerin çeviride ön planda olması gerektiğine ancak böyle karar verebilir. Vermeer'in söyleyişiyle, "erek metin, çevirmenin beklediği biçimde alımlanıyorsa (skoposa) 'uygun' biçimde anlaşılmıştır".[402]

Gelecek bölümde okurun, Skopos kuramındaki yeri, çeviri edimini nasıl etkilediği eleştirel düzlemde tartışılacaktır. Genel anlamda bakıldığında, okur odaklı bir yaklaşımın savunulduğu Skopos kuramında bir çevirinin amacını ve işlevini anlamlı kılan, niteliğini belirleyen erek okurdur. Bundan dolayı, kuramsal düzlemde "okurun üstünlüğünden" söz etmek yanlış olmayacaktır.

Çeviri Okurunun Üstünlüğü

Daha çok kutsal metinler bağlamında Luther ile başlayan ve yirminci yüzyılda Nida'nın sürdürdüğü erek okur odaklı çeviri yaklaşımları çevirilerin okurun alımlamasına yönelik olması gerektiği düşüncesinden hareket etmiştir. Bu nedenle kaynak metnin "doğru" alımlanabilmesi için kültüre özgü değerlerin "yerelleştirilmesini" savunmuşlardır. Çünkü kutsal metinlerin inanç düzleminde etkisini koruyabilmesi için, erek metinle okur kültürünün örtüşmesi gerekiyordu. Dolayısıyla, erek metnin değeri, kaynak metnin yüzeysel yapısına ne kadar bağlı olduğuyla değil, okurda istenilen tepkiyi sağlayabilmesiyle ölçülmekteydi. Kutsal metinler için söz konusu olan bu yaklaşımlar ile genel anlamda erek okur odaklı olan Skopos'un okura bakışı arasında farklılıkların yanında benzerliklerin de olduğu söylenebilir. Kültür konusuna ağırlık veren kuramlardan biri olan Skopos kuramında, çeviri amacının biçimlendirdiği işlevin niteliği ulaşılmak istenen okura göre belirlenmektedir. Bu nedenle erek okur kitlesini göz önünde bulunduran Skopos kuramında okurun çeviriye göstereceği olumsuz tepki (*Protest*), çevirinin işlevini yerine getirmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çeviribilimi ve edimine ilişkin kavramların tanımını ve anlamlarını *Aufsaetze zur Translationstheorie* (*Çeviri Kuramıyla İlgili Makaleler*) adlı çalışmasında irdeleyen Vermeer, çeviride amacın ve işlevin önemine değinerek çevirinin başarı ölçütünü belirlemeye çalışmaktadır. Burada dikkati çeken etmen, Vermeer'in çeviride işlevin belirlenmesini okurun tutumuna göre biçimlendirmesidir. Dolayısıyla bir çevirinin amacını oluşturan işlev, erek dil okurunun çeviriye vereceği olumsuz tepki (*Protest*) ile değerlendirilmektedir.[403] Burada "tepki" sözcüğü, dilin dışında, erek dil okurunun dünyaya bakışı, alışkanlıkları, beklentileri anlamında ele alınmalıdır. Bir başka anlatımla, okur çevrilen metni kendi ortamıyla çatışmayacak biçimde yorumlayabiliyorsa/anlayabiliyorsa, çevrilen metin başarılı olarak kabul edilir. Çünkü çeviride örtüşme denen olguda, dilsel göstergelerin birebir benzeşmesinden çok, "anladığımı zannediyorum" ya da "alımlayıcının yorumlayabileceği" bir yaklaşım biçimi geçerlilik kazanmaktadır.[404] Burada Vermeer'in dilsel metinlerin anlamının durağan/değişmez olduğunu değil, kişiye göre görece bir nitelik taşıdığını vurguladığı söylenebilir. Anlamın devingen yapıda olması, okurun dışında "kendine özgü" dilsel bir duyarlılığı olan çevirmeni de bağlamaktadır. O da kaynak metni hem okuma, hem de çeviri sürecinde kendi alımlama biçimine göre yorumlar. Bu nedenle Vermeer, çeviride "en iyiyi belirleyen ölçütleri' (*Optimalitaetskriterien*) çevirmenin kendisi-

nin belirlediğinin"[405] altını çizer. Böylece Vermeer, çevirmen ve okurun öznel yaklaşımını dikkate alarak çeviride "anlamın" odak alınamayacağına işaret eder. Bunun yanında, çevirinin okurun ortamına göre/uygun bir işlev taşıyabilmesi için okura farklı biçimde sunulmasının zorunlu kılınması, çevirinin işlevinin değişmesine yol açmıştır. Dolayısıyla erek okurun ortamına göre çeviride öncelikle çeviri amacı (*Translationszweck*) belirlenmelidir. Çevirinin amacına göre çeviri stratejisi, dolayısıyla da çevirinin kendisi değişmektedir."[406] Bunun anlamı şudur: Bir çevirinin değerlendirilmesi, ardında yatan gerekçelendirmeden ayrı düşünülemez. Daha açık bir söyleyişle, çevrilmiş bir yapıt, kaynağından biçimsel/içeriksel olarak ayrılmış olsa da, çevirmen bunu belli bir erek doğrultusunda gerekçelendirebiliyorsa, yaptığı değişikliklerde özgürdür. Ancak Skopos kuramında kaynak metinde okura yönelik yapılacak değişikliklerin "tepkiye" neden olmaması gerektiği ileri sürülse de, çeviride "yabancılaştırıcı" bir amaç gözetiliyorsa, okurun farklı tepki göstermesi kaçınılmazdır. Andreas Gardt, "Möglichkeiten und Grenzen einer pragmatischen Übersetzungstheorie" ("Pragmatik Bir Çeviri Kuramının Olanakları ve Sınırları") adlı makalesinde Skopos bağlamında "yerelleştirici" yaklaşımı, kuramda savunulan kültürler arası iletişimi/aktarımı sağlamak yerine, tek taraflı bir anlayışı yansıttığını söyleyerek eleştirir.[407] Her şeyden önce iletişim, iki tarafın/değerler dizgesinin her iki tarafı da etkilemesi olarak yorumlanırsa, erek okurun, kendisinin dışında bulunan değerler dizgesine açık olması beklenir. Aksi durumda Skopos kuramının çeviri için savunduğu, ancak genel anlamda yerelleştirici yaklaşımıyla çelişen "kültürel aktarım" düşüncesi engellenmiş olur.

Bu bölümde Skopos kuramında okurun üstün konumu daha ayrıntılı biçimde irdelenerek onun bu kuramdaki önemi bilimsel düzlemde irdelenecektir. Bu bağlamda, okurun sosyokültürel altyapısı çeviri edimini nasıl etkileyebilir, yazınsal çeviri okuru ile kaynak metin okuru arasındaki farklılıklar nelerdir, gibi soruların dışında okura ilişkin başka konular da Skopos kuramı açısından ele alınıp yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Öncelikle genel anlamda yirminci yüzyılda erek dilin okurunu üstün kılan etmenleri ortaya çıkardıktan sonra, bunların Skopos kuramına yansımaları ele alınacaktır. Yirminci yüzyılda küreselleşmeyle birlikte sanatta/yazında alıcıların/okurların önem kazanmasının nedenlerinden biri, sanatçıların varlığını ve etkilerini sürdürebilmek için daha çok insana/okura ulaşma isteğidir. Bunda daha önce söz konusu edilen ve Skopos kuramının ortaya çıkış tarihiyle çakışan postmodern sanat anlayışının da etkileri olmuştur.[408] Modernist/geleneksel anlayışı temsil eden görüş-

lerin tersine, okurun yapıta değil, yapıtın okura götürülmesi, çeviride daha "demokratik" bir anlayışın yansıtılması, çevirilerin erek kültür okuruna hitap etmesiyle anlam kazanacağı yaklaşımının çeviri kuramlarında egemen olmasına yol açmıştır.[409] Bu açıdan bakıldığında, kaynak metinden çok, yapıtın okurlara nasıl ulaştırılacağı sorunsallaştırılmaya başlanmıştır. Skopos kuramı çeviri olgusunu bu açıdan değerlendirerek, erek metinleri, kaynaklarına öykünme zorunluluğundan kurtarıp dikkatleri çeviri ediminin amacına ve işlevine çekmiştir. Çünkü Vermeer'in de haklı olarak vurguladığı gibi, "çeviri, gösterilenin süreç içinde sabit tutularak gösterenlerin (biçimlerin) değişmesi değildir".[410] Çeviri bunların dışında karmaşık bir süreci içeren sosyokültürel bir olgudur. Kültürü oluşturan başka olgular gibi çevirinin de işlevsel bir yapısı vardır. Skopos kuramı, çeviriyi yaratan etmenleri ortaya koymak yerine, bu işlevin nasıl meydana geldiği/biçimlendiği üzerine odaklanmaktadır. Burada çevirinin işlevi/amacı ile okur arasında doğrudan bir bağlantının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, çevirinin niteliğini belirleyen erek ve işlevin, hitap edilecek olan erek okura göre tanımlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Salt kendi başına anlam taşıyan bir metinden ve onun işlevinden söz etmek olası değildir. Erek metnin anlamlı kılınması, erek dil okurunda istenilen davranış değişikliğini meydana getirmekle olasıdır. Magret Ammann'ın da Skopos kuramı bağlamında belirttiği gibi, çevirinin erek odaklı bir edim olarak görülmesiyle, çeviri metnin alıcısı ön plana çıkmaktadır.[411] Burada çevirinin bir edim olarak görülmesi, okurla erek metnin ayrılmaz bütünlüğüne işaret eder. Çevirmen, kaynak metni çevirirken nasıl erek kültürün alımlama koşullarının etkisindeyse, erek okur da çeviriyi alımlarken kendi alımlama koşullarına göre metni yorumlamaktadır. Vermeer bu çerçevede, çevirinin işlevinin zaman içindeki yeriyle anlamlı olduğunu vurgulamakla [412] işlevin göreceli bir kavram olduğunun altını çizer. Bir başka anlatımla, her edim geçerli olduğu ortamda/kültürde anlam taşımaktadır. Dolayısıyla iki farklı ortama/kültüre özgü olan iki edimi birbirine benzetmek son derece yanlıştır. Her edimin/metnin oluşum nedenleri ve etkilerini farklı değerlendirmek gerekir. Bir metnin çevrilmesini sağlayan birincil etmenlerin başında, yapıtın erek dilin okuruna ulaşma isteği yatmaktadır.[413] Skopos kuramı bir anlamda bu isteğin nasıl ve kimler tarafından gerçekleşebileceğini ortaya koymaya çalışır.

Erek dilin okurunun Skopos kuramı bağlamında önem kazanmasının bir başka nedeni de, alımlama estetiğinin dillerle ilgili alanlarda etkisinin artmasıdır. Bunun Skopos kuramına yansımalarını, daha önceki bölümlerde de söz konusu olan göreceelilik kuramıyla ilişkilendirmiştik. Bir

metnin alımlanma biçimine göre değişen yorumu, metinlerin daha önce durağan olarak kabul edilen bir yapıda olmadığını göstermiştir. Bu çerçevede, bir metnin, okurun alımlamasına göre farklı yorumlanması, çeviride öykünmenin anlamsızlığını ortaya koymuştur. Alımlama kuramlarına göre bir metnin farklı yorumlanması/alımlanması, metnin kendi yapısından, hatta okura göre çelişkili olarak yorumlanabilen "boşluklardan", "bitmemişliklerden" kaynaklanmaktadır.[414] Çevirmen, çoğu zaman erek okurun alımlama koşullarını düşünerek bazı boşlukları metnin anlaşılır olması için doldurmak zorunda kalır. Çünkü farklı kültürel bir altyapıya/bilgi dizgesine sahip olan erek okurun, kaynak metin okurundan farklı bir alımlama biçimi olması doğaldır. Dolayısıyla, çevirmen ulaşmak istediği okur kitlesinin niteliklerine yönelik bazı güncellemeler, eklemeler, çıkarmalar yaparak çeviriyi okuru için anlaşılır duruma getirir.[415] Vermeer bu bağlamda, çeviri okurunun, kaynak metnin amaçladığı okur olmadığını vurgulayarak çevirmenin, okurun, metni durum bağlantısı içinde anlaması için sahip olması gereken önkoşulları oluşturmak göreviyle karşı karşıya olduğunu belirtir.[416] Özellikle farklı bir döneme özgü ya da tarihsel bazı göndermelerin yoğun olduğu yazınsal metinlerde, okura kaynak metinde bulunmayan, örtük olarak iletilen bilgilerin açımlanması, metnin bağlamsal bütünlüğünün anlaşılması kaçınılmazdır. Bunun dışında biçimsel/biçemsel niteliklerin önemli olduğu yazınsal metinlerde anlatım olanakları ve sözcüklerin zamanla toplumda eskimesi/kullanılmaz olması nedeniyle, çevirmenden okura daha "çağdaş/güncel" anlatım olanakları sunması beklenmektedir. Kaynak metnin çevrilirken güncellenmemesi, çeviri okurunun yapıta karşı bir mesafe koymasına neden olacağı gibi, okurda özellikle yazınsal metinlerin çevirilerinde beklenen okuma zevkini de azaltacaktır. Bu yüzden çevirmen, kaynak metnin istenilen biçimde alımlanması için gerekli bilgileri, önce de belirtildiği gibi, ya erek metin içinde yapacağı açımlamalarla ya da bilgilendirici dipnot ve sonnotlarla okura aktarır. Erek metni okuyan okur da bu yolla okuduğu metnin kaynağı ile birebir örtüşmediğinin, onun bir yorumu olduğunun ayrımına varır. Skopos kuramında çevirmenin okuru bir önsözle bilgilendirmesi, çeviri kararlarını okura doğrudan iletmesi, okurun özgün ile çeviri metin arasındaki ayrımın bilincine varmasına yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, erek metin okuru, yapıtı okumaya başlamadan önce, onun farklı bir ortam ve dilde meydana geldiğini bilerek bir anlamda erek metnin yaratacağı yabancılık duygusuna kendini hazırlamış olur.

Skopos kuramında kaynak metnin kültürel farklılıktan kaynaklanan yabancılığı yerelleştirmeden erek okura duyumsatması nasıl gerçekleş-

mektedir? Okurun olası olumsuz tepkilerini düşünerek erek metnin yabancılaştırılmasına karşı bir tutumu mu benimsemeli? Çeviride yabancılaştırıcı etkinin korunması Skopos'ta yine çevirinin amacıyla ilgili görülebilir. Çevirmenin amacı, kaynak metnin yabancılığını vurgulamak, bunu okura duyumsatmaksa, erek metnin işlevini ona göre biçimlendirmek gerekir. Fakat aynı metnin farklı işlevleri göz önünde bulundurularak başka metinlere de dönüşebileceği unutulmamalıdır.[417] Dolayısıyla, dilbilimsel/metinbilimsel gibi kaynak odaklı çeviri kuramlarında, okurun "eşdeğer" biçimde tepki vermesi gerektiği savı, Skopos kuramında anlamını kaybetmektedir. Bu nedenle, kaynakla erek metnin bağı "eşdeğerlilik" ve "örtüşme" gibi kavramlarla açıklanamaz. Çünkü bu gibi kavramların kullanılması, bir anlamda metinleri durağan bir yapıda görmek demektir. Oysa alımlama kuramlarının da işaret ettiği gibi, metinlere anlam kazandıran okurdur. Aynı metnin aynı kişi tarafından farklı zamanlarda okunması dahi, söz konusu metnin alımlanmasıyla koşut biçimde, anlamı da değiştirebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, çeviri için de geçerli olan geleneksel yaklaşımların savunduğu gibi bir okur tipinden yola çıkmak olanaksızdır.

Vermeer, Reiss ile 1984'te yazdığı kitabında "eşdeğerlilik" kavramına geniş yer vermesine karşın,[418] Eruz'un da belirttiği gibi, 1990 yılında Skopos kuramını Holz-Maenttaeri'nin "eylem kuramı" bağlamında yeniden ele alarak eşdeğerlilik yerine çeviri için daha somut bir ölçüt olan "uygunluk" (*Adaequatheit*) kavramını benimsemiştir.[419] Bu kavramın Skopos kuramının göreceli ve erek okur odaklı yaklaşımına daha uygun olduğu söylenebilir. Çünkü öykünmeci/kaynak odaklı bir çeviri anlayışını yansıtan "eşdeğerlilik" kavramına karşın, bir şeyin "uygunluğu", ortam, kişi, erek, işlev gibi farklı etmenlere göre değişebilir. Eşdeğerlilik anlayışı, aynı zamanda alımlamanın göreceliliği ve metnin devingenliği ile çelişmektedir. Skopos kuramında kültürün belirleyici rolü, eşdeğerliliğin çevirideki geçerliliğin sorgulanmasına neden olmuştur. Daha çok dilbilimsel bir yaklaşımda gündeme gelen eşdeğerlilik kavramının, farklılıklar üzerine kurulu olan kültürlerin, kuramsal düzlemde çeviride egemen olmasıyla kullanılmaz olmuştur.

Skopos gibi okuru temel alan alımlama kuramlarında metinlerde iki tür etkiden söz edilebilir. Bir yandan, metni alımlarken metnin yarattığı etki sonucunda okurda davranış değişikliği meydana gelir; öte yandan, okur, okuma süreci boyunca kendi bireysel ve kültürel niteliklerinin etkisiyle metnin anlamlandırılmasına, oluşmasına etkin biçimde katılarak onu etkiler. Dolayısıyla, metinle birlikte okur da karşılıklı etkileşim

sonucunda değişime uğrar. Postmodern yazın bağlamında Yıldız Ecevit'in ileri sürdüğü gibi, okurun "(...) metnin bir parçası, (...) metni oluşturan öğelerin biri durumuna gelmesi,"[420] her metnin okura göre değişen bir anlamı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Yazınsal metinlerin alımlanmasında söz konusu olan bu durum/etkileşim, Skopos kuramı açısından da geçerlidir. "Hazır" bir metinden yola çıkan çevirmen, kaynak metin yazarından daha fazla okur kitlesini düşünmektedir. Bunun nedeni, çevirilerin özellikle seçilmiş bir metin olması ve hayalgücünden çok bilince dayanmasıdır. Yazar, metnini yaratırken, bilinçsiz de olsa, okurunu her zaman göz önünde bulundurmamasına karşın, çevirmen, kaynak metnin kendi dilindeki okurlar tarafından da bilinmesi/okunmasını istediğinden, okurun olası beklentilerini/tepkilerini dikkate almak zorunda hisseder kendini. Fakat Skopos kuramı açısından yazınla çeviri arasındaki en belirleyici ayrım, çevirinin belli bir amaca hizmet eden işlevidir. Bir başka söyleyişle, yazınsal bir metnin farklı düzlemlerdeki tekliğine/değiştirilemezliğine karşın, çeviride aynı metin, değişebilen işleve göre farklı metinlere dönüşebilir.

Kaynak ile erek metnin alımlama koşulları birbirinden farklı olduğu kadar, zaman ve uzama bağlı olarak işlevleri de farklılaşabilir. Dolayısıyla bir metnin alımlanması değişeceğinden, çevirisinin de zamanla değişmesi/değiştirilmesi gerekir. Sözgelimi, bir kaynak yapıtta dile getirilen eleştirel tutumu ya da yapıttaki biçemsel bir yeniliği erek metne olduğu gibi yansıtmak, erek okurunun alımlama koşulları aynı olmadığından mümkün değildir. Çünkü erek dilin okuru bir çeviri yapıtı okurken, genelde kendi yazınsal geleneğini ve kültürünü esas alır.[421] Skopos kuramının görecelilik anlayışı bu bağlamda erek okurun değişen beklentilerini karşılamaya çalışır. Bu nedenle, kaynak yazında bir metnin, örneğin yenilikçi işlevi ön planda olmasına karşın, erek metnin Skopos'u okura göre değiştiğinden, kaynak metin açısından önemsiz görülen başka bir nitelik çeviride vurgulanabilir. Bu açıdan bakıldığında, çevirmen, erek metnin işlevini seçerken, hitap edeceği okur kitlesini düşünerek çeviri kararlarını almalıdır. Çevirinin işlevini yerine getirebilmesi, "doğru/istenilen" okurlara ulaşmasına bağlıdır. Çeviri okurları arasında da kaynak metin okurlarında olduğu gibi farklı beklentiler farklı okurlar yaratılmaktadır. Theodore Savory, *Tercüme Sanatı* adlı kitabında yazınsal metin okurlarını sınıflandırarak okura göre değişen dört farklı yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlardan ilki, kaynak dili bilmeyen okurlardır. Bu tür okurlar serbest bir çeviriyi yadırgamamaktadırlar. Bu biçimde çevrilen metinler, okurun "(...) merakını tatmin eder ve onu düşünme zahmetine katlanmadan kolayca

okumasını"[422] sağlar. İkinci tür okur ise, yabancı dili öğrenmekte olan okurdur. Bu okur, diğerinin tersine "sadık" çeviriden yanadır. Çünkü bu tür çeviriler okura "(...) öğrenmekte olduğu dilin farklı cümle kuruluşlarının manalarını anlamaya yardım eder, az alışılmış kelimelerin doğru kullanılışını gösterir."[423] Üçüncü tür okur ise, yabancı dili daha önce öğrenip o alanda eskisi kadar iyi olmayan okurlardır. Bu okurlar, eski bilgilerini anımsatmasına önem verdiklerinden dolayı "çeviri kokan" metinleri tercih ederler. Son tür okur ise, yabancı dili iyi bilen okurdur. Bu okurlar, kaynak metni daha önce okumalarına karşın, çevirmenin metni nasıl çevirdiğiyle ilgilenmektedirler.[424] Dördüncü türe özgü olan okurların, kendi yabancı dil bilgilerini denemek ve çeviri yapabilme yetilerini ölçmek için çeviriler okudukları söylenebilir. Görüldüğü gibi Savory'nin çeviri okuru hakkındaki sınıflandırması her ne kadar okurun çeviriden beklentilerini yansıtsa da, çevirinin işlevi ile okur arasındaki ilişkiye değinmemektedir. Daha açık bir söyleyişle, burada çevirinin nasıl olması gerektiğinden çok, çevirinin ne amaçla okunabileceği ortaya konmaktadır. Yine de Skopos kuramında çevirmenin okurun hangi sınıfa ait olması gerektiğini bilmesinde yarar vardır. Örneğin "yerelleştirici" bir etki yaratmak isteyen bir çevirmen, erek metnin kendi yazınından çıkmış bir ürün gibi kolay okunur olmasını sağlayabilir. Buna karşın, "yabancılaştırıcı" etmenler nedeniyle çevirinin okunması bilinçli biçimde zorlaştırılıyorsa, başka bir söyleyişle, çevirinin amacı metni yabancılaştırarak okura sunmaksa, söz konusu metin sınırlı bir okur kitlesine hitap edecektir. Bu da çevirmenin, bir anlamda Savory'nin sınıflandırmasındaki dördüncü okur kitlesine yönelik bir çeviri yapması demektir. Yazınsal metinlerin, uzmanlık gerektiren metinlere oranla daha geniş bir okur kitlesine yönelik olması, çevirmenlerin Skopos açısından sınırlayıcı olmaması gerekir. Çünkü sanatsal/estetik bir etkiyi yaratmaya yönelik olan yazınsal metinlerin Skopos'ta göz ardı edilmesi, metnin yazınsallığını kaybetmesine yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Skopos'a göre yazınsal bir metinde yapılacak herhangi bir değişiklik, metnin sanatsallığını yansıtmıyorsa, erek okurun metne olan ilgisini azaltabilir. Yazınsal bir metin okumak isteyen çeviri okuru da, kaynak metin okuru gibi, yazarın yazınsal kişiliğini de kapsayan sanatsal bir beklenti içerisindedir. Bu beklentiye yanıt vermeyen bir Skopos'un "başarılı" olabilmesinin güç olabileceği söylenebilir. Aksoy'un da haklı olarak belirttiği gibi, çevirmenden "okuyucuyu, yazarın dünyasının içine çekebilmesi, eseri zevkle ve sıkılmadan okutmayı başarması (...)"[425] beklenmektedir. Ancak burada metin türünün çeviride değişmesi, sözgelimi, bir romanın çocuk kitabına

dönüştürülerek ya da bir şiirin yazınsal olmasa bile, felsefi bir irdelemede kullanılmak üzere çevrilmesi, Skopos'taki yazınsal ölçütlerin de değişmesini beraberinde getirecektir.

Çevirmenin okura ilişkin alacağı kararlar doğrultusunda, okurun çeviriyi alımlaması da belli oranda biçimlenmektedir. Erek okurun, metin içi etmenleri çözümlese de, metin dışı etmenleri anlayabilmesi ya da metnin ardında yatan göndermeleri yorumlayabilmesi ancak çevirmenin yönlendirmesiyle olasıdır. Skopos kuramında "okurun metin dışı etmenleri alımlayabilmesi için çevirmen, okura kaynak metnin kendisini değil, (...) kendi (farklı) kültür ortamında 'skopos'una uygun şekilde işleyebilecek bir erek METİN koyar".[426] Skopos'u değiştiren bu metin, erek okur için yaratılmış yeni bir metin olarak görülebilir. Bu yeni metni anlamlı kılan erek kültürdür. Çünkü çevirinin amacı, bir anlamda bu kültürde bir işlevi yerine getirmektir. Bu çerçevede, Skopos kuramının çeviriye faydacı bakışının, çevirinin erek kültürde etkin bir rol oynamasına yol açtığı söylenebilir. Bu da okurun "istenilen" biçimde çeviriden etkilenmesiyle olasıdır. Çevirmenin bu etkiyi sağlayabilmek için okurun gereksinmelerini de göz önünde bulundurması zorunludur. Bu bağlamda, çevirmenin, kaynak metin yazarının aksine, çevireceği yapıtın kimlere yönelik olduğu konusunda daha seçici davranabildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.[427] Kaynak metin yazarının da kuşkusuz belli bir okur kitlesi beklentisi vardır; fakat o, metnini sanatsal bir kaygıyla "doğaçlama" biçiminde imgeleme gücüne dayanarak yarattığından, okurunun bundan nasıl etkilenebileceğini yazarken düşünmez ya da belli bir etkinin sağlanması için metnini okurun alımlamasına göre değiştirmez. Dolayısıyla, kaynak metin ile çevirmenin okur modelinin birbirinden farklı olması kaçınılmazdır. Skopos kuramına bu açıdan bakılınca, erek dilin okuruna sunulan metnin, daha yazılmadan ona yönelik olduğunun belli olması, erek okurun kaynak metin okuru karşısında bir üstünlüğe/ayrıcalığa sahip olmasına yol açar. Çünkü ona sunulan metin, sonuçta içinde yaratıldığı kültürün bir ürünüdür. Vermeer'in çeviri edimini iletişimsel bir gereklilik olarak görmesi, bu anlamda yorumlanabilir.[428] Okuruyla "sağlıklı" bir iletişim kurmak isteyen çevirmenin, kendi okurunun "ortamını", gereksinmelerini, beklentilerini ve tepkilerini bir uzman olarak, yapıtını oluştururken hesaba katması gerekir.

Görüldüğü gibi, erek dil okurunun üstünlüğü, Skopos kuramı bağlamında birçok açıdan değerlendirilebilir. Birincisi, erek metnin işlev ve amacının belirlenmesinde okurun beklenti ve tepkilerinin ölçüt alın-

ması; ikincisi, erek okurunun, kaynak okurundan farklı olarak "yabancı" bir metinle karşı karşıya olduğunu bilmesinin, onun yeni düşünce ve değerlere daha açık olmasına yol açması; üçüncüsü, erek okurun, alınan çeviri kararları konusunda çevirmen tarafından önceden bilgilendirilmesi, onun metne daha bilinçli biçimde yaklaşmasını sağlaması; dördüncüsü, yayınevlerinin satış kaygıları taşımaları, erek okurun ilgisini çekebilecek "nitelikli" yapıtların çevrilmesinin önem kazanması;[429] beşincisi, aynı metnin Skopos'a bağlı olarak farklı çevirilerinin yapılmasıyla okurun metinlerdeki yorum ve alımlama yetisini zenginleştirmesi ve çeşitlendirmesi; son olarak ise, Skopos'a göre değişen çevirinin, okura, metinlerin devingen/değişken olduğunu ve buna bağlı olarak metinlerdeki anlamların da göreceli olduğunu göstermesi.

Skopos kuramında okurun erek metnin anlamlandırılmasında etkin kılınması, anlamın metinle özdeşleştirilememesinden kaynaklanmaktadır.[430] Doğal olarak zamana ve uzama bağlı olarak göreceleşen anlam, çevirinin alımlanma biçimini de etkilemektedir. Buna her okurun farklı alımlama koşulları da eklendiğinde, tanımlanabilen, bir başka söyleyişle, sınırlandırılan bir anlamın inandırıcı olması beklenemez. Bu çerçevede, çevirmene tanınan geniş özgürlük ve yaratıcılık alanı, dolaylı yönden okurla ilintilidir. Dolayısıyla bu kuramda çevirmenin kendi okurunu göz önünde bulundurarak yeni bir metin oluşturmasında bir sakınca görülmemektedir.

Skopos kuramında, kaynak metnin dil içi ve dil dışı niteliklerinden çok, erek metnin hangi okura ne biçimde ulaşması gerektiği, tartışılır bir sorundur. Bu kuramın her ne kadar "serbest" bir çeviri anlayışına dayandığı iddia edilse de, geleneksel anlamın dışında, kuramın özünde kaynak metne görece bir "bağlılık" söz konusudur. Çünkü bu kuramda "bağlılık", kaynak metnin yüzeysel yapısıyla değil, çevirinin kaynağından ne kadar farklılaştığı ile ölçülebilir. Daha açık bir anlatımla, bir metinden Skopos'a göre farklı metinler oluşturulabilmesi, o metnin farklı yönlerini okura gösterilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, her çeviri bir anlamda "bağlı" olduğu kaynağın zenginliğini, farklı metinlere dönüşebilirliliğini yansıtmaktadır.

Bir kaynaktan gelen bir çevirinin birbirinden farklı yorumlarının olması, postmodern yaklaşımda olduğu gibi, farklı seslerin bir arada/yan yana sergilenmesinin sonucunda, yazın dünyasında çokseslilik yaratmaktadır. Bu da çeviride kaynak metne bağlı bir anlayışın ürünü olan "doğruluk" ölçütünün geçerliliğini kaybetmesine ve her metnin bazı/belli "doğruları" yansıtmasına yol açmaktadır. Bütün sayılan bu etmenler ve

nitelikler, Skopos kuramında okurun tartışmasız çok önemli bir yere sahip olduğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Gelecek bölümümüzde ise yine erek odaklı çeviri kuramı olarak kabul edilen "Betimleyici Çalışmalar" ele alınacaktır. Skopos'tan farklı bir yaklaşım sunan bu kuramda, erek odaklılığın nasıl farklı bir açıdan irdelendiği/yorumlandığı gösterilecektir.

Çeviride Betimleyici Çalışmalar

James S. Holmes 1972'de sunduğu "The Name and Nature of Translation Studies" ("Çeviribilimin Adı ve Doğası") adlı bildiride, çeviribilimde uygulamaya yönelik çalışmaların eksikliğini vurgulayarak çeviribilimin iki ana hedefinden birinin "çeviri süreci ve çeviri ürünlerini kendi deneyim dünyamızda karşımıza çıktıkları biçimde betimlemek"[431] olduğunu ileri sürmektedir. Holmes çeviri kuramının dışında gördüğü "Descriptive Translation Studies" (Betimleyici Çeviribilim) ya da "Translation Description" (Çeviri Betimlemesi) olarak adlandırdığı bu alanı, ürün, işlev ve süreç odaklı olarak üç ana bölüme ayırmaktadır.[432] Ürün odaklı olan betimleyici çeviribilim, adından da anlaşıldığı gibi erek metnin bir ya da birden çok dilde karşılaştırılarak betimlenmesine dayanmaktadır. Holmes'ün de belirttiği gibi, bu tür çalışmaların amaçları arasında genel bir çeviri tarihçesi oluşturmak da yer almaktadır. Bir metnin farklı dönemlerde nasıl çevrildiğini ortaya koymanın, çevirilerde zamana göre değişen çeviri yaklaşım ve normlarının irdelenmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Bu yolla okur, farklı dönemlerde çevrilen bir metnin tarihsel koşullarla ilintili olarak, nasıl farklı alımlandığı ve yorumlandığını görme olanağı bulacaktır.

İşlev odaklı betimleyici çeviribilim çalışmalarında Holmes, çevirinin içyapısından önce, onu yaratan erek dizgenin sosyokültürel ortamını/koşullarını betimleyici biçimde irdeleme konusu yapar. Erek kültürün bir parçası olarak görülen çeviri metnin erek yazın dizgesinde bir işlevi yerine getirdiği savunulmaktadır. Burada işlev, Skopos kuramından farklı olarak salt çevirmenin/işverenin kararları doğrultusunda belirlenen bir etmen olarak değil, kaynak metnin seçiminin, çevrilme nedenleri ve çevirinin erek kültürde bıraktığı/yol açtığı etkinin niteliği açısından da ele alınmaktadır. İşlev odaklı betimleyici bir çalışma, çevirinin alımlanmasıyla sosyokültürel yapının/ortamın birbirlerini etkilemesi açısından önemlidir.[433]

Holmes'ün betimleyici çalışma alanlarından sonuncusu olan süreç odaklı betimleyici çeviribilim alanında çevirmenin kafasındaki karmaşık zihinsel süreçlerin çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların sınırlı olduğunu belirten Holmes, bu konuyu "çeviri psikolojisi" ya da "psiko-çeviribilim" olarak adlandırmanın mümkün olabileceğini belirtir.[434] Holmes'ün çeviribilimi alanlara göre ayırması, bu alanın hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik farklı alanlardan oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla, Holmes'ün başka kuramcılara oranla daha bütüncül bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Bu nedenle de, Göktürk'ün de bu bağlamda işaret ettiği gibi, Holmes, 50'lerden itibaren süregelen çeviri araştırmasını "üstünkörü", "yüzeysel" diye nitelerken, özellikle bu araştırmanın sonuçlarını yazın metinlerine uygulanamaz (...)"[435] olarak görmektedir. Holmes'ün sınıflandırması, çeviride bir yaklaşımın mutlak olamayacağının, alanlara göre farklı ölçütlerin alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Daha önce ağırlıklı olarak kaynak metin ya da erek okur odaklı yaklaşımlarda, çeviri süreci ve ürününe göre bir bakış açısı benimsenirken, Holmes bunların birbirine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle çeviribilimin gelişmesi, büyümesi için "(...) her üç dalına da gereken ilgi gösterilmelidir".[436]

Holmes'ün yetmişli yıllarda dile getirdiği görüşler doğrultusunda yazın çevirisini betimleyici kuram açısından daha bütüncül anlamda ele alan "Tel Aviv Okulu"nda[437] başta Toury olmak üzere Even-Zohar gibi kuramcılar, kuramsal düzlemde yeni açılımlar getirmişlerdir. Bu kuramcılar çeviride çıkış noktası olarak erek dili/kültürü temel alarak "çeviri yapmada (çeviri ediminde) önsel bir kavramdan hareket etmeye karşı çıkarlar. "Böylece kuralcılık tehlikesinden kaçınmak ve çevrilmiş olanın bilimini yapmak isterler (...)".[438] Çevrilmiş olanın bilimini yapmak, erek metinler arasında bir ayrım gözetmeksizin metni kuramsal düzlemde irdelemektir. Bu da, salt çevrilmiş metinleri temel almayı gerektirmekte ve kaynak metinlerle doğrudan bir karşılaştırmaya gidilmeyeceği anlamına gelmektedir. Çevrilmiş metni kaynağından ayrı biçimde irdeleyebilmek için, metnin oluşum nedenlerini betimlemek gerekir. Bundan dolayı, belli kuramlardan, kural koyucu yaklaşımlardan yola çıkarak değil, erek metni, "var olan" somut etmenler/olgular ışığında ele almak gerektiği düşüncesinin dayandığı sav, çevrilmiş olan bir yapıtı kaynak kültürden çok, erek kültürün bir ürünü olarak kabul etmekteydi. Çünkü Toury'ye göre çeviri "(...) çevirinin yapıldığı dilin, yani amaç dilin yazınının (*target literature*) oluşturduğu çoğul-dizge içinde yer alan bir dizge(dir)".[439] Dolayısıyla, çeviri yapıtları erek yazındaki başka metinler gibi farklı düzlemlerde erek

yazın ve kültür dizgesinin bir parçası konumundadır. Bu dizgelerin, belli tarihsel koşulların yarattığı normlar tarafından biçimlenmesi, çevirinin değerlendirilmesinde erek kültür normlarının birincil derecede ön plana çıkmasına yol açmıştır. Sosyokültürel koşulları yansıtan ve kimi zaman kısıtlayıcı olabileceği gibi, kimi zaman da yönlendirici olabilen bu normlar, çeviri yapıtını daha "nesnel" biçimde ele almamızı sağlamaktadırlar. Bu bağlamda, çevirilerin de özgün metinler gibi belli koşulların ürünü olmaları, normları yaratan erek kültürdeki koşulları irdelemeden çeviriyi "doğru" değerlendirmeyi kısıtlamaktadır. Böyle olunca, çeviriyi yaratan normların ortaya konup betimlenmesiyle, erek metnin neden bu biçimde çevrildiğini anlamamız kolaylaşacaktır. Çeviri normlarının sosyokültürel koşullar tarafından yaratılması, betimleyici çeviri kuramlarının "pozitivist", "gerekirci" (*determinist*) yönüne işaret etmektedir. Çünkü çeviriyi yönlendiren normlarla toplumsal/kültürel olgular arasında bir nedensellik bağı vardır. Kısıtlayıcı ve yönlendirici olan bu bağ tarihsel bir "zorunluluğa" dayanmaktadır. Normların yanında erek kültürün bir üyesi olan çevirmen de sürekli değişen bu etkileşimin içinde yer almaktadır. Çeviri gibi çevirmen de "belirli bir zaman diliminde karar verme sürecini etkileyen güçler tarafından yönlendirilmektedir".[440] Toury, "The Nature and Role of Norms in Translation (Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü) adlı çalışmasında bu süreci etkileyen normları genel, mutlak ile "(...) tamamıyla kişiye özgü olan davranış kalıpları"[441] olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Normlara ilişkin yapılan bu ayrımda, bazı normların değişmez, bazılarınkinin ise değişebilir olması, çeviride olasılık ve sapmaların söz konusu olabileceğini göstermektedir. Bir başka söyleyişle, çevirmenin kişisel kararları toplumun beklentilerine uymayabilir ya da onlarla çelişebilir. Fakat bu, genel normların yadsınması anlamına gelmez. Çünkü erek dilin okuruna karşı belli bir beklenti içerisinde olan çevirmen, "(...) her şeyden önce toplumsal bir rol oynayabilmek [için] (...) o topluluğun uygun gördüğü adlarla verilen işlevi, uygun görülen bir biçimde yerine getirebilmek"[442] için genel normları göz önünde bulundurur. Bu açıdan bakıldığında, Toury'nin, çevirdiği yapıtın erek okurlar tarafından okunmasını isteyen çevirmenin, toplumsal bir görevi olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Toury'nin bu yaklaşımı Vermeer'in Skopos kuramıyla örtüşmektedir. Bilindiği gibi Vermeer, çevirinin, okurda olumsuz bir tepkiye neden olmadan okura ulaşması gerektiğini savunmuştur. Her iki yaklaşımda da çevirmenin toplumun beklentilerine bir anlamda yanıt vermesi anlayışı ağırlık kazanmaktadır. Oysa bunun her zaman böyle olmadığı, özellikle baskıcı iktidarlar döneminde, çevirmenin kişisel kararlar doğrul-

tusunda toplumsal normlarla çeliştiği durumlarda görülür. Çevirmenler de yazarlar gibi kendi düşüncelerini farklı yollarla dile getirebilirler. Çevirmen, seçtiği metinle, metni kendi dünya görüşünü dile getiren bir araç olarak da kullanabilir. Hatta yazarın kendisinin bile bir yapıt yazmak yerine, düşüncelerini paylaştığı bir yazarı çevirmeyi seçmesi olasıdır. Kısaca, çevirmeni, toplumsal normlarla uzlaşmak zorunda olan/kalan bir araca indirgeyip, çeviri edimine yararcı (*pragmatik*) biçimde yaklaşmak her zaman doğru olmayabilir.

Her ne kadar çevirmen erek toplumdaki genel normların etkisi altında kalsa da, her normun çeviri üzerindeki etkisi farklı, ya da kişisel bazı nitelikler/kararlar bu normlardan daha egemen olabilir. Çevirmenin toplumsal normlarla ters düşmemesi, çevirmen için kısıtlayıcı anlamda yorumlanmamalıdır. Çevirmen bazen toplumun düşünce ve duygularına "tercüman" da olabilir. Bu durumda, aralarındaki uzlaşma da, çevirmenin edilgenliğinden çok, toplumu yönlendiren etkinliğinden söz edilebilir. Toury bu bağlamda çevirmenin normların yaptırım gücüne ve niteliğine göre değişen ölçülerde çeviriye katkıda bulunduğunu belirtir.[443] Erek kültürün bir üyesi olduğunu düşündüğümüz çevirmen de başka bireyler gibi bilinçli/bilinçsiz olarak erek kültür normlarından etkilendiği gibi, onları etkileyerek değişmesine neden olmaktadır. Toury'nin normları ön plana çıkarmasının nedenlerinden biri de, kaynak metnin çeviri irdelemelerinde ikincil konumda olduğunu vurgulayıp çevirmenin alımlama koşullarını belirleyen somut etmenleri/olguları bulmaya çalışmasıdır. Bunları biçimlendiren "güçlerin" bilinmesi, aynı zamanda çevirmenin hangi koşullar altında kaynak metni yorumladığı ve erek metni yarattığı konusunda betimleyici çeviri çalışmalarına ışık tutacaktır.[444]

Toury'nin, çeviri normlarını esas alarak erek metni irdelemesi, çeviri sürecinin nasıl oluştuğuna ilişkin konulara girmemesine de yol açmıştır. Betimleyici çalışmalarda çeviri ürününden yola çıkması, hem kuralcı bir yaklaşımdan kaçınılması, hem de kaynak metinle erek metnin karşılaştırılmasına olumsuz bir tutum olarak görülmektedir. Çeviri sürecinin betimlenmesi aynı zamanda çeviride "olması gereken" ilişkileri yansıtan kaynak odaklı olan eşsüremli ve durağan bir çeviri yaklaşımının sonucudur. Oysa çeviri ürünü, "var olan" gerçekleri ölçüt alarak çevirinin, kültürün başka dizgelerinde de olduğu gibi, devingen yapısını ortaya koymaktadır. Işın-Bengi'nin vurguladığı gibi, bu görüşün temelinde "Çoğuldizge" kuramı yatmaktadır. Toplumsal, kültürel, siyasal düzlemde karmaşık ilişkilerin bir ürünü olan çeviri, hem erek yazını etkilemekte, hem de ondan etkilenmektedir. Sözgelimi, erek kültürde bir gereksinim sonucu ortaya

çıkan çevirinin erek yazını etkilemesi, o yazında daha önce var olmayan yeni türlerin, anlatım olanaklarının ortaya çıkması biçiminde olmasına karşın, okurun eğilimlerini yönlendiren, bazı konuların güncellik kazanmasına neden olan erek yazında görülen bazı gelişmeler, ne tür kitapların ya da hangi alandaki yazarların çevrilmesi gerektiğini belirleyebilir. Bu bağlamda çevirinin erek kültürdeki konumu, o kültürdeki yazınsal yapıtların etki gücüne bağlı olarak onun taşıyacağı işlevi de biçimlendirmektedir. Bu bazen, erek kültürün koşullarından kaynaklanan bir işlevin, erek yazındaki yapıtlar yerine, çeviriyle karşılanmasına yol açmaktadır.

Toury, "Çoğuldizge Kuramı"nı ortaya atan Even-Zohar gibi, erek kültür dizgesiyle bütünleşmiş olan çeviriyi, yerel yapıtlar gibi, erek yazın dizgesindeki işleviyle birlikte ele almaktadır. Bu işlevin niteliği, çevirilerin "doğru" ya da "iyi" gibi soyut ifadelerle değerlendirilmesine karşıdır. Çünkü erek kültüre mal olmuş olan bir olguyu bu biçimde değerlendirmek son derece yanlıştır. Kültüre göre değişen gereksinmelerin sonucunda ortaya çıkmış olan bir ürünü, görece ifadelerle yargılamanın/değerlendirmenin, çeviriyi erek yazının dışında görmekle eşdeğer olduğu ileri sürülebilir. Bundan dolayıdır ki, çeviri olarak kabul edilen her yapıt, önsel ilkeler koymadan, betimleyici alanın bir parçası konumundadır.[445] Çeviriler arasında sınırlayıcı/kuralcı ölçütler konmadığından, çevrilmiş olan yapıtların dilsel niteliğine/düzeyine bakılmaksızın betimleyici çevirinin çalışma alanı içerisine alınmasının bir başka göstergesi de, André Lefevere'nin vurguladığı gibi, çeviride en önemsiz etmenin dil olmasıdır. Dilin dışında çeviride asıl belirleyici olan, onun "kabul edilebilirliliği" ile yazınsal ve ideolojik anlamda denetlenmesi, yani gücün onun üzerinde nasıl kullanıldığıdır.[446]

Çevirinin, erek kültürün bir ürünü olarak görülmesi, çeviri sürecini oluşturan kararların ve işlemlerin ikincil konuma gelmesine yol açmıştır. Bir başka söyleyişle, çevirinin nasıl çevrildiği, hangi aşamalardan geçtiği değil, neden bu biçimde çevrildiği, çeviride hangi sosyokültürel, siyasal etmenler rol oynamış olabilir, gibi sorular ön plana çıkmaya başlamıştır. Özgün metin yazarının yapıtını değerlendirirken, söz konusu yapıtı nasıl yazdığı ile ilgili düşüncelerin "belirsizliği" yazın kuramcılarını genel anlamda nasıl ilgilendirmiyorsa, çevirinin oluşum süreciyle ilgili değerlendirmeler de aynı biçimde önemini yitirmektedir. Çevirmene göre göreceli olan bu süreç konusunda kesin bir yargıya varmak, çeviri sürecinin belirsizliğinden dolayı güçtür. Bu nedenle, çeviri sürecinin "(...) içyapısı üzerine ancak tahminde bulunulabileceği ya da içyapı ancak kabaca yeniden kurulabileceğinden"[447], Toury betimleyici çalışmalarda çeviri ürünü

üzerinde odaklanılması gerektiğine işaret etmektedir. Ürün odaklı bir çeviri yaklaşımı, ürünü/çeviriyi yaratan, onu biçimlendiren erek kültür dizgesi bağlamında var olan kısıtlayıcı, yönlendirici normların ele alınmasını gerektirmiştir. Bu normlar sosyokültürel etmenlerin etkisi altında sürekli değiştiğinden, çeviriyi önceden belirlenen kuralcı bir yaklaşımla irdelemek doğru değildir. Çeviriyi etkileyen normlar, geçici, uzun süreli olabileceği gibi, kişisel ve genel ayrımlar söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında toplumdan topluma, dönemden döneme değişen ve farklılaşabilen bu normlardan "(...) bazıları daha güçlüdür, dolayısıyla kural gibidir; ötekiler ise daha etkisizdir, dolayısıyla da neredeyse kişiye özgü olarak algılanır".[448] Normların çeviriyi nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini daha iyi görebilmek için aynı kaynak metnin farklı kişi ve zamanlarda yapılışına bakmak gerekir. Bu normların ortaya çıkarılabilmesi için Toury, farklı düzlemlerde karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasını savunmaktadır. Bu karşılaştırmalar sonunda elde edilen somut veriler, kaynak metnin neden farklı biçimde yorumlandığı/çevrildiği konusunda bazı ipuçları verecektir. Bunlar aynı zamanda çevirmene hangi kültürel koşulların etkisi altında ve neden çeviride bazı "değiştirici" kararlar aldığını göstermesi açısından da önemlidir. Çünkü betimleyici bir çözümlemeye dayanan karşılaştırmalı bir çalışmada, kaynak metnin çevrilmesinde sorunlu olan konularda çevirmenin nasıl davrandığı ve sorunlara ne gibi çözümler ürettiği daha açık biçimde ortaya konur.[449] Sorun-çözüm ilişkisinin irdelendiği bu aşamada, dilsel düzlemde kaynak ile erek metin arasında olması gereken benzerlikleri bulmak ya da metinlerin ne kadar birbiriyle örtüştüğünü aramak yerine, çevirideki farklılıkların nedenleri çoğul bir dizge bağlamında açıklanmaya çalışılır. Elde edilen sonuçlar, çevirinin oluştuğu kültürel koşullarla da ilişkilendirildiğinden, erek metindeki farklılıklar, "doğal" bir ortamın ürünü olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla çevirideki farklılıkları gerekçelendirmek, kaynak odaklı yaklaşımlarda olduğu gibi, çevirinin belli ölçütlere göre yargılanmasına değil, onun daha "iyi" anlaşılmasına neden olacaktır. Böylece, eşdeğerlilik anlayışı bağlamında sorun olarak görülen bazı dilsel/anlatımsal aykırılıkların, betimleyici çalışmalarda geçerliliğini kaybederek erek kültürden ve ona bağlı olan çevirmenden kaynaklandığı vurgulanmış olur. Bu açıdan bakıldığında, çeviride kaynak metinde görülen farklılıkların, dilsel bir sorundan çok, kültürler arası dizgelerin birbirinden farklı olmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Erek kültürün devingen yapısı ve iki kültür arasındaki uzaklık, kaynak metnin alımlanmasını da etkilediğinden, sorun-çözüm yollarını da değiştirebilmektedir. Örneğin, iki kültürün zamanla birbirine yaklaşması,

bazı çeviri sorunlarının çözümünü kolaylaştırabilmektedir. Ülkeler arasında turizmin artması, medyanın o kültüre gösterdiği ilgi, ticari ilişkilerin gelişmesi daha önce yabancı olan bazı etmenleri yerelleştirebilir. Yabancılığın metin düzleminde alımlanması, onun dilsel nedenlerden ileri geldiği kanısını doğurmaktadır. Oysa yabancılık, onu yansıtan dilden değil, kültürel bakış açısının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir metnin kültüre göre nasıl farklı alımlandığı, iki kültür arasındaki uzaklıkla da ilintili olabilir. Sözgelimi, bir kaynak metnin farklı kültürlerin yazınına çevrilmesi, iki kültürün gelişmişlik düzeyinin, tarihsel gelişimine bağlı olarak, farklı çevirilerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bundan dolayı İngilizce'den Almanca'ya yapılan bir çeviride karşılaşılan çeviri sorunlarının niteliği, o metnin Çince çevirisinde farklılaşabilir. Betimleyici çeviri çalışmaları, kaynak metnin çevirisindeki farklılıkları, kültür dizgelerinin belirlediği normlarla açıklamaktadır. Bu çerçevede, genel bir çeviri sorunundan/çözümünden söz etmek yerine, sorunun kaynağı olan kültürel normların göreceliği üzerinde durulmalıdır. Buna bağlı olarak, sözcük ya da anlam düzleminde karşılaştırma yapan eşdeğerlilik Toury'de geçerliliğini kaybederek bunun yerine dil dışı etmenlerin biçimlendirdiği normlara göre değişen daha esnek bir yapıdaki eşdeğerlilik anlayışı, ileride de görüleceği gibi, egemen olur.

Toury, Vermeer'den farklı olarak, kaynak metni belirleyen normların da hesaba katılması gerektiğini vurgular. Çünkü çeviri "(...) iki farklı norm dizgesini içeren bir etkinliktir".[450] Toury, çeviride her iki normun eşit derecede temel alınamayacağını düşünerek normlardan birinin daha baskın olduğu görüşünü savunmaktadır. Başka bir söyleyişle, çevirinin ya kaynak ya da erek kültürün normlarına daha yakın olması, erek okurun çeviriyi nasıl alımlayacağını gösterir. Bunun dışında, çeviride hangi normların egemen olduğunu bilmek, çevirmenin aldığı kararlar ve onun çevirideki tutumu konusunda bilgi edinmek olasıdır. Toury'ye göre çeviride egemen olan norm, erek metnin bir anlamda nasıl bir işlev göreceğinin de göstergesidir. Bu bağlamda çevirinin kaynak metne uyumu, onun "(...) kaynak metne ilişkin yeterliliğini belirlerken, erek kültür normlarına bağlı kalmak da çevirinin kabul edilebilirliğini belirler".[451] Erek kültüre çevrilmiş olan her yapıtın niteliksel ayrımına bakılmaksızın çeviri irdelemeleri içerisinde yer alması, onların erek kültürün bir ürünü olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü her çeviri, kendisini yaratan koşullardan bağımsız değildir. Dolayısıyla, erek bir dizgenin "doğal" parçası olan çevirileri salt dilsel niteliklerine göre yargılamak/eleştirmek yanlıştır.

Bir çevirinin yeterliliği ya da kabul edilebilirliliği, onun erek kültür içindeki öneminden çok, erek dizgeyi nasıl etkileyeceği ile ilgilidir. Kaynak kültür normlarına yakın bir çevirinin erek dizgede göreceği işlev ile erek kültüre yakın bir işlevden farklı olması, çevirilerin erek yazınla olan ilişkisini de değiştirebilir. Örneğin, "yeterli" sayılan bir çeviri, erek okura kaynak normlar hakkında daha fazla bilgi vermesine karşın, "kabul edilebilir" olan bir çeviri, okura kaynak metnin erek kültürün normlarıyla nasıl değişebileceğini gösterebilir. Her iki durumda da çevirinin erek kültür/yazın dizgesine belli katkılar sağlamasının nedeni, Even-Zohar ile aynı görüşü paylaşan Toury'ye göre de, çevirilerin farklı düzlemdeki erek kültürde/yazında "(...) bir boşluğu doldurmasıdır".[452] Çeviride kaynak kültür normları egemen olsa da, bunun çeviriye yansımasını sağlayan yine erek kültürdür. Bu açıdan bakıldığında, her çeviri, erek kültür/yazın dizgesindeki bir boşluğu farklı düzlemde ve zamanlarda doldurabilir. Bu bağlamda, Holmes'un çeviriyi çalışma alanlarına göre ayırdığı makaleden bir yıl önce, Itamar, Even-Zohar tarafından ortaya atılan ve 1970'te geliştirilen "Çoğuldizge Kuramı"nda (*Polysystem-Theorie*) bu etkileşimi çevirilerin erek yazın dizgesindeki "merkez" ya da "çevresel" konumlarıyla somutlaştırıp ilişkilendirmiştir. Even-Zohar, merkez konumda olan bir çeviri yapıtını daha çok yenilikçi ve örnek oluşturucu olarak tanımlamasına karşın, çevresel konumda kalan bir çeviriyi "(...) egemen olan bir yazın tipinin saptadığı alışılmış "norm"lara göre biçimlendirilmiş ve tutuculuğun başlıca etkenlerinden biri olarak"[453] görmektedir. Çevirilerin erek kültürdeki konumlarının merkezi ya da çevresel niteliğine bakarak onların erek yazın dizgesinde nasıl bir işlevi yerine getirdikleri konusunda bilgi elde edilebilir. Yerel yapıtlar gibi çevirilerin de ortaya çıkmasına bazı sosyokültürel güçler etken olmaktadır. Tarihsel, siyasal olgular olarak döneme damgasını vuran bu güçler, okurun ilgisinin bazı yapıtlara yönelmesine yol açmaktadır. Bu yapıtların seçilmesi, okurun içinde bulunduğu gerçeklikten bağımsız değildir. Bunlar, genellikle okurun kendi/toplumsal yaşantısıyla özdeşleştirebileceği yapıtlardan oluşmaktadır. Toplumda var olan siyasal yapı da bu seçimi etkilemektedir. Örneğin, belli bir dünya görüşünü savunan bir iktidarın toplumdaki yayın politikasını bazı engelleme ya da desteklemeler aracılığı ile etkileyebilmesi, okurun ulaşabileceği kitapların niteliğini olduğu gibi sayısını da belirleyebilir. Fakat bu süreç her zaman istenilen biçimde gelişme göstermeyebilir. Bazı dönemlerde iktidara, onun uygulamalarına karşı duyulan tepki, bu gelişmeyi tersine de çevirebilir. "Resmi" görüşle çelişen bazı toplumsal/ideolojik güçler, kendi dünya görüşünü/isteklerini ortaya koymak için belli yazarların ya-

pıtlarına karşı ilgilerini artırırlar. Kendi dünya görüşlerinin propagandasını yapan kitaplar, kendi yazınından ya da başka yazınlardan yapılan çeviriler yoluyla okura ulaştırılırlar. Söz konusu yapıtların farklı dönemlerde olması da olasıdır. Bilindiği gibi, yazın tarihinde dönemler arasında kimi zaman benzerlikler olabilmektedir. Sözgelimi, bazı yazarların kendilerine yakın buldukları ya da benzer bir dünya görüşünün savunulduğu başka dönemleri/akımları örnek almaları bunun kanıtıdır. Çevrilecek yapıtların/yazarların seçimi ve erek yazında gündemde kalmaları/okunmaları, okurun/toplumun beklentileriyle orantılıdır. Bütün bu etmenler, çevrilen metinlerin erek yazında ve kültürde etkisinin zaman zaman değişmesine, farklılaşmasına yol açmaktadır. Aynı yapıt farklı dönemlerde farklı biçimde okuru etkileyebilmektedir. Even-Zohar'ın ortaya attığı "Çoğuldizge Kuramı", bu bağlamda çevirinin erek kültürdeki değişen işlevini ve nedenlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kültür, siyaset, tarih gibi birçok dizgenin etkisi altında kalan çeviri de, yerel yapıtlar gibi erek okuru farklı düzlemlerde etkilemektedir. Dizgede meydana gelebilecek bir değişiklik, okurun yapıta/çeviriye karşı göstereceği ilgiyi de farklılaştırabilmektedir. Dolayısıyla aynı yapıt/çeviri farklı zamanlarda erek yazını farklı biçimde etkilemektedir. Bu etki, onun erek yazında göreceği işlevini de değiştirebilmektedir. Even-Zohar, çevirinin işlevsel konumunu merkezi ve çevresel konumlarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre bir çevirinin merkez konumda olmasının ardında yatan etmenlerin başında, onların erek yazındaki yenilikçi ve değiştirici nitelikleri gelmektedir. Erek yazını bu biçimde etkileyen çeviriler, başka dönemlere oranla kendilerine bir anlamda gereksinim duyulan belli zamanlarda ortaya çıkarlar. Başka bir söyleyişle, erek yazının "genç", "güçsüz", henüz yerleşmemiş, bir bunalım, bir dönem noktası içerisinde olması, bu çeviriler için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Buna karşın bir çevirinin çevresel konumda bulunmasının nedeni, erek yazında doldurulacak, etkili olabilecek bir "boşluğun" olmamasıdır. Bu tür çevirilerin erek yazını değiştirmek yerine var olan güç ilişkilerini desteklemesi, onunla uyum içinde bulunması da söz konusu olabilir. Bu açıdan bakıldığında, sosyokültürel koşulların değişmesiyle çevirinin erek yazındaki konumu da değişebilmektedir.[454] Even-Zohar'ın, çevirinin işlevselliğini, parçası olduğu erek yazın dizgesinin içindeki "merkezi" ve "çevresel" konumlarıyla ilişkilendirmesi, bu işlevin devingen bir süreç olduğunun altını çizer. Dolayısıyla çeviride, salt metin içi değerlendirmelerin dışında, onu ortaya çıkaran sosyokültürel yapıdan ayrı görülmeyip metin dışı etmenlerin önemi vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Even-Zohar'ın çeviriyi, okurun zamanla değişen alım-

lamasına göre değil, yaratıldığı ortamın koşullarına bağlı bir ürün olarak gördüğü söylenebilir. Bunun en belirgin göstergesi, çevirinin de içinde bulunduğu çoğul dizgenin "birbiriyle kesişen ve kısmen örtüşen, farklı seçenekleri kullanan, ancak üyeleri birbirine bağımlı, yapılandırılmış bir bütün teşkil eden çoklu bir dizge"[455] olmasıdır. Bu nedenle, kendi dizgesi bağlamında önem kazanan çevirinin yapısal bir bütün olarak kendi içinde taşıdığı anlamsal değerleri, ikincil duruma düşmektedir. Çünkü toplumsal-bireysel-siyasal dizgenin/yapının bir sonucu ortaya çıkan çeviri, Even-Zohar'ın yaklaşımına göre, erek yazında/kültürde yerine getirdiği işlevleri bağlamında ele alınmaktadır. Böyle olunca, erek dizgelerle çeviri arasında bir nedensellik ilişkisi ön plana çıkmaktadır. İlişkilerin nedenselliğinin, hem gelişen tarihsel dönemin, hem de yaşanan dönemdeki olguların çeviriyi nasıl etkilediğini göstermesi, Çoğuldizge'nin eşsüremli ve artsüremli yapısına işaret etmektedir. Bu yapının niteliği, değişen güç ilişkilerinin, sosyokültürel olguların yazın/çeviri dünyasına nasıl yansıdığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu da hangi metinlerin "merkez" ya da "çevresel" konumda olduğuna karar vermemizde belirleyici olmaktadır.

Even-Zohar, çevirilerin yerel yazındaki işlevine ve etkinliğine göre çevirinin yenilikçi/değiştirici konumunu "birincil", koruyucu/tutucu konumunu "ikincil" etkinlik kavramlarıyla dile getirir.[456] Örneğin, totaliter/baskıcı bir yönetimle çelişen görüşlerin ya da söz konusu kültürdeki olgularla benzerlikler gösteren konuların dile getirildiği yapıtların/çevirilerin "birincil" konumları ile yönetimin anlayışını destekleyen ya da tarafsız kalan çevirilerin "ikincil" konumları, onların işlevleriyle orantılıdır. Birincil konumdaki çevirilerin işlevi daha eleştirel, yergici olmasına karşın, ikincil konumdaki çeviriler daha onaylayıcı bir işlevi yerine getirirler. Bundan dolayı, birincisinin okuru, değişimden, yenilikten yana olan eleştirel bir tutum takınırken, ikincisinin okuru, düzenden rahatsız olmayan, alışılmışın dışına çıkmak istemeyen bir davranış sergiler. Burada okurların hayattan, toplumdan, siyasetten beklentileri bu ilişkinin değişmesine yol açabilir.

Kendisi de bir okur olan çevirmenin beklentileri de çevirilerin konumları açısından son derece önemlidir. Çünkü onun alacağı kararlar, seçeceği metnin nasıl bir etki yapmasını istediğini de belirler. Fakat çevirmenin seçimi her zaman için geçerlilik taşımayabilir. Sözgelimi, geçmiş bir dönemde çevrilmiş olan bir metnin işlevi ile son dönem yazınsal dizgedeki bir metnin işlevi farklılık gösterebilir, bununla birlikte, metni çeviren çevirmenin tutumu ile var olan güç ilişkileri arasında doğrudan bir bağlan-

tı da olmayabilir. Hatta önceki yazınsal dizgede onaylayıcı/destekleyici bir tutum içinde olan bir çevirmenin yapıtının, başka bir dönemde yenilikçi/değiştirici bir işlev görmesi de olasıdır. Burada belirleyici olan gücün/iktidarın niteliğidir. Sözgelimi, devrimci bir iktidar ile uyum içinde olan bir çevirinin onaylayıcı işlevi, başka bir yazınsal dizgede eleştirel bir işleve dönüşebilir.

Betimleyici çalışmalarda çevirinin yerel yazındaki etkisi sonucunda daha önce var olmayan/yeni gelişmelere, başka yapıtların yaratılmasına neden olması, artsüremli yaklaşıma bağlıyken, çevrilen yapıtın yerel dizgedeki başka yapıtlarla arasındaki ilişkisi eşsüremli irdeleme açısından değerlendirilmeli. Çevirinin, erek yazında var olan, geçmişe dayanan bir metin geleneğiyle ilişkisinin/benzerliğinin olduğu ya da bunun dışında kalan yeni bir tür olup olmadığı sorunsalı bu bağlamda yanıtlanmaya çalışılmalıdır. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda Batı yazınından çeviriler aracılığıyla yazın tarihimize yerleşen roman, o dönemin yazınsal dizgesinde olmayan bir tür yaratmasına karşın, çevrilen masallar daha önce yazınımıza yerleşmiş olan masal türünün gelişmesine/değişmesine neden olmuş olabilir. Dolayısıyla roman, masal türünün tersine, erek yazın tarihinde yeni bir metin geleneği yaratmıştır. Bir kaynak metnin farklı dönemlerdeki çevirilerini betimleyici biçimde karşılaştırmak ya da onların erek yazına olan etkilerini tarihsel düzlemde ele almak, artsüremli bir çalışma kapsamında görülebilir.

Betimleyici kuramlar, her şeyden önce, değişen toplumsal koşulların baskısıyla çevirilerin belli kuralların/normların ışığı altında irdelenip sınırlandırılmasına karşı bir yaklaşım geliştirmiştir. Erek yazında değişime yol açan bütün etmenler, Even-Zohar'ın belirttiği gibi, çevirinin "(...) önceden belirlenmiş yazınsal bir katmanlaşma(ya göre) değil, belli özellikler ortaya çıkaran çeşitli yazınsal tiplerin ya da dizgelerin aldıkları konular(ı)"[457] çoğul bir dizgeyle irdelenmesini gerektirir.

Görüldüğü gibi, Çoğuldizge kuramında nesnel koşulların bir ürünü olan çeviri, bu koşullar içinde kendi anlamını kazanmaktadır. Bir başka söyleyişle, çeviriyi yaratan nedenlerden bağımsız olarak ele alan bir yaklaşım, öznel, yapısal, bazen de temelsiz değerlendirmelerin dışına çıkamamaktadır. Bu da çevirinin tarihsel konumundan koparılmasını beraber getireceğinden, bu durumun yerel yazındaki koşullara bağlı olarak çevirinin değişebilen işlevinin göz ardı edilmesine yol açacağı söylenebilir. Çoğuldizge kuramı, çevirinin oluştuğu tarihsel-kültürel koşulların yanında, neden bazı yapıtların çevrildiği ya da seçildiği sorularının yanıtlarını erek yazın dizgesi bağlamında aramaktadır. Bu çerçevede, etkileşim içinde

bulunan toplumsal alt ve üstyapının yansımalarına, erek yazının ayrılmaz bir parçası olan çeviri de dahil edilmektedir. Bu saptama, erek yazının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü çevirinin yer almadığı, hesaba katılmadığı bir yazın tarihini düşünmek artık olanaksız. Tarihin yönünü belirlemede, yeni akımların, dönemlerin ortaya çıkmasında yerel yazın kadar çevirilerin de rolü olduğu unutulmamalıdır.

Even-Zohar, çevirinin yapıcı/yenilikçi işlevinin, salt erek yazına yeni anlatım olanakları sunmakla, onu değiştirmekle kalmadığını, aynı zamanda insanın doğa ile toplum arasındaki ilişkisi bağlamında dile getirilen yabancı konuların, okura yeni ufuklar açarak okurun evrensel değerlerinin gelişmesine, farklı olana karşı toplumda hoşgörünün yerleşmesine katkıda bulunduğunun altını çizer. Bu nedenle Even-Zohar yeni seçenekler sunan çevirileri "kültür planlaması" kapsamı içinde görmekte ve buna yol açan kişi ve grupları "toplumsal-göstergesel girişimciler"[458] olarak adlandırmaktadır. Bu girişimcilerin yazında yarattıkları etkileri yerel yazarlarınkinden ayırmak ya da onu ikincil durumda görmek yanlıştır. Çünkü erek okurun genel anlamda, çevirilerin yarattığı estetik, düşünsel etkileri yerel yapıtlardan ayrı bir olgu gibi görmekte, çeviriyi başka yapıtlardan ayrı olarak değerlendirmemektedir. Yazarın kurgusal dünyasına girmeye çalışan okur, kendi diline kazandırılan ile kendi dilinde yazılmış bir yapıt arasındaki yabancılığı, ancak alışık olmadığı bir olguyla, bir anlatımla karşılaştığında duyumsar. Bu yabancılık, çevirmenin tutumuna bağlı olarak yapıtın başından itibaren kaynak dile/kültüre özgü olan ya da erek dile/kültüre çevrilemeyen anlatımlarda/sözcüklerde alınan çeviri kararlarına göre okura zaman zaman duyumsatılır.

Çevirideki yabancılık etmenine betimleyici bir açıdan bakıldığında, çeviride iki çeşit bir işlevden söz edilebilir. Çeviri için sık sık gündeme gelen yabancılık anlayışını da sosyokültürel anlamda irdelemek gerekir. Erek okurun alımlamasından yola çıkıldığında, bir çeviride yabancılaştırma, okurda itici/uzaklaştırıcı bir etki bırakabileceği gibi, yabancılığı ilgi çekici/yenilikçi bir biçimde de metne yansıtabilir. Burada yine erek toplumun/kültürün tarihsel konumu önemlidir. Çünkü bir çevirinin erek yazını nasıl etkilediği, erek okurun/toplumun çeviriyi nasıl gördüğüne de bağlıdır. Aynı çeviri erek yazında kimi zaman yenilikçi, kimi zaman ise yazınsal açıdan dikkate değer bulunmayabilir. Erek topluma/kültüre yabancı olan, yabancılık yaratan etmenlerin, toplumda yaşanan benzer olgular nedeniyle zamanla kaybolması olasıdır. Çevirinin erek yazında yaratacağı etki ya da bir yeniliğin, bazen belli bir zaman mesafesinden sonra ortaya çıkabileceği unutulmamalı. Başka bir söyleyişle, yenilikçi

olarak görülmeyen bir çeviri, örneğin yabancılaşmış olan bir dünyayı betimleyen Kafka'nın dilimizde son yıllarda güncellik kazanan çevirileri ya da baskıcı yönetimlerde toplum eleştirisini işleyen Brecht ve Böll gibi yazarların yapıtları değişen alımlama koşullarına bağlı olarak "çevresel" konumdan merkezi konuma geçerek yerel yazında beklenmedik bir yenilik ve ilgi yaratabilir.

Çevirinin erek yazın dizgesinde zaman içinde değişebilen yenilikçi ve koruyucu işlevlerinin kuramsal düzlemde ön plana çıkması, çeviride gelenekselleşmiş bazı kavramların değişmesine yol açmıştır. Bunlar arasında en çok gündeme gelen eşdeğerlilik anlayışı olmuştur. Toury, Even-Zohar, Vermeer gibi erek odaklı çeviri kuramlarının geçerliliğini savunanlar, eşdeğerliliğin dilbilimsel açıdan ele alınamayacağını ileri sürerek yeni ölçütler ortaya koymuşlardır. Betimleyici kuramların dışında yer alan Skopos kuramında eşdeğerlilik, başta Reiss'in de etkisiyle, metnin işlevi düzleminde aranan önemli bir ölçüt olarak kabul edilse de, kuramın kaynak metni göz ardı etmesiyle eşdeğerlilik anlayışından uzaklaşıldığı görülmektedir. Buna karşın betimleyici çalışmalarda eşdeğerlilik, geleneksel anlamının tersine, göreceli/değişken bir kavrama dönüşmüştür.[459] Genel anlamda çeviri normlarının kültüre koşullu olduğu düşünüldüğünde, farklılıklarıyla anlam kazanan bir kültürün ürünü olan yapıtları, eşdeğerliliğe göre ele almak, çevirinin doğasına aykırı olsa bile yadırgatıcı değildir. Işın-Bengi'nin de belirttiği gibi, Toury, eşdeğerliliği geleneksel anlamın dışında yorumlayarak eşdeğerliliğin tarihsel bağlam içinde değişen bir kavram olduğunun altını çizer[460] ve her iki kültür dizgesini de içine alan çeviriye ilişkin daha somut verilere dayanan "yeterlilik" ve "kabul edilebilirlilik" kavramlarını onun yerine koyar. Eşdeğerlilik kavramı ister işlevsel, anlamsal, ister dilsel olsun, daha çok kaynak odaklı bir yaklaşımı yansıtmasına karşın, Toury'nin yaptığı ayrım, bu kavramın erek ve kaynak kültüre göre göreceli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Toury'nin çeviride "kaynak metin, erek metnin eşdeğeri midir?" sorusu, anlamını kaybederek "kaynak metin ile erek metin arasındaki ilişkinin tipi ve derecesi nedir?"[461] sorusuna dönüşür. Toury, erek ya da kaynak normlardan hangisinin çeviride egemen olduğuna bakarak bu soruyu yanıtlamaktadır. Çeviri, kaynak metnin/kültürün normlarıyla örtüşüyorsa, bir anlamda erek okurda bir yabancılık duygusu yaratmıyorsa "kabul edilebilir" bir çeviri, kaynak metnin/kültürün normlarıyla çatışıyorsa, okurdan alışık olmadığı bir metin okuması bekleniyorsa "yeterli" bir çeviri yapılmış sayılır. Çevirinin hangi "öncül" normlara yakın olduğu, yerel/erek yazının konumuna olduğu gibi, var olan toplumsal yapıya da

bağlıdır. Çünkü çeviri, yerel yazının normlarına/geleneklerine ters düşebileceği gibi, siyasal ortamın yarattığı baskı ve yaptırımlar sonucunda egemen normlarla uyum içinde de olabilir.

Toury'nin eşdeğerliliğe normlar bağlamında yaklaşımı, bu kavramın ardında yatan ilişkileri sorgulamak açısından önemlidir. Çeviride eşdeğerliliğin kaynak ve erek kültüre bağlı normlar açısından tanımlanması, çeviri ürününe eytişimsel (*diyalektik*) bir biçimde yaklaşıldığının göstergesidir. İki kültür dizgesinin bir ürünü olan çeviride hangi normların belirleyici olduğuna, başka bir söyleyişle, çevirinin "yeterli" mi, "kabul edilebilir" mi olduğuna, metinde egemen olan normlara bakılarak karar verilmektedir. Bu karar, salt metin düzleminin dışında iki kültürü de içine alan dizgesel bir karşılaştırmayı gerekli kılmaktadır. Çeviri ile toplumsal normlar/yaptırımlar arasındaki ilişkiyi irdeleyen ve bu ilişkilere dayanarak çeviride bir sınıflandırma yapan Erich Prunè, çeviri etiği bağlamında çevirmenin norm konusunda alacağı kararlarda bir sorumluluktan ve uzmanlıktan söz edebilmek için onun özgür bir seçim yapabilmesi gerektiğini vurgular. Prunè, aynı zamanda çevirmenin, erek kültür normlarını etkileyen yazar, aracı ve okurdan oluşan üçlü bir güç ile karşı karşıya kaldığının bilincinde olduğunun altını çizer.[462] Fakat bu bilinç üçlü gücün aynı oranda çeviriyi biçimlendirdiği anlamına gelmemektedir. Çevirmenin, yazarı ve yapıtını ön plana alması, çeviride ister istemez kaynak kültür normlarının egemen olmasına yol açarken, okuru ön plana alması erek normların daha çok geçerlilik kazanacağı anlamına gelmektedir.

Çevirmenin alacağı kararların, bazen erek kültürün normlarıyla çelişmesi, onu zorlaması, bazen de bu normları kabullenen, erek kültürde/yazında değişime neden olmayan bir etki bırakması, onun dünyaya bakışıyla ilintilidir. Daha açık bir anlatımla, erek normlarının egemen olduğu bir çeviri, tarihsel koşullara göre erek kültürdeki bazı normları değiştirebileceği gibi, onlarla uzlaşabilir de. Bu düşünceler, kaynak kültür normlarının egemen olduğu "yeterli" çeviriler için de söylenebilir. Çevirmen belki de erek kültürü bir başka kültürün normlarını örnek göstererek daha etkileyici bir biçimde eleştirmek istemiş de olabilir. Burada belirleyici olan, çeviri ile güncel normların nasıl bir ilişki içinde bulunduklarıdır. Bu ilişki bazen çevirmenin iradesi dışında da gelişebilir. Çünkü bir çeviri, erek kültürü çevirmenden bağımsız olarak farklı zamanlarda farklı biçimde etkileyebilir.

Toury'nin çeviri normları bağlamında ortaya attığı "yeterlilik" ve "kabul edilebilirlik", çeviri tarihinde görülen "yerelleştirici" ve "serbest" çeviri, "yabancılaştırıcı" ve "sadık" çeviri kavramları birbirleriyle özdeş-

leştirilebilir mi? Genel anlamda "yeterlilik" kavramında kaynak kültür normlarının çeviride daha egemen olmasının "yabancılaştırıcı" ve "sadık" bir çeviri anlayışıyla örtüştüğü, buna karşın "kabul edilebilir" bir çevirinin de "yerelleştirici", "serbest" bir çeviri anlayışıyla bazı benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Bu kavramlar farklı kuramlara, çevirmenlere ve zamana göre değişse de, kaynak kültür normlarının egemenliğinin en belirgin göstergesi, çevirmenin kaynak metindeki dil içi ve dışı göstergeleri çeviride ne derecede korumaya çalıştığı ile ortaya çıkmaktadır. Oysa erek normların egemen olduğu bir çeviride, kaynak metinden daha çok çevirmenin öznelliği, niyeti ile okurun beklentileri ön plandadır. Ancak yapılan bu ayrım yine de kesin bir tanımlamayı içermemektedir. Örneğin Işın-Bengi'nin de haklı olarak belirttiği gibi, Toury için "kabul edilebilir olarak tanımlanan bir çeviri, Vermeer'in kuramında yeterli olarak tanımlanır".[463] Toury de Vermeer gibi çeviriyi erek kültür dizgesi bakımından ele almasına karşın, çevirinin kaynak kültür dizgesiyle olan bağı açısından temelde ondan ayrılmaktadır. Skopos kuramına göre çeviride belirleyici olan normlardan çok, çevirmenin/işverenin erek kültür dizgesinde yaratmak istediği etkinin niteliği önemlidir. Daha önce de vurgulandığı gibi, erek okur odaklı olan bu kuramda çevirinin amacı ile işlevi örtüşüyorsa, çeviri Toury bağlamında "kabul edilebilir" bir yapıdadır. Kaynak kültür normlarının egemen olduğu "yeterli" bir çevirideyse –buna yönelik doğrudan bir çeviri amacı yoksa– bu durum kabul edilmemektedir. Kaynak metinle erek metnin karşılaştırılmasının Skopos'ta söz konusu olmaması, bu yaklaşımı en iyi biçimde yansıtmaktadır.

Oysa Toury, kabul edilebilirlik ve yeterlilik kavramlarını çeviri metninin etkisine göre değil, kaynak ve erek kültüre göre seçilen normlara göre sınıflandırmaktadır. Çevirinin kaynak kültürün normlarına yakın olması, kaynak odaklı çeviri yaklaşımıyla karıştırılmamalıdır. Her ne kadar kaynak metni yaratan normlar, Toury'nin betimleyici kuramında bir yere sahip olsa da, çevirilerin değerlendirilmesinde kaynak metin, araçsal bir konumdadır. Çünkü Yazıcı'nın da altını çizdiği gibi, kaynak metin "(...) birincil derecede önem taşıyan bir amaç olmaktan çıkmıştır".[464] Kaynak metin, betimleyici kuramlarda daha çok normların belirlenmesi açısından önemlidir. Çevirinin anlamı ve varlığının, erek kültür dizgesinin gereksinmelerinin sonucunda ortaya çıkması, kaynak metin odaklı bir yaklaşımın bu kuramda geçerliliğinin olamayacağı anlamına gelmektedir.

Normların çeviride önem kazanması ve çeviri olgusunu sosyokültürel etmenlerle birlikte değerlendirmek gerektiği, daha açık biçimde betim-

leyici kuramlarda görülmüştür. Çevirinin salt kurallara indirgenip ele alınmasının ne kadar yanlış ve çevirinin yapısına ne kadar ters olduğu bu kuramın bütüncül bakışıyla aşılmıştır. Bu da çeviri kuramında devingenliğin ve göreceliliğin artmasına neden olmuştur. Çevirideki neden-sonuç ilişkisi kültürel ve tarihsel bağlam içinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda oluşan betimleyici çalışmalar, çeviride alanlar arası bağın ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir. Sözgelimi, sosyokültürel güç dengelerinin siyasete bağlı olarak değişmesi, bilimde ya da ulusal/uluslararası bir alanda gelişmeye, erek kültür normlarına yansıyacağından, bunların çeviriyi etkilememesi düşünülemez. Betimletici kuramlar, kültürel bir ürün olarak irdeledikleri çevirinin kendi sınırlarını aşmasına yol açarak başka bilimsel alanlar gibi devingen bir nitelik kazanmasını sağlamışlardır. Dolayısıyla, bir çevirinin değerlendirilmesi sosyokültürel bağlama/koşullara göre karmaşık ve çok düzlemli bir irdelemeyi gerekli kılmaktadır. Böyle olunca, çevirinin oluştuğu koşulların bilinmesi, değerlendirmelerde hesaba katılması, çeviriyi yaratan etmenlerin neler olduğu ve bu etmenlerin nasıl bir çeviri yarattığını görmek, aynı zamanda çevirinin erek yazın dizgesinde nasıl bir işleve sahip olduğunu anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Aksi takdirde zamanla değişen koşullar ve gereksinmelere göre bir çeviri yaklaşımı, bazı çevrilerin "anlamsız", "işlevsiz" olarak görülmesine yol açacaktır.

Toury, çevirinin işlevini belirleyen normların çevirinin her aşamasını belirlediğini vurgulayarak iki ana gruba ayırdığı bu normların, çeviri ürünü dışında çeviri sürecini de kapsadığını öne sürer. Bunlar, "süreç öncesi çeviri normları" ve "çeviri süreci normları"dır. Bu normların bilincinde olan çevirmenin aldığı kararların da "yeterli" mi, yoksa "kabul edilebilir" bir çeviriye göre mi tanımlanması gerektiği somut ölçütlerle görülmektedir. "Süreç öncesi çeviri normları", çevirmenin çeviri edimine başlamadan önce çeviride etkili olan, örneğin metnin türü, biçemi, dönemi, yazarın yazınsal kişiliği hakkında genel bilgilerin yanı sıra çeviride aracı konumda olan kişilerin ya da yayınevi gibi kuruluşların çevrilecek metnin seçiminde, çeviri politikası bağlamında oynayacakları rolün derecesini yansıtmasına karşın, çevirmenin çeviri süreci boyunca aldığı kararları içeren "çeviri süreci normlar" ise, "(...) dilsel malzemenin metin içinde hangi biçimlerde dağılacağını, (...) metnin nasıl oluşacağını, dilsel olarak nasıl ifade bulacağını etkiler".[465] Çeviri öncesi alınan kararlar çeviri sürecinden ayrı düşünülemeyeceğinden, normların birbirini etkilememesi söz konusu değildir. Toury, bütün normların kültürü biçimlendiren siyasal ve toplumsal koşullara bağlı görece yapısını, çevirinin "yeterli" ya da

"kabul edilebilir" oluşunu gösteren "(...) açıklayıcı varsayımların formüle edilmesi amacıyla temel bir koordinat sistemi"[466] olarak görmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Toury, normları ölçüt alarak çeviri eleştirilerinde "nesnel" bir yaklaşımın gerekliliğini savunmaktadır. Çünkü salt metinden ya da çevirmenden yola çıkmak, öznelliğin sınırları içerisinde kalmakla eşdeğer olacaktır.

Toury'nin çeviri normları, çevirinin oluştuğu zamandaki alımlama koşullarını göstermesi açısından da önemli. Bununla beraber yapılacak tarihsel çalışmaların sonucunda belli yapıtların nasıl yorumlandığı ve eleştirildiği, dönemi ve okurlarını nasıl etkilediği; çeviriye hangi oranda ve neden ilgi gösterildiği gibi konuların betimleyici çeviri yaklaşımıyla daha da bir anlam kazandığı söylenebilir. Bu çalışmalar aynı zamanda, çevirinin salt bir metne yönelik tek düzlemli bir irdelemenin dışında sosyokültürel, siyasal, düşünsel bir bütünün içinde yer alan karmaşık bir yapının parçası olduğunu da kanıtlayacaktır. Bu çerçevede, çevirilerin de özgün yapıtlar gibi benzer bir süreçten geçerek hem metin içi hem metin dışı etmenlere bakılarak yorumlanması/çözümlenmesi gerekir. Fakat buradaki ayrımda, çevirilerde kaynak kültürden çok erek kültürün bakış açısı önemlidir. Toury'nin belirttiği gibi, erek dizgede bir işleve yönelik olan çeviri, söz konusu olan dizgede geçerlik kazanır.[467] Bu açıdan bakıldığında, bir metnin çevrilmesi, onun yazınsal bir dizgeden başka bir dizgenin etkisi altına girmesi olarak yorumlanabilir.

Betimleyici çalışmalar çevirilerin dışında yerel yazının tarihsel konumu hakkında da kaynak sağlamaktadır. Sözgelimi çeviride, yazınsal türlerin/konuların seçimi ile yerel yazın arasında bir bağlantı olduğu yadsınamaz. Erek yazın okurunun çeviriye olan ilgisi, yerel yazındaki yapıtların niteliğiyle de ilgilidir. Fantastik, tarihi ya da polisiye romanlar gibi belli yazınsal türlerin yerel yazında güncellik kazanması, aynı türü kapsayan çevirilerin artmasına yol açabilir. Dolayısıyla, belli dönemlerdeki çeviri konularının irdelenmesi, yerel yazındaki egemen okur eğilimi hakkında araştırmacılara bilgi verebilir. Ancak bu ilişkide her zaman konuların/türlerin koşutluk gösterdiği söylenemez. Bazen çeviriler, Even-Zohar'ın da altını çizdiği gibi, yerel yazında bulunmayan türler de yaratabilir. Çünkü çeviriler de kaynak metinler gibi toplumdaki güçlerden etkilenerek –bazen de onları etkileyerek– toplumla karşılıklı etkileşim içinde olan devingen yapısıyla değişimin vazgeçilmez gizil güçlerinden biri olabilir.

Görüldüğü gibi "betimleyici çeviri kuramları", çeviriyi birçok açıdan irdeleyerek "nesnel" bir bakış açısı sunmaya çalışmaktadırlar. Bunu yaparken somut veriler sağlayan normlardan yola çıkmaktadırlar. Bu normları

ise kuralcı bir yaklaşımla değil, kültürel ortamla bütünleşmiş biçimde ele almaktadırlar. Başka bir söyleyişle, "var olan" koşullar ile okurun hangi sosyokültürel, siyasal etmenlerin etkisi altında çeviriyi alımladığı betimlenmeye çalışılmaktadır. Aksoy'un da altını çizdiği gibi, "yazın metninin gerçekle konumsal bir ilişkisi vardır. Bu ilişki bir yandan bireysel okumanın kendine özgü devingenliği, öte yandan da yazın eserinin kendi kültürel mirası içinde edindiği yer aracılığı ile ortaya çıkar".[468] Bunun dışında çevirilerin erek yazın dizgesini ya da erek dizgenin çeviriyi nasıl biçimlendirdiği eytişimsel biçimde gösterilmektedir.

Betimleyici çeviri çalışmaları, her ne kadar çeviri olgusuna erek kültür dizgesi açısından yaklaşarak çevirilerin işlevsel değerini, onun yaratıldığı ortamı, erek yazın dizgesini etkileyiş biçimlerini ele alan bütüncül bir çeviri yaklaşımı sunsa da, nedenselliğe dayalı çözümleme yöntemi, çevirideki göreceli etmenleri azaltmaya çalışır. Örneğin, çevirmenin öznel yaklaşımlarının, koşullardan bağımsız aldığı kararların çeviride belirleyici olması ya da kaynak metnin belli amaçlar için uyarlanması gibi konulara betimleyici kuramlarda yeterince değinilmediği görülmektedir. Bunun dışında metin türlerine, metinlerin işlevsel yapılarına, metin içi sorunlara ya da çeviri görevini veren kişilerin/kurumların çeviriye olan etkileri ve bunların konumlarına, kuramda fazla yer verilmediği ileri sürülebilir. Çeviriyi yaratan koşulların ayrıntıları bilinse de, çeviriyi salt normlarla açıklamak, irdelemelerde her zaman doğru çözümler getirmeyebilir. Çünkü somut verilere dayanan bu normlar, çevirmene göre değişebilen bilişsel, estetik duyarlılık, çevirmenin kişilik yapısı, çevirinin erek okura uygun duruma getirilmesi gibi etmenleri açıklamakta yetersiz kalabilir.

Son bölümde daha önce ayrıntılı biçimde irdelenen erek odaklı kuramlar olarak kabul edilen Skopos ve Betimleyici çalışmaları karşılaştırarak aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken, her iki kuramda da göz ardı edilen bazı noktaları eleştirel düzlemde dile getirip tartışacağız.

Erek Odaklı Çeviri Kuramlarının Eleştirel Biçimde Karşılaştırılması

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında çeviribilimde kültürün gittikçe daha çok yer almasıyla, kaynak odaklılıktan çok erek odaklılığı temel alan Skopos, Betimleyici ve Çoğuldizge kuramları arasında ortak noktalar bulunsa da, bu kuramların çeviri olgusuna farklı açılardan yaklaştıkları

görülmektedir. Bu farklılıkların nelere dayandığını, çeviri irdelemelerine nasıl yansıdığını bu bölümde ortaya koymaya çalışacağız. Daha önce de vurgulandığı gibi, çeviri edimini erek kültürün gereksinmelerine göre değerlendiren bu kuramlarda, çevirinin erek kültür dizgesinde gördüğü işlevlerin yanı sıra çevirmenin belirleyici konumunun farklı olması, çeviride erek odaklılığın birçok açıdan ele alınabileceğini ortaya koymaktadır.

Betimleyici çeviri kuramlarında çeviri ediminin somut başlangıcına ilişkin ayrıntılı bilgi verilmemesine karşın, Skopos kuramında bu konunun üzerinde önemle durulduğu söylenebilir. Çünkü çeviri ediminin biçimlendirilmesiyle başlangıçta alınan ortak ya da bireysel kararlar doğrudan çeviri sürecini etkilemektedir. Bu bağlamda, bir "görev" bilinciyle hareket eden uzman çevirmenin, alınan kararları sorumluluk duygusu içerisinde uygulamaya çalıştığı savunulabilir. Bir başka söyleyişle, çeviri görevini veren kişi/yayınevi, çevirinin amacını ve işlevini belirleyerek çevirmenin nasıl hareket etmesi ve çevirinin nasıl olması gerektiği konusunda çeviri kararlarını etkilemektedir.[469] Dolayısıyla, çevirinin değerlendirilmesi de bu kararlara bakılarak yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramında çevirinin işlevini yerine getirip getirmediğine bakarak çevirinin anlamı ve başarısı tartışılmaktadır. Betimleyici çalışmalarda ise, çevirmene önceden verilen bir görevden yola çıkılmadığından, çeviri ürünü ile önsel kararların tutarlılığı çevirinin değerlendirilmesinde ölçüt olarak alınmaz. Bu nedenle, işlevsel anlamda Skopos'taki kararların yerini Betimleyici çalışmalarda normların aldığı ileri sürülebilir.

Skopos kuramında kaynak metnin gözetilmesi, çevirinin ne kadar eşdeğer olduğu, başat konular değildir. Bu çerçevede, dilsel ve anlamsal düzlemdeki sapmalar/uyarlamalar, çeviri kararları bağlamında irdelenir. Normlar yerine çeviri kararlarının ön planda olması, daha çok çevirinin göreceli bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Çünkü erek metinde yapılan değişiklikler, kaynak metni bağımsız biçimde çeviri kararlarına bağlamaktadır. Skopos'ta sorun, erek metnin istenilen biçimde okura ulaşıp ulaşmadığıdır. Oysa Betimleyici çalışmalarda kaynak metnin çevirisinde yapılan değişiklikler, öznel nedenlerden çok, tarihsel verilerle açıklanabilir bir takım "zorunluluklara" dayandırılmaktadır. Skopos kuramı, betimleyici çalışmalarda olduğu gibi çevirinin erek yazını ya da erek yazının çeviriyi nasıl etkilediği ile ilgi değerlendirmeler yapmaktan çok, çevirinin erek okuru nasıl etkilemesi gerektiği üzerinde durarak bir okur görünüşü (*profili*) oluşturmaktadır. Betimleyici çalışmalarda erek metindeki değişikliklerin nedenleri okura bağlı değil, onu yaratan normlarla açıklanmaktadır. Bunların "zorunlu" olması, değişikliklerin haklılığını

ortaya koymaktadır. Böyle olunca, her çeviri yargılanmaksızın olduğu gibi kabul edilmektedir. Buna karşın, Skopos kuramında bir çevirinin kabul edilebilirliliği, onun amacına bağlıdır. Bunun en iyi göstergesi, amacına ulaşamayan ya da istenilen etkiyi okurda yaratamayan bir çevirinin değerinin, yaratana göre daha az olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramı, çevirilerin değerlendirilmesinde Betimleyici çalışmalara göre daha yargılayıcı davranmaktadır. Ancak çeviri amacının açık biçimde dile getirilmediği eski dönemlere ait çevirilerde, alımlamanın göreceliliği nedeniyle, her çeviri edimsel bir davranışın sonucu olarak kabul edilmektedir. Daha açık bir anlatımla, söz konusu çeviriler oluştuğu ortamın/zamanın bir ürünü olarak iletişim işlevini yerine getirmektedirler. Bu görüşten yola çıkarak Skopos kuramında da çeviriyi etkileyen normların varlığından söz edilebilir. Çünkü erek kültürdeki normlar, alınacak çeviri kararlarını da biçimlendirir. Sözgelimi, okurun hangi konulara ilgi duyduğu ya da okurların genel kültür düzeyi, çevirinin Skopos'unu değiştirebilir. Normların egemen konumuna göre Toury'de bir çevirinin "yeterli" mi, yoksa "kabul edilebilir" mi olduğuna karar verilmesine karşın, Skopos'ta bu ayrım çeviri amacıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak burada betimleyici çalışmalarda kullanılan bu kavramları "yerelleştirici" ve "yabancılaştırıcı" anlamda ele almak gerekir. Başka bir söyleyişle, çevirmen kaynak metni yabancılaştırarak okura sunmak istiyorsa kaynak metni oluşturan normları, buna karşın kaynak metni yerelleştirmek istiyorsa erek normları çeviride esas almalıdır.

Skopos ve Betimleyici kuramlara daha yakından bakıldığında, kuramların uygulanabilirliği ile metin türleri arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Skopos kuramı her ne kadar genel bir çeviri kuramı olduğunu savunsa da, kuramın yazınsal metinlerde uygulanabilirliliği tartışılmaktadır.[470] Yazınsal metinlerin karmaşıklığı ve sanatsallığı, bu tür metinlerin işlevsel taraflarının başka metinlere oranla az olmasıdır. Çünkü yazınsal metinlerde biçimsel ve biçemsel nitelikler ön planda olduğundan, bunlarda yapılan en küçük bir değişiklik çevirinin sanatsallığına karşı kuşku duyulmasına yol açabilmektedir. Skopos kuramında, çevirinin amacına uygun bir işlev taşıması gerektiği düşüncesi, bu kuramın kullanmalık ve içerik/bilgi ağırlıklı metinlere daha uygun olduğu savını göstermektedir. Betimleyici çalışmalarda ise yazınsal metinlere ağırlık verildiğinden, bu tür metinlerin soyut ve karmaşık yapısına yönelik konular daha geniş bir çerçeve içerisinde irdelenmektedir. Bu kuramda çevirilerin yazınsal değerini yaratan tarihsel ve kültürel ortamla birlikte betimlenmesi ve erek yazının bir parçası olarak değerlendirilmesi bunun en belirgin göstergesidir.

Skopos ile betimleyici kuramlar arasında belirgin ayrımlardan biri, kaynak metnin konumuyla ilgilidir. Skopos'ta çevirinin amacının/işlevinin değerlendirmelerde ölçüt alınması ve çeviride uyarlamalara izin verilmesi, çevirinin kaynak metne dayalı bir sorgulamadan geçirilmesi neden olmuştur. Bu kuramda çevirinin doğruluğu için kaynak metne başvurulmaması, çevirinin kaynak metne olan bağlılığını azaltmaktadır. Yine de çevirinin eleştirilmesi bağlamında, kaynak ile erek metin arasındaki işlevsel değişkenleri irdelemek için Skopos'ta kaynak metinden yararlanılabilir. Buna karşın, Betimleyici çalışmalarda kaynak metin, çeviri normlarını ortaya koymak için kullanılmaktadır. Bir çevirinin "kabul edilebilir" ya da "yeterli" olup olmadığı, kaynak metne bakılarak verilen bir karardır. Kaynak metinden bağımsız yazınsal bir metin çevirisinin değerlendirilmesi güçtür, bu yüzden betimleyici çalışmalarda kaynak metnin göz ardı edilmesi olası değildir. Betimleyici kuramlar da erek odaklı bir çeviri yaklaşımını savunduklarından, kaynak metinlerin geleneksel anlamın dışında, erek metni tanımlamaya yarayan bir araç konumunda oldukları unutulmamalıdır. Eşdeğerliliği de bu açıdan ele almak gerekir. Çünkü betimleyici kuramlarda eşdeğerlilik salt kaynak metne bağlı bir ölçüt olarak yorumlanmamaktadır. Daha önce de vurgulandığı gibi, burada erek kültürün normlarının belirleyiciliğine göre devingen/değişken bir anlayış egemendir. Skopos kuramında ise normlara dayalı olan eşdeğerlilik ölçütünün, Reiss'in etkileri dışında, anlamını kaybettiği söylenebilir. Skopos'ta da belli normlar vardır. Fakat bunlar, Betimleyici çalışmalarda olduğu gibi doğrudan erek/kaynak kültürle ilişkilendirilmemektedir. Skopos'taki normlar, çeviri metninin işlevine ve çevirmenin öznel yaklaşımına/amacına göre değişebileceğinden, göreceli değerlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Toury'nin "var olan ilişkileri" göz önünde bulundurmasına karşın, Vermeer'in "olası ilişkileri" temel aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada "olası ilişkileri" belirleyen çevirmen ve ona bu görevi veren kişi/kurumdur. "Var olan ilişkilerin" somut olguları/gerçekleri yansıtması, çevrilerin "pozitivist" bir yaklaşımla ele alınmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, Betimleyici çalışmalarda çevirmenin hangi somut koşullarda erek metni oluşturduğu, çeviriyi etkileyen olguların neler olabileceği üzerinde durulurken, çevirmenin öznel kararları Skopos'ta olduğu gibi temel alınmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Toury'de çevirinin değerlendirilmesi sosyokültürel, tarihsel verilerle olmasına karşın, Vermeer'de bireysel yaklaşımlar daha çok ön plandadır. Bu da Betimleyici kuramlarda nesnelliğin, Skopos'ta ise öznelliğin egemenliğini göstermektedir. Çeviri ediminin Skopos'ta bu kadar öznelliğe indirgenmesi, eleşti-

riye açık bir konudur. Çünkü erek metin gibi çevirmen de kendini biçimlendiren tarihsel olguların etkisi altında kalmaktadır. Çeviride her şeyin planlanmış bir amaca uygun olarak gerçekleşeceğini beklemek bir yanılgıya düşürür. Dolayısıyla, betimleyici bir çalışmada çeviriyi etkileyen koşulların irdelenmesi, çeviri eleştirisi bakımından daha kanıtlanabilir bir yaklaşımdır. Skopos'a yönetilen yoğun eleştirilerden biri de çeviri kararlarının göreceli olmasıdır. Vermeer'in göreceliği bu kadar vurgulaması, yeni bir çeviri anlayışı olarak görülebilir. Bu, bir anlamda çevirinin kaynak metinden bağımsız biçimde farklı yorumlanabileceği anlayışına dayanmaktadır. Kaynak metin, Skopos'la birlikte çeviri için sınırlayıcı olmaktan çıkıp çevirmenin kendi okuru için yararlandığı bir örneğe dönüşmektedir. Skopos'ta görülen bu görecelilik anlayışının tersine Betimleyici çeviri çalışmalarında "nesnellik" söz konusudur. Bunun en belirgin göstergesi, erek metinde çevirmenden çok, tarihsel koşulların belirlediği normların ön planda olmasıdır. Bir metin, çevrildikten sonra, tıpkı özgün yapıtlar gibi erek yazın dizgesinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı, çevirmenin öznel kararlarının betimleyici çalışmalarda tarihsel/kültürel olgularla ilintili biçimde ele alınması doğaldır. Oysa Skopos kuramında çevirmenin ve ona bu görevi veren kişi/kurumun öznel kararları, çeviri ürününü belirleyen kültürel normlarda daha çok etkilidir. Bu nedenle, Skopos'ta çeviri edimini başlatan ilk aşamada alınan kararlar çok önemli olmasına karşın, Betimleyici çalışmalarda çevirinin ürün olarak bitmiş durumu değerlendirilmelerde temel alınmaktadır. Daha açık bir söyleyişle, Skopos'ta çevirmen/işveren ile çeviri ilişkisi irdelenirken, Betimleyici çalışmalarda toplumsal/kültürel olguların sonucunda ortaya çıkan normlarla çeviri arasındaki ilişkiler betimlenmektedir. Normların geçerliliği, aynı ortamda/zamanda oluşmuş başka yerel yazındaki yapıtlarla ya da çevirilerle bir bağ kurulmasına da olanak vermektedir. Bu, aynı zamanda yapıtlar/çeviriler arasında zorunlu bir bağın yol açtığı bir takım genelleyici/bütünleştirici yargılara varılmasını da kolaylaştırabilmektedir. Skopos'ta böyle bir yargıya varmak, kuramın göreceli yapısıyla çeliştiğinden kabul edilemez. Çünkü alınan çeviri kararları salt bir yapıta özgüdür.

Erek odaklı çeviri kuramlarında görülen bir başka farklılık, çevirilerde işlevin farklı alanlara yönelik olmasıdır. Skopos kuramında çeviri, erek okura yaptığı etki açısından ele alınmasına karşın, betimleyici kuramlarda çevirinin erek yazını nasıl etkilediği ölçüt alınmaktadır. Dolayısıyla, Skopos'ta erek okurun niteliğini yansıtan beklentilere göre çevirinin amacı değişebilmektedir. Oysa betimleyici kuramlarda, çeviri, okura göre değil,

erek yazında etkili olan normlara göre değerlendirilmektedir. Sözgelimi, çeviride erek dizgenin normları egemense, çeviri "kabul edilebilir" olarak sınıflandırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, betimleyici kuramlarda çevirinin erek yazın dizgesini, Skopos'ta ise erek okuru nasıl etkilediği üzerinde daha çok durulmaktadır.

Betimleyici kuramların tarihsel bir bakış açısına sahip olması, erek yazını etkileyen sosyokültürel, siyasal altyapının çeviride de etkili olduğu anlamına gelmektedir. Bu etkinin çevirilere nasıl yansıdığını irdelemek için farklı dönemlerde yapılan çeviriler seçilmektedir. Böylece, çevirilerin, yazın tarihinin ayrılmaz bir parçası olduğu da kanıtlanmış olmaktadır. Çevirilerin erek yazını etkileme biçimi, erek yapıtların oluştuğu toplumsal/kültürel gereksinmelerle koşutluk içerisindedir. Bunun kimi zaman erek dizgeyi değiştirici, kimi zaman ise koruyucu olduğu daha önce belirtilmişti. Skopos kuramında çevirilerin erek yazını nasıl etkilediği doğrudan söz konusu edilmese de, çevirmenin erek yazında bir yenilik yaratmasını istemesi, onun çeviride yenilik yaratacak bir çeviri amacı gütmeyi seçtiği anlamına gelmektedir. Fakat yirminci yüzyıla kadar çevirilerin, Skopos kuramının savunduğu gibi uzmanlaşmış ve çeviri öncesi alınan kararlara göre hareket eden bir çevirmen tarafından yapılmadığı düşünülecek olursa, Skopos'un yazın tarihine ilişkin çalışmalar için uygun olmadığı söylenebilir. Ancak bu saptama, Skopos kuramında tarihsel bir bakış açısının olmadığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Bilindiği gibi Vermeer, 90'lı yıllardan sonra çeviri tarihine ilişkin çalışmalar yapmış olsa da, bunlar daha çok çevirinin tarihsel bağlamda hangi anlamlarda ele alındığına ilişkin felsefi düzlemde yapılan kavramsal tartışmaları içermektedir. Çünkü Vermeer'in çalışmalarında somut bir çeviri örneğinden yola çıkıp tarihsel normlara dayalı ayrıntılı bir irdeleme yapıldığını savunmak güçtür.

Betimleyici kuramlardaki tarihsel bakış açısı, çevirilerin tarihi biçimlendiren çoğul bir dizge bağlamında görülmesine neden olmuştur. Başka alanlarda da olduğu gibi, bir olguya tarihsel yaklaşmak, onun geçmişle gelecek arasında devingen/değişken bir olgu olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Çevirileri tarihsel bir olgu olarak görmek, onların gelecekte de erek yazınla karşılıklı etkileşim durumunda kalacaklarının bir göstergesidir. Erek yazındaki yapıtlar gibi, çevirilerin de konumu ve etkilerinin erek yazın dizgesinde değişmesi, bütün metinlerin sosyokültürel etmenlerden ayrı düşünülemeyeceği anlamına gelmektedir. Çünkü bir metnin birincil kaynak olarak bir yazar değil de bir çevirmen tarafından yaratılması, onu çoğul bir dizgeden bağımsız kılmaz. Her metnin oluşumu, başka bir söyleyişle, bir metnin nasıl yazıldığı/çevrildiği, erek kültür/

yazın dizgesinin etkisiyle biçimlenmektedir. Skopos'ta çevirilerin erek yazınla olan ilişki biçimlerine değinilmemesi, belki de onların "yararcı" (*pragmatik*) yönüyle ilintilidir. Dolayısıyla, çeviriler, yerel yapıtlar gibi doğal bir edim olmaktan çok, belli bir okur kitlesine hitap eden, onlara uygun duruma getirilen ayrı bir tür olarak görülebilir. Çevirilerin ortaya konulan amaca göre değerlendirilmesi, Skopos'ta artsüremli/tarihsel bir yaklaşımın benimsenmediği anlamına gelir. Bu da çevirilerin, başka bir dönemde de olsa, çeviri amacına göre değerlendirilmesine yol açacaktır. Oysa çevirinin amacının belli bir zamana/ortama ve okura bağlı olması, onun başka bir dönemde, değişen okurla birlikte amacını/işlevini yerine getirmesini olanaksız kılacaktır. Erek kültüre koşut olarak değişen okurun beklentileri, çeviriyi, Skopos açısından "işlevsiz" bırakacaktır. Bu bağlamda Skopos'ta kendi içinde çelişkili bir tutum sergilendiği söylenebilir. Bir yandan çeviri bir amaçla ilişkilendirilerek sınırlandırılmaya çalışılırken, öte yandan metinlerin okur tarafından alımlanmasındaki görecelik, çeviriye sınırsız bir alan yaratmaktadır.[471] Bu açıdan bakıldığında, çevirilerin göreceli bir yapıya sahip olması, çeviri amacının belli bir zamanla sınırlı olduğu anlamına gelmektedir. Betimleyici çalışmalarda ise çeviriye başlamadan önce ortaya konulan bir çeviri amacı değerlendirmelerde esas alınmasa da, çevirilerde tarihsel/kültürel olguların ön planda olması, kuramsal düzlemde çevirinin sınırlandırılması söz konusudur. Çünkü çevirilerin somut olgulara dayanan neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınması, göreceli ve belirsiz olan etmenlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu da daha çok sosyal bilimlerin yapısından kaynaklanan esneklik/değişebilirlilik anlayışıyla çelişmektedir. Her iki kuramı da genel bir açıdan değerlendirdiğimizde, bir çevirinin anlamı, Skopos kuramında okurla metin arasındayken, Betimleyici çalışmalarda tarihsel olgularla metin arasında yatmakta olduğu ileri sürülebilir.

Okurun Skopos kuramında bu kadar ön planda olması, çevirinin biçimlenmesinde bireysel etmenlerin egemenliğine yol açarken, Betimleyici çalışmalarda çeviri, erek kültürü yansıtan bir dünya görüşünün sonucu olduğundan, daha çok toplumsal etmenlerin etkisi altında değerlendirilmiştir. Çeviriyi yönlendiren güçlerin iki kuramda farklı biçimde ele alınması bunun en belirgin göstergesidir. Skopos'ta çeviriyi değerlendirirken bireysel kararlar doğrultusunda yapılan bilinçli yönlendirmeler temel alınmasına karşın, Betimleyici'de ise daha çok toplumsal dizgenin belirlediği güçler/normlar ön plandadır.[472] Bu açıdan bakıldığında, Skopos'ta bir çeviri, ancak çevirmenin ve ona bu görevi veren kişinin/kişilerin bireysel bakış açılarına göre anlam kazanırken, Betimleyici kuramlarda

toplumsal değerlerin ve kurumların dolaylı olarak çevirmeni nasıl etkilediği söz konusu edilmektedir. Her ne kadar Skopos'ta çevirinin öngörülen işlevini yerine getirebilmesi için erek kültürün gereksinmeleri/değerleri göz ardı edilmese de, çevirinin amaca yönelik bir edim olması, çeviride bireysel/ortak alınan kararlardan yola çıkıldığını göstermektedir. Skopos'ta çevirinin erek kültürün okurunda belli tepkiler ve davranış değişikliği yaratmasının beklenmesi, çevirinin erek kültürün değerleriyle çatışmamasını gerektirir. Bu açıdan bakılınca, Skopos'ta erek kültür normlarının çevirmen tarafından iyi bilinmeden çeviriye başlanması düşünülemez. Oysa Betimleyici kuramlarda çevirmenin aldığı olası kararlar ve bunların erek kültürle olan ilişkisi kuramsal düzlemde irdelenmemektedir. Çevirinin herhangi önsel bir amacı olması, onun anlamını ve işlevsel konumunu değiştirmez. Çünkü çeviri, çevirmenin biçimlendirdiği amaca göre değil, erek kültür dizgesindeki yeri bağlamında ele alınmaktadır. Ancak bir çeviri amacının bulunması, bu amacın ortaya çıkmasını sağlayan, onu etkileyen toplumsal/kültürel etmenlerin betimleyici bir açıdan irdelenmesini gerektirir. Bu amacın da, çevirinin kendisi gibi, var olan koşulların bir ürünü olduğu unutulmamalıdır.

Var olan toplumsal koşullar çeviride metin dışı etmenlerle ilintilidir. Burada da iki kuramın bu konuya yaklaşımı farklıdır. Metin dışı etmenler Skopos'ta çeviri amacını biçimlendirirken göz önünde bulundurulur. Örneğin çeviri hangi okura yöneliktir, okurun bilgi düzeyi nedir, alım gücü yüksek midir, hangi yaş grubuna girmekte, hangi konularla ilgilenmekte, kitabın satışı nasıl artırılabilir, kitap okura nasıl ulaştırılabilir, kitap nasıl tanıtılabilir gibi sorular, çeviriye başlamadan önce düşünülmesi gereken metin dışı konulardır. Bunların çözümü ne kadar iyi ve planlı biçimde saptanırsa, çevirinin de amacını/işlevini yerine getirmesini sağlayan kararların alınması o kadar kolaylaşacaktır. Betimleyici kuramlarda erek kültür normlarının bir sonucu/ürünü olan çeviriyi değerlendirmek için, metin dışı etmenlerin onu nasıl etkilediği irdelenmelidir. Bu ayrımı somutlaştırmak için bir benzetme yapmak gerekirse, Betimleyici çalışmalarda çeviri, ortamın, nesnel koşulların bir "dışavurumu" olmasına karşın, Skopos'ta çeviri, bireyin/bireylerin "izlenimini" yansıtan bir olgu olarak gösterilebilir. Bundan dolayı Skopos'ta okurun çeviriden edindiği "izlenim", onun kurama etkisi, Betimleyici kuramlara göre daha önemlidir.

İki kuram arasında bir başka ayrım ise bu bağlamda çeviri okurunun konumudur. Skopos'ta çevirinin amacı belli bir okur kitlesine yönelik ve çevirinin varlık nedeni olduğundan, bu kuramda okurun yeri tartışılmaz bir gerçektir. Çevirinin işlevselliğinin/amacının yerine getirilip geti-

rilmediği, çevirinin başarı ölçütü, onun vereceği istendik tepkilere bağlıdır. Bunun için çevirmen, çevirinin "doğru" anlaşılmasında sorun olabilecek edimlerden kaçınır. Bu da bir anlamda çevirmenin/işverenin, ticari kaygıları da düşünerek, piyasa koşullarına uygun bir çeviri politikası gütmesi anlamına gelmektedir. Çevirmenin, işverenin güdümünde hareket etmesi, çevirmene edilgin bir nitelik kazandırmaz. Çünkü işveren, çevirmenle ortak kararlar almak zorunda olduğundan onun düşüncelerini dikkate almalıdır. Kaynak kültürün/değerlerin erek kültür açısından nasıl yorumlanması gerektiğini en iyi bilen, en güvenilir kaynak olarak görülmesi gereken çevirmenin görüşlerine çeviri kararlarında yer verilmezse, çeviriden beklenen işlevin yerine getirilmesi olanaksızlaşır. Skopos'ta işverenin görüşleriyle/istekleriyle örtüşmesi gereken çevirinin işlevselliğinin/amacının birincil derecede görülmesinin, onun tüketim aracı gibi "metalaşmasına" yol açtığı söylenebilir. Böyle olunca, belli bir zamandaki okur grubuna seslenen çevirinin belli bir süre sonra işlevsel değerini yitirmesi, onun "yararcılık" açısından ele alındığının bir göstergesidir. Betimleyici kuramlarda ise işlevsellik, okura bağlı olmayan erek kültür/yazın dizgesiyle çeviri arasındaki etkileşim düzleminde tanımlanmaktadır. Burada okurun niteliği/beklentileri ikincil konumdadır. Çeviri ürününü okurun öznel koşullarıyla değerlendirmek, çeviri normlarının geçerliliği açısından kabul edilemez. Normların genelgeçerliliği ve kanıtlanabilir bir ölçüt oluşu, değişken olan okurun öznel beklentilerini temel alan bir yaklaşımdan yola çıkılması, betimleyici bir çalışmanın nesnelliği ile çelişmektedir. Bu da çevirinin erek yazın dizgesindeki işlevine ilişkin yanlış sonuçlar doğuracaktır. Bu açıdan bakıldığında, Betimleyici kuramlarda çevirinin erek yazın dizgesinin bir parçası olması, çevirinin de çoğul bir dizgenin etkisi altında olan yerel yapıtlar gibi salt okur kitlesinin beklentileriyle belirlenemeyeceği düşüncesini dolaylı olarak vurgular.

Betimleyici çalışmalar ile Skopos kuramı arasındaki ayrımları daha iyi görebilmek için, bu kuramların çeviri eleştirisine bakışına kısaca değinmek yararlı olacaktır. Her iki kuramda çevirinin erek kültüre yönelik olduğu, dolayısıyla onları değerlendirirken erek kültürden yola çıkmak gerektiği vurgulansa da, aralarında büyük farklar olduğunun ilk göstergelerinden biri, kuramların kaynak metne yaklaşımında görülebilir. Skopos'ta erek metin, kaynak metinle olan bağlarını koparmasına karşın, betimleyici kuramlarda kaynak metnin önemi, çeviri eleştirisi düzleminde korunmaktadır. Çünkü Toury'ye göre bir çevirinin "kabul edilebilir" ya da "yeterli" olarak sınıflandırılabilmesi için söz konusu metnin kaynak metinle olan ilişkisine bakılmalıdır. Bu ilişkinin sonucunda, çevirinin

daha çok hangi normların etkisi altında kaldığı, başka bir söyleyişle, çeviride hangi normların daha baskın çıktığı saptanır. Bu saptamanın yapılabilmesi için iki metnin karşılaştırılması kaçınılmaz olmaktadır. Daha önce de dile getirildiği gibi, Toury bu bağlamda geleneksel yaklaşımın tersine, "devingen/değişken" olan bir "eşdeğerlilik" anlayışı ileri sürmektedir. Bu anlayışın temelinde, kuramdan kaynaklanan çeviri eleştirisinin nesnelliği ve kanıtlanabilirliliği yatmaktadır.

Skopos'ta ise çeviri eleştirisinde belirleyici olan normlar değil, çeviri edimine başlamadan önce ortaya konan amacın nasıl işlevselleştirildiği ve bu işlevin amaçla örtüşüp örtüşmemesidir. Bu açıdan bakıldığında, eleştirmenin somut olarak dayanabileceği verilerden yoksun kalma olasılığı, erek metnin kaynak metne benzemesi eleştiride ölçüt alınmadığından, artmaktadır. Çeviri amacının açıklanmadığı çevirilerde, eleştirmenin metnin işlevini bulması hem güç, hem de olasılıklara dayalı bir sonuç yaratabilir. Örneğin bir çeviride kaynak metinden farklı bir söylem söz konusuysa, eleştirmen bunun bilinçli mi, yoksa yoruma bağlı mı olduğunu anlayamayacağı gibi, bu söylemdeki farklılığın yer alması da özellikle farklı tarihte çevrilmiş metinler için sağlıklı olmayacaktır. Ancak her iki kuramda da çeviri eleştirisinin erek kültür açısından yapılması, çeviride "doğruluk-yanlışlık avcılığının" geçerliliğini kaybetmesine neden olmaktadır.[473]

Skopos kuramında eleştirmen, çeviriden kaynaklanan farklılıkları bulabilmek için öncelikle çeviri sürecinin başına dönüp kaynak metinden "bağımsız" biçimde alınan çeviri kararlarını irdelemelidir. Eleştirmenin çeviri kararlarına ulaşamaması durumunda nasıl bir yol izlemesi gerektiği, kuramda yanıtsız kalmaktadır. Dolayısıyla çevirmenin yaptığı çeviriye ilişkin aldığı kararları belirtmemesi durumunda, erek metnin kaynağından farklı olmasını eleştirmen nasıl açıklayabilir, neye bakarak çeviri konusunda bir yargıya varabilir? Görüldüğü gibi Skopos kuramında çeviri eleştirisine ilişkin birçok konu sorun olabilmektedir. Her çevirinin "haklı/kendine göre" bir amacı olduğunu düşünerek bütün çevirilerin kaynağına bakılmadan "olduğu gibi" kabul edilmesi, çeviri eleştirisini çözümsüzlüğe götürebilir. Özellikle yayınevleri tarafından yazınsal çeviri yapmak üzere anlaşma yapılan "niteliksiz" çevirmenlerin bir çeviri bilincine sahip olmaması, çevirilerde alınan kararlar hakkında bilgi elde etmeyi zorlaştırmaktadır.[474] Bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramında çeviri eleştirisi bağlamında kaynak metnin göz ardı edilmesinin yanında, çeviride alınan kararların uzman bir çevirmen tarafından açık biçimde belirtilmemesi durumunda eleştirmenin dolaylı yollardan yayınevinin yayın politikasına,

çeviri görevini veren kurumun yapısına, dünya görüşüne ve çevirmenin/işverenin daha önce yapmış/yaptırmış olduğu başka çevirilere bakarak erek metni değerlendirmesi söz konusu olabilir. Ancak, çevirinin kaynak metinden neden farklı olduğunu eleştirmenin anlaması olası değildir. Çünkü Skopos'ta, genel anlamda, erek metnin kaynak metne ne kadar benzediği değil, çevirinin neden farklı olduğu, eleştirel düzlemde irdelenir. Eleştirmen, iki metin arasında var olan işlevsel farklılığı, çeviri kararlarına dayanarak açıklayabiliyorsa, çevirinin başarısını ölçebilir.

Çeviri eleştirisinde de görüldüğü gibi, kaynak metni temel almayan Skopos kuramının geçmiş dönemlere ve günümüze ait olan yazınsal çeviriler için uygulanabilirliği tartışılabilir. Bu kuramın daha çok yirminci yüzyılda "uzmanlaşmış" bir çevirmen tarafından yapılan çevirilere yönelik olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır. Bunun en belirgin kanıtı, kuramda çeviri amacının ve işlevinin yararcı (*pragmatik*) açıdan ele alınmasıdır. Fakat bu saptama, kuramda tarihsel ve sanatsal metinlerin yeri olmadığı anlamına gelmemelidir. Bilindiği gibi, Skopos'un genel bir çeviri kuramı olduğunu savunan Vermeer'in, 90'lardan sonra tarihi de geniş biçimde içine alan kapsamlı yayınlarında betimleyici yaklaşımlara, çalışmalara yöneldiği görülmektedir. Kurama daha bütüncül ve somut bir bakış açısı kazandıran bu gelişme, kuramda göz ardı edilen çeviri ile kültürel normların birbirinden ayrılmaz oluşunun değerlendirmelerde daha çok hesaba katılmasına yol açmıştır. Bu çerçevede çevirmenin/eleştirmenin, çevirinin amacını/işlevini irdelerken, kaynak metnin ortaya çıktığı dönemdeki sosyokültürel altyapıdan, egemen dünya görüşünden, siyasal yapıdan, tarihsel olgular gibi farklı etmenlerden ayrı düşünemeyeceği bir anlamda kanıtlanmaktadır. Vermeer, belki de kuramsal düzlemde tarihsel bakış açısını genişletip daha önce salt çeviri amacına bağlı olarak savunduğu yaklaşımını, betimleyici çalışmalara daha çok yer vererek aşmaya çalışmaktadır.

Çeviri eleştirisine betimleyici kuramlar açısından bakıldığında, erek kültürdeki tarihsel koşulların belirlediği normlar ve bunların çeviriyi nasıl etkilediği irdelenmektedir. Betimleyici kuramlarda eleştirmen, çeviriyi biçimlendiren ve çevirmeni etkilemiş olan olası tarihsel gelişmelerin çeviri metnine olan yansımalarını betimleyici biçimde çözümlerken, erek metnin hangi yayınevinden çıktığını, kaç baskı yaptığını, kaç adet basıldığını, çevirinin ön ve arka kapağında ne türlü bilgilerin bulunduğunu, kapak resminin niteliklerini ve çeviride dikkati çeken konuları erek kültür dizgesi çerçevesinde değerlendirir. Toury, çevirinin kaynak metinle hangi düzlemde bir eşdeğerlilik içinde bulunduğunu, erek metnin kaynak metin-

le olan ilişki biçimini betimlemeye, saptamaya çalışmasına karşın, Even-Zohar, çeviri metni daha çok dizgenin bir parçası olan başka erek metinlerle karşılaştırıp metnin erek yazın dizgesindeki işlevini ön plana çıkarır.

Genel olarak birbirinden farklı olan iki kuramdaki eleştiri yöntemlerinden yola çıkarak Skopos kuramında eleştirmenin bilimsel/kanıtlanabilir bir yaklaşım sunabilmesi için elde edebileceği somut verilerin Betimleyici kuramlara göre daha sınırlı olduğu açıktır. Bu çerçevede, Skopos kuramının, güncel ve içerik odaklı metinlerde uygulama alanı geniş olmasına karşın, bilimsel çalışmalarda çok soyut ve görece kaldığından sınırlı olacağı ileri sürülebilir.

İki kuram arasında bu bağlamda göze çarpan bir başka ayrım, kuramların belli metin türleri üzerinde daha çok uygulanabilir olmasında aranabilir. Her ne kadar Skopos kuramı, genel bir çeviri kuramı olduğunu ve bütün metin türleri için geçerlilik taşıdığını savunsa da, kuramın çeviride amaç ve işleve odaklanması, onun daha çok kullanmalık/bilgi odaklı metinlere yönelik olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, yazınsal metinlerin biçimsel yapılarından dolayı salt işlevsel açıdan ele alınamaması bu kuramın eleştirel yönünü ortaya koymaktadır. Skopos kuramının çeviriye iletişimsel yaklaşımı da kuramın yazınsal metinlere uygulanabilirliliğini azaltmaktadır. Çünkü bir çevirinin iletişimsel anlamda işlevini yerine getirebilmek için yerelleştirici, okur odaklı, anlaşılır olma koşullarını yerine getirmesi gerekir. Buna karşın estetik kaygılar taşıyan yazınsal metinlerin bu koşullara her zaman uyması beklenemez.

Bilindiği gibi, yazınsal çeviriler metin türü bakımından en zorlu ve en tartışılan metinlerdir. Çünkü bu metinler, başka metinlere oranla biçimsel niteliklerinin karmaşıklığı yanında, biçemsel, imgesel denemelere, kurallarla sınırlandırılamayan özgün anlatımlara, bilinen gerçekliği birebir yansıtmamaya "açık" bir yapıdadır. Bir başka söyleyişle, bu metinlerde "neyin" anlatıldığından çok metnin "nasıl" anlatıldığı belirleyicidir.[475] Dolayısıyla, kaynak metin yazarının, dönemin, yazınsal türün biçemi son derece önemlidir. Çevirmenin Skopos kuramına göre bu etmenleri değiştirebilmesi, o çevirinin yazınsal ve estetik değerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Çeviri yapıtları okuyan okurun çevirmene karşı duyduğu güvenin temelinde, çevirmenin erek metnin kaynak metinle en üst düzeyde benzerliği sağlaması ve kaynak metnin özgünlüğüne zarar vermeden onu fazla değiştirmeden koruduğu inancı yatmaktadır. Bu güven, çevirmenin kaynak metni "aşmasıyla", onun özgün yapısını değiştirmesiyle sarsılabilir. Bu nedenle yazınsal metinlerin sanatsal değerinin korunması için "belgeleyici" bir çeviri yaklaşımının[476] benimsenmesinin bu tür me-

tinlere daha uygun olabileceği ileri sürülebilir. Öte yandan, çeviri olgusuna "zorunlu/kaçınılmaz olan bir farklılaştırma" açısından bakıldığında, yazınsal bir metnin çevrilmesi, beraberinde farklılaşmayı getirecektir. Bu çerçevede, her çeviri zaten kaynak metinden farklı biçimde olacağından/olması gerektiğinden, bir kaynak metni isteğe, belirlenmiş bir amaca göre değiştirmek, çevirideki doğal farklılığın bilinçli biçimde gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Skopos kuramı gibi işlevselliği ön planda tutan ve okurun beklentilerine yönelik olan çeviri yaklaşımlarının, tarih boyunca yazınsal metinler bağlamında tartışılan çevrilemezlik konusuna bakışı değiştirdiği söylenebilir. Bilindiği gibi, özellikle bu tür metinlerdeki biçim ve içeriğin birbirinden ayrılamazlığı, çevrilemezlik konusunun uzun süre gündemde kalmasına neden olmuştur. Oysa Nida'nın okur odaklı olan "devingen eşdeğerliliğin"den, Biçimciler'in işlev odaklı yapısalcılığından ve Vermeer'in erek odaklı işlevselliğinden sonra yazınsal metinlerdeki biçimin içerikten bağımsız biçimde çeviriye yansıtılabileceği görüşü egemen olmaya başlamıştır. Çünkü bütün bu kuramsal yaklaşımlarda ya okurun niteliklerini dikkate alan yerelleştirici bir bakış açısı ya da kaynak metindeki dilsel yapı esas alınarak, içeriğin ikincil konumda olmasına yol açan bir çeviri anlayışı egemen olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramında erek metnin biçimsel niteliğinden çok, işlevsel yönünün belirleyici olması, içeriğin çeviri amacına göre değişebilirliliğini kolaylaştırmaktadır. Böyle bir çeviri yaklaşımı her şeyin çevrilebilir olabileceği sonucuna yol açmıştır. Skopos'a göre çevirmen, kaynak metinle ilgili içeriğe ilişkin farklı kararlar alabileceği gibi, metnin biçimini de değiştirebilir. Burada çeviride hangi içeriksel ve biçimsel etmenlerin okura nasıl yansıtılmak istendiğine bakılmaktadır. Betimleyici kuramlarda da çevrilemezlik sorununun, çevirilerin kaynak kültür normlarına göre değerlendirilemeyişi yüzünden aşıldığı görülmektedir. Çevirmenin erek kültürde bulunmayan kültür koşullu bir sözcüğün/kavramın yerine hangi sözcüğü/kavramı kullandığını betimleyici kuramlarla doğruluk/yanlışlık açısından irdelemek yerine, çevirmenin neden böyle bir seçim yapmış olduğu ve bu seçimin ardında hangi normların olabileceğinin tartışılması, çevrilemezlik sorununu ortadan kaldırmaktadır. Anlaşıldığı gibi, her iki kuramda da çevirilerin odağında erek kültürün/okurun gereksinmelerinin göz önünde bulundurulması, çevirmenin bilinçli ya da bilinçsiz biçimde kaynak metinde yapmış olduğu değişikliği bir anlamda haklı kılmaktadır.

Yine metin türünün kuramla ilişkisine geri dönecek olursak, Skopos'un tersine Betimleyici kuramlarda daha karmaşık yapıda olan yazınsal metin-

lere yönelik görüşlerin ağırlıkta olduğu görülecektir.[477] Çevirilerin, erek yazın dizge ve tarihiyle iç içe olmalarının yanı sıra onu etkileyip değiştirebilmesi bunun en iyi göstergesidir. Bu nedenle çeviriler, çoğuldizgenin bir parçası olan başka metinler gibi erek kültürde var olan sosyokültürel, tarihsel ve siyasal ilişkilerle birlikte ele alınmaktadır. Dolayısıyla çevirilerin okur kitlesi Skopos kuramında olduğu gibi sınırlandırılmadığından daha geniştir. Çünkü, bilindiği gibi, yazınsal metin okurlarının belli düzeyde uzmanlık gerektiren alanlara ait metin okurlarına göre daha geniş bir kesime sahip olmasının nedeni, bu tür metinlerin sanatsal niteliklerinden ve insanın kendi ve çevresine ilişkin sorunlara yönelik olmasıdır. Bu çerçevede, Betimleyici çalışmalarda çevirilerin salt bir amaca/işleve göre değerlendirilmeleri olası değildir. Ancak bu, Betimleyici kuramlarda çevirilerin amacı/işlevi göz ardı edildiği anlamına da gelmemektedir. Her iki kuramda da önemli bir yere sahip olan çevirinin işlevi, farklı biçimde ele alınıp tanımlanmaktadır. Betimleyici kuramlarda işlevin erek kültür/yazın dizgesinin bir parçası olarak görülmesi, bu kuramda işleve daha bütüncül bakıldığı savını güçlendirmektedir. Çünkü burada işlev, yazarın, çevirmenin ve metin türünün dışında başka etmenlerin de etkisi altında belirlenmektedir.

İki kuramda ortak olan bir başka konu da şudur: Çevrilmiş her metin öncelikle erek kültür açısından irdelendiğinden, iki kuramda da erek metin doğruluğuna-yanlışlığına, kaynak metinle örtüşme düzeyine bakılmadan çeviri olarak kabul edilmektedir.[478] Yazınsal metinlerin dışında başka metinleri de kapsayan Skopos kuramının bu yaklaşımı bilimsellik ve tutarlılık açısından bazen bazı sorunları da beraberinde getirebilir. Özellikle yazınsal ve bilimsel metinlerde kaynak metne bağlı bir ölçütün olmaması, çevirinin okur açısından güvenirliliğine zarar verebilir. Örneğin, yazınsal metinlerde kaynak metnin biçemini tamamen göz ardı ederek metni çevirmek, çevirinin sanatsal değerine kuşkuyla bakılmasına neden olabilir. Dolayısıyla bu tür metinlerde sanatsal/yazınsal ölçütlerin aranması gerekir. Ayrıca, içerik/bilgi odaklı olan bilimsel metinlerde bilginin tam olarak çevrilmemesi, çevirmenin kaynak metindeki bilgiyi değiştirmesi ya da bazı bilgileri metinden çıkarması, metnin bilimselliğine/doğruluğuna gölge düşürür. Çevirmenin yazınsal ve bilimsel metinlerin çevirisinde aldığı kararlar/yaklaşımlar konusunda okuru önceden bilgilendirmemesi, okurda çevirinin kaynağıyla örtüştüğü yanılgısını yaratacaktır. Bu nedenle, çevirmenin kaynak metinde yaptığı bir değişikliğin okur tarafından kabul edilmesi gerekir. Çünkü çeviri "kültürüne" sahip olmayan bir okur, ayrımında olmadan çeviriyi çevirmenin yoru-

muna bağlı olarak değil, tamamen kaynak metin yazarının kendi metniymiş gibi alımlamaya başlar.

Betimleyici kuramların genel anlamda çeviri ürününden yola çıkarak çeviriyi yaratan tarihsel/kültürel koşulları irdelemeleri, metnin kendine özgü yapısının, metin dışı verilerle açıklanabileceğini göstermiştir. Çevirinin erek yazında değişen işlevselliğini belirleyen kültürel, toplumsal, siyasal yapının çeviriyi nasıl yönlendirebileceğini gösteren Even-Zohar, onun yerel yazın için vazgeçilmez bir güç olabileceğinin altını çizmiştir. Çünkü çevirinin yapısı gereği, yabancı bir yazının/kültürün geleneğinden doğup farklı bir yazının geleneğine dışarıdan giren bir yazınsal ürünün yenilikçi/değiştirici olabileceği gibi, var olan dizgeyi destekleyen koruyucu bir işleve de sahip olabilir. Buna karşın, yine erek odaklı bir çeviri kuramı olan Skopos'ta, çevirinin yerel yazınla olası ilişkilerinin yeterince irdelenmediğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Even-Zohar ve Toury'nin çeviriye bakış açısının "makro" düzeyde olduğu söylenebilir. Bunun nedeni, Betimleyici kuramların, çevirinin yerel yazın tarihinden ayrı bir dizge olarak görülmeleridir. Buna karşın Vermeer, çeviriler arasında tarihsel bağlamda ortak bir dizge arayışına girmek yerine, çeviri kuramında daha çok tek tek çeviriler için söz konusu olan işlev/erek üzerinde durduğundan, çeviriyi "mikro" düzeyde ele almıştır.

Görüldüğü gibi erek odaklı çeviri kuramı olarak geçen Skopos ve Betimleyici kuramlar her ne kadar birbirinden farklı yaklaşımlar ileri sürseler de, her ikisi de geleneksel olan kuralcı, sınırlayıcı, yargılayıcı bir çeviri anlayışına karşı çeviribilimde yeni bir paradigma yaratmışlardır. Skopos kuramı öznelliği ve çeviri sürecini odak almasına karşın, betimleyici kuramlarda nesnellik ve çeviri ürününden hareket edilmiş, her iki kuramda da çeviri kendi koşulları bağlamında irdelenmeye çalışılmıştır. Skopos'ta çevirinin biçimlenmesinde, değerlendirilmesinde çevirmen ve okurun belirleyici olmasına karşın, betimleyici kuramlarda normlar ve dizgeler arası ilişkiler etkilidir. Bu da Skopos'un dolaylı olarak "insan-merkezci", betimleyici kuramların ise "çevre-merkezci" olduklarını göstermektedir. Fakat iki kuramda da bu merkezlerin çıkış noktası erek kültürdür.

Sonuç

Çeviribilimin altmışlı yıllardan sonra bilimsel ve özerk bir bilim dalı olduğu günümüzde artık tartışmasız kabul edilmektedir. Çeviri edimi insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe dayanmasına karşın çeviribilimin ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında kendi sınırlarını belirlemeye başlamasının nedeninin, bu alanın uygulama üzerine odaklanmasına ve dilbilim, yazınbilim, dinbilim gibi farklı disiplinlerin altında yardımcı bir alan olarak varlığını sürdürmesine dayandığını ileri sürebiliriz. Çeviribilimin disiplinler arası çalışmalara uygun bir alan olması, hemen hemen her alanın bir biçimde çeviri yapmaya/yaptırmaya gereksinim duymasıyla da ilgilidir. Genel anlamda kendi dilinin dışındaki okuyuculara ulaşmak ve başka dillerdeki metinleri okumak isteyen herkesin bir biçimde çeviri ile ilgilenmesi kaçınılmazdır. Bu ilgi, okurun çeviriden kaynaklanan anlama güçlükleri, metinde alışılmışın dışında bir biçem kullanımı gibi sorunlarla tanışmasına, onun belli ölçülerde çeviriye ilişkin sorunların bilincine varmasına yol açacaktır. Bu açıdan bakıldığında, internet gibi bilgi kaynaklarının yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmasının, küreselleşme

ile birlikte kendi "sınırlarımızın" dışındaki olguların bizi doğrudan etkilemesinin, ekonomik, siyasal, bilimsel, sanatsal alanlardaki başarıların uluslararası ölçütlere göre değerlendirilmesinin, "çeviri kültürümüzü" daha da geliştireceği açıktır.

Öte yandan, çevirinin kuramsal bilgilere gerek duyulmadan farklı alanlarda uygulanabilir olmasına koşut olarak, bu alanlara ilişkin çeviribilimsel yöntemleri geliştirme gereksinimi duyulmaması, farklı alanların çeviri olgusuna bilimsel bakmamalarından ve bu konuda uzmanlaşmamalarından ileri gelmektedir. Sözgelimi, tıp metinlerinin çevirisinde karşılaşılan sorunların ve çözüm yollarının, hukuk ya da siyaset alanlarından farklı olması, bu alanlara özgü yöntemlerin ve yaklaşımların geliştirilmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Çeviribilimin bu kadar geniş bir alanı kapsayan çalışmaları kendi başına yürütmesi beklenemez. Ancak farklı alanların çeviribilimden yararlanarak elde edebilecekleri bilgileri kendi alanlarına uyarlamaları söz konusu olabilir. Bu bağlamda, belki de toplumlar arasındaki sınırların ortadan kalkmasıyla çeviri eğitiminin okullarda farklı düzeylerde okutulan zorunlu bir derse dönüşmesi hiç de yadırgatıcı olmayacaktır.

Çeviri edimi uzun bir süre, bir kaynak metnin dilsel göstergelerini, anlamı da koruyarak başka bir dile aktarmak biçiminde tanımlanmıştır. Fakat bu aktarımın salt dilsel olmadığı, dil dışı etmenlerin de anlamın oluşmasında etkili olduğu, bazen metni yorumlamaya göre sözcükleri tamamen değiştirebilmesi, çeviri ediminin karmaşıklığına işaret etmiştir. Çeviri tarihinde bu konuya ilk dikkati çekenlerin Romantik dönem yazarları/çevirmenleri olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde önem kazanan özgünlük, yaratıcılık, tinsellik, sınırsızlık/evrensellik gibi karmaşık konuları ele almanın en somut biçimi, çeviri üzerinde yapılan tartışmalarda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çeviri, bir yapıttaki özgünlüğü, yaratıcılığı, tinselliği ve sınırsızlığı/evrenselliği yansıtan başlıca göstergelerden biri olmaya başlamıştır. Çevirinin sınırsızlığının ve evrenselliğinin ise çevirmenin kaynak metni yeniden yorumlamasından ve bu yorumun da özgün metin gibi benzersiz olmasından ileri geldiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, yorumlamanın ve anlamın tarihsel bağlamda irdelenmesi gerektiğinin altını çizen Romantik yazarlar/çevirmenler, çevirinin "olanaksızlığını" gündeme getirmelerine karşın bu edimi yüceltmeleri, hatta özgün bir metin yazmaktan daha üstün tutmaları, belki de çevirinin bu dönemin dünya görüş ve değerleriyle örtüşen sonsuz ve ideal bir çabanın ürünü olduğu düşünmelerinden kaynaklanabilir. Çeviriye tarihsel bir bakış açısının getirilmesi, çevirinin devingen ve değişken niteliğine yeni bir boyut

kazandırarak onun zamana, uzama, ortama, çevirmene, okuyucuya, kültüre bağlı göreceli ve karmaşık bir olgu olduğunun daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır. Ancak Romantikler'in çeviri ediminden yola çıkarak ortaya attıkları görüşler ne yazık ki sonradan yeterince geliştirilip tutarlı bir söyleme dönüştürülmemiştir.

Yirminci yüzyılda dilbilimin gelişmesiyle dil olgusuna duyulan ilginin artırmasına karşın, çeviribilim hak ettiği yeri bulamamıştır. Dilbilimsel çalışmaların yapısalcı/kuralcı yapısından ayrılmaya başlayıp dilin öznelliği, dille düşüncenin ayrılmazlığı, dilin işlevselliği gibi konuların dilbiliminde önem kazanmasıyla, farklı dillerin karşılaştırmasında bir aracı olarak kullanılan çevirinin dilbilimciler tarafından kendi kuramlarını örneklemek amacıyla daha sık kullanıldığını ileri sürebiliriz. Fakat bu yönde yapılan çalışmaların çevirinin bilimsel bir nitelik kazanmasına yeterince katkısı olmamıştır. Dilbilimin de etkisiyle uzun bir süre çeviri edimi, anlamın ve sözcüğün doğru aktarılmasının dışına pek çıkmayan çeviribilimsel çalışmalar; eşdeğerlilik, örtüşme, bağlılık, etkileme, dönüştürme gibi kavramları değişmez değer olarak kabul eden geleneksel çeviri yaklaşımını yansıtan bir tutum içerisindeydi. Buna, Bühler'in "Organon Modeli"ni geliştiren başta Reiss ve Nord'unki olmak üzere metinlerin işlevsel ve türsel niteliklerini göz önünde bulunduran metinbilimsel yaklaşımları da ekleyebiliriz. Bu yaklaşımları, bir anlamda okur ve çevirmenin öznelliğini fazlaca hesaba katmayan, bilimsel bilginin kanıtlanabilir, yinelenebilir, sınıflandırılabilir olması gerektiği inancını savunan pozitivist bir düşüncenin ürünleri olarak kabul edebiliriz. Bütün bu gelişmeler, kapsamlı ve bilimsel bir çeviri kuramı için gerekli olan altyapının oluşmasını, kendi sınırlarını, konularını belirlemesini sağlayamamıştır.

Çeviribilimin dilbilimle ortak bakış açılarına sahip olması, bu yaklaşımların kaynak metin odaklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü çevirinin doğruluğu/güvenirliği, onun kaynağıyla ne kadar örtüştüğüne bakılarak ve çeviride ölçüt alınan bazı kuralcı yaklaşımların eleştirisinden geçerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Öte yandan dilbilimin, daha çok dilsel açıdan da olsa, çeviri edimini başka alanların tersine nesnel düzlemde açıklamaya çalışan ilk alan olduğu da unutulmamalıdır.

Buna karşın, tarih boyunca çeviriden yoğun biçimde yararlanan yazın biliminin, çevirinin sanatsallığını, olanaklılığını ele alması daha çok okura inancı ölçüt alan bir iletinin "doğru" ve etkili biçimde aktarılmasında dinbilim alanında yapılan özverili çalışmalar, çeviribilimde istenilen düzeyde kuramsal bir gelişime yol açamamıştır. Ancak dilbilimin, yazın ve dinbiliminin çeviribilime olan etkilerine genel anlamda bakıldı-

ğında, dilbilimin çeviri edimine/olgusuna "nesnel"; yazınbiliminin "öznel"; dinbiliminin ise "etkisel" açıdan yaklaştıkları söylenebilir. Bu yaklaşımların belirlenmesinde, o alanların kendi araştırma nesnelerine, ilgi alanlarına nasıl baktıkları ve çeviriden nasıl, ne amaçla yararlanmaya çalıştıkları etkili olmuştur.

Çeviribilimin başka alanlardan farklı olarak kendi alanını tanımlamasının, çeviri ediminin uzun geçmişine karşın geç olmasının nedenleri arasında, yirminci yüzyıla kadar yöntemsel bir kaygının/çabanın çok zayıf olması ve çeviri tarihi boyunca çeviriye ilişkin yapılan "serbest" ve "bağlı", "çevrilebilir", "çevrilemezlik" gibi göreceli tartışmaların soyut düzlemde kalarak anlam odaklı olan genellemelerin dışına çıkılmaması sayılabilir. Çeviri edimi ile kuramı arasındaki çelişkilerin de çeviride kapsamlı ve dizgeli bir yaklaşımın geliştirilmesini engellediği söylenebilir. Dolayısıyla "serbest"in karşıtı olarak görülen "bağlılık" yaklaşımı ile ilgili değerlendirmeler, çeviride neyin neye göre belirlendiği ayrıntılı biçimde tanımlanmadığından, yapılan tartışmalar ve ileri sürülen sorunlar kısır bir döngü içerisinde yanıtsız kalmıştır.

Çeviride bir yöntemin geç gelişmesi, yirminci yüzyıla kadar çevirilerin ikincil bir edim olarak ele alınmasıyla olduğu kadar tarihsel olgularla ve toplumun gereksinmeleriyle de doğrudan ilgilidir. Betimleyici çalışmaların ortaya koyduğu gibi, çeviriler toplumsal/tarihsel gerçeklerle birlikte anlam ve önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; yirminci yüzyılın ikinci yarısında yöntemsel/kuramsal çalışmaların artması, dünyadaki küreselleşme hareketlerinin hız kazanmasıyla koşutluk göstermektedir. Küreselleşmeyle birlikte gelen "demokratikleşme", serbestlik, farklı olana karşı hoşgörü, maddi refah ve bunun toplumsal yansımaları olan internet, cep telefonları, uydu yayınlarının yaygınlaşması, bilginin daha hızlı biçimde erek kitlelere ulaştırılması gibi iletişim patlamaları diller ve kültürler arasındaki sınırların ortadan kalkmasına yol açmıştır. Alanlar arası çalışmaların artmasıyla belli bilim dallarının sınırlarının zorlanması sonucunda bilimsel alanların kendilerini yeniden tanımlayıp yeni arayışlara girdiği düşünülürse, çeviribilimin öncelikle kendi özerkliğini sağlayabilmesi için başka alanlardan farklı olarak kendine özgü bir dizge/yöntem arayışına girmesi zorunlu olmuştur. Zamanla çeviribilimde metin, işlev, yorumlama odaklı yaklaşımlar farklı çözümler geliştirmiş olsa da, bunların çeviri edimini ve bilimini bütüncül anlamda kapsadığı söylenemez. Çünkü çeviri denen olgu, iki dilin dünyasını irdelemenin yanında, iki ayrı metin geleneğini, dünya görüşünü, alımlama koşullarını içerdiğinden salt bir çeviri yaklaşımını esas almak bilimsel bir yaklaşımla örtüşmemek-

tedir. Bu açıdan bakıldığında, çeviri tarihi boyunca görülen kaynak/erek metin, anlam, metin türü, işlev, çevirmen, okur odaklı yaklaşımlardan her biri, bütüncül bir çeviri yönteminin yapıtaşlarını oluşturmaktadır. Bunları birbirinden bağımsız görmek ya da birini yok saymak, çeviri olgusunun çok yönlülüğünü yadsımak anlamına gelir.

Çeviri ediminin kanıtlanabilir verilere dayanması, onların salt metin düzleminde çözümlenmesiyle sınırlandırılmasını gerektirmez. Özellikle yazınsal metinlerde yazarın ve çevirmenin öznel ve nesnel koşullarını da kuramsal bir düzlemde irdelemek zorunludur. Çünkü çevirmenin bir yapıtı çevirmesiyle bir yazarın yazmaya başladığı koşulları ve amaçları birbirinden ayırmak gerekir. Çevirmenin çeviriye başlamadan önce yapıtı neden çevirdiği, hangi yayınevi ile anlaşacağı, nasıl bir anlaşmanın yapılacağı, verilen süre, erek okurun çeviriyi nasıl alımlaması gerektiği, daha önce bu yapıtın çevrilip çevrilmediği, nasıl çevrildiği, kendi çevirisinin neden farklı olacağı gibi bazı önsel kararları kaynak metin yazarından daha ayrıntılı biçimde ele alması, kuramsal düzlemde yapılan çalışmalarda göz ardı edilmemelidir.

Çeviri yaklaşımları arasında yoruma açık yapıları nedeniyle en çok tartışılan çevirilerin başında yazınsal metinlerin gelmesi, bu alanda metin içi ve metin dışı etmenlerin farklılığından olabileceği gibi yazarın biçemsel/biçimsel özgünlüğünden de kaynaklanmaktadır. Sözgelimi, yazınsal metinlerdeki anlamın, içerik ve biçimin ayrılmaz organik bir yapıya sahip olması, bu nedenle en küçük bir değişikliğin metnin anlamını değiştirmesi; metnin yorumlanmasında öznelliğin, yaratıcılığın egemen olması; metnin kurgusal yapısından dolayı mantıksal bağlamın dışına çıkılamaması; yazarın kullandığı dilin günlük/alışılmış dilden farklı olması ya da yazarın dilin kurallarını çiğnemesi/yok sayması; yazınsal metinlerde sanatsal/estetik etkinin ön planda olması; yazarın, başka yapıtlarının, erek metin geleneğinin, dönemin, kültürün yapıtın yorumlanmasında/anlamlandırılmasında etkili olması gibi farklı düzlemdeki etmenler, yazınsal metinlerde genel geçer bir çeviri yaklaşımın/yönteminin olamayacağının en belirgin kanıtıdır.

Çeviri ediminin ve olgusunun belli açılardan salt dilsel, etkisel, anlamsal, yapısal yönüyle irdelenerek basite indirgenmesi, özellikle seksenli yıllarda yeni bir yol ayrımına gidilmesiyle yön değiştirmiştir. Küreselleşme hareketiyle birlikte kültürel sınırların belirsizleşmesi, yeniden tanımlanması, bilgi paylaşımının artması, insanların daha çok yabancı yerlere seyahate ilgilerinin artması, büyük şirketlerin ürünlerinin her yerde kullanılır olması, farklı alanlar arasında yeni işbirliğinin artması, tüketim

kültürünün yaygınlaştırılması, görsel medya aracılığıyla ortak değerlerin ve sorunların dile getirilmesi sırasında evrensel bir yazgıya işaret edilmesi, postmodern dünya görüşü, yapıbozumcu yaklaşımlar, doğru ve değişmez olarak kabul edilen geleneksel değer ve kavramları sorgulamamıza yol açmıştır. İş ve bilim dünyasında uzmanlaşmanın önem kazanmasıyla istenilen sonuçlara ulaşabilmek için etkili ve hızlı yöntemlerin yeğlenmesi, olguları yararcı bir bakış açısıyla değerlendiren çağdaş insanın maddi ve manevi kazanç kaygısı, üretimin, buna çeviriyi de ekleyebiliriz, belli ve daha geniş bir alıcı kitlesine yönelik olmasını sağlamıştır. Alıcıdan istenilen tepkiye ulaşabilmek için üretilen ürünün işlevselliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Skopos kuramını bir anlamda bu açıdan değerlendirebiliriz. Çünkü bir amaca bağlı olarak bir yapıtı çevirmek demek, söz konusu çevirinin okurda yaratacağı tepkiyi önceden kestirmek/hesaplamak anlamına gelecektir. Dolayısıyla, çevirilerde ortaya konulan amaçları irdelemek, bize aynı zamanda erek kültürün toplumsal, siyasal, tarihsel konumu hakkında bilgiler de verebilir. Bu açıdan bakıldığında, erek kültürün okura bakışını yansıtan göstergelerden biri de çevirinin amacıdır. O da erek kültürdeki koşulların bir sonucudur. Başka bir söyleyişle, çeviri, onu yaratan ve anlamlı kılan koşullardan ayrı düşünülemez. Erek odaklı çeviri kuramlarının temelinde yatan anlayış da budur.

Çok kültürlü ve dilli ortak yaşam alanlarının çağdaş toplumlarda çoğalması, çeviriyi vazgeçilmez bir olgu durumuna getirmiştir. Çevirinin salt dille ilgilenen kişilerin yaşantılarında değil, uluslararası alanda kurulan iş ilişkilerinde ve bilimsel araştırmalarda zorunlu/önemli olması, ortak çalışmaların artması, çevirinin daha etkin biçimde yeni arayışlara girmesine yol açmıştır. Dünyadaki bütün bu gelişmeler/değişmeler, birçok alanda olduğu gibi seçkinci bir anlayışın yerini daha çoğulcu ve demokratik bir yaklaşımın egemen olmaya başlamasının çeviribilim bağlamında en belirgin göstergesi, geleneksel/kuralcı diye tanımlanan kaynak odaklı çeviri yaklaşımının sınırlarını genişleterek erek odaklı bakış açılarına daha fazla yer verilmesidir.

Çeviribilimin bugünkü düzeye gelmesinde ve bazı konuların aşılmasında çeviri tarihinin ve kaynak odaklı geleneksel çeviri yaklaşımlarının hiç kuşkusuz katkısı olmuştur. Bu nedenle geçmişin birikimini yadsımadan, ondan farklı düzlemlerde yararlanmamız ve birikimimizi artırmamız gerek. Bu nedenle, kaynak ve erek odaklı çeviri yaklaşımlarını birbirinden ayırmaktansa, yapılan çevirinin niteliğine ve amacına göre iki yaklaşımı da kapsayan yöntemler geliştirmek mümkündür. Bir yaklaşımı yok ya da tamamen geçersiz saymak, çeviribilimde bazı konuların göz ardı edildiği

anlamına gelebilir. Her kuram/yaklaşım kendi açısından çeviri olgusunu yorumlayarak kendi mantıksal gerekçelendirmesini yapmaktadır. Bütüncül biri, çeviribilime doğru giden kuramsal çalışmalarda çeviri olgusunu etkileyen bütün etmenlere eşit derecede ağırlık vermeyi düşünemez. Önemli olan bilimsel bir düzlemde çeviriyi etkileyen görece öznel ve nesnel koşulları ortaya koyup çevirinin başka bir zaman ve ortamda daha farklı ele alınabileceğini de düşünerek kendi içinde tutarlı bir yorumlama yapabilmektir. Bu çalışmada da görüldüğü gibi, çeviri edimi ve çeviribilim göründüğünden karmaşık bir olgudur. Bu karmaşıklığın nedeni, kendisinden kaynaklandığı gibi, onun farklı alanlarda farklı biçimde kullanılır olmasıyla da ilgilidir.

Kuşkusuz başka alanların da yararlandığı, gelişmeye/yeniliğe "açık" bir alanın bilimsel düzlemde kendi sınırlarını belirlemesi kolay değildir. Sözgelimi, bilgi çağı olarak adlandırılan yüzyılımızda bilginin nasıl başka araçlara dönüştürüleceğini; yaşamı kolaylaştıracak olan "akıllı" robotların hazır bilgiyi nasıl daha yararlı ve hızlı biçimde insanın hizmetine sunubileceğini; turistik amaçlı gezilerde yerel toplumla iletişimi kolaylaştırmaya, sağır ve dilsiz insanların dış dünya ile iletişim ve gereksinmelerini sağlamaya yönelik taşınabilir çeviri makinelerinin geliştirilmesi gerektiğini; Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluş ve şirketlerde çevirinin nasıl daha etkili biçimde kullanılacağını; Batı uygarlığından farklı bir yaşama biçimini sürdüren topluluklarla nasıl iletişim kurulacağını; küreselleşmenin gittikçe yok ettiği ulusal değerlerin korunması için kendi dünya görüşünü ve kültürünü başkalarına tanıtıp bunların anlaşılmasını sağlamak için çeviriden nasıl yararlanılması gerektiğini düşünmek, çeviribilimi bağlamında ileride çözümler üretilmesi gereken konulardan sadece bazılarıdır.

Notlar

1) Samuel Beckett gibi bazı yazarların bu zorlamayı daha da ileri götürerek kendi yapıtlarını başka bir dile bizzat kendilerinin çevirdikleri bilinmektedir. Bu çeviriler bir anlamda yazarlara, kendi yarattığı bir yapıtın başka bir dilin sınırları içerisinde nasıl değişebileceğini göstermenin en etkili yolu olsa gerek. Aynı yazara ait olsa da, ortaya çıkan yeni metin, dilsel düzlemdeki yaratıcılığın bireye olduğu kadar, kullanılan dile de bağlı olduğunun bir kanıtı sayılabilir.
2) Hirsch, etimolojik olarak "Ba" (baba) ve "Bel"den (tanrı) oluşan Babel'in "tanrının şehri" anlamına gelmesine karşın bu sözcüğün *Tevrat*'ın bazı yerlerinde "karışıklık", "karmaşa" anlamında da kullanıldığını belirtmektedir. Hirsch, Babil sözcüğünün hem olumlu, hem de olumsuz bir anlam taşımasının bir rastlantı olmadığını vurgulayarak bunu felsefi düzlemde çeviriyle bağdaştırır (krş. Alfred Hirsch, *Der Dialog der Sprachen. Studien zum Sprach- und Übersetzungsdenken Walter Benjamins und Jacques Derridas*, Münih, 1995, s. 22. Dil birliğinin, "tanrının şehri"nde bozulmasının sonucunda çevirinin doğması, simgesel anlamda tanrının insanlara verdiği cezaya karşılık çeviriyi yaratması düşündürücüdür.
3) Krş. Rolf Klöpfer, *Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachbereich*, Münih, 1967, s. 17. Akşit Göktürk de benzer bir

yaklaşımla bu tepkiyi "Prometheus'ça bir başkaldırma" olarak nitelendirir (Akşit Göktürk. *Çeviri: Dillerin Dili*. İstanbul, 1986. s. 10).

4) Krş. Andreas Huyssen, *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung. Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*. Zürih, 1969. s. 33. Çalışma boyunca Türkçe'ye çevrilmemiş ya da özgün yapıtlardan yapılan doğrudan alıntıların çevirileri tarafımca yapılmıştır.

5) Krş. *a.g.y.*, 35. Babil söylencesi ile insanın ilk günahı işlediği cennet bahçesinden kovulması arasında ortak nitelikler olduğu söylenebilir. Her ikisinde de insanın kendini yaratan güce karşı gelerek suç işlemesi, onu bir anlamda hem özgürleştirmekte, hem de ölümlü bir varlığa dönüştürmektedir. Bu aynı zamanda insanın doğa cennetten koparak, cezanın ve tanrı tarafından terk edilmişliğin bir sonucu olarak aklını kullanmaya başlamasının da bir göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında, özgürleştiren akılla, çeviri arasında bir ilinti de kurulabilir. Kaynak ve erek dilin dışında bulunan ve başka bir dile "çevrilemeyen" çeviriyi dillerüstü "üçüncü" bir dil olarak düşünecek olursak, onun anadil gibi "doğal" olmaktan çok, akılla elde edilen bir edinim olduğu kabul edilmelidir.

6) Klöpfer, 17.

7) *A.g.y.*, 70.

8) Krş. Klöpfer, 17.

9) Bu güvensizliğin en iyi göstergesi, ünlü yazar ve tarihçi Herodotos'ta da görülebilir. Ivan Pederin'in sözlü çeviriye ilişkin işaret ettiği gibi, Doğu Akdeniz ve Mısır'ı yabancı bir dil bilmeden gezen Herodotos, bazı bölgelerde inanılmaz ve abartılı bulduğu şeyleri çevirmene dayanarak aktardığını belirterek onun aslında sevilmeyen, istenmeyen biri olduğunu söyler (Krş. Ivan Pederin, "Geschichte des Dolmetschens im Westen bis zur Aufklaerung". In *TEXTconTEXT*, ¾ - Vol. 12 = NF 2. Heidelberg, 1998. s. 81-82). Çevirmene karşı beslenen olumsuz tutumların temelinde, anlaşabilmek için ona bağımlı ve söylediklerine inanmak zorunda olmanın yattığı ileri sürülebilir. Özellikle sözlü çevirilerde, kaynak dilde söylenen uzunca tümceleri çevirmenin erek dilde anlama odaklanıp kısaltması ve bunun yazı gibi denetlenememesinin çevirmene karşı duyulan kuşkuyu artırdığı söylenebilir. Bu nedenle Herodotos, inandırıcı bulmadığı, doğruluğundan kuşku duyduğu bazı şeylerin nedenini çevirmene ve onun gerçeği yansıtmayan sözlerine bağlamaktadır (krş. *a.g.y.*, 82). Çevirmenin olumsuz imgesini pekiştiren bir başka etmen, Herodotos'un işaret ettiği gibi, onların ispiyonlamada da kullanılmalarıdır (krş. *a.g.y.*, 83).

10) Çevirmenler, dili başkaları tarafından anlaşılmayan bilgileri çözümleyip kendi dilindeki insanlara aktarmaları bakımından bir habercidirler. Bilindiği gibi, birden fazla dili iyi bilmeleri, onların birden fazla yerde uzun bir süre kaldıklarının, farklı şeyler gördüklerinin ve seyahat ettiklerinin bir işaretidir. Bunun yanında, çevirmenin yaptığı iş, kendisine ait olmayan bir dilden

aldığı şeyleri bir başka dile taşıması bakımından değişmeceli (mecazi) anlamda "hırsızlığa" benzetilebilir. Aldığı şeyleri bir başka dile taşıması, aynı zamanda o dile/kültüre bereket/zenginlik getirmektedir. Bunu yaparken, başkalarının isteklerine göre hareket ederek aracılık yapması ve aldığı şeyleri başkalarına sunması bakımından onu "tüccara" da benzetebiliriz. Kutsal metinler ile uğraşan çevirmen imgesi de çelişkiler barındırmaktadır. Çünkü tanrının dilini anlaşır kılan, onu yorumlayan çevirmenler, olumsuz anlamda bu tür metinleri çözümleyip kaynağın dışına çıkarak açıkladıklarından, onun dokunulmazlığını zedelemiş de oluyorlar. Bu açıdan bakıldığında, çevirmenlerin çoğu kez bir suçluluk duygusuna kapılmaları, doğru anlatamamadan/çevirememeden kaynaklanmaktadır.

11) N. Berrin Aksoy, *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*, Ankara, 2002, s. 13.

12) Çevirmenliği bu dönemde ve sonraki dönemlerde, günümüz anlamındaki içeriğiyle karıştırmamak gerekir. Çünkü çeviri edimi daha çok yazar/şair ve düşünürlerin kendi çalışmalarının yanında yaptıkları ek bir iş, başka bir anlatımla, temel bir uğraşın dışında görülmekteydi. Çeviriyle uğraşanlar bunu kendi yazarlık yetisini geliştirme, kendine esin kaynağı oluşturmanın yanında, farklı dillerdeki yazınları tanıma ve tanıtma olarak yorumlamışlardır.

13) Bkz. Reginald H. Barrow, *Romalılar*, çev.: Ender Gürol, İstanbul, 2002, s. 76.

14) Krş. Judith Woodsworth, "Geschichte des Übersetzens", *Handbuch Translation*, Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998. s. 39. Eruz'un çeviri etkinliğinin tarihsel başlangıcı bağlamında belirttiği gibi, sözlü çeviri etkinliği bu tarihten önce de süregelmektedir. Özellikle Mezopotamya ve Mısır'da çevirinin önemi büyüktü. "Kapadokya'da M.Ö. 1800 yıllarında "tangumannu" diye adlandırılan çevirmenlerin olduğu bilinmektedir (Sakine Eruz, *Çeviriden Çeviribilime. Yüzyılımız Penceresinden Çeviribilimsel Gelişmelere Bir Bakış*, İstanbul, 2003, s. 23).

15) Mounin, çevirmenlerin barış anlaşmaları gibi işlevsel nedenlerden dolayı en az 4000 yıl önce var olduğunu belirtir. (Krş. Georges Mounin, *Geschichte, Theorie, Anwendung*, Münih, 1967. s. 113.

16) Sözcüğü sözcüğüne çevirinin, ilk kez Terenz'in Plautus'a ait *Adelphen* adlı bir komedi için kullanıldığı sanılmaktadır. Fakat metnin Yunancası yok olduğundan, kanıtlayıcı bir karşılaştırma yapma olanağı yoktur (krş. Hans J. Vermeer, *Skizzen zu einer Geschichte der Translation. Anfaenge-Von Mesopotamien bis Griechenland, Rom und das frühe Christentum bis Hieronymus*, Band 6.1., Frankfurt/M., 1992. s. 218). dipn. 3. Seele'nin de vurguladığı gibi, Terez'e yapılan suçlama, daha önce Plautus'un 'Adelphen'ninde işlenen üçüncü giriş bölümünü kendi yapıtında kullanmasıdır. Terez, bu bölümü kendi yapıtında kullanmadığını, çünkü kendisinin Menander'in 'Adelphen'ini esas alarak onu "sözcüğü sözcüğe" çevirdiğini, savunma içerikli bir yazısında belirtir. Seele, Roma dönemi için çelişkili görünen bu

durumu, Yunanca bir yapıtın başka bir Romalı yazar tarafından ele alınması, o yapıtın özgün olarak kabul edilmesini engellemektedir, biçiminde açıklar (krş. Astrid Seele, *Römische Übersetzer, Nöte, Freiheiten, Absichten: Verfahren des literarischen Übersetzens in der griechisch-römischen Antike*, Darmstadt, 1995, s. 85).

Sözcüğü sözcüğe çevirinin anlamı, her ne kadar anlaşılır gibi görülse de, bu kavramın farklı tanımlandığı görülmektedir. Popovic'in *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü*'nde sözcüğü sözcüğüne çeviri, "özgün metnin dilsel anlamlarının, olası biçemsel eşdeğerler göz ardı edilmeksizin çevrilmesi" biçiminde açıklanmaktadır. (Anton Popovic, *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü*, çev.: Suat Karantay- Yurdanur Salman, İstanbul, 1987. s. 13). Bu tanımda anlamın ve biçemin vurgulanması çelişkili görünmektedir. Çünkü sözcüğü sözcüğüne çeviri, daha çok kaynak metnin sözdizimsel yapısını erek dilde korumayı gözetmektedir. Bundan dolayı erek metinde bir anlam kayması söz konusudur. Bir metnin sözcük odaklı çevirisinde biçemsel bir eşdeğerliliği beklemek gerçekçi olamaz. Bu çevirilerde kaynak metnin biçemi belirleyici olmaktadır.

17) Krş. Hans J. Vermeer, "Das Übersetzen im Mittelalter (13. und 14. Jahrhundert), Band 1: Das arabische-lateinische Mittelalter", *TEXTconTEXT*, Reihe Wissenschaft Band 4, Heidelberg, 1996. s. 10.

18) Erek metin kavramı, çeviribiliminde birincil ve orijinal bir üretim/yaratım olan kaynak bir metnin bir başka dile çevrilen, ikinci bir dilde ortaya konulan yapıtı anlamındadır. Erek metnin anlamı döneme ve kuramlara göre değişse de, her erek metin içerik, biçem, etki, konu gibi farklı açılardan bir kaynak metne dayanmaktadır. Erek dil kavramı, varış, alıcı ya da amaç/hedef dil olarak adlandırılmasına karşın, kaynak dil, çıkış dili, özgün yapıt olarak da nitelendirilmektedir.

19) Krş. Hans J. Vermeer, "Das Übersetzen in Renaissance und Humanismus. (15. und 16. Jahrhundert), Band 1: Westeuropa", *TEXTconTEXT*, Reihe Wissenschaft Band 6, Heidelberg, 2000. s. 86.

20) Yazıcı'ya göre böyle bir bilincin bu dönemde oluşması mülkiyet kavramıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü "'sahiplik' kavramı bir yapıtın ilk sahibinin varlığının sorgulanmasına yol açtığı gibi, çevirinin de varlığının kabul edilmesine yol açar". (Mine Yazıcı, *Çeviri Etkinliği, Disiplinler Arasından Çeviriye Bakış*, İstanbul, 2004, s. 24). Burada sahiplik kavramı, başka bir metni kendine mal etme, onu istediği gibi değiştirme biçiminde yorumlanmalı. Ancak Roma döneminde farklı metin türlerinden çeviriler yapılması, bu savın genellenemeyeceği anlamına gelir. Dolayısıyla, sahiplik daha çok yazınsal metinler için söz konusudur.

21) Bilindiği gibi, Romalılar günlük yaşantıya ve toplumsal düzene ilişkin çalışmalar üzerine yoğunlaşmışlardır. Dolayısıyla, Hançerlioğlu'nun da haklı olarak belirttiği gibi, Romalılar'ın düşünsel yaşamı daha çok din, ekonomi, hukuk gibi alanlara yoğunlaşmaktaydı. Antik Yunan mirasını devralan

Romalılar, bilgileri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayıp sahiplenmişlerdir. Romalıların felsefeyle ilgilenmeye başlamaları daha çok siyaset ve güzel konuşmaya duyulan ilgiden kaynaklanmıştır. Roma felsefesi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, "Kavramlar ve Akımlar", c. 5, İstanbul, 1978, 333-338 ve Hans Joachim Störig, *Weltgeschichte der Philosophie*, Ulm, 1985, s. 190-206.

22) Krş. Woodsworth, 39.

23) Antik Roma'nın en önemli düşünürlerinden biri olan ve çeviriye ilişkin bir söylemi başlatan Cicero, Yunan felsefesini Latince'ye çevirerek Romalılar'a tanıtmıştır (krş. Hançerlioğlu, 335). Cicero, günümüze kadar çoğu kaybolmuş olan Platon'un *Protagoras* ve *Timaios*'unu, Xenophon'un *Oeconoicon*'unu, Homeros'un *İlyada*'sının bir bölümünü, Aratos'un *Phainomena*'sını ve *Prognoseis*'ini ve Aeskhines ve Demosthenes'in konuşmalarının yanı sıra Sophokles, Euripides, Aristophanes, Aiskhylos'dan bölümleri de Latince'ye çevirmesiyle Latince'de felsefe dilinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Cicero'da çevirinin bir araç olarak görülmesinin en belirgin kanıtı, ona yüklediği işlevlerden kaynaklanmaktadır. Ona göre çevirinin görevi, Stackelberg'in de altını çizdiği gibi, ya başkalarına bir şeyler aktarmak ya da kendini geliştirmektir (krş. Jürgen von Stackelberg, *Literarische Rezeptionsformen. Übersetzung, Supplement, Parodie*, Frankfurt/M., 1972. s. 3).

24) Şair, rejisör ve oyuncu olan Andronicus, Tarent Savaşı'nda (İÖ 272) Romalılar'a esir düşmüş bir Yunanlı'dır. İsmini efendisinden alan Andronicus, Livius'un çocuklarına Yunanca öğretmiştir ve sonradan azat edilmiştir. *Odysseia*'yı Latince'ye çevirmesiyle Avrupa'nın ilk yazınsal çevirmeni sayılır (krş. Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara, 2003, s. 42). Fakat Andronicus'tan önce en eski yazınsal çevirinin, Roma senatosu tarafından görevlendirilen Yunan bir köle tarafından yapılan bir trajediyle bir komedinin olduğu bilinmektedir (krş. Vermeer, 1992, 189).

25) Krş. Woodswoth, 39.

26) Mine Yazıcı, *Çeviribilime Giriş*, İstanbul Üniversitesi, Edeb. Fak. no: 3423, İstanbul, 2001. s. 5-6.

27) Aytaç, 2003, 42.

28) Krş. Wolfram Wilss, *Übersetzungswissenschaft*, Stuttgart, 1977, s. 29 ve bkz. Woodswoth, 39. Çeviriyi yirminci yüzyılda küreselleşmenin yaratmış olduğu bakışımsız (asimetrik) güç ilişkileri bağlamında Vermeer'in Skopos ve Toury'nin Betimleyici çeviri kuramı açısından ele alan İsmail Kaplan, çeviri ediminin belirlenmesinde güç dengelerinin etkili olduğunu göstermeye çalışır (İsmail Kaplan, "Küreselleşmenin Bakışımsız Güç İlişkileri Bağlamında Çeviri Kuramlarına Yeniden Bakış", *Translation Studies in the New Millennium, Proceedings from the 1. International Conference on Translating and Interpreting*, (yay. haz.) B. B. Gülen / İ. Boztaş / C. Veldhues, Bilkent Üniversitesi, 2002, s. 267-273). Kaplan'ın ileri sürdüğü görüşlere koşut biçimde Antik Roma'nın Yunan yazını bağlamında bu görüşler yorum-

lanabilir. Yunan kültürünü/yazınını aşma/üstün gelme isteği, Roma'nın yayılmacı ve örnek oluşturucu siyasetinin bir sonucu olarak görülebilir. Sosyokültürel koşulların çeviri edimini ve çevrilecek yapıtların seçiminde ve sayısında etkili olduğu biliniyor. Örneğin Türkiye'de siyasi karışıklık yaşanan dönemlerde özellikle toplumsal konulara değinen yapıtlar çevrilmiştir. Musa Yaşar Sağlam, Alman yazınının Türkiye'de nasıl alımlandığını irdeleyerek yıllara göre hangi Alman yazarların Türkçe'ye çevrildiğini, ardında yatan nedenlerle ortaya koymaya çalışır (Musa Yaşar Sağlam, "Zur Rezeption der deutschen Literatur in der Türkei", *Edebi Çeviri ve Kültür Transferi*, Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 2002, s. 289-296). Even-Zohar'ın "Çoğuldizge Kuramı" dolaylı olarak Sağlam'ın görüşleriyle koşutluk göstermektedir. Çünkü o da çevrilen metinlerin belirlenmesinde etkin olan etmenlerden birinin "edebiyatta dönüm noktaları, bunalımlar ve yazınsal boşluklar yaşanırken" (Even-Zohar, 195) yerli yazını etkilediğini ileri sürmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Itamar Even-Zohar, *Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu*, çev.: Saliha Paker, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.), Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 191-200.

29) Krş. Friedrich Nietzsche, "Zum Problem des Übersetzens", *Das Problem des Übersetzens*, Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 137. Vermeer bu bağlamda, askeriden sonra tinsel olarak da Yunan kültürünün elde edildiğinden söz etmektedir (krş. Vermeer, 1992, 189).

30) Aytaç, 2003, 42. Çevirinin Antik Roma'da gelişmesi için uygun bir ortam olduğu söylenebilir. Başka şehirlere oranla daha zengin olan Roma'nın nüfusunun büyük oranda buraya göç eden yabancılardan oluşmasının ve okuma yazma oranının fazla olmasının, çeviri edimini gerekli kıldığı söylenebilir (bkz. Barrow, 76, 121).

31) Krş. Stackelberg, 3.

32) Krş. Seele, 18-25. Vermeer ise sanatsal düzlemde yazınsal çevirinin babası sayılan Andronicus'ta 12 bin altılık dizeden kalan 30'unun özgün metne bağlı olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar Andronicus çevirdiği *Odysseia* ile kendini Plautus gibi yazar olarak görmese de, çevirinin birçok yerinde Yunanca kavramları Latin kültürüne asimile etmiştir (krş. Vermeer, 1992, 193-194).

33) Krş. Seele, 4-5.

34) Bu yaklaşımın somut ifadesini Horatius'un sözlerinde görmek olası. Horatius, *Şiir Sanatı* (*Ars poetica*) adlı yapıtında çevirmene bu bağlamda öğüt verircesine "(...) özgün metni bir köle gibi sözcüğü sözcüğüne çevirmezseniz (...) ele aldığınız konu sizin malınız olabilir" diyerek çevirmenin kaynak metnin içeriğine, anlamına yoğunlaşması gerektiğini belirtir. (Akt.: Işın Bengi-Öner, "Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, Çeviribilim İlişkisi", *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Aynı yazar: *Çeviribilimsel-Forum 2*, İstanbul, 1999. s. 113. Horatius, böylece

çevirmenin kaynak metni sahiplenmesinin yolunun, konuyu kendi kültürüne uyarlamasından geçtiğini vurgulamış olur. Konunun nasıl anlatıldığı, başka bir söyleyişle, yazar olan çevirmenin kaynak metnin biçemiyle uğraşmak yerine, metni kendi yaratıcılığı için bir esin kaynağı olarak kullanabileceği anlayışı egemendir.

35) Krş. Klöpfer, 22.

36) Krş. Lothar Černý. "Zwischen den Zeichen: Zur Geschichte der Übersetzungstheorie". *Übersetzen und Dolmetschen. Eine Orientierungshilfe*, (yay. haz.) J. Best / S. Kalina. Tübingen, 2002. s. 5. Černý. Cicero'nun ileride gösterileceği gibi çeviriye yönelik farklı yaklaşımları olmasına karşın, daha çok söz sanatlarına ilişkin yaklaşımlarını makalesinde değinir. Oysa Cicero'nun çeviriye yaklaşımı bir metin türüyle sınırlı olmadığı gibi, kendi içinde farklılıklar da taşımaktadır. Işın-Bengi de Cicero ve Horatius'un çeviri kuramına yönelik ilk işaretleri İÖ ikinci yüzyılda verdiklerini belirtir (krş. Işın-Bengi, 1999a, 112).

37) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Seele, 26-40.

38) Krş. Klöpfe, 23.

39) Krş. Seele, 6-7.

40) Krş. Jörn Albrecht, *Literarische Übersetzung: Geschichte, Theorie, kulturelle Wirkung*, Darmstadt, 1998, s. 54.

41) Krş. Vermeer, 2000, 36, 30, 141.

42) Krş. Seele, 102.

43) Çeviri tarihinde metin türüne göre bir çeviri anlayışını ilk kez Hieronymus'un (krş. Göktürk, 14; Klöpfer, 29, Baytekin, 139; Eruz, 2003, 24) değil, ondan önce Cicero'nun savunduğu kuramcılar tarafından göz ardı edilmektedir. Vermeer, yirminci yüzyılda Bühler'in dilbilim bağlamında ileri sürdüğü kavramları geliştirerek çeviribilime uyarlayan Reiss'in kullandığı birçok kavramın temelini Cicero'ya dayandırır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hans J. Vermeer, "Eine tranlatorische Dreiechgeschichte: Wahrheit, Treue und Schöhnheit – Versuch eines historischen Bogenschlags", *TEXTconTEXT*, (yay. haz.) M. Ammann & H. J. Vermeer. 1 – c. 12 = NF 2, Heidelberg, 1998, s. 1-38. Cicero genellikle "sözcük sözcüğe" ve "anlamın çevirisi" bağlamında yaptığı ayrım nedeniyle çeviri tarihi bağlamında anılmaktadır.

44) Krş. Vermeer, 1992, 214-215. Cicero'nun metinlere göre geliştirdiği çeviri yaklaşımlarına her zaman uyduğu söylenemez. Örneğin Platon'un *Dialog*'unu daha çok yazınsal bir metne dönüştürür ya da yazınsal metinlerin çevirisinde metinleri zaman zaman morfemik biçimde çevirir (krş. *a.g.y.*, 212-218). Felsefi çevirilerde Cicero'nun neden sözcüğe bağlı bir çeviri yaklaşımı izlemediğini Grimal, sorunun sözcükten çok, genel bir dünya görüşünün sorgulanmasında yattığını belirtir (krş. *a.g.y.*, 213). Çeviri tarihinde söylemlerle uygulamalar arasındaki çelişkiler, yirminci yüzyılda çeviride dizgesel bir bakış oluşuncaya kadar sürer.

45) Krş. Černý, 6. Vermeer de bu bağlamda, *Odysseia*'nın ortaya çıktığı dönemdeki etkinin biçimsel eşdeğerlilik ilkesi açısından korunabilmesi için söz konusu kitabın düzyazı olarak çevrilmesini gerektirdiğini vurgular. Çünkü ancak "Orta Avrupa çevresinde kültür, eğlendirme işlevini düzyazı roman yerine getirmektedir" (Vermeer, 1991, 43).

46) Krş. Vermeer, 1992, 222.

47) Skopos kuramının babası olan Vermeer, Cicero'nun görüşlerini kendi kuramıyla ilişkilendirerek onun da çeviride metin türüne göre bir yaklaşım benimsediğini, dolayısıyla çeviriyi erek ve işleve göre değerlendirdiğini vurgular. Cicero'nun metin bilimsel, yazınsal ve hitabet metinlerinde nasıl bir çeviri yaklaşımı izlediği konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vermeer, 1992, 211-221.

48) Even-Zohar'ın çeviri kuramı, erek odaklı çeviri yaklaşımlarının irdelendiği ilgili bölümde daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

49) Krş. Vermeer, 1992, 51.

50) Krş. Seele, 24-25.

51) Krş. Klöpfer, 23.

52) İlkçağ'ın düşüncelerini kendi inançları doğrultusunda yorumlayıp alımlayan Ortaçağ'daki düşünürlerin Tanrı merkezli dünyaya bakışı, dini kurumların dışında toplumsal yaşantının bütününe egemen olmuştur. Yönetimlerin de kendi çıkarları için dini araç olarak kullanmaları, dini değerlerden doğan yaptırımların her alanda geçerli olmasına yol açmıştır. Antik Roma'nın çoktanrılı din anlayışı ve dünyaya ilişkin olguların neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmasında doğanın kanunlarının örnek alınması, toplumda belli bir hoşgörü ortamının yaygınlaşmasını sağlamıştır. İlkçağ'ın doğayı örnek alarak oluşturduğu devingen ve değişken dünya anlayışının yerini Ortaçağ'da durağan, değişmez dogmalar almıştır. Böyle olunca eleştiri, merak, kuşku gibi sorgulayıcı düşünce yapısı gittikçe gerileyerek, toplumda baskıcı, yasaklayıcı bir anlayış yerleşmeye başlamıştır. Bu anlayışa karşı gelmek, tanrının emirlerine karşı gelmekle eşdeğer görülmüştür. Ortaçağ'ın düşünce tarihini nasıl etkilediği konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. John Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, çev.: Durul Bartu, İstanbul, 1978.

53) Ortaçağ düşünürleri, kendi dünya görüşlerini temellendirmek için Antik Yunan felsefecilerine başvurmuşlardır. Bunlar arasında başta Platon olmak üzere Aristoteles'in düşüncelerini dini açıdan yorumlamışlardır. Platon dış gerçekliği duyu dünyasının, dolayısıyla insanın dışında bulunan değişmez, mutlak olan ve salt zihinle kavranabilen "idea"lar dünyasının gerçekliğine inanmaktaydı. Algılanan dış gerçeklik Platon'a göre bu ideaların öykünmesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle duyu dünyasının değişen, yanıltıcı biçimlerinin dışında bulunan bu gerçeklik ulaşılamazdı. Bu açıdan bakılınca, sanatçı aslında yüzeysel gerçekliği yansıtmayan kurmaca bir dünya yaratmaktadır. Platon ve Aristoteles'in sanat/yazın anlayışı hakkında

daha ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, 1988, s. 17-33.

Ortaçağ'daki din adamları ve düşünürler Platon ve Aristoteles gibi felsefecilerin görüşlerini kendi açılarından yorumlayarak Hıristiyanlık inancına felsefi ve akılcı bir altyapı oluşturmuşlardır. İlkçağ felsefesinde görülen insanın ve doğanın dışında mutlak bir gerçekliğin varlığını, bunun üstünlüğü ve değişmezliğini, madde ile tin özdeşliğini, Ortaçağ düşünürleri tarafından metafizik düzlemde kendi felsefelerine uyarlamışlardır. Fakat kendi inançlarıyla çelişen akla ve deneye dayalı 'bilimsel' görüşlerin savunulmasını yasaklanarak her şeyde doğru yolu insanlara gösteren Kutsal Kitap rehber alınmıştır. Aristoteles'in felsefesinin Ortaçağ'da Avrupa'da tanıtılmasının, özellikle on ikinci yüzyılda İbn-ür-Rüşd aracılığıyla Arapça'dan yapılan çevirilerle olduğu da (bkz. Bury, 60) unutulmamalı. Çeviri bağlamında Antik Yunan felsefesinin Ortaçağ'daki dil ve gerçeklik anlayışını Vermeer, özellikle Aristoteles ve Platon'un görüşleriyle ilişkilendirmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vermeer, 1992, 1996 ve 1998.

54) Krş. Wolfgang Pöckl, "Zur Sozialgeschichte der Übersetzung. Translation zwischen Theorie und Prakxis", *Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002, s. 125.

55) Kilisenin denetimi dışında çalışan ve onun sunduğu olanaklara sahip olmayan sivil çevirmenler, saray ve soylu sınıfa bağlı olarak görev yapmaktaydılar. Çevrilen yapıtlarda, halka yönelik olmaktan çok, şövalyelik idealini betimleyen, onun değerlerini yücelten, şövalyelerin maceralarını, kahramanlıklarını, aşklarını anlatan ve aynı zamanda kilisenin ve krallığın değerleriyle çatışmamasına dikkat edilmekteydi. Dolayısıyla, çeviriler, erek kültüre yeni değerler getirmek, farklılık yaratmak, kendi deneyimlerini anlatmak yerine, kalıplaşmış yaşam biçimlerinin genel değerlerini yansıtmaktaydılar. Daha çok Fransızca'dan çeviri yapan Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Strassburg gibi yazarların çevirdikleri yapıtları kendi kültürlerine göre uyarlayarak yorumlamışlardır. Bu nedenle çeviriler genellikle yapılan eklemelerle kaynak metinden daha geniş kapsamlı olmaktaydı. Bu yapıtlarda Geith'in da vurguladığı gibi, yazarlar kaynak metnin yapı ve olay örgüsüne belli oranda bağlı kalmalarına karşın, dil ve mısra yapılarında serbest davranmışlardır (krş. Karl E. Geith, "(...) wan ich den sin swerer vant denn ich hat gewendet. Zum Übersetzen im Mittelalter", *Zwiesprache. Beitraege zur Theorie und Geschichte des Übersetzens*, Ulrich Stadler, Stuttgart; Weimar, 1996. s. 11). Antik Roma döneminde görülen ve erek okur odaklı bir yaklaşım olan kaynak metni aşma anlayışının Ortaçağ'daki yazınsal metinlerde sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. On ikinci yüzyılda Ortaçağ'da yazınsal çeviri konusunda en önemli etkinliklerden biri İspanya'daki Toledo Çeviri Okulu'nda yapılan yoğun çalışmalardır. Burada Klasik Yunan Yapıtları Arapça'dan Latince'ye çevrilerek ilk kez Batı dünyasına tanıtılmıştır. Bu okulda birçok ülkeden çevirmen bir araya

gelip çeviriye ilişkin tartışmalar yapıp birbirleriyle düşünce alışverişinde bulunmuşlardır (krş. Mounin, 27).

56) *İncil* çevirilerinin güçlüğü, bu kitabın kendi içinde bir bütün olmaktan çok, farklı zamanlarda ve biçemlerde yazılmış olmasından da kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla burada "metin içinde metinden" söz etmek olasıdır. Din görevlisi olan çevirmenler, bu güçlüğü aşmak ve metni doğru yorumlamak için ortak çeviri çalışmaları yapmışlardır. Her çevirinin son aşamasına gelmeden önce birkaç onaya ve denetime tabii tutulması, kutsal metin çevirilerinde yoğun bir sansür uygulamasına gidildiğinin işaretleri sayılabilir.

57) Akt. Klöpfer, 31.

58) Krş. B. Balzer / V. Mertens (yay. haz.). *Deutsche Literatur in Schlaglichtern*, Mannheim, 1990, s. 24.

59) Krş. Vermeer, 2000, 36.

60) Çeviride içeriğin biçimden ve düşünceden bağımsız olarak görülmesi, çeviri tarihinde sık sık tartışılan çevrilebilirlilik anlayışının bu dönemde gündeme gelmeye başladığı söylenebilir. Çünkü çevrilebilirlilik, bir dilde söylenen bir şeyin, anlamını koruyarak başka bir dilde farklı biçimde de olsa söylenebileceği düşüncesine dayanmaktadır.

61) Çevirmenin kutsal metinlerde yapacağı en ufak bir hata, Tanrı'ya karşı bir günah olarak algılandığından çok ağır cezalar almasını haklı kılabiliyordu. Örneğin, Hümanistlerden Etienne Dolet, 1546 yılında, Paris'te, Sorbonne'da çevirmiş olduğu Platon'un *Diyalog*'unda bulunmayan bir tümceden dolayı ölüle yargılanmıştır. Dolet halkın önünde işkence gördükten sonra canlı biçimde yakılmıştır. Ona verilen cezanın nedeni, çevirisinde ruhun ölümsüzlüğünü sorgulamasıdır (krş. Mary Snell-Hornby, "Übersetzungswissenschaft: Eine neue Disziplin für eine alte Kunst?", *Translation und Text*, (yay. haz.) Mira Kadric / Klaus Kaindl, Viyana, 1996, s. 9).

62) Krş. Hieronymus, "Brief an Pammachius", *Das Problem des Übersetzens*, (yay.haz.) Hans J. Störig, Darmstadt, 1973. s. 1. Horatius da Cicero'nunkine benzer görüşler taşıdığından Hieronymus onun görüşlerini de benimsediğini yazmaktadır (krş. *a.g.y.*, 2).

63) Krş. Klöpfer, 29.

64) Krş. Hieronymus, 1.

65) Krş. Klöpfer, 31-32.

66) Krş. Albrecht, 121. Kutsal kitapların en eski çevirisi olan "Septuaginta" İÖ üçüncü yüzyılda *Eski İncil*'in İbranice'den Yunanca'ya çevirisidir. Bu çevirinin yapılış nedeni, Yunanca konuşulan bölgelere dağılmış olan Museviler'in günlük konuşma dili olan Yunanca'yı İbranice'den daha iyi bilmeleridir. Bu çeviri yaklaşık bir yüzyıl gibi bir zaman alarak ikinci yüzyılın ortalarında bitirilmiştir.

67) Krş. Albrecht, 116.

68) Krş. Albrecht, 111. Hieronymus çevirisi dördüncü yüzyılda gerçekleşmiştir.

Papa I. Damasus'un danışmanlığı sırasında (382) Hieronymus'dan farklı Latince çevirileri karşılaştırarak *İncil*'i yeniden çevirmesi istenir (krş. Woodsworth, 40). Farklı *İncil* ve çevirilerinin bulunması, Theodore Savory'nin de bu bağlamda altını çizdiği gibi, bu metinlerin aslında "(...) kopyaların kopyaları" olmalarından kaynaklanmaktadır (Theodore Savory, *Tercüme Sanatı*, çev: Hamit Dereli, Ankara, 1961, s. 84).

69) Çeviri tarihi bağlamında yapılan araştırmalarda Cicero ve Hieronymus arasındaki bağın, genellikle çeviride anlam aktarımı üzerinde olduğu vurgulanmaktadır. Oysa metin türüne göre uygun bir çeviri stratejisini Hieronymus'tan önce Cicero'nun geliştirdiği genellikle göz ardı edilmektedir. Hieronymus, sadece Cicero'nun görüşlerini zamanın egemen metin türü olan kutsal metinlere uyarlamıştır.

70) Krş. Klöpfer, 33.

71) Almanca'nın gelişiminde Luther'in yeri ve önemi büyüktür. Almanya'da bölgelere göre konuşulan farklı ağız ve şivelerin çokluğu, ortak ve herkesin anlayabileceği düzeyde bir dil bulma zorunluluğu doğurmuştur. Eruz, Luther ve William Tyndale'yi kendi dillerine çeviri ile yaptıkları katkıdan dolayı onları birer dilbilimci olarak nitelendirir (krş. Eruz, 2003, 28). Kuran'ın da belirttiği gibi, Luther'in çevirisi "Alman dilinde bütünlük sağlamak açısından önemli bir rol oynayan Yeni Yüksek Almanca'nın evriminde dönüm noktası kabul edilmiş(tir)" (Nedret Kuran, "Çağdaş Alman Çeviribilimcilerinin Yaklaşımları", *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üzerine Söylemler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 1995, s. 34).

On beşinci yüzyılın ortalarına doğru Johannes Gutenberg'in (1400-1468) icat ettiği matbaanın toplumda yaygınlaşmasıyla, geniş kitlelerin ilk kitabı sayılabilen *İncil* herkes tarafından okunmaya başlanmıştır. Bu gelişme salt dinin daha iyi anlaşılmasının yanı sıra, Almanya'da bir okuma ve ardından gelen bir yazma alışkanlığının kazanılmasına yol açmıştır. Bunda Luther'in herkesin anlayabileceği bir dili kullanması da etkili olmuştur. Anlaşılır bir dil kullanmak için Luther yabancı sözcük yerine Almanca kökenli birçok yeni sözcük ve yapılar da üretmiştir (Bkz. http://www.ni.schule.de/~pohl/literatur/epochen/renaiss.htm). Bunun dışında, Luther'in bölgeler arasındaki dil farklarını aşmak için Almanya'nın her yerinde ortak olan resmi yazı diliyle (*Kanzleisprache*) karışık bir konuşma dilini yeğlemesi, yaratmış olduğu bu dilin kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Luther salt Almanca'nın kurallarını oluşturmakla kalmamış, yazın dilinin de gelişmesinde etkili olmuştur. *İncil* ve ilahilerin dışında Luther'in fabl gibi başka metin türlerini çevirmesi yazınsal dili de bildiğinin işaretidir. Luther'in Almanca'yı çok iyi biçimde kullanması, Aytaç'ın da vurguladığı gibi, Lessing, Herder, Hamann, Klopstock, Hegel gibi birçok yazarın/düşünürün onun Almanca'sından esinlenmesine yol açmıştır (krş. Aytaç, 1983, 25). Almanca'nın gelişimiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. www.insanbilimleri.com/makaleler/linguistik/martin_luter.htm ve www.luther.de.

72) Krş. Kuran, 1995, 34. Luther salt kutsal metinler çevirmemiştir. 1517'de ilahileri Almanca'ya çevirmeye başlayan Luther, Esop'un fabllarını da çevirerek, bu yazınsal türün on altıncı yüzyılda önem kazanmasına da yol açmıştır (Krş. Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı*, Kültür Eserler Dizisi: 29, Ankara, 1983, s. 26).

73) Luther'in din anlayışı, siyasal ve toplumsal yaşamda egemen olan kilisenin kurumsallaşmasına karşı bir düşünceye dayanmaktadır. Tanrı ile kul arasındaki ilişkinin özelleşmesi, bu bağlamda bireyselliğin gelişmesine yol açmıştır. Böylece kilise, tanrının sesi, onun aracı olmaktan çıkıyordu. Bunun yanı sıra, tanrının isteklerini anlaşılır bir dille doğrudan kendi kaynağından okuyan kişinin, dine olan inancı artmıştır. Dolayısıyla Luther, *İncil*'i anlaşılır kılarak bir anlamda "dine dünveyi bir işlev katmış oluyordu" (Hüseyin Salihoğlu, *Alman Kültür Tarihi*, Ankara, 1993, s. 66).

74) Luther, kendisini Reformasyon'un simgesi haline getiren ve Papa tarafından afaroz edilmesine yol açan 95 maddelik tezini 31 Ocak 1517'de Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asarak Katolik kilisesine karşı savaşını ilan eder. Vatikan'ın yoksulluk içinde yaşayan Hıristiyanlar'dan para toplayabilmek için çok küçük paralar karşılığında günahlarının affedilerek öbür dünyada yer satması gibi uygulamalarında insanların dini inancını kullanması ve mezhep savaşları yüzünden birçok insanın öldürülmesi, Luther'in Papalığa karşı gelişinin nedenlerindendir. Luther'in bu tarihte protesto yazısını kilisenin kapısına asması, "günah çıkarma vaazcısı Tetzel günah çıkarma tezkerelerini (*Ablassbrief*) Wittenberg yakınlarında satmaya başlamasının" (Salihoğlu, 65) bir sonucudur.

Luther'in kiliseye/papaya karşı gelişinin arkasında ve bu hareketin başarıya ulaşmasında dinin dışında siyasal ve ekonomik nedenler de etkili olmuştur. Farklı bölgelere ayrılmış Almanya'daki kral ve prenslerin, Roma'da bulunan Vatikan için para toplaması kendi çıkarlarıyla çatışmaktaydı. "Luther'in kiliseyi devlet korumasına ve devlet otoritesinin emrine verme kararı, öğretisini çok sayıda Alman prensliğinde kabul ettirmesi sonucunu doğurmuştur" (Salihoğlu, 71). Bunun dışında, Luther'in *İncil* çevirisi halktan da destek alarak milliyetçilik duygularının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunun en belirgin göstergesi, Goethe'nin "Almanlar'ın millet olma özelliğini Luther'e borçlu olduklarını ileri sürmesidir" (Aytaç, 1983, 25).

75) 1534'ten önce de *İncil* on yedi kez yüksek ve yöresel Almanca'ya çevrilmiştir (krş. Albrecht, 128). "Yüksek Almanca'yla on dört, Kuzey Almanya'da konuşulan şiveyle ve Hollandaca dört *İncil* yayımlanmıştır (www.insan bilimleri.com/makaleler/linguistik/martin_luter.htm). Bu çevirilerin Luther'inki gibi doğrudan Alman halkına yönelik olmaması matbaanın henüz gelişmemesine bağlanabilir. Luther'in *İncil* çevirisi aynı zamanda bireylerin din konularında kendi görüşlerini ortaya koyabileceği ve tartışabileceği yeni bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bireylerin kendilerini ifade etmeye başlamasıyla düşüncelerinin değer

kazanması, insancıllık adına önemli bir adım olmuştur. Luther'in okura yönelik *İncil* çevirisinin aynı zamanda aracı olan otoriteleri de ortadan kaldırarak bireyin kendi vicdanına göre hareket etmesine ve kendine güvenmesine yol açtığı sonucuna varılabilir.

76) Luther, arkadaşlarının yardımıyla gizlendiği Wartburg'da Aralık 1521'de başladığı ve Eylül 1522'de yayımlanan *İncil*'i eski Yunanca'dan sadece iki buçuk ay gibi kısa bir sürede, Tevrat'ın çevirisini ise aynı yıl İbranice aslından on iki yıl süren ortak bir çalışmanın sonucunda 1534'de tamamlamıştır. Luther'in *İncil*'leri 1892, 1912 ve 1964'te olmak üzere üç kez gözden geçirilmiştir (krş. Mounin, 114).

77) Luther'in, *İncil*'in çevirisinde bir sözcüğün doğru olarak ve yerinde kullanılması için bazen günlerce araştırdıklarını belirtmesi, kaynak metne ne kadar bağlı kalmak istediklerinin bir göstergesidir. Bu bağlılık sözcük düzleminden çok, anlam düzleminde olmuştur. Çünkü kaynak metinde yazılı olmamasına karşın, Almanca'nın yapısına uygun olan bazı eklemeler ve değişiklikler yapma zorunluluğunu Luther, erek metne eklediği 'solum' sözcüğüyle açıklamaktadır (krş. Martin Luther, "Sendbrief vom Dolmetschen" (1530). *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 20). Luther kaynak metne olan bağlılığının önemini, salt bir Hıristiyan tarafından da olsa, sadık bir işçi olarak görülmenin onu ödüllendireceğini söyleyerek bunu açık olarak yazısında ifade eder (krş. *a.g.y.*, 24).

78) Krş. Luther, 25.

79) Klöpfer'in Luther bağlamında işaret ettiği gibi, çevirmenin özgün metni ya okura ya da okuru özgün metne götürme konusunda öznel bir karar alması gerek (krş. Klöpfer, 37). Başka bir anlatımla, çevirmen kaynak metni okura götürmek istiyorsa, ondaki yabancı etmenleri yerelleştirmeli, buna karşın, yabancı etmenleri erek metinde korumak istiyorsa, okuru kaynak metne götürmeli. Koller'in bu bağlamda vurguladığı gibi, çevirmenin alacağı kararın, onun isteğine bağlı olmaktan çok, dinsel bir kararın sonucu olması gerekiyordu (krş. Werner Koller, "Linguistische und kulturelle Dimensionen der Übersetzung – in den 70'er Jahren und heute", *Translation zwischen Theorie und Praxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow. Frankfurt/M., 2002. s. 40).

80) Krş. Luther, 16.

81) Luther'ni *İncil* çevirisine olan bu yaklaşımı, yüzyıllar boyunca süren kutsal kitabın dokunulmazlığını ortadan kaldırmıştır. *İncil*, daha önce kiliselerde din görevlileri tarafından yorumlanıp vaaz biçiminde halka anlatılıyordu. Kilisenin denetiminin dışında olmayan bu yorumlarla Tanrı'nın mutlak olan gerçeği, halkın diline aracılarla indirgeniyordu. Luther, *İncil*'i halkın anlayabileceği bir düzleme getirerek, bireyin özgür alımlamasını sağlamıştır. Albrecht'in belirttiği gibi, Luther'in, yazısında Hieronymus'u örnek göstererek onu savunması, onun bu anlayışı başlatmasının ve kutsal metni sorgulamasının bir göstergesidir (krş. Albrecht, 121).

82) Luther'in çeviriyi, Hıristiyanlığın yayılmasında ve doğru anlaşılmasında bir araç olarak gördüğü unutulmamalı (krş. Luther, 15). O, çeviriden kaynaklanan sorunları bu bağlamda ele alarak yorumlamıştır.
83) Aytaç, 1983, 26.
84) Krş. Klöpfer, 29.
85) Bu yaklaşımın yanlışlığı, Klöpfer'in bu sınıflandırmaya Hieronymus'u almasında da görülmektedir. Luther'den önce irdelediğimiz Hieronymus'un da kaynak metnin türüne göre bir yaklaşım benimsediği vurgulanmıştı. Dolayısıyla, çeviri tarihinde "sadık" ve "bağlı" çeviri kavramlarının çok genel ve bilimsel bir yaklaşım olmadığı söylenebilir. Klöpfer, çalışmasında, Hieronymus'un çevrilecek kaynak metni türlerine göre ayırdığının altını çizmesine karşın, yapmış olduğu sınıflandırmayla kendi görüşleriyle çeliştiğini belirtir. Luther, *İncil*'i Almancalaştırarak nasıl kaynak metne sadık kalabilir? Çeviride sadıklığın kime ve neye karşı olduğu düşünülürse, "serbest çeviri" gibi kavramların ne derece göreceli olduğunun ayrımına varılacaktır.
86) Yerelleştirici bir çeviri yaklaşımı, çevirmenin kaynak metni erek dil okurunun kendi alımlama koşullarına göre değiştirerek çevirmesidir. Dolayısıyla çeviride, erek dil okurunun beklentisi gözetilip onu kendi dilsel dünyasından uzaklaştırmadan beklenmedik tepkiler yaratmaması istenmektedir. Çeviri tarihinde yerelleştirici yaklaşım, Romantik dönem dışında yazınsal metinlerin çevirisinde egemen olmuştur. Bunun nedeni yazın çevirilerinin başka metin türlerine oranla en geniş okur kitlesine sahip olmasıdır.
87) Krş. Luther, 21. *İncil* konusunda benzer bir yaklaşımı 1525'te savunan İngiliz William Tyndale de, *İncil* çevirisinin sokaktaki insana yönelik olması gerektiği düşüncesindeydi. Fakat Tyndale ve Luther'den çok önce, 1380-1384 yılları arasında John Wycliffe tarafından "herkesin kendi dilinde anlayabileceği bir *İncil*'in üretilmesi hedeflenmiştir" (Aksoy, 15). Ancak Almanya'da ilk kez 1789'da Büyük Karl'ın emri ile kutsal metinlerin halkın anlayabileceği bir dile çevrilmesine başlanmıştır (krş. Geith, 9).
88) Luther'in, anadilindeki okurlara göre bir çeviri anlayışı benimsemesiyle, Albrecht'in de vurguladığı gibi, onun çeviri tarihinde erek okuru odak alan işlevsel ve iletimsel bir çeviri yaklaşımının temelini attığını söyleyebiliriz (krş. Albrecht, 121).
89) Krş. Luther, 22. Wuthenow'un bu bağlamda belirttiği gibi, Luther, *İncil*'in çevirisinde iyi bir Almanca kullanmanın yanı sıra her sözcüğün hakkını vererek yanlış bir düşünceye yol açmamaya özen göstermiştir (krş. Ralph-Rainer Wuthenow, *Das fremde Kunstwerk. Aspekte der literarischen Übersetzung*, Göttingen, 1969, s. 57).
90) Krş. Woodsworth, 42.
91) Bu tutum Almanya'da hiç kuşkusuz toplumda dil bilincinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Klöpfer'in belirttiği gibi, kültür ve yazı dili olan Latince'nin, Hieronymus'un döneminde üst sınıfın dili olmasına karşın, Luther'in, Al-

manca'da yeni bir yazı kültürü oluşturması gerekiyordu (krş. Klöpfer, 38). *İncil*'i okuyup anlama isteğinin toplumda okuma oranını artırdığı ve başta ahlaki konularda da olsa, tartışma kültürünün yerleşmesini sağladığı göz ardı edilemez. Bunun sonucunda insanlara belli bir düzlemde değer ve düşünceleri sorgulama yetisi de kazandırılmıştır. Luther'in çevirisiyle birlikte kazanılan bütün bu nitelikler yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir.

92) Krş. Luther, 25. Luther'in bu çelişkili gibi gözüken yaklaşımı, *İncil* ile özdeşleşmiş olan ya da karşılığı tam olarak sözcük bazında verilmeyen bazı kavramların çeviride olduğu gibi kalmasından yana oluşudur. Luther, insanların çocukluktan itibaren *İncil*'de alışık oldukları kavramları tamamen göz ardı etmenin, hem tehlikeli, hem de çevirinin, inananlar tarafından kabul görmesinin güç olacağını düşünmesi nedeniyle, kendisine otosansür uygulamış olabilir. Çevirileri işlev ve yapılış biçimlerine göre prototiplere ayıran Erich Prunè otosansürün uygulandığı hiyerarşik düzenin egemen olduğu toplumlarda "çeviri yasağı"nın (*Translationverbot*) geçerli olduğunu dile getirir (krş. Erich Prunè, "Versuch einer Skopostypologie", *Text–Kultur–Kommunikation. Translation als Forschungsaufgabe*, (yay. haz.) Nadja Grbiæ/ Michaela Wolf, Tübingen, 1997, s. 37). Ortaçağ'ın yasakçı zihniyetinde *İncil* gibi kutsal metinlerin istendiği gibi çevrilmemesi için bazı yaptırımların uygulanmış olabileceği olasıdır. Bu tür çevirilerde nelere dikkat edilmesi gerektiğinin sorgulanması ya da nasıl yorumlanması gerektiği düşüncesi bile "gizli" bir çeviri yasağına işaret eder.

93) Çeviri tarihinde çevrilemezlik ile ilgili düşüncelerin temelini on sekizinci yüzyılda din felsefesiyle Aydınlanma ve onun akılcılığına karşı olan Johann Georg Hamann'da (1730-1788) görmek olası. Hamann, dili tanrı vergisi olarak gördüğünden onu akılcı yollarla açıklamaya çalışmaz. Bunun yanı sıra dilin tarihsel bir olgu oluşu, onun yinelenemezliğine işaret etmektedir (krş. Klöpfer, 47). Hamann'ın düşüncelerini geliştiren öğrencisi Herder, dilleri yaşlara, yeni ve eski oluşlarına göre ayırarak dillere farklı bir tarihsel boyut kazandırmaktadır (krş. Thomas Huber, *Studien zur Theorie des Übersetzens im Zeitalter der deutschen Aufklaerung 1730-1770*, Meisenheim am Glan, 1968, s. 69-71). Herder'in düşünceleri, ileride de göreceğimiz gibi, Humboldt ve Schleiermacher'e kadar uzanır. Bilim Akademisi'nin 1769 yılında dilin kaynağı konusunda açmış olduğu bir yarışmayı kazanan Herder, dillerin insan kaynaklı olduğunu ileri sürerek dillerin Tanrı kaynaklı değil, doğal koşulların bir ürünü olduğunu vurgular (krş. Johann Gottfried Herder, "Über den Ursprung der Sprache", *Philosophie und Sprache. Arbeitstexte für den Unterricht*, (yay. haz.) Joachim Schulte, Stuttgart, 1994, s. 10-13). Dildeki koşulların değişebilirliliği, çeviriye bakışı da etkilemiştir. Çünkü dillerin kendine özgü yapısını belirleyen çevresel ve kültürel koşullar, çeviride birebir örtüşmeyi, dolayısıyla çevrilebilirliliği doğal olarak olanaksız kılmaktadır.

94) Nida'ya göre, *İncil* toplam 1165 kez çevrilmiştir; *Eski İncil* 221, *Yeni İncil* ise 277 kez farklı dillere çevrilmiştir. Buna karşın, dünyada Nida'nın verilerine göre, *İncil* daha 1000 dil ya da ağza çevrilmemiştir (krş. Mounin, 115). "Yüksek Almanca'da (Saksonya'nın devlet dairelerinde kullanılan dili esas alan Alman yazı dili) yazılmış ilk *İncil* 1466 yılında Strassburg'da basılmıştır" (Acar Sevim, "Martin Luther'in İncil Çevirisinin Ortak Alman Dilinin Oluşturulmasındaki Rolü", http://www.insanbilimleri.com/mod/resource/view.php?id=19, 14.12.2004).

95) Amerikalı Nida'nın, *İncil*'in farklı kültürler tarafından doğru alımlanması konusundaki araştırmaları, onun çeviribilimiyle yoğun olarak ilgilenmesine yol açmıştır. Nida, Amerikan İncil Derneği'nin görevlendirmesi üzerine *İncil* çevirilerini bilimsel bir açıdan irdelemeye başlamıştır. Nida 1964'te *Toward a Sience of Translation* adlı kitaptan sonra görüşlerini 1969'da Taber ile birlikte *The Theory and Practice of Translation*'da geliştirir. Bu kitaplarda, Wilss'in işaret ettiği gibi, çevirinin özerk bir bilim olarak ele alınması gerektiği ortaya konmaktadır (krş. Wilss, 1977, 59). İlk kez çeviriyi disiplinler arası bir düzlemde ele alarak anlam bilim, davranış bilim, kültür tarihi, antropoloji, filoloji, iletişim bilimi, dil felsefesi, dilbilimi ve işaret bilimi gibi alanlarla ilişkilendiren Nida olmuştur (krş. Fridmar Apel, *Literarische Übersetzung*, Stuttgart, 1983, s. 12). Bu nedenle, Wilss'e göre, çeviribiliminin temellerini 1947'de atan Nida, çevirinin davranışçıların ileri sürdükleri gibi mekanik bir edim olmaktan çok daha karmaşık bir süreç olduğunu belirtir (krş. Wolfram Wilss, *Übersetzungsfertigkeit. Annaeherungen na einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*, Tübingen, 1992, s. 24).

96) Eruz bu kavramı, "devingen" kavramının karşıtını nitelendiren "durağan eşdeğerlilik" olarak çevirmiştir (bkz. F. Sakine Eruz, *Çeviride ve Çeviri Eğitimde Koşut Metinler, Studie zur deutschen Sprache und Literatur*, İstanbul Üniversitesi, Rektörlük Yayın No: 4248, İstanbul, 2000, s. 20). Nida'nın bu kavramı daha çok biçimsel kaygılar taşıyan metin türleri için kullandığı düşünüldüğünde, "durağan" nitelemesinin her zaman geçerli olamayacağı ve farklı yorumlamalara yol açabileceği söylenebilir.

97) Nida eşdeğerlilik kavramını "biçimsel" ve "devingen" olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirmektedir. Çeviride "biçimsel eşdeğerlilik" kaynak dildeki biçim ve içeriği odak almasına karşın, "devingen eşdeğerlilik" daha çok erek dili ve okuru esas almaktadır (krş. Wilss, 108). Hangi eşdeğerliliğin seçildiği, metin türüne göre değişebileceği gibi, çevirmenin amacına da bağlıdır. *İncil* çevirilerinde "devingen eşdeğerliliğin" benimsenmesi, bu metnin erek dil okurunun inançlarına yönelik olmasındandır. Nida'nın yapmış olduğu bu ayrım çeviri tarihinde Goethe ve Schleiermacher tarafından da farklı bir söylemle dile getirilmiştir. Stolze, Nida'nın kavramlarından olan "biçimsel eşdeğerliliği" Schleiermacher'in yabancılaştırıcı, "devingen eşdeğerliliği" ise Luther'in yerelleştirici çeviri yaklaşımlarına benzetir (krş. Radegundis Stolze, *Übersetzungstheorie. Eine Einführung*, Darmstadt, 1993, s.

81). Genel anlamda bakıldığında böyle bir benzerlikten söz edilebilir, fakat Schleiermacher ve Luther'in görüşleri ayrıntılı biçimde irdelendiğinde, bunların farklı erek ve beklentiler doğrultusunda biçimlendiği görülecektir.

98) Akt.: Göktürk, 72. Bu bağlamda United Bible Societies adlı kuruluş *İncil*'in her dile, okurun gereksinmeleri doğrultusunda üç farklı biçimde çevrilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bunlar bilimsel erekler için kullanılmak üzere açıklamalı, kilisenin amacına uygun ve halka yönelik olan baskılar olmalı (krş. Wilss, 1977, 154-155).

99) Nida'nın çeviri yaklaşımı bu açıdan Luther'inki ile bir benzerlik taşımaktadır. Her ikisinde de erek dil okuru için anlaşılabilirliliği ön planda tutmaktadır.

100) Krş. Eugene A. Nida, "Das Wesen des Übersetzens", *Übersetzungswissenschaft*, (yay. haz.) Wolfram Wilss, Darmstadt, 1981, s. 124-135.

101) Nida, çevirmenin aslında sözcükler değil, anlamsal bileşenlerin (*Komponente*) düzenlemesini ya da yumağını çevirdiğini (krş. Nida, 139-140) vurgulayarak kaynak metnin bütününü ve anlamını göz önünde bulundurur.

102) Albrecht bu bağlamda Nida'nın etkilemeye dayalı görüşlerini, Avrupa'dan farklı olan Amerikan dilbilim geleneğinin yararcı (*pragmatik*) yönüyle açıklamaya çalışır (krş. Albrecht, 125). Bu açıdan bakıldığında, çevrilebilirlik de erek dilde benzer bir etkinin sağlanmasıyla açıklanabilir. Çünkü Nida/Taber'e göre, her dildeki ifade, kaynak metindeki biçimin belirleyici olmadığı durumlarda başka bir dile aktarılır (krş. Stolze, 1993, 80).

103) Sözcük sözcüğe yapılan bir çeviri ise erek dil okurunun anlamasını güçleştirecektir. Bu çerçevede Nida, *İncil*'i erek kültürdeki okuyucunun inancını kazanmak için insanların gereksinmelerine, deneyimlerine ve kültürlerine uygun duruma getirmelidir.

104) Nida'nın erek dili yerine "alıcı dili" kavramını kullanmasının nedeni, onun çeviride metinden daha çok okuru odak almasından kaynaklanmaktadır. Erek dil zamana ve uzama göre değişken olduğundan çok genel bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Oysa alıcı dilin, erek dilde belli bir okur kitlesine seslenmesi bakımından daha sınırlayıcı olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Nida, Delisle'nin de vurguladığı gibi, çeviride dil yetisinin dışında çevirmenin kaynak metinde dile gelmeyen dil dışı etmenleri içeren sosyokültürel altyapıyı iyi bilmesi gerektiğinin altını çizer (krş. Jean Delisle, *Çeviri Yöntemleri İçin Söylem Çözümlemesi*, çev.: J. Ümran Derkunt, İstanbul. 2001, s. 58).

105) Krş. Nida, 125.

106) Nida her aktarımda (transferde) belli oranda anlamsal değişmelere bağlı olarak bilgi kaybının kaçınılmaz olduğunu belirterek bunu kaynak metnin yazınsal niteliğiyle ilişkilendirmektedir (krş. Nida, 139). Bu bakış açısı, kaynak metnin çevrilemezliği anlamında alınmamalıdır. Çünkü kaynak metin, "alıcı dile" dönüştürülmesiyle içeriksel anlamda çevrilir kılınmaktadır.

107) Bengi-Öner, 1999a, 115-116.

108) Nida, anlamın kültüre özgü değer ve yaşama biçimini *İncil*'de anlatılan bazı olgularla örneklendirmeye çalışır. Nida'nın *İncil*'den aldığı örnekleri gösteren Albrecht, mevsimin, meyvelerin ve gökyüzünün Batı kültüründen uzak olan ilkel kültürlerde farklı anlamlara geldiğine işaret eder (krş. Albrecht, 125-126).

109) Krş. Wilss, 1992, 33.

110) Göktürk, 73.

111) Akt.: Bengi-Öner, 1999a, 116.

112) Kant'ın sanat anlayışı ile Aydınlanma dönemindeki çeviriye bakış açısı arasında bir karşıtlık görmek olası. Kant'ın sanattaki estetik yaşantıyı çıkar gözetmemeye dayandırması, onun dolaylı olarak çeviri edimini sanat alanının dışında gördüğü anlamına gelmektedir. Çünkü Aydınlanmacı yazarlar/çevirmenler çeviriyi kendi dillerinin, yazınlarının geliştirilmesi için yarar sağlayıcı bir araç/yol olarak görmüşlerdir. Sanatın Kant'a göre önemli niteliklerden biri, onun öykünmeye dayanmamasıdır. Bu da çevirinin sanatsal bir edim olmadığının bir göstergesidir. Aydınlanma döneminde çeviri, yaratıcılığı simgeleyen sanattan çok öykünme sonucunda ortaya çıkan aklın bir ürünüdür. Kant hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.philosophenlexikon.de/kant.htm.

113) 1732'de Gottsched bu erekle *Beytraege zur Critischen Historie der Deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit* adlı dergiyi çıkarır. Bu dergide yazının yanında çeviriye ilişkin birçok yazarın çalışmaları yayımlanmıştır. Dergi ve gazeteler bu dönemde halkın bilinçlendirilmesinde ve eğitilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Aydınlanma dönemi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Huber.

114) Ortak bir dilin varlığına işaret eden Babil söylencesinde tanrının yaratmış olduğu bu "ilk" dil, onun kutsallığını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla, sonradan birbirinden ayrılan bütün diller bu dilden türediğinden, aralarında akrabalık bağı olduğu düşüncesi doğmaktadır. Bu akrabalık, dillerin yüzeysel yapılarında değişime neden olsa da, içsel/anlamsal olarak birbirlerine benzer olması, diller arasında her şeyin çevrilebilir olmasına yol açmaktadır. Aydınlanma döneminin evrensel dil anlayışının temelinde dillerin Babil'de olduğu gibi bir 'dil birliği' içerisinde olduğu düşüncesi yer alır. Bu konuya farklı bir açıdan yaklaşan Derrida, Babil Kulesi'nin tamamlanamamasını, bitirilememesini evrensel dil anlayışına karşı bir gönderme olarak ele alır. Kulenin tamamlanamaması, bir dil birliğinin sağlanamadığının göstergesidir (krş. Jacques Derrida, "Babylonische Türme. Wege, Umwege, Abwege", *Übersetzung und Dekonstruktion*, (yay. haz.) Alfred Hirsch, Frankfurt/M., 1997, s. 124). Dillerin ayrılması, simgesel anlamda dilin tanrısal niteliğini kaybederek "insanlaştırılması" olarak da yorumlanabilir. Başka bir söyleyişle, dillerin oluşması, insanın ona "farklı" anlamlar yüklemesiyle sağlanmaktadır. Bu da dilin konuşulduğu ortamın ve koşulların farklı olmasıyla biçimlenmektedir.

115) Krş. Apel, 41.

116) Dili matematiksel bir mantık anlayışına dayandıran Leibniz da, (krş. Hirsch, 1995, 67) dili akılcı bir dizgeye indirgemektedir. Aydınlanma döneminde dille gerçeğin örtüşmesi, gerçeğin dille kanıtlanabilir olma düşüncesiyle ilintilidir. Çünkü gerçeği yansıtan deneysel, matematiksel veriler gibi, genel/dizgesel/akılcı bir yapıya sahip olan diller de bu gerçeğin bir parçasıdır. Dilde akılcılık, bir anlamda bireyin öznel yargısının dışında, herkes tarafından kabul edilen nesnel bir anlayışın sonucu olarak görülebilir. Bu anlayış doğal olarak bilginin/dilin olduğu kadar gerçeğin evrenselliğini de ortaya koymaktadır.

117) Bu düşünceyi şöyle de yorumlamak olası: Nesnesi olmayan bir ad ya da adı olmayan bir nesne, yok sayılmaktadır. Dili somut olgulara dayandırmak isteyen bu düşünce biçiminin dönemin bilime yaklaşımının bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Duyu organlarımızla algılayamadığımız, kanıtlayamadığımız bir şeyin varlığına duyulan kuşku, adlandıramadığımız bir şey için de duyulmaktadır.

118) Descartes'ın "lingua universalis" düşüncesine göre bilgi, insan aklının birliğine ve onun genel biçimine dayanmaktadır. Hirsch'in belirttiği gibi, Descartes'in dille düşünceyi birbirinden ayırması, dilin düşüncedeki önemini ikincil bir konuma indirgemiştir. Çünkü her dil, düşüncenin tersi, evrensel bir araçtan başka bir şey değildir (krş. Hirsch, 1995, 20). Bu bakış açısı, dolaylı olarak dilin sahip olduğu soyut ve görece niteliğini göz ardı etmek demektir.

119) On yedinci yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyılın sonlarına kadar Almanya'da ortaya çıkan dil derneklerini araştıran Ülkü, bu derneklerin yabancı sözcüklerin Almanca'da kullanılmasına karşı bir tepkinin sonucu doğduğunu belirtir. Söz konusu dernekler dil konusunu "kamuoyunda tartışma konusu yaparak, dile ilgi uyandırarak ve bu ilgiyi devamlı bir şekilde ayakta tutarak, dil çalışmalarına büyük hizmette bulunmuştur" (Vural Ülkü, *Almanya'da Dil Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., No: 281, Ankara, 1978, s. 7).

120) Krş. Annelise Senger, *Deutsche Übersetzungstheorie im 18. Jahrhundert*. Bonn, 1971, s. 40.

121) Dile bu tür bir yaklaşım, Aydınlanma döneminde ortaya çıkan milliyetçilik duygusuyla da açıklanabilir.

122) Örneğin, Wieland 1761'de ilk kez Shakespeare'in 22 dramını Almanca'ya çevirmeye başlar (bkz. Apel, 45).

123) Krş. Huber, 33. Opitz'in çeviriye yararcı bir açıdan bakmasının nedeni, onun Almanca'yı Latince geleneğinden ve yabancı sözcüklerden arındırıp yazınsal bir dil düzeyine çıkarma çabasıdır.

124) Leibniz, Almanca'nın yabancı sözcüklerden arındırılması bağlamında çevirmenin kaynak dilde bulduğu zararlı ve kötü şeyleri çevirmemesi gerektiğinin altını çizerek (krş. Senger, 45) Gottsched gibi Almanca'nın korunması konusunda duyarlı davranmaktadır.

125) Krş. Huber, 11-14.
126) Akt. *a.g.y.*, 14.
127) Krş. *a.g.y.*, 14.
128) Yayıncılar, yaptıkları işin maliyetini çıkarabilmek için daha fazla okura ulaşmak arzusundadırlar. Bundan dolayı da onların daha çok "yerelleştirici" bir çeviri yaklaşımını desteklemiş olabileceklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun sonucu olarak, çevrilecek yapıtları seçerken genel okur eğilimini, dolayısıyla onları ilgilendirecek konuları dikkate aldıklarını söylemek olası görünüyor.
129) Kuran, 1995, 35. Fransız kültür ve yazınının bu dönemde başka yazınlardan daha gelişmiş olması, Alman okuru tarafından Fransız Neoklasik akımının en iyi örnekler/yapıtlar olarak seçilmesine yol açmıştır (krş. *a.g.y.*).
130) Bu nedenden dolayı Zima, Apel'in Aydınlanma dönemindeki yazarın akılcı yaklaşımına dayanarak onları "gösterge değiştiricileri" olarak adlandırmasını desteklemektedir (krş. Peter V. Zima, "Der unfassbare Rest. Die Theorie der Übersetzung zwischen Dekonstruktion und Semiotik", *Literarische Polyphonie. Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Übersetzung*, (yay.haz.) J. Strutz-P. V. Zima, Tübingen, 1996. s. 20).
131) Krş. Senger, 38. Senger'in aksine Kuran, Gottsched'in çevirideki sözcüklerin "eşdeğerinin bulunmasının zorunlu olduğu görüşünü savunmuştur" (Kuran, 1995, 35). Kuran, bu yaklaşımın Gottesched'in Leibniz'e bağladığı dil anlayışından kaynaklandığını belirtir (krş. *a.g.y.*). Aydınlanma döneminde genel anlamda dilin mantıksal bir düzlemde değerlendirildiği düşünüldüğünde, eşdeğerliliğin önemli bir ölçüt olarak ele alınması, bu saptamanın geçerli olabileceğini göstermektedir. Fakat buradaki eşdeğerliliğin açılımının ve hangi açıdan değerlendirildiğinin daha ayrıntılı bir biçimde tanımlanması gerekir.
132) Krş. Huber, 35.
133) Çevirinin kaynak metne benzemesi düşüncesini, Aydınlanma'nın dünyaya bakışının bir yansıması olarak da görebiliriz. Dillerin ve insan gerçeğinin özde birliğine inanan düşünürler, kaynak metinlerin çevrilebilir olması gerektiğini vurgulamaktalar. Fakat burada çevrilebilirlik, özellikle Romantik dönemin çeviri etkinliğinde, ileride de göreceğimiz gibi, dile özgü ve öznel bir aktarım olmaktan çok, Aydınlanma düşüncesiyle de koşutluk gösteren genelleyici bir yaklaşımdır. Başka bir anlatımla, dil ve düşüncenin ayrılmaz bir bütün olarak görülmesiyle, her düşünce başka bir dilde ifade edilebilir demektir.
134) Çeviride "etkinin" önem kazanması, erek okurun çevirideki işlevinin sorgulanmasına neden olmuştur. Etkiden yola çıkan çevirmenler, özgün yapıtın kaynak metin okurunu nasıl etkilemiş olabileceğini düşünerek erek okurda da buna "benzer" bir etki yaratmak gerektiği anlayışını savunmuşlardır. Bu da çevrilen metnin okura göre uyarlanması anlamına gelmektedir. Çünkü kaynak metin okuru gibi erek okurun da metne karşı bir yabancılık

duymaması gerekir. Çeviride etki olgusunu değerlendirirken, etkide hangi okurun belirleyici olduğuna bakılmalıdır. İleride de göreceğimiz gibi, erek odaklı çeviri kuramlarında etki farklı bir açıdan ele alınmaktadır.

135) Krş. Senger, 64-65.

136) Breitinger, deyim gibi yapıların bir dile özgü olduğunu belirterek bunların olduğu gibi başka bir dile aktarılamayacağını, bunun yerine erek dilde karşılıklarının bulunması gerektiğini (krş. Koller, 2002, 68) savunmasıyla, bir anlamda yerelleştirici bir yaklaşım izlemektedir. Breitinger'in bu anlayışının, Aydınlanma döneminde Almanca'yı yabancı sözcüklerden arındırma düşüncesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

137) Klöpfer'in vurguladığı gibi, Breitinger çevirmenin, kaynak metinde istediği değişikliği yapma özgürlüğüne karşıdır (krş. Klöpfer, 45).

138) Krş. Apel, 44.

139) Krş. Senger, 47.

140) Krş. *a.g.y.*, 48. Bu benzetmeyi geliştirecek olursak, bir kıyafet, farklı bedenlerde güzel oturmayacağı gibi, bazı bedenlere küçük ya da büyük gelebilir. Dolayısıyla, seçilen kıyafetin yeni bedene göre uydurulması gerekir. Aksi takdirde, bize yakışmayabilir, hatta bizi olduğumuzdan daha 'kötü' gösterebilir. Çeviriyi somut nesnelerle karşılaştırmak için kıyafet benzetmesinin kullanılması Aydınlanma döneminde epeyce yaygındır. Bu benzetmeye ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. *a.g.y.*, 61.

141) Krş. Senger, 49. Çevirinin bu dönemde eğitsel işlevinin ön plana çıkmasının, çevrilecek yapıtların biçimselden çok içeriksel niteliklerinin önem kazanmasının nedeni, yapıtların içeriğinin, erek okurun bilinçlenmesinde/aydınlanmasında daha etkili olmasındandır. Bu çerçevede, biçimsel kaygıların fazla gözetilmediği yerelleştirici çeviri yaklaşımının benimsenmesi doğaldır.

142) Krş. Senger, 49. Çevirinin kaynak metinden daha iyi olmasını Senger, kaynak metin yazarının ileri sürdüğü görüşlerin bireyselliğinden dolayı yetersiz, eksik olmasıyla açıklamaktadır. Çevirmen, yazarın görüşlerinden çok anlatılan olaya odaklanarak söz konusu yapıtı çevirip yapıtta eksik olan şeyleri düzeltip tamamlayarak yazardan daha iyi bir yapıt ortaya koyabilir (krş. Senger, 58-59). Bu bağlamda, Venzky'e göre çevirmen, kaynak metni daha anlaşılır bir duruma getirmesiyle onu aşabilir (krş. Klöpfer, 25).

143) Krş. Senger, 57.

144) Çevirmenin, çeviri sürecinde kaynak metni daha anlaşılır kılmak için açıklamalara ve hata düzeltmelerine başvurması, metne müdahale etmesi kaynak metnin "dokunulmazlığını" tamamen ortadan kaldırmıştır.

145) Krş. Huber, 31.

146) Opitz de, Gottsched gibi, çevirinin bir tür öykünme biçimi olduğunu (krş. Apel, 41) ileri sürerek çeviriyi kendi başına bir edim olarak görmediğini vurgulamıştır. Dolaylı olarak bu, öykünme sonucu ortaya çıkan bir yapıtın, kaynağın kendisi kadar iyi olamayacağı anlamına gelmektedir.

147) Krş. Klöpfer, 26.

148) Krş. Huber, 48-67.

149) Alman filozoflarından Fichte ve Schelling'in her şeyin temelini doğanın gücünde araması, Romantikler'in neden doğayı yüceleştirdiklerinin de bir göstergesidir. Örneğin, A. W. Schlegel dilin özünde doğanın gizli olduğunu belirterek bunların çözümlenmesiyle ve dile getirilmesiyle yazının olası olduğunu belirtir (krş. Huyssen, 38). Yazının ardında yatan yaratıcılığın ve duygunun öznelliği, onun çevrilemezliğinin de kanıtı olduğu söylenebilir. Berna Moran, Romantik sanat anlayışı bağlamında dış dünyanın yansıtılmasından çok, yazarın iç dünyasıyla birlikte dile getirdiği duyguların odak alınması ve bunların dilsel anlatımla bütünleşmesinin yapıtların başka biçimde yaratılmasını olanaksız kıldığını belirtir (krş. Moran, 87-91).

150) Krş. Aksoy, 19.

151) Krş. Albrecht, 84.

152) Alman filolojisinin temellerinin bu dönemde atılmasının nedenleri bir rastlantı değildir. Bunun çeviri edimine yansımaları, bu dönemde egemen olan Fransız yazarların benimsedikleri uyarlamacı çeviri yaklaşımına karşı bir tepki duyulması biçiminde olmuştur. Albrecht'in de belirttiği gibi, bu tepkinin çıkış noktası Almanya'dır (krş. Albrecht, 85). Buna başka bir gösterge de, J. Grimm'in (1785-1863) dil araştırmalarında karşılaştırmalı-tarihsel anlayışa önem vermesi ve Almanca'nın dilbilgisini ortaya koyan Germence araştırmalarını kurmasıdır (krş. Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK Yay: 492, Ankara, 1982, s. 20). Almanca'nın niteliklerinin irdelenmesinin kökenlerini, Almanya'da Reformasyon ile başlayan ve toplumda bir dil/kültür bilinci yaratan *İncil* çevirilerine dayandırmak olasıdır.

153) Sanatsal yapıtların bu dönemde bitmeden, tamamlanmadan bırakılması, onları sınırlandırmama isteğinin bir sonucu olarak görülebilir. Çünkü bitmişlik, tanımlanabilir olan bir "sonun" belirtisi anlamına gelmektedir.

154) Krş. Huyssen, 123.

155) Yirminci yüzyılda erek odaklı çeviri yaklaşımlarından olan "Çoğuldizge Kuramı"nın kurucusu olan Even-Zohar'ın, çevirileri ulusal yazının bir parçası olarak görmesinden çok önce Romantik yazarlar/çevirmenler bunu dile getirmişlerdir. Çevirinin konumlandırması her ne kadar benzer olsa da, bu görüşleri ortaya çıkaran koşulların nedenleri olduğu kadar sonuçları da farklıdır. Even-Zohar'ın görüşlerini, erek odaklı çeviri yaklaşımlarının irdelendiği bölümde daha ayrıntılı ele alacağız.

156) Akt.: Apel, 51.

157) Krş. Huyssen, 124. Buradaki öykünme kavramı, erek metnin kaynağıyla birebir örtüşmesi anlamında anlaşılmamalı. Öykünme, Romantik yazarlar için daha çok metnin ruhuna ve bireysel biçemine ilişkin değerlendirilmektedir. Bunun en belirgin kanıtı ise yapıtların çevrilemezliğidir.

158) Romantikler'den önce de Babil Kulesi çeviri bağlamında on sekizinci yüzyılda Herder, Schiller, Goethe gibi yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Herder, Babil'deki dil karmaşasını "gerçek bir şans" (krş. Huyssen, 33)

olarak nitelendirerek dünya halklarının dilsel ve ulusal çokluğunu gerekli kıldığını belirtir. Anadillerin tekliğini savunan Herder, evrensel bir dilin üstünlüğüne karşı olduğunu da böylece vurgulamış olur. Huyssen'en belirttiği gibi, Tanrı'ya karşı işlenen Babil'deki günahı Schiller, insanın özgürleşmesinin bir adımı olarak görmektedir (krş. Huyssen, 35). Schiller'in çağdaşı olan Goethe'nin Babil söylencesine olumlu yaklaşımı, onun yabancılaştırıcı çeviri anlayışına ve yabancı dillere gösterdiği ilgiyle açıklanabilir. Goethe'nin çeviride savunduğu ilke, erek okurun kendine özgü dili olan yabancı yazara yönelmesi, başka bir anlatımla, onun yabancı olana götürülmesi gerektiğidir (krş. Johann Wolfgang von Goethe, "Drei Stücke vom übersetzen", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 35).

159) Hirsch, Benjamin'in (1872- 1949) ve çeviriyi yapıbozumculuk bağlamında ele alan Derrida'nın çeviriye ilişkin görüşlerinin irdelendiği *Dialog der Sprache* adlı kitabında, Babil'de işlenen günah nedeniyle kaybedilen dil birliğini insanın çeviriyle kendisinin geri almak zorunda olduğunu belirtir (krş. Hirsch, 1995, 24). Yine aynı yazarları irdeleyen Hallacker, "Grundlagen der Übersetzungstheorie: Benjamin – Derrida" adlı makalesinde, Babil'deki kulenin yapımının engellenmesinin, insanın sonsuz güç kaygısından kaynaklandığını, bunun ise çeviriyle bir anlamda gerçekleştiğine işaret eder. Hallacker, Benjamin'in bu söylenceye bağlı olarak dillerin özdeki birliğini dile getiren "saf dil" (*reine Sprache*) görüşünü ileri sürdüğünü belirtir (krş. Anja Hallacker, "Grundlagen der Übersetzungstheorie: Benjamin-Derrida", *Übersetzen, Übertragen, Überreden*, (yay. haz.) Sabine Eickenrodt v.d., Würzburg, 1999, s. 28). Babil söylencesini bir başka makalede irdeleyen Vaihinger ise, Babil Kulesi'nin yapımından önceki akıl merkezli kültürü yansıtan yabancılaşmış insanın durumunu vurgulayarak Kule'nin tanrı tarafından tamamen yıkılmasından sonra düşünsel anlamda diller/kültürler arasındaki duvarları yıkan çeviriyle bu kulenin hâlâ yapılabileceğini ileri sürmektedir (krş. Dirk Vaihinger, "Zur Zerstreuung nach Babel: Das Phantasma der vollstaendigen Übersetzung", *Übersetzen, Übertragen, Überreden*, (yay. haz.) Sabine Eickenrodt v.d., Würzburg, 1999, s. 44).

160) Novalis bu bağlamda bütün yazının aslında çeviri olduğunun (krş. Wuthenow, 63) altını çizerek çevirinin sınırlarını genişletmektedir. Yazının bir tür çeviri olarak görülmesi, özgün bir yapıtın olmadığı anlamına gelmektedir. Felsefi açıdan bakıldığında, aslında yazarın doğanın yansımalarını dilselleştirmesi bir anlamda çeviri sayılabilir. Doğadaki yansımalarının "eşsiz" olması, özgün metin gibi çeviriyi de kapsamaktadır. Benzer bir görüşü, Meksikalı şair Octavia Paz'da bulmak mümkün: "(...) Her çeviri farklı olduğundan, tüm metinler biriciktir. Buna göre her çeviri, belli ölçüde olmak üzere, bir buluş sayılır ve biriciklik niteliğini taşıyan bir metin oluşturur" (Octavio Paz, "Söz Sanatı ve Söze Bağlılık Açısından Çeviri", çev.: Ahmet Cemal, *Yazko Çeviri Dergisi*, sayı: 1, İstanbul, 1981, s. 165).

161) Novalis, "Blütenstaub", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 33.

162) Krş. *a.g.y.*

163) Çevirmenin kaynak metindeki düşünceyi yoruma bağlı olarak çevirmesi, kaynak metnin değişmesini zorunlu olarak beraberinde getirmektedir. Aydınlanma döneminde erek okura yönelik yapılan yerelleştirme ile Romantik dönemdeki değişim anlayışı birbirinden farklı iki yaklaşımı yansıtır. Çünkü Romantik dönemde çeviri olgusu, teknik bir dönüştürme işleminden çok, anlama ve yorumlamanın belirleyici olduğu bir "farklılaştırma" süreci olarak görülmektedir. Bu görüşlerin ilk izlerini Herder'in dil ve çeviri anlayışında bulmak olası. Herder'de iki farklı dilin çeviride buluşması, dillerin tarihsel ve yapısal farklılıklarından kaynaklanmasına karşın, Novalis'te çeviriyle meydana gelen bu buluşma iki farklı yazarı (kaynak metin yazarı ve çevirmen) ve onların yorumunu bir araya getirir. Huyssen'ın belirttiği gibi, Herder'in dile organik bakışı, erken Romantikler'de yazınsal çeviri bağlamında dile getirilen yazının ilericiliği (*Progressivitaet*) ile örtüşür (krş. Huyssen, 93).

164) Krş. Klöpfer, 12. Benzer bir görüşü daha önce farklı bir bağlamda Herder dile getirmektedir. Ona göre Alman yazını için başka özgün yapıtlar veren bir yazar olmaktansa Homeros, Aiskhylos, Sophokles gibi yazarların yapıtlarını çeviren iyi bir çevirmen olmak daha önemlidir. Ona göre bunu başarmak, dâhiliğin bir göstergesidir (krş. Seligmann-Silvia, 195).

165) Krş. Novalis, 33.

166) Novalis bu konuda daha da ileriye giderek çevirinin kaynak metnin ruhunu daha çok ortaya çıkarıp onu aşabileceğinin göstergesi olarak, Shakespeare çevirisinin İngilizce'sinden daha iyi olduğunu savunur (krş. Huyssen, 132). Benzer bir yaklaşımı Goethe'de de görmek olasıdır. Goethe, Nerval'in *Faust* çevirisini överken, "*Faust*'u artık Almanca olarak okumak istemiyorum; çünkü Fransızca çevirisiyle her şeyin yeniden taze, yeni ve ruh dolu olarak etki ettiğini" belirtir (akt.: Adrian La Salvia, "Der Übersetzer als Dichter des Dichters", *Übersetzen im Wandel der Zeit. Probleme und Perspektiven des deutsch-französischen Literaturaustausches*, (yay. haz.) Willi Hirdt, Tübingen, 1995, s. 142). Romantik dönemde çevirinin üstün konumuna karşın Paker, "Çoğuldizge" kuramı bağlamında yapmış olduğu bir çalışmada, Bassnett-McGuire'ye gönderme yaparak Romantik dönemde özgün yazara bir üstünlük tanındığını belirtir (krş. Saliha Paker, "Çeviri Eleştirisinin Kuramla İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Metis Çeviri*, sayı: 4, İstanbul, 1988, s. 118). Paker'in işaret ettiği gibi, bu dönemde ulusal bilincin artmasına karşın, çeviri, dışlayıcı değil, kucaklayıcı olarak görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında, yabancı yapıtların çeviri yoluyla Alman yazınını geliştirebileceği düşüncesi, Romantik yazarlara ulusalcı bir nitelik yüklese de, bu dönemde sanatta/yazında egemen olan evrensellik ve bütünsellik anlayışının bu ulusalcılığı aştığı söylenebilir.

167) Krş. Huyssen, 171. Çevirinin eleştirel yönünü ilk kez Schlegel kardeşler vurgulamışlardır. Çeviri ile eleştiri arasındaki ilişkiye işaret eden bir başka yazar ise Michel Butor'dur. Butor'a göre, çevirmenin kaynak metni tümüyle yeniden ele alarak, onun bir eleştirmen gibi yapıtı en ince ayrıntısına kadar irdelediğini savunur (krş. Osman Senemoğlu, "Yazarlar ve Çeviri", *Hasan-Ali Yücel Anma Kitabı. Çeviri: Ekinler ve zamanlar Kavşağı*. Y.T.Ü. sayı: FE.BDE:-97.002, İstanbul, 1997, s. 133-134).

168) Huyssen, 113. Herder de aynı görüşü paylaşırcasına, dâhi olarak gördüğü çevirmenin iyi bir yorumcu olması gerektiğini ileri sürer (krş. *a.g.y.*, 78-79). Yirminci yüzyıl kuramcılarından olan Holmes ve Popovic'in, Roland Barthes'ın yazın çevirisi için dile getirdiği "üstdil" (*metalanguage*) kavramını kabul etmeleri, çevirinin, başka bir yapıt hakkında yazılmış bir eleştiriyle benzer yönlerinin olmasındandır (krş. Aksoy, 39).

169) Krş. Wuthenow, 63.

170) Çeviriye ilişkin görüşlerinde kardeşi F. Schlegel'i etkileyen A. W. Schlegel, çeviriyi bir tür "üretici olan bir anlama" (*produktiv gewordenes Verstehen*) (Huyssen, 83) olarak değerlendirir. Bu çerçevede, çevirmenin metni anlaması, sıradan bir okurun yüzeysel biçimde yorumlamasından çok, onu en ince ayrıntısına kadar özümseyip yeniden yazabilmekle eşdeğerdir.

171) A. W. Schlegel de Schleiermacher gibi, çeviride kaynak metne özgü birçok şeyin kaybolmasını doğal karşılamaktadır (krş. Huyssen, 76).

172) Novalis, 33.

173) Krş. Apel, 51.

174) F. Schlegel, çeviriyi içinde barındırmayan yazının ilgi uyandırmadığını (krş. Hirsch, 1995, 119) söyleyerek çevirinin ulusal yazına olan katkı ve öneminin altını çizer.

175) Krş. Apel, 51.

176) F. Schlegel'in bu düşüncesinin izlerini yirminci yüzyılda, düşünür ve yazar Benjamin'de görmek olası. O da Schlegel gibi kaynak metnin çeviri aracılığı ile hayatta kalabileceği, başka bir anlatımla, varlığını sürdürebileceği görüşündedir (krş. Hirsch, 1995, 130-131).

177) Çeviride yabancılık ve yabancı etmenler konusunun anlamları ve işlevleri bağlamında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Yücel, "Übersetzung: Die andere Sprache oder die Erfahrung des Fremden", *Translation studies in the new millennium*, Bilkent Üniversitesi, 16-18 Ekim 2002, Ankara, s. 395-407.

178) Novalis bu görüşe koşut olarak dünyanın romantikleştirilmesi için yazarın sıradana, bilinene, alışılmış ve sınırlı olana yüksek bir anlam, gizemli bir saygı, bilinmeyene karşı onur ve sınırsız bir izlenim vermesi gerektiğini söyler (krş. Huyssen, 134).

179) Herder, dilleri, çocuksuluğun ve duyguların egemen olduğu gençlik (*Jünglingsalter*), dilin doğadan ayrılıp sanata yönelmesinin sonucunda soyutlamanın arttığı dönemi ise olgunluk/erkeklik (*maennliche Sprachalter*) ve

dilin felsefe düzlemine yükseldiği yaşlılık/olgunluk (*hohe Alter*) olmak üzere üç döneme ayırır. Almanca, Herder'e göre ikinci dönemde bulunmaktadır (krş. Seligmann-Silvia, 187-189 ve Huber, 69).

180) Herder'in dille ilgili görüşleri Hamann ile belli oranda örtüşmektedir. İnsan dilinin, tanrı dilinin bir yansıması olduğuna inanan Hamann'a göre dilin oluşumu insan aklıyla kavranamaz; bu da dilin akıl dışı niteliğine işaret etmektedir (krş. Huber, 70).

181) Krş. Huber, 73. Herder de Novalis gibi çeviri ediminin güçlüğünü, çevirmeni yazında "yeni bir dönemin sabahyıldızı" (Wuthenow, 18) olarak nitelendirerek dile getirir.

182) Krş. Kuran, 1995, 35.

183) Krş. Huber, 73-75. Popovic de iki dil arasındaki zamansal ve kültürel uzaklığın artmasıyla kaynak metnin daha güç çevrilebileceğini, haklı olarak, ileri sürmektedir. Bu nedenle çevirmenin "özgün metinden örgensel olarak ayrılmaya, bağımsız davranmaya da hakkı vardır" (Anton Popovic, "Çeviri Çözümlenmesinde Kaydırma Kaydırma Kavramı", çev.: Yurdanur Salman, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 157). Stolze de *Hermeneutisches Übersetzen* (*Yorumbilimsel Çeviri*) adlı kitabında, bu bağlamda kültürler arasındaki uzaklık azaldığında, çevirilerde meydana gelen anlam sapmalarının daha kolay çözümlenebileceğini vurgular (krş. Radegundis Stolze, *Hermeneutisches Übersetzen: linguistische Kategorien des Verstehens und Formulierens beim Übersetzen*, Tübingen, 1992, 206.

184) Schleiermacher bu düşünceyi kendi çalışmasında açıkça dile getirmiştir. Schleiermacher, her çevirinin, kaynak metni farklı açılardan ele aldığını, bir çevirinin kaynak metnin tamamını yansıtamadığını, ancak her çevirinin onun salt bir yönüyle daha başarılı olabileceğini dile getirir (krş. Friedrich Schleiermacher, "Methoden des Übersetzens", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 58). Dolayısıyla, kaynak metni, farklı çevirilerin toplamından yola çıkarak anlamak olası. Farklı çevirilerin karşılaştırmasına dayanan bu sürecin zamanla gelişerek okurlarda bir çeviri kültürü/bilinci yaratacağı söylenebilir.

185) Krş. Wuthenow, 27.

186) Humboldt'un 1836 yılında yayımlanan *Jawa Adasındaki Kawi Dili* adlı kitabının giriş bölümünde dili "ürün ya da olgu" olarak değil, "üretim ya da etkinlik" olarak nitelendirmesi, gerçeğin de dil gibi değişken olduğunun bir göstergesidir (krş. Bedrettin Cömert, "Kuramsal Açıdan Çeviri Sorunu", *Türk Dili Dergisi. Çeviri Sorunları Özel Sayısı*, sayı: 322, Ankara, 1978, s. 3). Gerçeği yansıtan ve onu biçimlendiren dilin devingen yapısı, gerçeği nasıl yorumladığımızı gösterir. Bu yorumun, bireyin olduğu kadar toplumun da etkisi altında olması, çeviride çevrilemezliğe işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, çevrilemezlik sorunu kaynak dile olmakla birlikte yazarın kendine özgü olan diline de bağlıdır.

187) Krş. Wilss, 1977, 37.

188) Krş. Wilhelm von Humboldt, "Einleitung zu Agememnon", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 82-83. Benzer bir düşünceyi savunan Schleiermacher de Aydınlanmacı yazarların ileri sürdükleri görüşün tersine, dillerin akıldışı yapısına işaret ederek oluştuğu kültürden bağımsız düşünülemeyen dilde hiçbir sözcüğün eşdeğeri olamayacağını savunur (krş. Schleiermacher, 42). Daha önce Hamann dilin kavranamaz akıldışı yapısını tanrısal bir nedene bağlamıştı.

189) Krş. Hans-Jost Frey, "Übersetzung und Sprachtheorie bei Humboldt", *Übersetzung und Dekonstruktion*, (yay. haz.) Alfred Hirsch, Frankfurt/M, 1997, s. 60.

190) Krş. Wilss, 1977, 37. Wilss, Humboldt'un dili devingen bir süreç olarak nitelendirdiğini, dilin ancak yirminci yüzyılda Saussure, Porzig, Gardiner, Chomsky gibi dilbilimcilerin görüşlerinde kuramsallaştığını belirtir (krş. *a.g.y.*, 39).

191) Krş. Schleiermacher, 64.

192) Krş. Goethe, 35.

193) Goethe çeviride iki ilkenin dışında üç farklı türde çevirinin olduğunu söyler. Basit ve düz yazı biçimde çeviri (*schlicht-prosaische Übersetzung*) olarak nitelendirebileceğimiz ilk türde, çevirmen kendi anlayışına göre kaynak metnin yabancılığını, kendi bakış açımızdan, onu yerelleştirerek erek okura tanıtır. Goethe'ye göre, buna en iyi örnek Luther'in *İncil* çevirisidir. İkinci tür olan taklit (*parodistische Übersetzung*) çeviride, çevirmen kaynak metnin yabancılığını koruyarak okura aktarmaya çalışır. Okur kitlesinin yetiştirilmesi gerektiği en üst çeviri türünde ise çeviri kaynak metinle özdeş durumdadır (krş. Goethe, 35-46).

194) Schleiermacher, 24 Haziran'daki konuşmasını Goethe'den yaklaşık dört ay sonra (18 Şubat 1813) yapar. Çeviri tarihinde önemli bir yeri olan Schleiermacher, çeviri edimi üzerinde başka Romantik yazarlardan daha ayrıntılı bir çalışmaya girmiştir. Başka yazarların/çevirmenlerin çeviriye ilişkin görüşlerinin ele alındığı yazılar birkaç sayfayı geçmemesine karşın, Schleiermacher'in yazısı 38 sayfayı bulmaktadır. Alman çeviri tarihinde ilk kez Schleiermacher sözlü ile yazılı çeviriyi ayırıp tanımlamıştır (krş. Schleirermacher, 40-41). Kurultay, "Çeviri Yöntemi Üzerine Düşünceleriyle F. Schleirermacher" adlı makalesinde Schleiermacher'in çevirisindeki ayrıma ayrıntılı biçimde değinerek bu ayrımın aslında metin türlerine göre belirlendiğini söyler (krş. Kurultay, 1985, 193).

195) Schleiermacher'e göre "gerçek/asıl" çevirmen, yazılı çeviriden daha az değer bulduğu ve teknik yeti dışında fazla bir çaba gerektirmeyen sözlü çeviri (dilmaçlık) yapan çevirmenleri kapsamamaktadır. "Gerçek çevirmen"in edimi sanatsal bir düzlemde yazın ve bilim metinleriyle uğraşan kişileri niteler (krş. Schleiermacher, 40-41). Schleichermacher'in sözlü çeviri edimini ikincil bir edim olarak görmesi, kendi zamanı için anlaşılır

bulunabilir, çünkü uluslararası ilişkilerin yoğun olduğu günümüzdeki gibi sözlü çevirinin alanı ve konularının o dönemde o kadar gelişmemiş olduğu unutulmamalıdır.

196) Krş. Schleiermacher, 47.

197) Yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımının gelişmesi, dil ve çeviri olgusuna tarihsellik ve kültür boyutunu katan Herder ve Humboldt'tan sonra olmuştur. Ancak Aydınlanma döneminde, kaynak metnin yapısını ve yazarının biçeminin önemini vurgulayan Breitinger ve Venzky gibi yazarların görüşlerinde de bunun ilk izleri görülebilir. Yabancılaştırmayı daha genel bir anlamda, dünyaya bakışın bir yansıması olarak değerlendirdiğimizde, bunun "ben-merkezli" bir yaklaşımın tersi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü "ben-merkezli" bir dünya görüşünde durağan bir bakış açısına sahip olmanın yanı sıra dünyayı anlamlandırmanın kaynaktan, bir başka söyleyişle, varlığın kendisinden geldiği düşüncesi de egemendir. Dolayısıyla, yabancılaştırıcı yaklaşımda önemli bir yere sahip olan kültürel farklılığının erek metinde okura duyumsatılması düşünülemez. Bu nedenle, "ben"in dışında bulunan ve ondan farklı olan "başkası", ikincil değerde olduğundan "ben-leştirilir", yani yerelleştirilir. "Ben-merkezli" yaklaşımın değişmesine yol açan etmenler arasında evren hakkındaki bilgilerin yanı sıra seyahat, göç ve ticari ilişkilerin artmasını da sayabiliriz. Söz konusu olan yerelleştirme ve yabancılaştırma, serbestlik-bağlılık, çevrilebilirlik-çevrilemezlik gibi farklı anlamlarda kullanılabilen görece kavramlardır. Çünkü bunların neyin, kime göre ve nasıl, hatta ne erekle yapıldığı, çeviri ediminin sonucunu değiştirmektedir. Çevrilemezlik kavramının tarihsel bağlamda irdelenmesi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Yücel, "Çevrilemezliğin Çevrilebilirliği", *III Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2003, s. 590-599.

198) Krş. Schleiermacher, 69.

199) Krş. *a.g.y.*, 60.

200) Schleiermacher'in dilmaçlık ve çevirmenlik ile ilgili yaptığı ayrımda, Kurultay'ın işaret ettiği gibi, çevirmenlikte belirleyici olan konu değil, sözün çok anlamlılığıdır (krş. Kurultay, 1985, 193). Kaynak metnin çok anlamlılığı, onun metinsel niteliğine olmakla birlikte, yazarın biçemine de bağlıdır. Her ikisini de çeviriye yansıtmak olanaksız olduğundan, kaynak metni birebir çevirmeye çalışmak anlamsızdır.

201) Çevrilemezlik kavramı, estetik kaygıların taşındığı ve yazarının özgün biçemine bağlı yazınsal metinlerde sorunsallaştırılmıştır. Özellikle bu tür metinlerde dilin kullanımı genel kural ve alışıldık yapılardan çok, yazar ve dönemden kaynaklanan esnek, kuralsız, çağrışımsal, yan anlamsal etmenler tarafından belirlenmektedir. Çevrilemezlik kavramı çeviri tarihinde genellikle yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımıyla özdeştirilir. Bunun nedeni, çevrilemezliğin farklı bir dilsel dizgeye ait olan erek metne yabancı olan kaynak metnin bazı niteliklerini koruma düşüncesinden kaynaklanmasıdır. Do-

layısıyla, yabancılaştırıcı çeviri anlayışını savunan çevirmenler, çeviride kaynak metne "sadık" kalınmasını savunmuşlardır. Bu düşünceleri benzer biçimde yirminci yüzyılda dile getiren yazarlardan biri olan Walter Benjamin, "Çevirmenin Görevi" ("Die Aufgabe des Übersetzers") (1923) adlı ünlü makalesinde dillerin ortak kaynağından, benzerliklerinden yola çıkarak çeviride kaynak metnin yerelleştirilmesini eleştirircesine, "(...) çeviri özü açısından özgün yapıtla benzerliği amaçlasaydı, o zaman çeviri diye bir şey olanaksızlaşırdı" diyerek öykünmeci bir anlayışa karşı olduğunu vurgular (Walter Benjamin, "Çevirmenin Görevi", çev.: A. Cemal, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 37). Benjamin'in bu yaklaşımının temelinde, dillerin farklılığının benimsenmesi yatmaktadır. Çevirmen, kaynak dilin farklı yapısına sadık kalarak o dilin yabancılığını çeviriye yansıtmış olur. Bu da erek metnin anlamca kaynak metne benzetilse de, yabancılık/çevrilemezlik sorunu bakımından Benjamin'e göre daha çok yazarın "(...) dile getiriş biçimi" ile (*a.g.y.*, 39) ilintilidir. Çevirmenin bu biçime sadık kalması için kaynak "(...) sözdiziminin sözcük sözcüğüne çevrilmesi" (*a.g.y.*, 44) gerekir. Ancak Luther, Voss, Hölderling, Goethe gibi yazarların/çevirmenlerin yaptığı böylesi bir çeviri biçimiyle Almanca'nın sınırları genişletilebilir. Benjamin'in, Luther gibi yerelleştirici bir anlayışı savunan bir çevirmeni örnek göstermesi, her ne kadar kendi çeviri yaklaşımıyla çelişse de, bu yaklaşımının Luther'in Almanca'nın zenginleştirilmesine büyük katkısını göz ardı edemediğinden ileri geldiği söylenebilir.

202) Kaynak ve erek dilden farklı olan bu "çeviri dili", Hirsch'in işaret ettiği gibi, yabancı olanın varlığı için gereklidir (krş. Hirsch, 1995, 60).

203) Krş. Huyssen, 94.

204) August Wilhelm von Schlegel, "Über die Bhagavad-Gita", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973, s. 98.

205) Romantik yazarlar bu devingen ve değişkenliği çeviride somutlaştırmak ereğiyle farklı sınıflandırmalar yapmışlardır. Bu sınıflandırmalar metin türünden çok, çeviride izlenen yaklaşıma göre genellikle üç gruba ayrılmaktadır. Örneğin, A. W. Schlegel, basit düzeyde, biçem kaygıları taşınmayan, içeriğin erek dile göre uyarlandığı çeviriyi "dolmetschen"; belli düzeyde kaynak metne bağlı olan, aynı etkiyi yaratmaya çalışan, kaynak metnin yüzeysel yapısına öykünen çeviriyi "serbest öykünme"; sanat yapıtı düzeyinde değerlendirdiği en üst türdeki çeviride ise, kaynak metnin biçemine ve biçimine bağlı kalınarak anlatım ve etkide özdeşliğin ulaşıldığı çeviriyi "poetik" çeviri olarak adlandırır (krş. Huyssen, 92). Novalis ise, bilgi ve söylem yetisi gerektiren çeviriyi "dilbilgisel" çeviri (*grammatische Übersetzung*); çevirmenin yazarla eşdeğer tutulduğu ve kaynak yapıtı serbestçe değiştirdiği çeviri türünü "değiştiren" çeviri (*veraendernde Übersetzung*) olarak adlandırmaktadır. Bu türe Fransa'daki yerelleştirici çeviri yaklaşımını örnek göstermektedir. Son olarak, Novalis'e göre, ideal bir çeviri olan "mi-

tik" çeviride (*mythische Übersetzung*), bireysel bir sanat yapıtının tamamlanmış olma durumu dile getirilir. Bu son türde çevirmen sanat yapıtının kendisini değil, daha çok onun idealini çevirisine yansıtmaktadır (krş. Novalis, 33). Yazarların yapmış oldukları bu ayrımlarla, Schleiermacher ve Goethe'ninkilerle arasında koşutluklar görülmektedir. Yazarların yapmış oldukları bu tür ayrımlar, aynı zamanda çevirinin değerlendirilmesinde, çevirmenin almış olduğu kararların önemine işaret etmektedir.

206) F. Schlegel'in dile getirdiği gibi çeviri, yanlış anlamaları yok edip ona yeni bakış açıları kazandırarak, metinlerin tarihsel niteliğini tanımamıza olanak sağlamaktadır (krş. Huyssen, 120). Metinlerin devingen ve değişken yapılarının, alımlama koşullarının tarihsel gerçeklere bağlı olduğunun en güzel kanıtı, farklı çeviriler aracılığıyla bir metindeki anlamın/yorumun ne kadar değişebileceğini göstermesidir.

207) Derrida, çeviride sonsuz olan bu çabayı Babil söylencesinden yola çıkarak açıklamaktadır. Ona göre Babil Kulesi, salt dillerin oluşmasının başlangıcını değil, aynı zamanda onların bitmemişliğini, bitirilemezliğini simgelemektedir (krş. Derrira, 119). Bu açıdan bakıldığında, çevirinin Babil kulesiyle özdeşleştirilmesi, onun da kule gibi bitmemiş/bitirilememiş bir yapıyı tanımlaması bakımında eşdeğer tutulmaktadır. Bu açıdan, Schlegel ile Derrida arasında benzerlikler bulunduğu ileri sürülebilir.

208) Krş. Kurultay, 1985, 195.

209) Krş. Schleiermacher, 47.

210) La Salvia, 149.

211) Çevirinin bu dönemde yükselişe geçmesinin nedenlerinden biri, Aytaç'ın haklı olarak vurguladığı gibi, bu dönemde Doğu kültürlerinden yapılan çevirilerin Batı'yı derinden etkilemesiyle ilintilidir. Bu bağlamda *Kur'an-ı Kerim*'in, İranlı Nizami'nin *İskendernâme*'sinin, Arap Hairi'nin *Makameleri*'nin, Abu Tammam'ın *Hamasa Antolojisi*'nin Alman Friedrich Rückert; Hafız'ın şiirlerinin ise Viyanalı Joseph von Hammer Purgstall tarafından bu dönemde çevrilmesinin Romantik yazarları ve öncesini etkilediğinin en iyi kanıtı, Goethe'nin iki farklı kültürü içeren *Batı-Doğu Divanı* gibi bir yapıtın ortaya çıkmasıdır (krş. Aytaç, 2003, 43).

212) Romantik dönemde artan ulusalcılığın, Almanlar'ın dışında Çek, Yunan, Bulgar, Macar, İtalyan gibi baskı altında kalan birçok ulusun kendi bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını istemelerinin sonucunda dile gelen evrensel bir olgu olduğu görülmektedir. Mounin, Almanya'da Lessing ile birlikte başlayan bu hareketin nedenini bu dönemde yükselen ulusalcılığa ve ulusların birbirlerine karşı duydukları meraka bağlar (krş. Mounin, 42). Bu konuda Hugo Friedrich'in altını çizdiği gibi, "(...) XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kültürel farklılıklara karşı artan hoşgörü(nün) (sonucunda) (...) Avrupa'da çeşitli dillerin var olduğunun, aralarındaki sanatsal, düşünsel ya da başka herhangi bir rekabetin azaltılması ve hepsinin eşit değerlendirilmesi gerektiğinin kabul edilmesi (...)" bilinci de bu ilgiyi artır-

mıştır. (Hugo Friedrich. "Çeviri Sanatı Üzerine", Almanca'dan çev.: A. Koş-M. Yılmaz, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 122).

213) Akt.: Hirsch, 1995, 86.

214) Goethe'nin bu kavrama yönelmesini sağlayanın Herder olduğunu belirten Şerife Doğan, bunu Herder'in karşılaştırmalı çalışmalarına bağlamaktadır. Herder birçok ülkenin halk türkülerini derlemesiyle Almanya'da karşılaştırmalı çalışmaları başlatmıştır (krş. Şerife Doğan, "Karşılaştırmalı Dil ve Edebiyat Araştırmalarında Çevirinin Yeri", *Çeviri ve Uygulamaları*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Ankara, 1995, s. 2). Romantik dönem yazarlarının karşılaştırmalı çalışmalara yönelmelerinin nedeni, çeviriye başka yazınlara/kültürlere açılmada ve kendi yazınını zenginleştirmede önemli bir işlev yüklenmesidir. Çevirinin bu dönemdeki ayrıcalıklı konumu, onun özgün yazından ayrı görülmemesidir.

215) Akt.: Mounin, 45. "Dünya yazını" kavramını ilk kez Goethe kullanmış olsa da, ondan önce bunun izlerini Seligman-Silvia'nın da belirttiği gibi, Herder'in roman kuramında görmek olasıdır. Çünkü Seligman-Silvia'a göre romanda farklı türlerin ve ulusların birleştirildiğini savunan Herder, romanla insan yaşamını özdeşleştirmektedir. Romanın dışında hiçbir yazın türü, tarih, felsefe, coğrafya, sanat alanları gibi farklı konuları bir araya getirememektedir. Bu açıdan bakıldığında, Herder'e göre tarih denen olgu aslında felsefi bir romanın okunmasından başka bir şey değildir (krş. Seligmann-Silvia, 189-190).

216) Krş. Huyssen, 152.

217) Krş. Huyssen, 124. A.W. Schlegel de çeviriyi evrensellik açısından değerlendirerek benzer görüşler ileri sürmüştür (krş. Wuthenow, 100).

218) Krş. A. W. Schlegel, 98.

219) Çeviri edimi sonucu farklı ulusların birbirinden etkilenerek yeni akımlara yol açtığı bilinmektedir. Aytaç'ın da haklı olarak belirttiği gibi, Hümanizm "aslında yazınsal çeviri etkinliğinin bir başarısıdır" (Aytaç, 2003, 43). Daha birçok yeniliğe, değişime neden olan çevirinin hangi koşullarda etkili olduğuna ilişkin Nedim Gürsel, "Çeviri Etkinliği ve Kültür" adlı makalesinde şöyle demektedir: "Geçiş dönemindeki bir toplum, nitel bir sıçramanın eşiğindeyse, ancak kendi dışındaki kültürlere gönderme yaparak sıyrılabiliyor geleneksel ideolojinin etkisinden. Yeni ideolojinin, dolayısıyla da yeni kültürün üretilmesini sağlayacak düşünsel temelin çeviriye gereksinim duyması bundan." (Nedim Gürsel, "Çeviri Etkinliği ve Kültür", *Türk Dili Dergisi*, sayı: 322, Ankara, 1978, s. 23).

220) Goethe'nin "dünya yazını" anlayışına benzer bir yaklaşımı, Şarkiyat eğitimi görmüş ve Doğu dillerinden birçok çevirisi olan Romantik şair Rückert'in ileri sürdüğü "dünya şiiri"nde görmek olası (krş. Aytaç, 2003, 26-27). Evrensellik anlayışına dayanan Romantik yazın, karşılaştırmalı yazından ve çeviri

ediminden ayrı düşünülemez. Çünkü çeviri, farklı dildeki okur ve yazarlar arasındaki engelleri ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda, Schleiermacher de Almanca'ya yapılan çevirilerin okuru başka dillerde yaratılan güzelliklerle buluşturduğunu söyler (krş. Schleiermacher, 69). Çeviri ile karşılaştırmalı yazının ne kadar iç içe geçtiği konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aytaç, 2003.

221) Krş. Alfred Hirsch, "Übersetzung und Unentschiedbarkeit: Übersetzungstheoretische Anmerkungen zu Saussure, Husserl und Derrida", *Das Problem der Übersetzung – Le problème de la traduction*, (yay. haz.) Günter Abel, Berlin, 1999, s. 81. Hirsch, dillerin farklılığını Derrida'daki "yapıbozumculuk" bağlamında ele alarak "kendi" ile "yabancı" arasındaki ayrımın çeviriyle gerçekleştirildiğini vurgular. Saussure'ün aksine, dilin devingen ve tarihsel oluşunu savunan Derrida, çevirinin "yabancılaştırıcı" işlevine işaret ederek çevirinin okurun kendi diline karşı mesafe kazandırdığının altını çizer (krş. *a.g.y.*, 82-83). Çünkü bir dilin değişmesine yol açan çeviri, kalıplaşmış yapıların, anlayışların bozulmasına ya da dille gerçeklik arasında yeni bir ilişki kurulmasına neden olmaktadır.

222) Bilindiği gibi, Romantik dönem iki farklı gelişim çizgisi göstermektedir. Jena odaklı olan Erken Romantik (*Frühromantik*) (1795-1804) dönemde Schlegel Kardeşler, Schelling, Tieck ve Novalis gibi yazarların geleneksel değerlere daha eleştirel ve kuramsal bir eğilim göstermelerine karşın, Heidelberg ve Berlin odaklı olan Geç Romantik (*Hoch- und Spaetromantik*) (1805-1835) dönemde Grimm Kardeşler, Brentano, Eichendorf, E.T.A. Hoffmann gibi yazarlar, daha çok Alman yazın kültürünü oluşturan masal, şarkı, dil araştırmalarına ve tarihsel konulara ağırlık vermişlerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi, bu dönemde evrensellik, akılcılık, modernlik kavramları kadar ulusalcılık, duygusallık, geleneksellik gibi birbirinin karşıtı görülen anlayışlar da aynı oranda etkili olmuştur.

223) Krş. Hirsch, 1995, 62.

224) Krş. Schleiermacher, 54.

225) Schleiermacher, 57. Mounin, çeviride yabancılığın okura duyumsatılmasını "saydam" ve "renkli camlar" benzetmesiyle dile getirir. Okurun çeviriyi kendi dilinde yazılmış bir yapıt gibi okumasını Mounin, saydam camlar (*verres transparents*) olarak adlandırmış, buna karşın renkli camlarla (*verres colorés*) da okura yapıtın yabancı bir dilde yazılmış olduğunu duyumsatan çeviriyi nitelendirmiştir. (Krş. Sema Rifat, "Georges Mounin, Saydam Camlar / Renkli Camlar", *Çeviri Seçkisi I. Çeviriyi Düşünenler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2003, s. 237.

226) Krş. Hirsch, 1995, 59.

227) Kurultay, 1985, 198.

228) Krş. Schleiermacher, 64.

229) Kurultay'ın da altını çizdiği gibi, bu yaklaşım aslında "okuru çevirmenin kafasındaki yazara götürmektir" (Kurultay, 1985, 204).

230) Çeviride böyle bir beklenti içinde olabilmek için öncelikle yerel yazında belli bir çeviri kültürünün ve bu kültürü özümsemiş okurların olması gerekir. Bu da erek dil okurunun eğitilmesini de kapsayan uzun bir süreçtir. Schleiermacher bu bağlamda, az sayıdaki çevirinin bu tür bir bilinci yaratamayıp başarısız kalacağını belirtir (krş. Schleiermacher, 57-58). Yerel yazında böyle bir çeviri bilincinin/kültürünün oluşmasını sağlayan süreçlerden biri, erek okura bir metnin, farklı açılardan okunabileceğini, yorumlanabileceğini gösteren, birden çok çevirisinin yapılmasıdır.

231) Hirsch bu bağlamda yabancılığın çevirmeni kendi dilinden çıkarıp onu "olmayan bir ülkeye" götürdüğünü belirtir (krş. Hirsch, 1995, 274). Waldenfels bu "çeviri dilinin" "hiç kimsenin hâkim olmadığı bir ara bölgede bulunduğunu" (akt.: *a.g.y.*, 290) söyler. Benzer bir yaklaşımda olan Benjamin ise bu dili, kaynak metnin dilinden daha beklenmedik, yıkıcı ve yabancı olan üstün bir dil olarak görmesine karşın (krş. Walter Benjamin, 1973, s. 162), Popovic onu "meleze özgü bir nitelik" olarak tanımlamaktadır (Anton Popovic, "Übersetzung als Kommunikation", *Übersetzungswissenschaft*, (yay. haz.) Wolfram Wilss, Darmstadt, 1981, s. 96).

232) Krş. Fritz Güttinger, *Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens*, Zürih, 1963, s. 25.

233) Krş. Güttinger, 32-33.

234) Krş. *a.g.y.*, 40-41.

235) Güttinger, çeviriyi daha çok bilgi kaynağı olarak ve aynı zamanda yorumbilimini ilk kez kuramsal düzlemde evrensel bir anlama ve açımlama olarak gören dinbilimci, felsefeci Schleiermacher'in, Roma yazını profesörü Newman'ın, felsefe profesörü Ortega y Gasset'in, klasik filoloji profesörü Schadewalt ve Avrupa yazını profesörü Nabokov'un çeviride yabancılaştırıcı yaklaşımı savunmalarını, onların farklı alanlardaki bilimlerle uğraşmalarına bağlamaktadır (krş. *a.g.y.*, 29).

236) Krş. Antoine Berman, "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler", çev.: Mehmet Rifat, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 16.

237) Krş. Wilss, 1977, 8.

238) Paker, 1988, 116.

239) Aksoy, 21.

240) Bu, demokratik değerlerin ve koşulların sağladığı olanaklara bağlanabilir. Eğitimin toplumda yaygınlaşması, bilginin daha çok, ucuz ve hızlı biçimde paylaşılması/aktarılması, insanı engelleyen kurumsal ve toplumsal yaptırımların azalması, bilimsel çalışmaların toplumun yararına yapılması, endüstrilerin bilimden daha çok yararlanabilmek için bilimsel çalışmaları desteklemesi hem bilginin işlev açısından sorgulanmasına, hem de bilim dallarında uzmanlaşmaya, alt alanlara bölünmeye gidilmesine yol açmıştır.

241) Çevirinin yazın bilimine bağlı sanatsal bir edim olarak görülmesi de kendi bilimsel sınırlarını belirlemesini geciktirmiştir. Bu da çevirinin ikincil bir

alan olarak görülmesine neden olmuştur. Oysa, dili erek ve araç olarak konu edinen dilbilim ve yazın bilim için geçerli olan bilimsel ölçütlerin göreceliği, çeviribilim için de geçerli olmalıdır. Svejcer bu bağlamda Nida'nın, temel anlamda çevirinin başka dilsel edimlerden ayrı görülemeyeceği yaklaşımını paylaştığını söyler (krş. Aleksandr D. Svejcer, *Übersetzung und Linguistik*, Rusça'dan çev.: C. Cartellieri/ M. Heine, Berlin, 1986, s. 14). Dilin, ortam, zaman, kişi gibi etmenlere göre farklı biçimde yorumlanabilmesi, bu alanda kesin bir yargıya varmanın güçlüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu gibi alanlarda kişiye ve benimsenen kurama göre farklı yorumların ortaya atılması doğaldır. Bu açıdan bakıldığında, konular ve yaklaşımların, olguları hangi açıdan bakıp değerlendirdiği nesnel bir tutumu gerektirmektedir.

242) Çeviribilimini kavram olarak ilk kez Nida, 1964'te *Toward a Science of Translating* (*Çeviri Sürecinin Bilimine Doğru*) adlı çalışmasında kullanmıştır. Fakat buradaki bilimin karşılığı olan "science" kavramı Homes'in de belirttiği gibi, salt çeviri sürecinin bir yönünü ele almaktadır. Oysa "studies", insan bilimlerini nitelendirmesi açısından çeviri alanının tanımlanması için daha uygun bir seçenektir. Bunun nedeni, bilim anlamına gelen "science" kavramının İngilizce'de Almanca ve Fransızca'dan farklı olarak daha çok doğa bilimlerini nitelendiren bir kavramın karşılığı olarak kullanılmakta olmasıdır (krş. James S. Holmes, "Çeviribilimin Adı ve Doğası", çev.: A. Koş, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 169-170). "Translation Studies" tanımını benimseyen Bengi de bunu vurgulamak için Türkçe'de bu alanın adını çeviri bilim yerine "çeviribilim" olarak kullanmaktadır (krş. Işın Bengi. "Çeviribilimde Dilbilimden Yararlanabilir miyiz? Çeviride Yöntem Önerileri İçin Bir Ön Çalışma. Sahneler ve Çerçeveler", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 8, sayı 3, Ankara, 1992, s. 361.

243) Krş. Bengi, 1992, 352-353.

244) Aksoy, 16.

245) Krş. Mounin, 33. Bu ilkeler her ne kadar okura yönelik olsalar da, Dolet'in çevirmenin kaynak metne aykırı kararlar almaması gerektiğini vurgulaması, onun kaynak odaklı bir çeviri yaklaşımını benimsediğini göstermektedir (krş. Bengi-Öner, 1999a, 114).

246) Huet ve Dryden'ın çeviriye ilişkin görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Senger, 18-28. Dryden kendi döneminin çevirmenlerinin tersine, çeviriye eleştirel yaklaşarak yaptığı şiir çevirilerinin önsözlerinde bunları dile getirmiştir. Savory'nin de vurguladığı gibi, Dryden ilk kez çevirinin belli kural ve ilkeleri olan bir sanat olduğunu belirterek çevirmenlerin bunlara uyması gerektiğini söyler (krş. Savory, 29). Dryden'ın bir başka önemi ise, Işın-Bengi'nin de belirttiği gibi, sözcüğü sözcüğüne ve anlamı anlamına çeviri modelinin dışında öykünmeye dayalı üçüncü bir çeviri modelini savunarak bu modelle hem sözcüğün, hem de anlamın bir çeviride

bir arada bulunması gerektiğini vurgulamasıdır (krş. Bengi-Öner, 1999a, 114). Dryden'ın de Dolet gibi çeviride uyulması için ilkeler ortaya koyması, çevirmenin belli yöntemlere göre davranması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü bu ilkeler aynı zamanda çeviri kuramının temelini oluşturan bir çeviri söyleminin oluşmaya başladığının da ilk göstergesi olarak kabul edilebilir.

247) Almanya Nürnberg'te uluslararası düzeyde kurulan savaş mahkemelerinde çeviri etkinliği ve işlevi önem kazanmaya başlamıştır. Sanık ve tanık ifadelerinin, mahkeme tutanaklarının, sorgulamaların çevirileri, sözlü ve yazılı çevirinin yanı sıra bu dönemde Almanya'da görev yapan yabancı askerlere yönelik yabancı dil derslerinde çevirinin eğitim aracı olarak kullanılması, çevirinin ciddi anlamda kurumsallaşmasının ve öneminin geniş kitleler tarafından benimsenmesinin ilk basamakları sayılabilir. Dünyanın mahkemeye gösterdiği ilginin büyüklüğünün de, çevirmenliğin etkileyiciliğini ve saygınlığını artırdığı ileri sürülebilir. Günümüzde ise çeviri etkinliğinin en yoğun biçimde kullanıldığı alan uluslararası bir yapıya sahip olan Avruya Birliği'dir. Ulf Norbert'in de bu bağlamda vurguladığı gibi, Avrupa Birliği'nin dil işleriyle ilgili dairesi, yeni katılan üyelerle birlikte, sayısı yaklaşık iki bini bulan çevirmenin 110 dilde çevirmenlik hizmeti veren, dünyanın bu alanda en büyük işverenidir (bkz. Ulf Norbert, *Übersetzen mit doppeltem Skopos. Eine empirische Prozess- und Produktionsstudie*, Stockholm, 2003, s. 11). Birlikte alınan kararların ve yapılan anlaşmaların, oluşturulan anayasanın bütün dillere çevrilmesi gerektiği düşünüldüğünde, siyasi iradenin dışında çeviri edimi olmadan bu kurumun zor işleyebileceği bir gerçektir.

248) Krş. Wilss, 1977, 41-42.

249) Anlambilimin dilbilimde göz ardı edilmesinin nedenini Ladmiral şöyle açıklar: "(...) Dilbilimin özü ses(bilgisi) ve sözdizim ile sınırlamaya yöneliyordu; buna bağlı olarak da anlam(bilim) dilbilimden dışlanmıştı, çünkü anlama başvurma bilimsel olmayan bir 'anlıkçılık'tan [mantalizmden] kaynaklanıyordu." Jean-René Ladmiral, "Genel Çeviribilim Sorunları", *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üzerine Söylemler. Söylem Dizisi 1*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1995, s. 216.

250) Çeviribilimin birçok disiplinden etkilenmesi, onlardan yararlanması, çeviribilimin bilimsel kimliğini oluşturmasını olumsuz etkilemiştir. Çeviribilimin özerk bir alan olabilmesi için öncelikle konumunu ve konularını dilbilim ve yazın biliminden farklı olarak sorgulaması ve ortaya koyması gerekiyordu.

251) Krş. Werner Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden, 1997, s. 125-128.

252) Krş. *a.g.y.*, 125.

253) Krş. Kuran, 1995, 39.

254) Çeviribilimin dilbilimden yararlanması tek yönlü bir ilişki değildir. Başka bilimlerin de çeviri ediminden yararlandığı unutulmamalıdır. Örneğin,

karşılaştırmalı dil çalışmalarında dilbilim, yabancı dil öğretiminde eğitimbilim, yazınsal türlerin ortaya çıkması ve birbirleriyle olan etkileşimlerinde yazınbilim, dile bağlı olan dünya görüşünün oluşumunda felsefenin, çevresel etmenlerin dilde ve düşüncede yaratmış olduğu farklı etkilerin araştırılmasında etnografya, inançların farklı kültürlerde yaygınlaştırılmasında dinbilim gibi daha birçok alan, çeviri ediminden yararlanmışlardır.

255) Çeviribilimi, dilbilimin kurallarına ve kavramlarına dayandırarak açıklama gereksinimi, yirminci yüzyılın ilk yarısında egemen olan pozitivist yaklaşıma bağlanabilir. Fen bilimlerindeki gelişmeleri örnek alan insan bilimleri, olguları nesnel verilere dayandırarak açıklama eğilimindeydi. Bunun en belirgin kanıtı, dilbilimin somut kavramları kullanan matematikten etkilenerek eşdeğer, aktarım, işlem, dönüştürme gibi bazı kavramları kullanmasıdır. Ladmiral'in de bu bağlamda vurguladığı gibi, "insan bilimleri, matematik bilimleriyle özdeşleştiği, onları taklit ettiği ölçüde inandırıcı nitelik kazanabilir(di)" (Ladmiral, 214). Çeviribilim, kanıtlanabilir ve nesnel verilere dayanan, güvenilir bir alan olduğunu göstermek için uzun bir süre dilbilimdeki kavramları kullanmak zorunda kalmıştır. Bunun bir başka nedeni, Bengi'nin vurguladığı gibi, "(...) çeviri çalışmalarında dilbilim öncesi paradigmalarda geçerliliği olan 'izlenimsel' yaklaşımlara tepki olarak 'bilimsel' yöntemleri oluşturma girişimidir" (Bengi, 1992, 352). Çünkü "bilimsellik" anlayışında daha çok formüle edilebilir, kurallarla açıklanabilir olma nitelikleri aranmaktaydı. Bu anlayış, bilimde kültürün ve görecelik kuramlarının egemen olmasıyla terk edilmiştir.

256) Bunun bir göstergesi, çeviribilimin günümüzde özerk bir bilim dalı olmasına karşın, bu alanla ilgili ulusal ve uluslararası dergilerin azlığı ve çalışmaların günümüzde de genellikle dilbilim ve yazınbilim dergilerinde yayımlanmakta olmasıdır. Bunun dışında, çeviri kuramcılarının ve araştırmacıların büyük bir oranı dilbilim ve yazınbilim alanından gelmektedirler. Bunun başlıca nedeni, çeviribilimin çok genç bir bilim dalı olması ve bilimsel düzlemde ortak bir yaklaşımın bulunmamasıdır.

257) Bengi, 1992, s. 352.

258) Krş. Mounin, 56. Roman Jakobson (1896-1982) 1959'da "On Linguistic Aspects of Translation" ("Dilbilim Açısından Çeviri") adlı çalışmasıyla çeviri konusuna dilbilim açısından dikkat çeker. Jakobson bu çalışmasında kültürler arası farktan kaynaklanan kavramların birebir anlamlarıyla aktarılamayacağını vurgular ve çevirideki aktarımın "düzgü birimleriyle değil, başka bir dilin bütünlenmiş sözceleriyle" gerçekleştiğini ileri sürer (Roman Jakobson, "Dilbilim Açısından Çeviri", çev.: Emel Sözer, *Yazko Çeviri Dergisi*, sayı: 1, İstanbul, 1981, s. 140). Bunu örneklemek için farklı dillerdeki, "peynir", "kardeş" gibi sözcüklerin ve cins ulamının nasıl değiştiğini göstermektedir.

259) Kıran, 309.

260) A.g.y., 300.

261) Krş. Asalet Erten, "Çeviri Kuramı Çerçevesinde Anlamsal ve İletişimsel Çeviri", *Çeviri ve Uygulamaları*, Hacettepe Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, 1995, s. 39-40.

262) Turgay Kurultay, "Çevirmen, Çevireceği Metni Nasıl Okursa Okumuş Olur? Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi Var Mıdır?", *Çevribilim 1. Çeviri Eğitiminde Yöntem Önerileri*, (yay. haz.) Işın Bengi-Öner, Ankara Üniversitesi TÖMER, Bursa, 1995, s. 112.

263) Eşdeğerlilik, çeviride farklı anlamlarda yorumlanmış ve tanımlanmış konulardan biridir. Wilss bu bağlamda farklı kuramcılara ait on üç farklı tanım verir. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Wilss, 1977, 156-191.) Popovic ise eşdeğerliliği, biçemsel, dilsel, dizisel ve metinsel olarak dörde ayırmaktadır (krş. Popovic, 1987, 29). Sayısı artırılabilecek bu tür ayrımlar, erek metinde tam bir eşdeğerliliğin mümkün olamayacağının göstergesidir. Çevirmen, kaynak metnin niteliğine, işlevine ve ereğine göre baskın olan bir eşdeğerliliği ön planda tutmalıdır.

264) Kurultay, 1995, 113.

265) Göktürk, 41-42.

266) Böyle bir bakış açısının, çevirinin değerini azaltığını söyleyebiliriz. Erek metnin varlığının bir kaynak metne bağlı olması, çevirinin diller arası karşılaştırmalarda ve kaynak metnin dilsel yapısının çözümlenmesinde bir araç olarak görülmesine yol açmıştır. Karşılaştırmalarda erek dilin metnin kaynağına benzerliği, çevirinin başarısının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Svejcer, bu çerçevede Nida (1969) ve Catford'un (1965) temel olarak dillerin karşılaştırmasına dayandığından, çeviriyi karşılaştırmalı dilbilimin alanına dahil ettiklerini belirtir (krş. Svejcer, 17).

267) Krş. *a.g.y.*, 17.

268) Krş. Svejcer, 18.

269) Çevribilimin kendi sınırlarını belirlemesi, onun dilbilimle olan ilişkisini güçlendirecektir. Çünkü ortak konulara iki alanın da kendi açısından bakmalarının, hem her iki tarafta yeni yaklaşımların doğmasını, hem de disiplinlerarası çalışmaların daha da yoğunlaşmasını sağlayacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Burada önemli olan, Dizdar'ın da vurguladığı gibi, "çıkış noktası olan soruların" iyi belirlenmiş ve çeviride "bütünlüklü olarak (...) başka olguları da kapsayacak nitelikte" olmasıdır (Dilek Dizdar, "Çevribilim: Konular, Sorunlar, Arayışlar", *Varlık Dergisi*, İstanbul, Ocak 2004, s. 4).

270) Paul Kussmaul, "Bir Çevirmen Dilbilime Ne Kadar Gerek Duyar?", *Metis Çeviri*, sayı: 4, İstanbul, 1988, s. 91.

271) Vardar, 19.

272) Akt.: Zeynel Kıran, *Dilbilime Giriş*, (yay. haz.) Ayşe Kıran, İstanbul, 2001, s. 304.

273) Vardar, 22.

274) Vardar, 33.

275) Bu ilişki, kağıdın ön ve arka yüzüne benzetilmiştir. Vermeer, Saussure'nin bu yaklaşımını eleştirir, çünkü "göstergenin iki yanının bir sayfanın önü ve arkası gibi ayrılmaz bir bütün" olarak görülmesinin ve "(...) biçimin değiştirilmesinin kaçınılmaz olarak işlevin de yerini başka bir işleve bıraktığı anlamına geldiğini (...) [oysa] biçim ve işlevin birbirinden ayrılabilir" olduğunu belirtir (Hans J. Vermeer, "Çevirinin Doğası – Bir Özet", çev.: Ş. Bahadır & D. Dizdar, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 258-259).

276) Krş. Mehmet Yalçın, "Çağdaş Düşünce Bağlamında Dilbilim", *Bedrettin Cömert'e Armağan, Özel Sayı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1980, s. 236.

277) Akt.: Kıran, 127.

278) Krş. Eruz, 2000, 14.

279) Kıran, 158.

280) A.g.y., 159.

281) Emel Sözer, "Noam Chomsky", *20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yayınları, Ankara, 1983, s. 236.

282) Vardar, 26.

283) Aksoy, 23.

284) Krş. Norbert Hofmann, *Redundanz und Aequivalenz in der literarischen Übersetzung: dargestellt an fünf deutschen Übersetzungen des Hamlets*, Tübingen, 1980, s. 5.

285) Krş. Radegundis Stolze. *Übersetzungstheorie. Eine Einführung. 3. aktualisierte Auflage*, Tübingen, 2001, s. 51.

286) Kıran, 157.

287) Bir çevirmenin belli bir erekle bir metne yaklaşarak alımlaması, "sıradan" bir okurun alımlamasından farklı olan iki düzlemli bir olgudur. Birinci okuma biçimi, kaynak dil okurunun konumuyla benzer olsa da, ikinci düzlemdeki okuma çeviri erekli olduğundan, daha eleştirel ve çözümleyicidir. Kaynak dili/kültürü çok iyi bildiği kabul edilen çevirmenin birinci düzlemdeki okuması, kaynak dil okuru gibi metni anlama ve yorumlamaya yöneliktir. Bu düzlemde yapıtın yazınsal nitelikleri göz önünde bulundurulur. İkinci düzlemdeki okumada ise, kaynak dil okurundan farklı olarak çevirmen, metni erek dili ve kültürü açısından okur. Bu süreçte ise artık çevirmen, metni anlamanın ötesinde, onu erek dilde nasıl anlatabileceği/söyleyebileceği kaygısı taşımaktadır.

288) Salt kendi alımlama koşullarının etkisi altında olan erek dil okuru, çevirmenden farklı olarak yazınsal metni kendi dil ve kültürünün olanakları çerçevesinde yorumlar. Bu açıdan bakıldığında, erek metin okuru, çevirmenin kaynak metin yorumundan yola çıkarak onu kendi açısından yorumlar.

289) Akt.: A. Selçuk, Y. Koç, İ. İlkhan, "Çeviride Anlam ve İmge Değişimleri Üzerine", (yay. haz.) İlyas Öztürk, *Sakarya Üniversitesi Uluslararası Çeviri Sempozyumu*, Sakarya, 2004, s. 76.

290) Bedia Akarsu. *Wilhelm von Humboldt'da Dil – Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1993, s. 19.
291) *A.g.y.*
292) Krş. Huber, 69.
293) Krş. *a.g.y.*, 73.
294) Aksoy, 90.
295) *A.g.y.*, 19.
296) *A.g.y.*, 21.
297) Akt. Mounin, 73.
298) Humboldt'un birbirinden bağımsız olan sözcük/işaret ayırımıyla, yirminci yüzyılda Saussure'ün yapmış olduğu, gösteren ile gösterilen ayrımında benzerlikler bulmak olasıdır. Ancak Humboldt, Saussure'ün tersine, dil/işaret üzerine değil, söz üzerine odaklanmıştır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Frey, 37-47).
299) Krş. *a.g.y.*, 60.
300) Krş. Hirsch, 1995, 40.
301) Krş. Stolze, 1993, 25.
302) Krş. Kıran, 263. Whorf'un "Dilbilimsel Görecelik İlkesi" (*Linguistische Relativitaetsprinzip*) dilin yaratıcı ve esnek yönünü sınırlaması bakımından bazı eleştirilere uğramıştır. Manfred Kienpointer, "Sprachsystem, Sprachnorm, Sprachgebrauch und Weltbild" başlıklı makalesinde Whorf'un kuramında ussal, kuramsal ve uygulama açısından üç düzlemde gördüğü yetersizlikleri dile getirir. Kienpointer'e göre düşüncenin dile bağımlı kılınmasıyla bazı şeylerin farklı dillerde düşünülemeyeceği ussal olarak kabul edilemez. Bu, insanı dilin kafesi içine sokmak anlamına gelirdi. Farklı kültürde iletişim olanağı bulunduğuna göre, düşünceyi salt dile indirgemek yanlıştır. Kuram dilde, genel dil (*langue*) ile bireysel olan söz (*parole*) ayrımına gitmemektedir. Bunun yanında Whorf günlük, ideolojik, bilimsel içerikli diller arasındaki farklılıkları fazla gözetmemektedir. Uygulama anlamındaki yetersizlikler ise Whorf'un çevrilemezlik anlayışıyla ilgilidir. Kültür ve dil olarak birbirinden uzak olan dillerde bile çevirinin mümkün olduğu görülmüştür. Burada özellikle Hopi kültüründe tek bir anlatım zamanının olduğunu ileri süren Whorf'un görüşünün, sonraki araştırmalarda yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Whorf'un kuramının yetersizliklerini dile getiren Kienpointer yine de kuramın bazı yerlerinde bu yetersizlikleri aşan bazı yaklaşımlar olduğunu da vurgulamaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Manfred Kienpointer, "Sprachsystem, Sprachnorm, Sprachgebrauch und Weltbild", *Eine Auseinandersetzung mit Benjamin Lee Whorfs linguistischem Relativitaetsprinzip. Text, Sprache, Kultur*, (yay. haz.) Peter Holzer/Cornelia Feyrer, Frankfurt/M., 1998, s. 87-103.
303) Amerikalı yapısalcı dilbilimci Bloomfied de dili bir alışkanlıklar dizgesi olarak görür. Fakat dildeki bu alışkanlık, Sapir'de olduğu gibi toplumların düşünme biçiminden çok, iletişim içinde bulunan bireylerin davranışına

göre tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Bloomfied, Kıran'ın da belirttiği gibi, dili, dil içi etmenlerden bağımsız biçimde dış koşullara bağlayarak onu davranışçı bir yaklaşımla çözümlediğini ileri sürer (krş. Kıran, 148).

304) Edward Sapir, "Dil ve Toplum", çev.: Ömer Özcan, *Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yay.: 511, Ankara, 1983, s. 49.

305) *A.g.y.*, 48.

306) Krş. Stolze, 1993, 27.

307) Krş. Mounin, 75-76.

308) Ömer Özcan, "Edward Sapir", *20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)* (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yay.: 511, Ankara, 1983, s. 44.

309) Basit bir örnek vermek gerekirse, masa sözcüğünün geçtiği bir metinde, masanın niteliğine ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmediği durumda, okuyucu bu sözcüğü okuduğunda, kafasında alışık olduğu, bildiği masa imgesini canlandırmaktadır. Oysa kaynak metin yazarının kafasındaki masa imgesi, çeviri okurundan farklı olarak kendi kültüründeki imgesiyle örtüşür. Kültür koşullu sözcüklerin yazınsal bir metinde çok olması ya da içeriği daha karmaşık olan soyut kavramların kullanılması, metnin anlamını farklı kılabilir. Burada önemli olan, bu sözcüklerin/kavramların metin içinde taşıdıkları işlevlerdir. Sözgelimi, onuru nedeniyle cinayet işleyen bir kahramanın romanında, onur sözcüğünün kaynak kültürde hangi anlamlara geldiğini bilmeyen bir çeviri okuru, romanın anlamsal bütünlüğünü kavrayamaz. Bu nedenle, iyi bir yazın okuru olması gereken çevirmen, sözcüklerin/kavramların metnin olay örgüsünde ne kadar etkili/belirleyici olduğuna bakarak çeviride okurun metni daha iyi anlayabilmesi için bazı açımlamalara gitmek zorunda kalabilir. Ancak karşılığı başka dilde olmayan bazı dil dışı etmenler, çeviride aşılamaz gibi görünen sorunlar yaratabilir. Bir kültürde doğrudan dilsel göstergelerle dile getirilmeyen/söylenmeyen bazı şeyler, söz konusu şeylerin yokluğu anlamına gelmez. Kültüre özgü olan bu şeylerin anlamlarının o toplumda yaşayan bireyler tarafından bilinmesine karşın, bir başka toplumda bilinememesi doğaldır. Sözlü iletişim gibi, sözsüz iletişim de kültürel anlamı olan bir olgudur. Çevirmen, benimsediği çeviri yaklaşımına göre sözsüz iletişim ve anlamları ya kaynak kültür açısından yabancılaştırarak ya da onları erek kültüre uyarlayarak erek okuruna aktarabilir. Fakat her şeye karşın çevirilerde anlamsal düzlemde bazı kayıpların olması kaçınılmazdır. Çevirmenin dil/kültür ve konu hakkındaki birikimi bu kayıpların oranını belirlemektedir. Bu bağlamda, çevirinin görece "olanaksızlığını" savunun José Ortega y Gasset çevrilemezliği, bir kültürde dilin nasıl kullanıldığına ya da kullanılmadığına bağlamaktadır. Çünkü "her toplum birtakım şeyleri söyleyebilmek için başkaca birtakım şeyleri söylemekten vazgeçer", (José Ortega y Gasset, "Çevirinin Sefaleti ve Görkemi Üzerine", Almanca'dan çev.: Ahmet Cemal, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 64). Gasset, çevirinin gerçekleştirilmesi olanaksız

olan hayali (ütopik) niteliğini, her edimi ütopik olan insanın varoluşuyla açıklar. Thomas Gil, Gasset'in yaklaşımını insanın sınırlandırılmamışlığı, serbestliği açıdan ele alarak çeviri ile insanın benzer nitelikler gösterdiğini vurgular. Dolayısıyla Gasset, çeviriyi her ne kadar başarısızlığa mahkum bir edim olarak nitelendirse de, onu olumlu anlamda ele aldığının en belirgin göstergesi, Gasset'in çevirinin insanı özgürleştiren, "barbarlıktan kurtaran", ona yeni ufuklar açan, olumlu anlamdaki yabancılaştırıcı niteliğine işaret etmesidir (krş. Thomas Gil, "Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzung. Reflexionen in Anlehnung an Ortega y Gasset", *Das Problem der Übersetzung*, (yay. haz.) Günter Abel, Berlin, s. 57-75).

310) Ladmiral, 215.

311) Weinrich'e ait olduğu varsayılan metindilbilim kavramının ortaya çıkışıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Eruz, 2000, 38.

312) Krş. Vermeer, 1992, 218-220. Cicero bunların dışında metin ayrımını konuşma sanatıyla ilgili metinler için yapar. Bu tür metinlerin işlevi genellikle dinleyiciyi etkilemeye yönelik olduğundan, bunların dinleyicinin alımlama düzeyine indirgenmesi önem kazanmaktadır.

313) Krş. Vermeer, 1996, 38.

314) Krş. Hieronymus, 1.

315) Jakobson'un üç tür çeviri biçiminden olan "diliçi çeviri" üzerinde ondan önce Schleiermacher'ın da durduğunun göstergesi, onun farklı bölgelerde konuşulan şivelerin de çeviri olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünü savunmasıdır (krş. Schleiermacher, 38).

316) A.g.y., 40.

317) Kurultay'ın haklı olarak vurguladığı gibi, "bilimsel ve sanatsal metinlerin aktarımının sözlü, iş yaşamından metinlerin aktarımının yazılı gerçekleşeceği durumlar yok değildir" (Kurultay, 1985, 193). Schleiermacher, dilmaçlık ile daha çok sözlü dile yakın olan ve dilin salt "mekanik bir araç" (Schleiermacher, 40) olduğu metinleri çevirme işini anlamaktadır.

318) Göktürk, 16.

319) Yazıcı, Schleiermacher'ı dilmaçlık türü metinlerde yaratıcılığı gerektiği kadar önemsemediği için eleştirmekte ve bunu "günümüz çeviri anlayışına uzak düşen bir yaklaşım" (Yazıcı, 2001, 20) olarak görmektedir. Oysa Schleiermacher'de yaratıcılık daha çok yazarın biçeminin erek dilde yeniden oluşturulması anlamında kullanılmaktadır. Başka bir anlatımla, yazınsal bir metni çeviren kişinin kendisi de yazar gibi yazınsal yetisi olan bir sanatçı olmalıdır. İş yaşamına yönelik metinlerde içerik ve konu ön planda olduğundan, çevirmenden bu anlamda yeni bir yapıt ortaya koymada gerekli olan bir yaratıcılık beklenmemelidir.

320) Göktürk, 16.

321) Krş. Stolze, 1992, 42.

322) Metin türleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için krş. Gyde Hansen, *Einführung in das Übersetzen*, Kopenhag, 1994, s. 67-74.

323) Çeviriyi metin türü bağlamında ele alan Nord, Reiss, Jakobson gibi birçok kuramcı Bühler'in üçlü modelini kullanmaktadırlar. Jakobson, Bühler'in modelini geliştirerek bunları işlevlerine göre altıya çıkarmıştır. Bunlar konuşucu, dinleyici, bağlam, ilişki, düzgü ve bildirişim gibi etmenlerden oluşmaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Senemoğlu, Osman/B. Vardar, "Roman Jakobson", *20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yay.: 511, Ankara, 1983, s. 173).

324) Göktürk, 23.

325) Krş. Katharina Reiss, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*, Münih, 1986, s. 32.

326) Krş. Reiss, 1986, 49. Birçok kuramcı farklı biçimde de olsa metinleri türlerine ve işlevlerinin ağırlığına göre tanımlamaktadır. Örneğin, Beaugrande ve Dressler metinleri, betimleyici, anlatı, tartışma, yazın, şiirsel, bilimsel, öğretici olarak (krş. Göktürk, 30); Neubert ise daha genel anlamda çeviride, kaynak dile yönelik, hem kaynak hem de çeviri diline, son olarak da çeviri diline yönelik sınıflandırmaya çalışmıştır. Neubert'in, metinlerin çevrilebilir ya da çevrilemez oluşlarını, seçilen metin türüne bağlaması (krş. Göktürk, 25) eleştiriye açık bir konudur. Çünkü metinlerin işlevleri bazen alımlama koşullarına göre değiştiğinden, bir metnin neye yönelik olduğunu bazen önceden kestirmek zordur. Bunun dışında metinleri sınıflandırırken her zaman metin türü ön planda olmayabilir. Çeviribilimin metin düzleminde yararlandığı başka dilbilimciler de metinleri taşıdıkları işlevlere göre farklı adlar altında tanımlamışlardır. Örneğin Austin ve Searle, salt dilsel, edimsel ve etkisel; Jakobson, Bühler'e ek olarak ilişkisel, üstdilsel ve şiirsel; Halliday ise kavramsal, metinsel ve kişiler arası olarak metin türlerini sınıflandırmışlardır (krş. Binnaz Baytekin, "Akşit Göktürk ve Çeviri Sorunlarına Yöntemsel Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi Uluslararası Çeviri Sempozyumu Bildirileri*, (yay. haz.) İlyas Öztürk, Sakarya, 2004, s. 140). Bütün bu işlevlere yenilerini ekleyerek çoğaltmak olasıdır. Çünkü ölçüt alınan metinlerin de sürekli değiştiği ve birçok işlevi bir arada taşıyabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla dilbilimsel açıdan yapılan bütün bu tanımlamalar çoğaldıkça metinleri tanımlamak daha da güçleşir. Bunun bir başka nedeni, bir metinde başat olan bir işlevin zamana, ortama ve erek kültürdeki metin geleneğine göre farklılıklar gösterebilmesidir.

327) Krş. Reiss, 1986, 33.

328) Krş. Reiss, 1986, 54-67. Dil içi etmenlerde kaynak metindeki biçemsel niteliklerinin çözümlenmesi, özellikle yazınsal çeviriler açısından önemlidir. Çünkü bu tür metinlerde sanatsal/yazınsal değer taşıyan ve yazarın yazınsal kişiliğini dile getiren biçemsel niteliklerdir. Dolayısıyla çevirmen kaynak metnin biçemini çözümlemek için öncelikle yazarın neyi nasıl söylediğini, bunun ne anlama geldiğini iyi anlayıp erek dilde "benzer" bir etki yaratabilecek bir yaklaşım içinde olmalı. Bunları yapabilmesi için de, yazarın filoloji

eğitimi almış olması, yazınsal sanatları iyi bilmesi ve "eleştirel" bir okur olması gerekmektedir.

329) Krş. Reiss, 1986, 69-87.

330) Göktürk, 27.

331) Katharina Reiss, "Textsorten, Textsortenkonventionen und Übersetzen", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995, s. 94. Benzer bir yaklaşım çeviriye yorumbilimsel açıdan yaklaşan Paepcke'de de görülmektedir. O da bu bağlamda çeviriyi "edim yönelimli bir karar süreci" (Paepcke, 115) olarak tanımlayıp farklı toplumsal işlevleri olan metindeki bilginin nasıl anlaşıldığından çok, neden bu biçimde dile getirildiği, hangi sosyokültürel koşulların böyle bir bilgiye yol açtığı gibi konuların çevirmeni ilgilendirdiğini vurgulamaktadır (krş. Fritz Paepcke, "Sprach-, text- und sachgemäßes Übersetzen", *Übersetzungswissenschaft*, (yay. haz.) Wolfram Wilss. Darmstadt, 1981, s. 115).

332) Krş. Reiss, 1995d, 82.

333) Bu kitabın ikinci bölümünde metin türlerine ilişkin yazılar, elden geçirilmiş ve az değiştirilmiş haliyle Reiss'in Viyana bildirisinde kullanılmıştır. Dolayısıyla Reiss'in bağımsız biçimde bulunan makaleleri, Vermeer ile beraber yazdığı kitabın bazı bölümleri, az bir değişiklikle yeniden kullanılmıştır.

334) Krş. Reiss, K. / Hans J. Vermeer, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, 1991, s. 19.

335) Krş. Katharina Reiss, "Von Kaninchen, Vögeln und Bandwüemern, oder: Übersetzen – was heiss das eigentlich?", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995, s. 21-23.

336) Krş. Christiane Nord, "Loyalitaet statt Treue - Vorschlaege zu einer funktionalen Übersetzungstypologie", *TEXTconTEXT. Halbjahresschrift zur Translation. Theorie, Didaktik, Praxis*, (yay. haz.) Wussler / H. J. Vermeer, c. 15.2 = NF 5.2, Heidelberg, 2001, s. 235-240.

337) Krş. Anderean Gardt, "Möglichkeiten und Grenzen einer pragmatischen Übersetzungstheorie", *TEXTconTEXT* ½ – C. 4, Heidelberg, 1989, s. 45-46.

338) Mudersbach'ın dil eğitimiyle, çeviriyle doğrudan ilgisi olmayan fen bilimlerinden gelen bir fizikçi olması, Gerzymisch-Arbogast ile yaptığı çalışmada çeviri erekli çözümlemelerin belli kurallarla ve aşama aşama gerçekleşmesi ve bunları şematik biçimde gösterilmesine yol açmış olabilir.

339) Krş. Heidrun Gerzymisch-Arbogast/Klaus Mudersbach, *Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens*, Tübingen, 1998, s. 22-34.

340) "İsotopi"nin işlevi, metin içerisindeki bilgilerin hangi bakımdan birbiriyle ilintili ve ayrılmaz olduğunu göstermek ve metni anlamamıza, onu çeviri birimlerine ayırmamıza, metnin anlamını bulmamıza yardımcı olmaktır

(krş. Heidrun Gerzymisch-Arbogast, *Übersetzungswissenschaftliches Propaedeutikum*, Tübingen, 1994, s. 124-129).

341) Örneğin, genel bir bilgiyi kapsayan "sınıf" sözcüğü bir "Holon"dur. Aynı sözcükle bağlantılı bulunan ve daha küçük bir bilgi olan masa, sandalye, tahta ise bir "Holem"dir. "Holem"ler de daha küçük birimler olan "Subholem"lere bölümlenmektedir. Örneğimizden yola çıkacak olursak, sınıftaki "yeni" masalar bu gruba girmiş olur.

342) Gerzymisch-Arbogast Almanca'daki bir tarifeyi (*prospektüsün*) İngilizce'ye çevirmeden önce kaynak metindeki en ufak bilgileri şablon biçimde çıkartarak, bunların erek bilgi dizgesiyle karşılaştırır. Çok kısa bir metin irdelenmesinin bile yedi farklı şema ve şablondan oluşması, bu yöntemde her şeyin en ince ayrıntısına kadar değerlendirildiğinin göstergesidir (bkz. Gerzymisch-Arbogast, "Kohaerenz und Übersetzung: Wissenssysteme, ihre Repraesentation und Konkretisierung in Original und Übersetzung", *Wege der Übersetzungs- und Dolmetschforschung*, (yay. haz.) Gerzymisch-Arbogast, Tübingen, 1999, s. 77-105).

343) Gerzynisch-Arbogast'ın yöntemini kültür ağırlıklı yaklaşımıyla ele alan çeviri kuramcılarından biri Georgios Floros'tur. Floros, "Kultur in Texten" ("Metinlerde Kültür") adlı çalışmasında, kültürün bir metne nasıl yansıdığına ve metne dayalı olarak nasıl saptanacağına ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapar (bkz. Georgios Floros, "Zur Repraesentation von Kultur in Texten", *Kultur und Übersetzung. Methodologische Probleme des Kulturtransfers*, (yay. haz.) Gisela Thoma v.d., Tübingen, 2002, s. 75-91). Floros'un temel aldığı kültür kavramı, Gerzymisch'te olduğu gibi Mudersbach'a dayanmaktadır. Mudersbach'a göre kültür, farklı alanlardan oluşan bir dizge olarak tanımlanmaktadır. Bu dizge, bir toplumdaki yaşam alanındaki uzlaşımlara/anlaşmalara, alt işlevsellik taşıyan ve topluma, bireye anlam katan ve ona sahip çıkılan bütüncül bir yapıdadır (krş. Klaus Mudersbach, "Kultur braucht Übersetzung. Übersetzung braucht Kultur (Modell und Methode)", *Kultur und Übersetzung. Methodologische Probleme des Kulturtransfers*, (yay. haz.) Gisela Thoma v.d., Tübingen, 2002, s. 170).

344) Çevirinin yazına bağlı sanatsal bir edim olarak değerlendirilmesi, çeviri ediminin açıklanamazlığını doğurmaktadır. Çünkü yazınsal bir metnin oluşumunun kuralsızlığı ve belli ölçütlere dayandırılamazlığı, çevirinin oluşum sürecinin de kapalı bir kutu olduğu görüşü çeviri tarihinde uzun bir süre egemen olmuştur. Oysa yirminci yüzyılda çeviribilimde gelişen "sesli düşünme" gibi yeni yöntemlerde çevirinin oluşumunu açıklamaya yönelik çalışmaların gösterdiği gibi, çevirinin salt sanatsal bir edim olarak ele alınamayacağı ortaya çıkmıştır. Dilbilimci Ljudskanov'un haklı olarak vurguladığı gibi, çeviri sürecinde alınan özgür kararlar, kesin kurallara uyma zorunluluğu olmasa da, belli ölçülerde sınırlandırılmıştır (krş. Svejcer, 15).

345) On yedinci yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar (1636-1789) Fransa'da doruğa ulaşan bu yerelleştirici yaklaşım, Fransız hukukçu

ve dil araştırmacısı Gilles Ménage'ın "güzel sadakatsiz" anlamındaki "*la belle infidèle*"i, yerelleştirici çeviri yaklaşımın en uç noktası olan uyarlamacı bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayışta çevirmen, kaynak metni içerik ve biçim olarak istediği gibi değiştirip onu başka/yeni bir metne dönüştürmek konusunda kendini sınırlamamaktadır. Söz konusu dönemlerde kültür politikasında görülen anlayışı yansıtan bu kavram, Mounin'in de belirttiği gibi, "Fransızca'nın mükemmelleştirilmesi için neredeyse bir alıştırma ve yardımcı bir araç" konumuna indirgenmişti (krş. Mounin, 37). Dolayısıyla Fransız kültürüyle örtüşmeyen yapı ve içerikler, kaynak metinden çıkarılıp çeviride okurun alışık olduğu biçime dönüştürülmektedir. Yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımın savunucularından olan Herder bu bağlamda Fransızlar'ın ulusalcılık gururunun sonucu olarak Homeros'un bile Fransa'ya getirilip onların modasına uygun biçimde giydirildiği, geleneklerine uygun davrandırıldığını (krş. Albrecht, 78) söyleyerek uyarlama konusunda çevirmenlerin hiçbir sınırlamayı tanımadığını vurgular. Almanya'da uyarlamacı çeviri yaklaşımını özellikle on ikinci ve on üçüncü yüzyıl Ortaçağ döneminde şövalye yazınında görmek olasıdır. Henüz yazının fazla gelişmediği bu dönemde Fransızca'daki yapıtlar örnek alınarak Almanca'ya aktarılmıştır.

346) Aytaç, 2003, 375.

347) Krş. Hofmann, 21.

348) Krş. Gardt, 13-14.

349) Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için IV. bölüme bakınız.

350) Krş. Vermeer, 2004, 265.

351) Aytaç, postmodernizm çıkış nedenini, haberleşme ve ulaşımdaki hızlı gelişmelerin sonucunda uzaklık kavramının değişmesi ve göç olgularının artması, "başka türlü" olan varlığın onaylanmasına bağlar. Yazınbiliminde postmodern anlayışın nitelikleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul, 1999, s. 202-206.

352) Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodern Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 67. Ecevit'in yazın tarihini ve bilimini postmodern anlayış açısından genel hatlarıyla irdelediği kitabında yer alan görüşler, çeviri tarihi ve belli açılardan çeviribilim için de söz konusudur. Çünkü Ecevit'in dile getirdiği görüşler salt sanatın bir alanıyla ilgili düşünceler olmaktan çok, bir dünya görüşünü, bir sanat anlayışını yansıtmaktadır.

353) Bilgisayar çevirisiyle ilgili çalışmaların artması ve üniversitelerdeki çeviri eğitiminin ağırlıklı olarak teknik alanlara yönelmesi, bunun bir göstergesidir. Çevirmenlerin ve kurumların, çalışma hayatının gereksinmelerine koşut olarak teknik alanlardaki metinlere yönelmeleri doğaldır. Genellikle yayınevlerinin ilgi alanında olan yazınsal çeviriler, başka metin türlerine oranla daha çok emek ve zaman gerektirdiğinden, bu alanda çalışan uzman çevirmenlerin daha sınırlı olduğu söylenebilir.

Uzmanlık gerektiren metinleri çevirebilmek için özellikle söz konusu alanda yetkin olması beklenen çevirmenin, metin geleneklerine bağlı

olarak oluşmuş metin biçimlerinin, dilsel anlatım kalıplarının, terminoloji farklılığının, kültüre özgü sunuş biçimlerinin çevrilecek dile nasıl aktarılacağı konusunda donanımlı olması gerekir. Bu nedenle, uzmanlık gerektiren metinler, her iki dili de iyi bilen, –en azından kaynak metni anlayabilecek düzlemde çözümleyebilen– uzmanlar tarafından çevrilmektedir. Uzmanlıkla ilgili metinleri başka metinlerden farklı kılan bir başka etmen ise kullanılan dilin/biçemin somut, bir başka anlatımla, daha az kişiye özgü olmasıdır. Bu tür metinlerde anlaşırlılık ve içerik belirleyici olduğundan, öznel ve karmaşık/süslü yapılar genellikle kullanılmaz.

354) Aksoy, 32.

355) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Delisle, 26-28.

356) Akt.: Gardt, 50.

357) Metne ilişkin tür, işlev, nitelik gibi konuların bu kuramda göz ardı edildiği anlamında yorumlamamak gerek bunu. Bilindiği gibi Vermeer, Skopos'un genel bir çeviri kuramı olarak gösterilen kitabını, metin odaklı bir çeviri yaklaşımı savunan Reiss ile birlikte yazmasını, bu kuramda metin tür ve işlevlerinin de yeri olduğunun bir kanıtı olarak görmektedir.

358) Hans J. Vermeer, *Aufsaetze zur Translationstheorie*, Heidelberg, 1983.

359) Bkz. Reiss, K. / H. J. Vermeer, 96. Reiss/Vermeer, Skopos'u, ereğin dışında işlev anlamında da ele almaktadır (*a.g.y.*). Bu nedenden dolayı "Skopos kuramı aynı zamanda "işlevsel çeviri kuramı" olarak da adlandırılır" (Stolze, 1993, 163).

360) *A.g.y.*, 96.

361) Hans J. Vermeer, "Çevirinin Doğası – Bir Özet", çev.: Ş. Bahadır-D. Dizdar, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004, s. 259.

362) Skopos kuramında kültürün yeri ve işlevi bağlamında Soheir Taraman'ın "Kulturspezifik als Übersetzungsproblem" adlı çalışması iyi bir uygulama olarak görülebilir. Taraman bu çalışmasında, Mısırlı yazarların Almanca'ya çevrilmesinde kültür açısından karşılaşılan biçemsel sorun ve çözüm yollarını irdeler. Özellikle din, toplumsal yapı, yaşam biçimi gibi dil dışı etmenlerin oluşturduğu ve kültürü yansıtan deyim ve deyişlerin imgelem düzleminde iki kültürde nasıl değişime uğradığı karşılaştırmalı örneklerle irdelenmektedir. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Soheir Taraman, "Kulturspezifik als Übersetzungsproblem. Phraseologismen in arabischer-deutscher Übersetzung", *TEXTconTEXT Beiheft 1*, Heidelberg, 1990.)

363) Bkz. Vermeer, 1991, 26-34. Kültür olgusu kitapta genel anlamda işlenerek günlük konuşmalardan ve *İncil*'den örnekler gösterilmiştir.

364) Popovic, 2004, 136.

365) Dilek Dizdar'ın da işaret ettiği gibi, Skopos kuramı, çevirmenin ortaya koyduğu ereğe en iyi biçimde ulaşma sorumluluğu üzerinde durmaktadır. Çevirmen, bu sorumluluğu çevirinin her aşamasında duymalı ve ona göre

davranmalıdır (Dilek Dizdar, "Skopostheorie", *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998, s. 104-105).

366) Muharrem Tosun, "Erek Odaklı Çeviribilim Kuramlarının Kültürel Aktarıma Bakışı ve Çeviribilimde Paradigma Değişimi", *Edebi Çeviri ve Kültür Transferi*, Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 2002, s. 221.

367) Popovic, 2004, 134. Popovic'in çeviriye ilişkin ileri sürdüğü "deyiş kaydırma" Skopos kuramındaki yerelleştirme anlayışıyla çatışsa da, genel olarak bakıldığında bunun Skopos kuramından farklı bir yaklaşım olduğu görülecektir. Çünkü Popovic erek metnin değişmesine olumlu bakmasına karşın, çeviride kaynak odaklı olan anlamsal bir benzerliği gerekli görmesinin yanında "kaydırma" denen olgu, kaynak metnin bütününden çok erek kültürle çelişen yapılarda uygulanmaktadır. Bunun en belirgin kanıtı, çevirmenin erek metinde değişiklikler yapmada temelde kaynak metne "(...) olabildiğince bağlı kalarak [onu] yeniden yaratmaya çalışması[dır]" (*a.g.y.*). Oysa Skopos kuramında kaynak metinde yapılan değişikliklerin söz konusu metne değil, erek okura ve çevirmenin aldığı kararlara bağlı olduğu ileri sürülebilir.

368) İşlevsel bir çeviri kuramının ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkabilmesinin bir başka nedeni de, Tosun'un belirttiği gibi, Newtoncu dünya görüşünün bir sonucudur. Bilimsel yasalarda doğanın örnek alınması, çeviribilimde olduğu gibi başka alanlarda da kuralcı ve yapısalcı bir yaklaşım doğurmuştur. Bunu değiştiren ise öznelliği ve değişkenliği vurgulayan "görecelik kuramı" olmuştur (krş. Tosun, 226). Bu kuramda, evrenin mekanik bir dizge içinde akılcı yasalara göre işlediği düşüncesi eleştirilerek genel yasaların mutlak bir zaman ve uzama bağlı eşdeğer olgular olamayacağı savunulmaktadır. Dolayısıyla olguların ortam ve koşullara göre farklılaşmasının çeviri edimini ve kuramlarını da etkilemiş olduğunu düşünecek olursak, eşdeğer bir metin yaratma inancının artık geçerliliğini yitirdiği ileri sürülebilir. Çünkü oluştuğu kültürel ortam içerisinde anlam kazanan bir metnin farklı bir zamanda ve uzamda aynı biçimde yorumlanıp alımlanması olanaksızdır. Başka bir söyleyişle, bir metnin anlamı okuruna, zamana, uzama göre değişeceğinden, o metnin kendisiyle özdeş bir anlamı olması beklenemez. Reiss/Vermeer bu bağlamda görecelik kuramını kültür ve dil açısından ele alarak çeviride meydana gelen değer değişiminde, kaynak ve erek metnin karşılaştırılamazlığını vurgularlar (krş. Reiss/Vermeer, 29).

369) Krş. Justa Holz-Maenttaeri, *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*, Maenttaeri, 1984.

370) Kuran, 1995, 48.

371) Holz-Maenttaeri çalışmasında uzman çevirmenin niteliği, nasıl olması gerektiği, çeviride etkili olan başka kişilerin konumu konusunu geniş anlamda ele almaktadır. Holz-Maenttaeri çeviri söylemine "Metin-düzenleyicisi" (*Textdesigner*), "Haber taşıyıcısının üretimi" (*Botschaftstraegerproduktion*),

"İstek sahibi" (*Bedarfstraeger*), "AT-Texter" (Kaynak Metin Yapıcısı), "Besteller" (Sipariş veren), "Zieltext-Applikator" (Erek Metin Oluşturucusu) gibi yeni kavramlar kazandırmıştır. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için krş. Holz-Maenttaeri, 107-111.)

372) Çeviride yayınevinin potikasına göre kaynak metinlerin nasıl değişebileceği konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özgür Mutlu Ulus, "TİMAŞ Yayınları Klasik Eserler Dizisi Çevirileri Üzerine bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi TÖMER Çeviri Dergisi*, sayı: 6, Ankara, 1995, s. 15-27.

373) Banu Tellioğlu, "Hans Vermeer'in Skopos Kuramında Görecelik Kuramının Yeri ve Bu Kuramının Çeviri Eleştirisine Yansımaları: Görece Görecelik", "Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Anısına 'Çeviribilim ve Uygulamaları Semineri Bildirileri", *Çeviri ve Uygulamaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, 1998, s. 163.

374) Krş. Reiss/Vermeer, 67.

375) Krş. *a.g.y.*

376) Krş. Hans J. Vermeer, "Naseweise Bemerkung zum literarischen Übersetzen", *TEXTconTEXT 3*, Heidelberg, 1986, s. 150.

377) Hans J. Vermeer/Heidrun Witte, "Mögen Sie Zistrosen?" *TEXTconTEXT-Beiheft 3*, Heidelberg, 1990, s. 11-13.

378) Fillmore tarafından ileri sürülen bu iki kavramı derslerdeki çeviri uygulamaları bağlamında yöntemsel bir yaklaşımla irdeleyen Bengi, "scane"yi genel anlamda "dil verileri", "frame"i ise, bu verilerin/çerçevelerin bellekteki dil dışı bağlantıları, çağrışımları olarak yorumlayarak Fillmore'nin bu kavramların "(...) dilsel anlamın kişilerin deneyimlerinden, bağlam içinde dil gerçeklerinden bağımsız düşünülemeyeceğini vurguladığını" belirtir (Bengi, 1992, 355).

379) Reiss, Vermeer, Ammann gibi çeviribilimciler, kültürü etki alanlarına göre üçe ayırırlar: Bunlar sırasıyla, belli bir toplumun kural, norm ve yaptırımlarıyla oluşan para-kültür, daha sınırlı bir kesime/gruba yönelik norm ve kuralların toplamı olan dia-kültür ve bireyi kapsayan kültür biçimi olan idio-kültürdür. Bu normlar hem kaynak metnin, hem de erek metnin kültürel nitelikleri açısından iki düzlemde ele alınmalıdır. Çevirmen kaynak metinde dile getirilen kültürel katmanları genelden özele doğru ayrıştırırken, çeviri yapıtını irdeleyen eleştirmen, kaynak ve erek dil arasındaki kültürel katmanları karşılaştırarak uygunluklarını ortaya koyar. Eleştirmen/çevirmen bunu yaparken, erek ve kaynak kültür içerisindeki güç ilişkilerinin farklılığını da irdeler. Örneğin, "para-kültür, dia- ve idio-kültürü nasıl biçimlendirmekte, sınırlandırmakta ya da kaynak metinde para-kültürel etmenler erek metinde işlevini koruyabilir mi?" "İdio-kültürün varlığı ne kadar para-kültüre bağlıdır?" gibi sorular eleştirmenin/çevirmenin daha sağlıklı kararlar almasını sağlayabilir. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marget Ammann, *Kommunikation und Kultur. Dolmetschen und Übersetzen heute. Eine Einführung für Studierende*, Frankfurt/M., 1995, s. 42-43.)

380) Krş. Reiss/Vermeer, 58. Benzer bir görüşü savunan Ammann, bir metnin iki anlamda ele alınabileceğinin altını çizmekte. Ammann, bir metnin maddi oluşumunun dışında, onun okur tarafından "güncelleştirilerek" yorumlandığını belirtir. Bu yorum tarihsel-toplumsal koşullara bağlı olmasına karşın, okurun alımlaması tarafından yönlendirilmektedir. Dolayısıyla erek okurun metni alımlaması, içinde yaşadığı kültürün yazınsal geleneğiyle olduğu kadar, onun yazınsal deneyimiyle, bilgisiyle de ilintilidir (krş. Magret Ammann, "Anmerkungen zu einer Theorie der Übersetzungskritik und ihrer praktischen Anwendung", *TEXTconTEXT* ¾, c. 5. Heidelberg, 1990, 218-221.

381) Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, çev.: Esen Tarım, İstanbul, 1990, s. 101.

382) Krş. Gardt, 48.

383) Reiss/Vermeer, 96. Wilss, Vermeer'in bu yaklaşımını çeviri kuramı açısından eleştirir. Ona göre kaynak metni göz ardı eden bu yaklaşım, tehlikeli, gerçek dışı, hatta "emperyalistçe"dir. Çünkü bu tür bir yaklaşım, çeviri uygulamasıyla çelişmektedir (krş. Wolfram Wilss, *Übersetzungsunterricht: Eine Einführung. Begriffliche Grundlagen und methodische Orientierungen*, Tübingen, 1996, s. 19). Wilss'in Skopos kuramını salt bazı yönleriyle ele alarak eleştirmesi, onun bu kurama sınırlı/belli bir açıdan bakmasının sonucudur. Çünkü kuramda dile getirilen bazı görüşleri temel alıp kuramın tamamını yargılamak doğru değildir. Skopos kuramı, görece yaklaşımı ve çeviride kaynak metni temel almaması nedeniyle sık sık eleştirilmektedir. Skopos'a yapılan benzer bir eleştiri de, çeviriyi bilimsel bir yönteme dayandırmak isteyen ve metinbilimsel bir çözümlemeden yola çıkan Gerzymisch-Arbogast/Mudersbach'tan gelir. Onlar da çevirinin bu kadar değişken kurallara dayandırılmasının somut verilerle hareket etmeyi güçleştirdiği kanısındadırlar. Bunun yanında, Skopos'un özünü oluşturan erek, hedef ve işlev gibi kavramların tam olarak tanımlanmadığını belirterek Skopos'un öncelikle hangi dilsel, kültürel ve metin normsal sonuçlar doğurduğunun ve Skopos'un belirlenmiş okur gibi başka belirleyicilerle arasında nasıl bir ilişki olduğunun açıklığa kavuşturulması gerektiği düşüncesini dile getirirler. Çeviri edimini kanıtlanamaz kılan ve dizgesel bir yöntem sunamayan bu kuram, Gerzymisch-Arbogast/Mudersbach açısından yetersiz kalmaktadır (krş. Heidrun Gerzymisch-Arbogast/Klaus Mudersbach, 26-28). Werner Koller de bu kuramcılara gönderme yaparak Vermeer'in çeviriyi salt kültür açısından ele aldığını belirtir; oysa çeviride kültürün önemli bir etmen olmasına karşın, tek belirleyici olmadığını, çeviride kültüre özgü olan etmenlerin metin düzleminde karşılaştırmayla çözümlenmesi gerektiğini ileri sürer (krş. Koller, 2002, s. 47).

Gerzymisch-Arbogast/Mudersbach, Wilss ve Koller'in bu eleştirileri, çeviride kaynak odaklı bir yaklaşım benimsediklerinin bir göstergesidir. Kuramcıların çalışmalarında da görüldüğü gibi, çevirmenin kaynak metinden yola çıkarak, onu öncelikle çözümleyerek, erek kültürde onunla

örtüşen değerleri bulması beklenmektedir. Oysa Skopos kuramında böyle bir örtüşme ancak çevirmenin ereği doğrultusunda ele alınabilir. Bunun en belirgin kanıtı, Vermeer'in "Çevirmek ve Anlamak" adlı çalışmasında da vurguladığı gibi, "çevirmenin kaynak ve erek kültürün özelliklerini dikkate alarak çevirisinin hangi amaca yönelik olduğuna karar vermesi gerekir" (Hans J. Vermeer, "Çevirmek ve Anlamak. Biçimsel İşlev Arasındaki Bağımlılıklar ve Anlamanın Kültürel Önkoşulları", Almanca'dan derleyerek çeviren: Turgay Kurultay, *Metis Çeviri*, 16, 1991. s. 40). Bu açıdan bakıldığında, Skopos kuramının başka kuramlara oranla çeviri edimine tek düzlemli yaklaşmadığı görülmektedir. Çevirmene bağlı olan bu çok yönlülük, Dizdar'ın da belirttiği gibi çeviriyi hem kuralcı, hem de betimleyici olarak kapsamlı biçimde açıklamaktadır (krş. Dizdar, 1998, 105).

384) Krş. Reiss/Vermeer, 103-104.

385) Krş. Heidemarie Salevsky, "Translationsmodelle – Basisi für die Bewertung von Übersetzungs- und Dolmetschleitungen?" *Text, Sprache, Kultur*, (yay. haz.) Peter Holzer / C. Feyrer. Frankfurt/M., 1998, s. 61.

386) Krş. Işın Bengi, "Çeviribilimde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli Bir Bakış Açısına Doğru", *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üzerine Söylemler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 1995, s. 18.

387) A.g.y., 24. Vermeer'in makro düzeydeki araştırmaları Bengi'nin de işaret ettiği gibi, bu kuramın betimleyici çalışmalara açık olduğunun bir göstergesidir. Nitekim Vermeer'in doksandan sonraki yayınlarında çeviri edimine yönelik tarihsel bir bakış açısının gittikçe ön plana çıktığı görülmektedir. Oysa seksenli yıllardaki yayınlarında (1983, 1984, 1986) daha çok tanımlamalardan oluşan soyut/genel tanımlar dikkati çeker. Bu açıdan bakıldığında, Vermeer'in çeviride metnin alımlanmasının göreceliğinin öznel algılamanın dışında kalacağı, alımlanma koşullarına bağlı olarak çeviri amacının ve işlevinin değişebileceği görüşü önem kazanmaktadır.

388) Krş. Lew N. Zybatow, "Sprache-Kultur-Translation oder Wieso hat Translation etwas mit Sprache zu tun?", *Translation zwischen Theorie und Prakxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002. s. 59.

389) Krş. Reiss/Vermeer, 95.

390) Bengi-Öner, 1995, 18.

391) Krş. Hans J. Vermeer, "Naseweise Bemerkung zum literarischen Übersetzen", *TEXTconTEXT*. Heidelberg, 1986, s. 145.

392) Vermeer, 2004, 266.

393) Çeviri görevini çevirmenin kendisinin de almış olması olasıdır. Bu durumda çevirmenin erek metnin nasıl ve kimlere yönelik olacağı konusunda çeviriye başlamadan önce belli kararlar saptaması beklenir. Vermeer'e göre çevirmen başka davranışlarında da olduğu gibi, kendisinden istenilmediği takdirde "(...) kendi 'skopos'unu seçmekte özgürdür" (Vermeer, 2004, 265). Bu

"görece" özgürlüğün dilsel, kişisel ve kültürel yaptırım ve koşullanmışlıkların etkisinde biçimlendiği unutulmamalıdır.

394) Tellioğlu, 162.

395) Vermeer, 1991, 43. Vermeer bu çalışmasında, kaynak metnin taşıdığı işlevin de görece olduğunu vurgulayarak, "*İncil* metninin etkilemeye yönelik, bilgilendirici ya da anlatımcı olarak yorumlanabileceğini" belirtir (*a.g.y.*, 46).

396) Krş. Dizdar, 1998, 106.

397) Çevirmenler arasındaki yorum farklılığının açıklamasını Vermeer, orkestra şefine benzeterek somutlaştırmaya çalışmaktadır. Çevirmen de şef gibi önündeki yapıtı yorumlayarak/yorum katarak hedef kitleye sunar (krş. Vermeer, 1986, 147). Bu açıdan bakıldığında, bir şefin müziği yorumlama biçimi, o yapıtın değerini artırabileceği gibi, düşürebilir de. Müzik notalarının "iyi" yorumlanması, yapıtı daha iyi anlamamıza, duyumsamamıza yardımcı olduğu gibi çevirmenin de kaynak metni "iyi" yorumlaması gerekir. Dinleyici/okuyucu açısından baktığımızda ise, ancak deneyimli, yapıtı "iyi" tanıyan bir dinleyici/okuyucu, yorumun iyi ya da kötü oluşu konusundaki farkı anlayabilir.

398) Çokseslilige neden olan küreselleşmenin sınır tanımazlığı ve kültürleri etkilemek, onları yönlendirmek için yerel değerleri kullanması, postmodern yaşama da yansımaktadır. Örneğin birbirinden uzak değerlerin yerel kültürle birleşmesi, geleneksel normların egemenliği yerine zıtlıklarla/çelişkilerle dolu bir anlayışı egemen kılmaktadır.

399) Krş. Tellioğlu, 165. Çevirinin başarısı dolayısıyla buna bağlanabilir. Fakat çeviri eleştirmeni, çevirmenin almış olduğu kararları ancak onun yapacağı çeviriye ilişkin açıklamalara dayanarak daha sağlıklı değerlendirebilir. Böyle bir kaynağın olmaması durumunda, eleştirmen yapıta ya da sosyokültürel koşulların biçimlendirdiği normlara bakarak çeviri kararlarına ilişkin ipuçları elde edebilir. Fakat bu ipuçları zamanla farklı yorumlanacağından ve değişeceğinden kesin olmaktan çok olasılıklara dayanacaklardır.

400) Çeviride kültürün önemi üzerinde duran Herder ve Humboldt, kültürü dilsel/anlamsal açıdan ele aldıklarından, çevirilerde kültüre dayalı sorunlarda çevrilemezliği savunmuşlardır. Bunun nedeni, çevrilemezliğin, kaynak metin çıkışlı ve onu korumaya yönelik bir yaklaşımın sonucu olmasıdır. Bu anlayış, Nida ile birlikle yeni bir bakış açısı kazanmış, işlevselliğin ve buna bağlı olan "eşdeğer" etkilemenin çeviride öneminin artmasıyla çevrilemezlik, erek kültür odaklı yaklaşımda geçerliliğini yitirmiştir.

401) Reiss/Vermeer, 26. Çevirmenin iki dili iyi bilmesinin yanında iki kültür konusunda da yetkin olmasını dile getirmek için birçok kuramcı, çevirmenin işini etnoloğlukla özdeşleştirmişlerdir (krş. Ammann, 1995, 43; Mounin, 110; Vermeer, 1998, 122).

402) Vermeer, 2004, 265.

403) Krş. Vermeer, 1991, 106-109.

404) Krş. Vermeer, 1983, 57, 143. Vermeer ile benzer görüşler taşıyan Holz-Maenttaeri'nin kuramında da çevirinin anlamı, onun erek okur için anlaşılır olmasına bağlıdır (krş. Hanna Risku, "Tranlatorisches Handeln", *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998, s. 108.
405) A.g.y., s. 57.
406) A.g.y., s. 143.
407) Krş. Gardt, 35.
408) Gittikçe karmaşıklaşan toplumsal yapılar ve insanların sanata/yazına olan ilgilerinin çeşitlenmesi, farklı ya da aynı sanatdalında sanat ürünlerinin artması, sanatçıların varlıklarını sanatlarıyla sürdürmelerinin önünde duran sosyoekonomik engeller, sanatçıların yapıtlarını insanlara ulaştırmalarını güçleşmiştir. Sanat alanları arası etkileşimin ve iç içe geçmişliğin yarattığı soyutlayıcı nitelikteki karmaşıklığa ve sanat yapıtlarının sınırlı bir azınlığa hitap etmesine karşın, yirminci yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşan postmodern sanat anlayışı, daha geniş kitlelere ulaşmaya çalışan, dolayısıyla daha az seçkinci bir eğilim taşıyan bir nitelik göstermektedir. Sanatsal yapıtlarda ulusal ve yöresel farklılıkları estetik açıdan değiştirmeden yansıtan postmodern sanatın/yazının çoğulcu yapısı, bir anlamda yapıtı satabilme kaygısına dayanması, yapıtların sanatsal değerini "düşürmüştür". Sanatsal yapıtların alıcının alımlama düzeyine indirgenmesi ve maddi değerle ölçülmesi, onların metalaşmasına yol açmıştır.
409) Schleiermacher çeviride okur bağlamında daha seçkinci olduğundan, okurun yazara götürülmesi gerektiğini savunmuştur. Skopos kuramında yerelleştirmenin yabancılaştırmaya oranla daha baskın olduğu düşünülecek olursa, yapıtın okura götürülmesi, eğer çeviride yabancılaştırıcı bir işlev gözetilmiyorsa, daha geçerli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bunun en belirgin kanıtı, Skopos kuramında okurun metne olumsuz tepki vermemesi gerektiği düşüncesidir.
410) Vermeer, 2004, 262.
411) Krş. Ammann, 1990, 217.
412) Krş. Vermeer, 1986, 147.
413) Çeviri tarihinde çevirmenin okurdan beklentilerinin tarihsel dönemlerin niteliklerine göre farklılıklar gösterdiği daha önceki bölümlerimizde irdelenmiştir. Çeviri her ne kadar okurlar için yapılsa da, sosyokültürel etmenler, okur imgesini değiştirdiğinden genel bir okur modelinden söz etmek güçtür. Dolayısıyla okurun çeviriden olduğu gibi çevirmenin de okurdan beklentileri değişmektedir. Bu, aynı zamanda çevrilecek metinlerin türleriyle, sözgelimi metnin yazınsal, kutsal ya da bilimsel içerikli oluşuyla da ilgilidir. Çevirmen-okur ilişkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Yücel, "Başka Bir Okur: Çeviri Okurunun Rolü", *Sakarya Üniversitesi Uluslararası Çeviri Sempozyumu Bildirileri*, (yay. haz.) İlyas Öztürk, Sakarya, 2004, s. 168-171.
414) Okur, bir metni okurken bunları kendi alımlama yetisine ve yazarın yönlendirmesine göre yorumlayarak metnin içindeki boşlukları doldurup anlam-

landırır. Iser'e göre bu boşluklar, okuyucunun hayal ve yorumlama gücünü geliştiren etmenlerdir (krş. Aytaç, 1999, 100). Erek okur, kaynak okurdan farklı bir kültürel-tarihsel altyapıya sahip olduğundan kaynak okurun doğal olarak bildiği olguları/konuları bilmemesi, çeviri yapıtlarında bu boşlukların oluşmasına neden olur. Yazın biliminde alımlama kuramına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Eagleton, 99-113; Moran, 205-216 ve Aytaç, 1999, 95-101.

415) Kaynak kültürün bir parçası durumuna gelmiş ya da ona özgü olan olgular/bilgiler, bazen kaynak metinde doğrudan dile getirilmediğinden, çevirmenin, erek metnin anlamsal bütünlüğünü korumak için kaynak metindeki tarihsel, dilsel, coğrafi, siyasi göndermeleri; ipuçları, çağrışımların "açımlama", "uyarlama", "güncelleme" ve "tarihselleştirmelerle" çeviri okuruna aktarması gerekir. Aksi takdirde kaynak dilin kültürüne yabancı olduğu düşünülen erek dil okurunun, metin içi bağlamı kurması güçleşebilir. Bu bağlamda Holmes, okurun çeviri metni anlayabilmesi için uyarlamalara gidilmesini savunarak kaynak ile erek kültür arasındaki farkları aza indirgemek için çevirmenin "tarihselleştirici" ve "güncelleştirici" çeviri yapmasını önerir (krş. Aksoy, 94). Çeviride "tarihselleştirme" ve "güncelleştirme" hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. Michael Schreiber, *Übersetzung und Bearbeitung: zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*, Tübingen, 1993.

416) Krş. Vermeer, 1991, 45.

417) Metinlerin çeviri yoluyla başka metinlere dönüşmesi, Eruz'un da altını çizdiği gibi, metinler arasındaki "arz-talep" ilişkisiyle açıklanabilir (krş. Eruz, 2003, 54). Skopos kuramının işlevsel yaklaşımı, çevirilerin iş yaşantısının ve yayın piyasasının gereksinmelerine yönelik olmasını sağlamıştır. Artık kendi alanında uzmanlaşmış olan çevirmen, kendisine gelen istekleri, bunlar kaynak metnin "dokunulmazlığını" zedelese de, en uygun biçimde yanıtlamak/yerine getirmek durumunda kalmaktadır.

418) Krş. Reiss/Vermeer, 124-170.

419) Krş. Eruz, 2000, 24.

420) Ecevit, 79.

421) Bu beklentinin nedenleri farklı olabilir. Erek dil okurunun çevrilmiş bir yapıtı okuma gereksinimi, merak ettiği ya da tanıdığı yabancı bir yazara ulaşma isteğinden olabileceği gibi, farklı/yabancı bir yazın geleneğinden gelen bir yapıtın sunacağı yeni estetik değer, bakış açıları, biçemsel deneyimlere duyulan ilgiden de kaynaklanabilir. Genel olarak Aytaç'ın yazınsal bir yapıtın alımlanması bağlamında Daemmrich'e dayanarak vurguladığı gibi, okuyucu ya deneyim, bilgilenme, özdeşleşme, benliğe yönelik olan yaşantılara ilgi duymaktadır ya da estetiğe yönelik olan biçimleme eylemiyle bir metne yaklaşır (krş. Aytaç, 1999, 97).

422) Savory, 43.

423) A.g.y.

424) Krş. Savory, 43.
425) Aksoy, 60.
426) Vermeer, 2004, 265.
427) Kaynak metin yazarının kendini yazma ediminde yaratıcılık ve imgelemenin akışına/doğallığına bırakmasına karşın, çevirmende çevirme ediminde, genel anlamda başka bir dilde var olan bir yapıtı, kendi kültüründeki okurlarla buluşturma isteği vardır. Kaynak metin yazarı, kendi okurunun metni daha iyi anlayabilmesi için metinde ne gibi değişiklikler yapması gerektiğini çevirmen gibi düşünmez.
428) Krş. Tellioğlu, 162.
429) Satış kaygısına bağlı olarak çevrilen bazı yapıtların seçiminde kaynak kültürdeki okurun ilgisi de etkili olmaktadır. Örneğin, kaynak kültürde çok satan ve ilgi gören kitapların satışı ve tanıtımı daha çok olacağı düşünüldüğünden, bu yapıtların çevrilmesine öncelik verilmektedir. Yayınevleri, kaynak kültürün okurunun ilgisiyle bir koşutluk kurup erek okurun da aynı ilgiyi gösterebileceği varsayımından yola çıkarak, yapıtı erek dile çevirtme kararını, erek kültür okurunun gereksinmelerine göre değil, kaynak kültür okurunun yapıta göstermiş olduğu tepkiye bakarak vermektedir. Seçilen yapıtların nasıl çevrileceği ise farklı bir sorundur. Skopos kuramında çevirmenin işvereniyle ortak çalışması, erek kültürdeki okur gereksinmelerinin/beklentilerinin karşılanması bakımından önemlidir. Çevirmen, belli/uygun bir çeviri stratejisi izleyerek yayınevi tarafından istenilen erek okur kitlesine ulaşmış olur.
430) Ecevit, benzer biçimde, alımlama estetiğini yazın eleştirisi bağlamında ele alıp anlamın tamamen göreceleştirildiğinin altını çizer: "(...) Anlam, metin ile okuyucunun ortak etkinliğinin bir ürünü; her okur kendi anlamını kendi üretir ve bu yaratıcı bir edimdir." (Ecevit, 80.)
431) Holmes, 171. Holmes çeviribilimi, betimleyici çalışma alanının dışında kuramsal ve uygulamalı olmak üzere üçe ayırarak, bunları işlevlerine ve kapsamlarına göre sınıflandırmaya çalışır. Kuramsal çeviribilim, genel ve kısmi çeviri kuramlarından oluşmaktadır. Kısmi çeviri kuramları adı altında, araçla, alanla, sınıfla, metin türüyle, zamanla ve sorunla sınırlı olan altı çeviri kuramı bulunmaktadır. Uygulamalı çeviribilim olan üçüncü alanda ise, çevirmenin yetiştirilmesi, çeviri için yardımcı araçların hazırlanması ve çeviri eleştirisi yer almaktadır. Holmes'ün çeviri alanına ilişkin yapmış olduğu üçlü ayrımı Toury'de de görmek olası. Toury bu alanları işlevlerine göre tanımlayarak kuramsal alanda "olası", betimleyici alanda "varolan", uygulama alanında ise "olması gereken" ilişkiler biçiminde irdelemektedir (krş. Ayşe Banu Karadağ, "Eleştirel Bir Bakışla Kuramsal Eleştiri İlişkisinin İrdelenmesi", *Çeviri: Ekinler ve zamanlar Kavşağı. Hasan-Ali Yücel Anma Kitabı*, Y.T.Ü. sayı: FE.BDE:-97.002, İstanbul, 1997, s. 264). Toury'nin alanlara göre ayırdığı ilişkiler arasında en somut ve nesnel olanın betimleyici alan olduğu görülür. Dolayısıyla, bir çevirinin irdelenmesinde bilimsel, kanıt-

lanabilir verileri sağlayan alanın, betimletiyici çalışmalar olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Başka alanlarda ise daha çok öznel bakışa göre bir çeviri yaklaşımı geliştirilmektedir. Çünkü burada alınan ölçütler ve değerlendirmeler, eleştirmenin kuramsal yaklaşımdaki beklentileriyle orantılı biçimde değişebilir. Bu nedenle bu alandaki çalışmaların daha göreceli olduğu ve çevirmenin yaklaşımıyla bir bütün olarak ele alınması gerektiği ileri sürülebilir. Holmes'ün uygulama ve kurama yönelik yapmış olduğu sınıflandırmanın, çeviribilimde çalışma alanlarının belirlenmesinde ve birbirinden ayrılmasında önemli olduğu söylenebilir. Çeviribilimin alanları ve işlevleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Holmes, 174-177 ve Katharina Reiss, "Was heisst und warum betreibt man Übersetzungswissenschaft", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995, s. 13-16.

432) Holmes, 171. Batı Avrupa'da betimsel çeviri çalışma kavramını da ilk kez Holmes ortaya atmıştır (krş. Kuran, 1995, 7).

433) Yazınbilim alanında tarihsel eleştiri yönteminde görülen yaklaşımda da bir yapıtın anlaşılabilmesi için yapıtın yazıldığı çağdaki koşulları da içine alarak "(...) o tür eserlerin özelliklerini ortaya koymak, böylece eserde gözetilen erekleri, esere şekil veren ilkeleri belirtmek ve ona hangi açıdan bakıldığını bulmak" gerekir (Moran, 67).

434) Çeviribilimde üçüncü alana ilişkin seksenli yılların ortalarından itibaren "Lautes Denken" (Sesli Düşünme) olarak adlandırılan çalışmalar yapılmaktadır. Çeviri ediminde çevirmeni odak alan bu çalışmalarda, çevirmenin çevirirken nasıl kararlar aldığını ve ne gibi sorunlarla karşılaştığını, sözlü olarak kendisinin anlatması istenmektedir. Bu yolla çevirmenin, çeviri edimi sürecinde nasıl davrandığı ve ne tür zihinsel tepkiler verdiği saptanmaya çalışılmaktadır. Sesli Düşünme Yöntemi her ne kadar yeni olsa da bazı kuramcılar, yapılan ölçümlerin gerçek ortamda yapılmaması ve uzmanlaşmış çevirmenlerin deney ortamında yapılanlardan daha farklı davranması yüzünden bu yöntemi eleştirmektedirler. Sesli Düşünme Yöntemi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Norberg, 17-41.

435) Göktürk, 55.

436) Holmes, 180. Toury bu bağlamda çevirideki karmaşıklıktan kurtulmak için betimleyici çalışmaların "kuramla uygulama arasında bir köprü oluşturacağı" kanısındadır (Kuran, 1995, 8).

437) Çeviribilimde erek odaklı ve tarihsel yönelimli olan "Descriptive Translation Studies" (Betimleyici Çeviri Çalışmaları), "Manipulation School" olarak da anılmaktadır (bkz. Theo Hermans, "Descriptive Translation Studies", İngilizce'den çev.: Klaus Kaindl, *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998, s. 96-99). Bu alanda kullanılan başka bir ad ise "Low Countries Group"tur (Hollandalılar Grubu) (bkz. Aksoy, 30).

438) Berman, 19.

439) Nedret Pınar Kuran, *Kültürler Arası İletişim Aracı Olarak Çeviri: Ingeborg Bachmann'ın Das Dresissigste Jahr Adlı Öyküsü'nün Türkçe ve İngilizce Çevirileri Üzerine Bir Eleştiri Denemesi*, İstanbul, 1993, s. 5. Even-Zohar ve Toury'nin betimleyici çeviri kuramlarında çeviri sürecinden çok, çeviri ürününün odak alınmasının, çeviri sürecinin göreceli bir olgu olmasından ileri geldiği söylenebilir. Çünkü çeviri sürecinde, çevirmenin aldığı kararların ardında yatan bilinçli ve bilinçsiz seçimleri nesnel biçimde açıklayabilmek olanaksızdır. Bu nedenle çeviri süreci, tahminlerin dışına çıkamayan ve belirsizlikleri içinde barındıran, Toury'nin deyişiyle, bir "kara kutudur" (akt.: Bengi, 1995, 13). Çeviribilimde çeviri süreci iki düzlemde ele alınabilir: Birincisi, çeviri oluşurken onu etkileyen somut etmenlerin süreç bağlamında ele alınmasına karşın, ikinci düzlem, çeviri oluşurken çevirmenin zihninde geçenlerle ilgilidir. Even-Zohar ve Toury'nin daha çok ikinci süreci temel aldıkları söylenebilir. Bunun nedeni, çeviri sürecindeki somut etmenleri, bazı belge ve tarihsel-kültürel olgulara dayanarak açığa kavuşturmanın mümkün oluşudur.

440) Aksoy, 47.

441) Toury, 234.

442) A.g.y., 233.

443) Krş. Toury, 243.

444) Çeviri eleştirisi, çeviriyi etkileyen bu güçleri tarihsel bağlam içinde ortaya koyup erek metindeki değişikliklerin yorumlanması koşuluyla çevirinin erek yazındaki "olası" işlev ve anlamı bulunmuş olur. Burada alınan ölçütlerin çeviriyle birebir örtüşmesi her zaman beklenemez. Çünkü çeviriyi etkileyen karmaşık süreçlerin sonuçları ya da yetersiz kaynak nedeniyle bilinmeyen etmenler, erek metne farklı biçimde de yansıyabilir. Bir başka söyleyişle, aynı nedenlerin sonuçları farklı da olabilir.

445) Krş. Işın Bengi-Öner, *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul, 1999b, s. 14.

446) Krş. Hermans, 98.

447) Akt. Işın-Bengi, 1999b, 13.

448) Toury, 234.

449) Krş. Kuran, 1993, 9.

450) Toury, 236.

451) A.g.y., 237.

452) A.g.y., 236.

453) Even-Zohar, 197. Even-Zohar, çevirinin işlevini ve konumunu "devingen katmanlaşma" olarak adlandırdığı "merkez-çevre"nin dışında yüksek-alçak, saygın görülen-görülmeyen yazın tanımlamalarıyla çoğuldizgenin karşıt güçlerin etkileşimi altında olduğunu vurgular (Saliha Paker, "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler. Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", İngilizce'den çev.: Ali Tükel, *Metis Çeviri 1*, İstanbul, 1987, s. 31). Even-Zohar'ın ayrım yapmaksızın bütün metin türle-

rini, çeviri irdelemelerine dahil etmesi, hem çeviriler hakkında yapılan değerlendirmelerin erek yazında/kültürde alımlama koşullarıyla orantılı biçimde değiştiği/göreceleştiği, hem de şimdiye kadar göz ardı edilen çocuk ve yığın yazını gibi türlerin de çoğuldizgenin bir parçası olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çoğuldizgedeki karşıt güçlerin etkileşimi aynı zamanda çevirmenin konumunu da etkilemektedir. Bu bağlamda Toury de çevirmenin, değişen normlara bağlı olarak "ilerici", "modaya uygun" ya da "modası geçmiş" olarak nitelendirilebileceğinin altını çizer (krş. Toury, 244). Burada çevirinin merkez konumda oluşunun göstergeleri, erek yazın dizgesini ne kadar değiştirebildiği, erek yazına ne kadar yenilik getirebildiği ve erek yazında ne kadar farklılık yaratabildiği ile ilgilidir.

454) Çoğuldizge kuramında çevirinin merkez ve çevresel konumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Even-Zohar, 194-200. Farklı dönemlerde Almanca'dan Türkçe'ye çevrilen yapıtları irdeleyen Musa Yaşar Sağlam, "Zur Rezeption der deutschen Literatur in der Türkei" adlı çalışmasında, çevrilen yapıtların sayısıyla toplumumuzda meydana gelmiş olan sosyokültürel, siyasal olgular arasındaki ilişkiyi göstermektedir. İleri sürülen görüşleri çoğuldizgedeki konumlar açısından yorumlamak da olasıdır. Çünkü belli yazarların çevirilerine duyulan ilgi ile Türk toplumunda yaşanan gerçeklik arasında bir koşutluk söz konusudur. Benzer bir ilişki Tanzimat döneminde de görülebilir. Batılılaşmaya koşut biçimde çeviri edimi bu dönemde artarak, yeni yazınsal türlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Saliha Paker, bu çevirilere olan ilginin artmasını, bir başka söyleyişle çevirilerin merkezi konuma gelmesini, dönemin çoğul-dizgesi bağlamında ele alarak İstanbul'da kurulan oda, gazete ve cemiyet gibi kurumlarla ilişkilendirmektedir (krş. Paker, 1987, 31-41).

455) Akt. Şehnaz Tahir Gürçağlar, "Çoğuldizge Kuramı. Uygulamalar. Eleştiriler", *Çeviri Seçkisi I. Çeviriyi Düşünenler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2003, s. 245.

456) Krş. Even-Zohar, 194.

457) Even-Zohar, 194.

458) Akt. Gürçağlar, 249.

459) Toury, eşdeğerliliği, çevirinin erek kültürle birlikte değişen ilişkisi açısından ele aldığından, geçerliliğini kaybeden yönlendirici, kaynak odaklı, kuralcı geleneksel yaklaşımlar yerine "işlevsel-gerçek" (*funtional-dynamic*) (Aksoy, 46) bir eşdeğerlilik anlayışını benimsemektedir.

460) Krş. Bengi, 1999b, 20.

461) Akt.: A.g.y.

462) Krş. Erich Prunè, "Translation zwischen Absolutheitsansprüchen und Konventionen", *Translation zwischen Theorie und Praxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002, s. 159.

463) Bengi, 1995, 26.

464) Yazıcı, 2001, 57.
465) Toury, 240.
466) A.g.y., 241. Toury çevirileri erek yazının bir parçası olarak gördüğünden çeviri normlarının çeviri olmayan yapıtların irdelenmesi açısından karşılaştırılmasının önemine değinmektedir (krş. *a.g.y.*, 242).
467) Bengi, 1995, 13.
468) Aksoy, 55.
469) Vermeer, genel olarak Skopos kuramında çevirmenin aldığı kararları uygularken hangi aşamalardan geçtiğini ya da ne gibi sorunlarla karşılaştığını ayrıntılı biçimde irdelemiştir. Çünkü çeviride ortaya çıkan sorunlar, alınan çeviri kararlarına bağlı olarak değişmektedir.
470) Vermeer her ne kadar "iyi bir yazınsal çevirmen" (Vermeer, 1986, 145) olmadığını söylese de, söz konusu makalesinin başlığının yazınsal çeviriyle ve bu çevirilerden kaynaklanan sorunlarla ilgili olması, bunun ironik anlamda olduğunun göstergesidir.
471) Sözgelimi, Vermeer'in bir makalesinde bir yandan çevirinin, çevirmenin ortaya koyduğu işleve uygun olması gerektiğini, öte yandan çevirmenin çevirideki yabancılığını, başka bir dünyaya özgü oluşunu koruması gerektiğini söylemesi, bu çelişkinin açık bir kanıtıdır (krş. Vermeer, 1986, 146-147). Çünkü bir çevirinin "yabancılaştırılarak" çevrilmesi, Skopos bağlamında, çevirmenin metinde istediği işlevi belirlemesine engel olmaktadır.
472) İki kuramda da görülen bireysel ve nesnel yaklaşımların yansımalarını dile getiren genel bakışlar da görülebilir. Çeviride bireysel/öznel yaklaşımları temel alan Skopos kuramında, dildeki anlam, bireysel ve alımlama koşullarına göre görece bir yapıya sahiptir. Oysa Betimleyici kuramlarda dilin daha çok toplumsal bilinci/değerleri yansıtan tarihsel bir olgu olması, o dilin organik bir bütün olarak ele alındığına işaret etmektedir. Bu da dili gerçekleri yansıtan edilgin bir araca dönüştürür. Genel olarak bakıldığında Skopos'ta dilin yaratıcılığı, Betimleyici'de ise yansıtmacı niteliği vurgulanmaktadır. Fakat her iki kuramda da dilin işlevsel yönü, farklı açılardan da olsa, önem kazanmaktadır. Skopos'ta dilin işlevi, bir anlamda belli bir okur kitlesinin davranışlarını değiştirmeye yönelik olmasına karşın, Betimleyici'de dilin işlevsel yönü, erek kültür/yazın dizgesiyle olan etkileşimi açısından değerlendirilir.
473) Çeviribilimde böyle bir gelişme olmasına karşın dünyada ve özellikle ülkemizde bu tutum sürdürülmektedir. Bu bağlamda Kırkoğlu, Türkiye'deki çeviri eleştirisi anlayışını açık biçimde şu sözlerle eleştirir: "Çeviri eleştirisi dendiğinde, hata bulmak, hata avcılığı anlaşılıyor." (Akt.: Işın Bengi-Öner, "[Öz-] Sorgulamalar: Hata Avcılığı 1. Yazın Çevirisiyle Neden Uğraşılmalı? Nasıl Uğraşılmalı?", *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul, 1999. s. 137.) Bengi-Öner'e göre hata avcılığı konusunda asıl "sorun(un) hatanın nasıl tanımlanacağında yatıyor" (*a.g.y.*, 147) olma-

sıdır. Çünkü çeviride yapılan hatalar, eleştirmene aynı zamanda çeviri normları ve onu yönlendiren kısıtlamalar hakkında bilgi vermektedir.

474) Bilindiği gibi, genellikle yabancı dil eğitimi almış ya da yabancı dilde eğitim görmüş, yazınla ilgilenen kişiler günümüzde yayınevleriyle anlaşarak çeviri yapmaktalar. Alanında uzmanlaşmış olan bir çevirmenin maliyetinin, uzmanlaşmamış olana göre daha çok olması ve çeviriyi denetleyen bir kurulun olmaması, yayınevlerinin doğal olarak genel maliyeti azaltacak seçeneklere yönelmesine yol açmıştır.

475) Yazınsal metinlerin aynı dönemde farklı çevirmenler ya da aynı çevirmen tarafından birden çok çevrilebilmesi, yorumlamanın metinleri nasıl farklı kıldığının bir göstergesidir. Dolayısıyla, yoruma/yorumlamaya açık olan her yazınsal çevirinin, bir anlamda çevirmene özgü olan izleri taşıması kaçınılmazdır.

476) Reiss'tan etkilenen Nord, "belgeleyici çeviri" adı altında "sözcük sözcüğe" (*Wort-für-Wort-Übersetzung*), "anlamsal çeviri" (*wörtliche Übersetzung*), "filolojik" (*philologische Übersetzung*), "yabancılaştırıcı" (*exotierende Übersetzung*) çeviri türlerini koymaktadır. Bu alt türlerin ortak noktası, kaynak metin odaklı olmalarıdır. Çeviride bu yaklaşımlar, daha çok yabancı dil/kültür dizgesini anlamaya, kaynak metindeki anlamı, yapıyı, işleyişi korumaya yöneliktir (krş. Nord, 235-237).

477) Betimleyici çalışmaların daha çok yazınsal metinlere yönelik olmasının nedenlerinden biri de Toury ve Even-Zohar'ın yazınla ilgili eğitim almalarına bağlanabilir. Buna karşın çevirinin işlevsel yönünü vurgulayan Vermeer'in dilbilim ağırlıklı bir eğitim görmesi, Skopos kuramında daha çok içerik odaklı genel metinlerin irdelenmesine yol açmış olabilir. Vermeer'in, metin türü ve işlevlerini irdeleyen Reiss ile birlikte ortak çalışmalar yapması, onun kuramsal düzlemde metinler arasında bir ayrım yapmadığını gösterse de, Skopos'ta dile getirilen görüşlerin yazınsal metinler için uygulanabilirliği tartışılabilir.

478) Kaynak metnin, çeviride ölçüt olmaktan çıkması, çevirinin kaynak metni birebir aktarmak yerine, söz konusu metni okura farklı yollardan anlatma düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Bu da kaynak metnin erek kültür/yazın için bir araca indirgenmesine yol açmıştır. Bunda çevirinin yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra çevirilerde iletişimsel ve işlevsel yapının gittikçe daha çok önem kazanmasının etkili olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

ACAR, Sevim, *Martin Luther'in İncil Çevirisinin Ortak Alman Dilinin Oluşturulmasındaki Rolü*, http://www.insanbilimleri.com/mod/resource/view.php?id=19 (14.12.2004).

AKARSU, Bedia, *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1993.

AKSOY, N. Berrin, *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*, Ankara, 2002.

AMMANN, Magret, "Anmerkungen zu einer Theorie der Übersetzungskritik und ihrer praktischen Anwendung", In *TextconText* ¾, c. 5, Heidelberg, 1990.

— *Kommunikation und Kultur. Dolmetschen und Übersetzen heute*, Frankfurt/M, 1995.

ALBRECHT, Jörn, *Literarische Übersetzung: Geschichte, Theorie, kulturelle Wirkung*, Darmstadt, 1998.

APEL, Fridmar, *Literarische Übersetzung*. Stuttgart, 1983.

AYTAÇ, Gürsel, *Yeni Alman Edebiyatı*. Kültür Eserleri Dizisi: 29, Ankara, 1983.

— *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul, 1999.

— *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara, 2003.

BALZER, B. / V. Mertens (yay. haz.), *Deutsche Literatur in Schlaglichtern*, Mannheim, 1990.

BARROW, Reginald H. *Romalılar*, çev.: Ender Gürol, İstanbul, 2002.

BAYTEKİN, Binnaz, "Akşit Göktürk ve Çeviri Sorunlarına Yöntemsel Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi Uluslararası Çeviri Sempozyumu Bildirileri*, (yay. haz.) İlyas Öztürk, Sakarya, 2004.

BENGİ, Işın, "Çeviribilimde Dilbilimden Yararlanabilir miyiz? Çeviride Yöntem Önerileri İçin Bir Ön Çalışma. Sahneler ve Çerçeveler", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 8, sayı 3, Ankara, 1991.

— "Çeviribilimde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli Bir Bakış Açısına Doğru", *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üzerine Söylemler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, Düzlem Yay., 23, Söylem Dizisi 1, İstanbul, 1995.

BENGİ-ÖNER, Işın, "Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, Çeviribilim İlişkisi", *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul, 1999a.

— "Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?", *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Aynı yazar, Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul, 1999b.

— "[Öz-] Sorgulamalar: Hata Avcılığı 1. Yazın Çevirisiyle Neden Uğraşılmalı? Nasıl Uğraşılmalı?", *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?* Aynı yazar, Çeviribilimsel-Forum 2, İstanbul, 1999c.

BENJAMIN, Walter, "Die Aufgabe des Übersetzers" (1923). *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

— "Çevirmenin Görevi", çev.: Ahmet Cemal, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

BERMAN, Antoine, "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler", çev.: Mehmet Rifat, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

BURY, John, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, çev.: D. Bartu, İstanbul, 1978.

CÖMERT, Bedrettin, "Kuramsal Açıdan Çeviri Sorunu", *Türk Dili Dergisi, Çeviri Sorunları Özel Sayısı*, sayı: 322, Ankara, 1978.

ČERNÝ, Lothar, "Zwischen den Zeichen: Zur Geschichte der Übersetzungstheorie", *Übersetzen und Dolmetschen. Eine Orientierungshilfe*, (yay. haz.) J. Best / S. Kalina, Tübingen u.a., 2002.

DELILSE, Jean, *Çeviri Yöntemleri İçin Söylem Çözümlemesi*, çev.: J. Ümran Derkunt, İstanbul, 2001.

DERRIDA, Jacques, "Babylonische Türme. Wege, Umwege, Abwege", *Übersetzung und Dekonstruktion*, (yay. haz.) Alfred Hirsch, Frankfurt/M., 1997.

DİZDAR, Dilek, "Skopostheorie", *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998.

— "Çeviribilim: Konular, Sorunlar, Arayışlar", *Varlık Dergisi*, İstanbul, Ocak 2004.

EAGLETON, Terry, *Edebiyat Kuramı*, çev.: Esen Tarım, İstanbul, 1990.

ECEVİT, Yıldız, *Türk Romanında Postmodern Açılımlar*, İstanbul, 2002.

ERUZ, F. Sakine, *Çeviride ve Çeviri Eğitimde Koşut Metinler. Studie zur deutschen Sprache und Literatur*, İstanbul Üniversitesi, Rektörlük Yayın No: 4248, İstanbul, 2000.

— *Çeviriden Çeviribilime. Yüzyılımız Penceresinden Çeviribilimsel Gelişmelere Bir Bakış*, İstanbul, 2003.

ERTEN, Asalet, "Çeviri Kuramı Çerçevesinde Anlamsal Ve İletişimsel Çeviri", *Çeviri ve Uygulamaları*, Hacettepe Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, 1995.

EVEN-ZOHAR, Itamar, "Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu", çev.: Saliha Paker, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

FLOROS, Georgios, "Zur Repraesentation von Kultur in Texten", *Kultur und Übersetzung. Methodologische Probleme des Kulturtransfers*, (yay. haz.) Gisela Thoma v.d., Tübingen, 2002.

FREY, Hans-Jost, "Übersetzung und Sprachtheorie bei Humboldt", *Übersetzung und Dekonstruktion*, (yay. haz.) Alfred Hirsch, Frankfurt/M, 1997.

FRIEDRICH, Hugo, "Çeviri Sanatı Üzerine", Almanca'dan çev.: A. Koş-N. Yılmaz, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

GARDT, Anderean, "Möglichkeiten und Grenzen einer pragmatischen Übersetzungstheorie", *TEXTconTEXT ½*, c. 4, Heidelberg, 1989.

GASSET, José Ortega y., "Çevirinin Sefaleti ve Görkemi Üzerine", Almancadan çev.: Ahmet Cemal, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

GEITH, Karl E., "... wan ich den sin swerer vant denn ich hat gewendet. Zum Übersetzen im Mittelalter", *Zwiesprache. Beitraege zur Theorie und Geschichte des Übersetzens*, (yay. haz.) Ulrich Stadler, Stuttgart; Weimar, 1996.

GERZYMISCH-ARBOGAST, Heidrun, *Übersetzungswissenschaftliches Propaedeutikum*, Tübingen, 1994.

— "Kohaerenz und Übersetzung: Wissenssysteme, ihre Repraesentation und Konkretisierung in Original und Übersetzung", *Wege der Übersetzungs- und Dolmetschforschung*, Tübingen, 1999.

GERZYMISCH-ARBOGAST, Heidrun-Klaus Mudersbach, *Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens*, Tübingen, 1998.

GIL, Thomas, "Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzung. Reflexionen in Anlehnung an Ortega y Gasset", *Das Problem der Übersetzung*, (yay. haz.) Günter Abel, Berlin, 1999.

GOETHE von, Johann Wolfgang, "Drei Stücke vom übersetzen", *Das Poblem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

GÖKTÜRK, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul, 1986.

GÜRÇAĞLAR, Şehnaz Tahir, "Çoğuldizge Kuramı. Uygulamalar. Eleştiriler", *Çeviri Seçkisi I. Çeviriyi Düşünenler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2003.

GÜRSEL, Nedim, "Çeviri Etkinliği ve Kültür", *Türk Dili Dergisi*, sayı: 32, Ankara, 1978.

GÜTTINGER, Fritz, *Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens*, Zürih, 1963.

HALLACKER, Anja, "Grundlagen der Übersetzungstheorie: Benjamin-Derrida", *Übersetzen, Übertragen, Überreden*, (yay. haz.) Sabine Eickenrodt v.d., Würzburg, 1999.

HANÇERLIOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi. Kavramlar ve Akımlar*, c. 1, İstanbul, 1978.

HANSEN, Gyde, *Einführung in das Übersetzen*, Kopenhag, 1994.

HERMANS, Theo, "Descriptive Translation Studies", İngilizce'den çev.: Klus Kaindl, *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998.

HERDER, Johann Gottfried, "Über den Ursprung der Sprache", *Philosophie und Sprache. Arbeitstexte für den Unterricht*, (yay. haz.) Joachim Schulte, Stuttgart, 1994.

HIERONYMUS, "Brief an Pammachius", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans J. Störig, Darmstadt, 1973.

HIRSCH, Alfred, *Der Dialog der Sprachen. Studien zum Sprach- und Übersetzungsdenken Walter Benjamins und Jacques Derridas*, Münih, 1995.

— "Übersetzung und Unentschiedbarkeit: Übersetzungstheoretische Anmerkungen zu Saussure, Husserl und Derrida", *Das Problem der Übersetzung – Le problème de la traduction*, (yay. haz.) Günter Abel, Berlin, 1999.

HOFMANN, Norbert, *Redundanz und Aequivalenz in der literarischen Übersetzung: dargestellt an fünf deutschen Übersetzungen des Hamlets*. Tübingen, 1980.

HOLMES, James S., "Çeviribilimin Adı ve Doğası", çev.: A. Koş, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

HOLZ-MAENTTAERI, Justa, *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*, Helsinki, 1984.

http://www.philosophenlexikon.de/kant.htm. (13.02.2005)

http://www.insanbilimleri.com/makaleler/linguistik/martin_luter.htm (03.12.2004)

http://www.luther.de. (24.09.2004)

http://www.ni.schule.de/~pohl/literatur/epochen/renaiss.htm (15.04.2005)

HUBER, Thomas, *Studien zur Theorie des Übersetzens im Mittelalter der deutschen Aufklaerung 1730-1770*, Meisenheim am Glan, 1968.

HUMBOLDT von, Wilhelm, "Einleitung zu Agememnon (1816)", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

HUYSSEN, Andreas, *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung. Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*, Zürih, 1969.

JAKOBSON, Roman, "Dilbilim Açısından Çeviri", çev.: E. Sözer, *Yazko Çeviri Dergisi*, sayı: 1, İstanbul, 1981.

KAPLAN, İsmail, "Küreselleşmenin Bakışımsız Güç İlişkileri Bağlamında Çeviri Kuramlarına Yeniden Bakış", *Translation Studies in the New Millennium, Proceedings from the 1. International Conference on Translating and Interpreting*, (yay. haz.) B. B. Gülen/İ. Boztaş/C. Veldhues, Bilkent Universitesi, 2002.

KARADAĞ, Ayşe Banu, "Eleştirel Bir Bakışla Kuramsal Eleştiri İlişkisinin İrdelenmesi", *Hasan-Ali Yücel Anma Kitabı. Çeviri: Ekinler ve Zamanlar Kavşağı*, Y.T.Ü. sayı: FE.BDE:-97.002, İstanbul, 1997.

KIRAN, Zeynel, *Dilbilime Giriş*, (yay. haz.) Ayşe Kıran, İstanbul, 2001.

KIENPOINTER, Manfred, "Sprachsystem, Sprachnorm, Sprachgebrauch und Weltbild. Eine Auseinandersetzung mit Benjamin Lee Whorfs linguistischem Relativitaetsprinzip", *Text, Sprache, Kultur*, (yay. haz.) Peter Holzer / Cornelia Feyrer, Frankfurt/M., 1998.

KOLLER, Werner, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden, 1997.

— "Linguistische und kulturelle Dimensionen der Übersetzung – in den 70'er Jahren und heute", *Translation zwischen Theorie und Praxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002.

KLÖPFER, Rolf, *Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanische-deutscher Sprachbereich*, Münih, 1967.

KURAN, Nedret Pınar, *Kültürler Arası İletişim Aracı Olarak Çeviri: Ingeborg Bachmann'ın Das Dresissigste Jahr Adlı Öyküsü'nün Türkçe ve İngilizce Çevrileri Üzerine Bir Eleştiri Denemesi*, İstanbul, 1993.

— "Çağdaş Alman Çeviribilimcilerinin Yaklaşımları", *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üze-*

rine Söylemler, (yay. haz.) Mehmet Rifat, Düzlem Yay. 23, Söylem Dizisi 1, İstanbul, 1995.

KURULTAY, Turgay, "Çeviri Yöntemi Üzerine Düşünceleriyle F. Schleiermacher", *Dün ve Bugün Çeviri Dizisi 1*, İstanbul, 1985.

— "Çevirmen, Çevireceği Metni Nasıl Okursa Okumuş Olur? Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi Var Mıdır?", *Çeviribilim 1. Çeviri Eğitiminde Yöntem Önerileri*, (yay. haz.) Işın Bengi-Öner, Ankara Üniversitesi TÖMER Bursa, 1995.

KUSSMAUL, Paul, "Bir Çevirmen Dilbilime Ne Kadar Gerek Duyar?", *Metis Çeviri*, sayı: 4, İstanbul, 1988.

LA SALVIA, Adrian, "Der Übersetzer als Dichter des Dichters", *Übersetzen im Wandel der Zeit. Probleme und Perspektiven des deutsch-fransözischen Literaturaustausches*, (yay. haz.) Willi Hirdt, Tübingen, 1995.

LADMIRAL, Jean-René, "Genel Çeviribilim Sorunları", *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üzerine Söylemler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, Düzlem Yay. 23. Söylem Dizisi 1, İstanbul, 1995.

LUTHER, Martin, "Sendbrief vom Dolmetschen (1530)", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, 1988.

MOUNIN, Georges, *Geschichte, Theorie, Anwendung*, Münih, 1967.

MUDERSBACH, Klaus, "Kultur braucht Übersetzung. Übersetzung braucht Kultur (Modell und Methode)", *Kultur und Übersetzung. Methodologische Probleme des Kulturtransfers*, (yay. haz.) Gisela Thoma v.d., Tübingen, 2002.

NIDA, Eugene A., "Das Wesen des Übersetzens (1975)", *Übersetzungswissenschaft*, (yay. haz.) Wolfram Wilss, Darmstadt, 1981.

NIETZSCHE, Friedrich, "Zum Problem des Übersetzens", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

NORBERG, Ulf, *Übersetzen mit doppeltem Skopos. Eine empirische Prozess- und Produktstudie*, Uppsala, 2003.

NORD, Christiane, "Loyalitaet statt Treue – Vorschlaege zu einer funktionalen Übersetzungstypologie", *TextconText. Halbjahresschrift zur Translation. Theorie, Didaktik, Praxis*, (yay. haz.) A. Wussler / H. J. Vermeer, c. 15.2 = NF 5.2, Heidelberg, 2001.

NOVALIS, "Blütenstaub", *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

ÖZCAN, Ömer, *Edward Sapir. 20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yayınları 511, Ankara, 1983.

PAEPCKE, Fritz, "Sprach-, text- und sachgemäßes Übersetzen" (1971), *Übersetzungswissenschaft*, (yay. haz.) Wolfram Wilss, Darmstadt, 1981.

PAKER, Saliha, "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler. Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", İngilizce'den çev.: Ali Tükel, *Metis Çeviri* 1, İstanbul, 1987.

— "Çeviri Eleştirisinin Kuramla İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Metis Çeviri*, sayı: 4, İstanbul, 1988.

PAZ, Octavio, "Söz Sanatı ve Söze Bağlılık Açısından Çeviri", çev.: Ahmet Cemal, *Yazko Çeviri*, sayı: 1, İstanbul, 1981.

PEDERIN, Ivan, "Geschichte des Dolmetschens im Westen bis zur Aufklaerung", *TextconText*, ¼, c. 12 = NF 2, Heidelberg, 1998.

POPOVIC, Anton, "Übersetzung als Kommunikation" (1977), *Übersetzungswissenschaft*, (yay. haz.) Wolfram Wilss, Darmstadt, 1981.

— *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü*, çev.: Suat Karantay-Yurdanur Salman, İstanbul, 1987.

— "Çeviri Çözümlenmesinde 'Kaydırma Kaydırma' Kavramı", çev.: Yurdanur Salman, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

PÖCKL, Wolfgang, "Zur Sozialgeschichte der Übersetzung", *Translation zwischen Theorie und Prakxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002.

PRUNÈ, Erich, "Versuch einer Skopostypologie", *Text-Kultur-Kommunikation. Translation als Forschungsaufgabe*, (yay. haz.) Nadja Grbiæ / Michaela Wolf, Tübingen, 1997.

— "Translation zwischen Absolutheitsansprüchen und Konventionen", *Translation zwischen Theorie und Prakxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002.

REISS, Katharina, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*, Münih, 1986.

— "Textsorten, Textsortenkonventionen und Übersetzen", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995a.

— "Von Kaninchen, Vögeln und Bandwüemern, oder: Übersetzen – was heisst das eigentlich?", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995b.

— "Was heißt und warum betreibt man Übersetzungswissenschaft", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995c.

— "Texttyp und Übersetzen", *Grundlegungen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*, (yay. haz.) M. Snell-Hornby / M. Kadric, Viyana, 1995d.

REISS, K. & Hans J. Vermeer, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, 1991.

RIFAT, Sema, "Georges Mounin: Saydam Camlar / Renkli Camlar", *Çeviri Seçkisi I. Çeviriyi Düşünenler*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2003.

RISKU, Hanna, "Tranlatorisches Handeln", *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998.

SAĞLAM, Musa Yaşar, "Zur Rezeption der deutschen Literatur in der Türkei", *Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Edebi Çeviri ve Kültür Transferi*, İzmir, 2002.

SALEVSKY, Heidemarie, "Translationsmodelle – Basisi für die Bewertung von Übersetzungs- und Dolmetschleitungen?", *Text, Sprache, Kultur*, (yay. haz.) Peter Holzer / C. Feyrer, Frankfurt/M., 1998.

SALİHOĞLU, Hüseyin, *Alman Kültür Tarihi*, Ankara, 1993.

SAPIR, Edward, "Dil ve Toplum", çev.: Ömer Özcan, *20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yayınları 511, Ankara, 1983.

SAVORY, Theodore, *Tercüme Sanatı*, çev.: Hamit Dereli, Milli Eğitim Basımevi, İngiliz Klasikleri için Yardımcı Eserler Serisi: 1, Ankara, 1961.

SCHLEGEL von, August Wilhelm, "Über die Bhagavad-Gita" (1826), *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

SCHLEIERMACHER, Friedrich, "Methoden des Übersetzens" (1813), *Das Problem des Übersetzens*, (yay. haz.) Hans Joachim Störig, Darmstadt, 1973.

SCHREIBER, Michael, *Übersetzung und Bearbeitung: zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*, Tübingen, 1993.

SEELE, Astrid, *Römische Übersetzer, Nöte, Freiheiten, Absichten: Verfahren des literarischen Übersetzens in der griechisch-römischen Antike*, Darmstadt, 1995.

SELÇUK, Ayhan-Y., Koç-İ. İlkhan, "Çeviride Anlam ve İmge Değişimleri Üzerine", *Sakarya Üniversitesi, Uluslararası Çeviri Sempozyumu*, (yay. haz.) İlyas Öztürk, Sakarya, 2004.

SELIGMANN-SILVIA, Marcio, *Prosa – Poesie. Unübersetzbarkeit. Wege durch das 18. Jahrhundert und von den Frühromantikern bis zur Gegenwart*, Berlin, 1996.

SENEMOĞLU, Osman, "Yazarlar ve Çeviri", *Hasan-Ali Yücel Anma Kitabı. Çeviri: Ekinler ve Zamanlar Kavşağı*, Y.T.Ü. sayı: FE.BDE:-97.002, İstanbul, 1997.

SENEMOĞLU, Osman / Berke Vardar, "Roman Jakobson", *20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yay.: 511, Ankara, 1983.

SENGER, Annelise, *Deutsche Übersetzungstheorie im 18. Jahrhundert*, Bonn, 1971.

SEVİM, Acar, *Martin Luther'in İncil Çevirisinin Ortak Alman Dilinini Oluşmasındaki Rolü*. http://www.insanbilimleri.com/mod/resource/view.php?id=19 (14.12.2004).

SNELL-HORNBY, Mary, "Übersetzungswissenschaft: Eine neue Disziplin für eine alte Kunst?", *Translation und Text*, (yay. haz.) Mira Kadric / Klaus Kaindl, Viyana, 1996.

SÖZER, Emel, "Noam Chomsky", *20. Yüzyıl Dilbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*, (yay. haz.) Berke Vardar, TDK Yay.: 511, Ankara, 1983.

STACKELBERG, Jürgen von, *Literarische rezeptionsformen. Übersetzung, Supplement, Parodie*, Frankfurt/M., 1972.

STOLZE, Radegundis, *Hermeneutisches Übersetzen: linguistische Kategorien des Verstehens und Formulierens beim Übersetzen*, Tübingen, 1992.

— *Übersetzungstheorie. Eine Einführung*, Darmstadt, 1993

— *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. 3. aktualisierte Auflage, Tübingen, 1994.

STÖRIG, Hans Joachim, *Weltgeschichte der Philosophie*, Ulm, 1985.

SVEJCER, Aleksandr D., *Übersetzung und Linguistik*, Rusça'dan çev.: C. Cartellieri / M. Heine, Berlin, 1986.

TELLİOĞLU, Banu, "Hans Vermeer'in Skopos Kuramında Görecelik Kuramının Yeri ve Bu Kuramının Çeviri Eleştirisine Yansımaları: 'Görece Görecelik'", *Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Anısına 'Çeviribilim ve Uygulamaları Semineri Bildirileri'*, *Çeviri ve Uygulamaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, 1998.

TOSUN, Muharrem, "Erek Odaklı Çeviribilim Kuramlarının Kültürel Aktarıma Bakışı ve Çeviribilimde Paradigma Değişimi", *Edebi Çeviri ve Kültür Transferi*, Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 2002.

TOURY, Gideon, "Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü", çev.: A. Eker, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

ULUS, Özgür Mutlu, "TİMAŞ Yayınları Klasik Eserler Dizisi Çevirileri Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi, TÖMER Çeviri Dergisi*, sayı: 6, Ankara, 1995.

ÜLKÜ, Vural, *Almanya'da Dil Cemiyetleri*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., No: 281, Ankara, 1978.

VAIHINGER, Dirk, "Zur Zerstreuung nach Babel: Das Phantasma der vollstaendigen Übersetzung", *Übersetzen, Übertragen, Überreden*, (yay. haz.) Sabine Eickenrodt v.d., Würzburg, 1999.

VARDAR, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK Yay.: 492, Ankara, 1982.

VERMEER, Hans J., *Aufsaetze zur Translationstheorie*, Heidelberg, 1983.

— "Naseweise Bemerkung zum literarischen Übersetzen", *TEXTconTEXT 3*, Heidelberg, 1986.

— "Çevirmek ve Anlamak. Biçimsel İşlev Arasındaki Bağımlılıklar ve Anlamanın Kültürel Önkoşulları", Almanca'dan derleyerek çeviren: Turgay Kurultay, *Metis Çeviri*: 16, 1991.

— *Skizzen zu einer Geschichte der Translation. Anfaenge-Von Mesopotamien bis Griechenland, Rom und das frühe Christentum bis Hieronymus*. Band 6.1., Frankfurt/M., 1992.

— "Übersetzen als kultureller Transfer", *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby, Tübingen, 1994.

— "Das Übersetzen im Mittelalter (13. und 14. Jahrhundert), Band 1: Das arabische-lateinische Mittelalter", *TEXTconTEXT*, Reihe Wissenschaft Band 4, Heidelberg, 1996.

— "Eine translatorische Dreiechgeschichte: Wahrheit, Treue und Schöhnheit – Versuch eines historischen Bogenschlags", *TEXTconTEXT*, 3/4 – C. 12 = NF 2, (yay. haz.) M. Ammann / H. J. Vermeer, Heidelberg, 1998.

— *Das Übersetzen in Renaissance und Humanismus (15. und 16. Jahrhundert), Band 1: Westeuropa*, TEXTconTEXT, Reihe Wissenschaft Band 6, Heidelberg, 2000.

— "Çevirinin Doğası – Bir Özet", çev.: Ş. Bahadır / D. Dizdar, *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*, (yay. haz.) Mehmet Rifat, İstanbul, 2004.

VERMEER, Hans J. / Heidrun Witte, *Mögen Sie Zistrosen?* TextconText-Beiheft 3, Heidelberg, 1990.

WILSS, Wolfram. *Übersetzungswissenschaft*, Stuttgart, 1977.

— *Übersetzungsfertigkeit. Annaeherungen an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*, Tübingen, 1992.

— *Übersetzungsunterricht: Eine Einführung. Begriffliche Grundlagen und methodische Orientierungen*, Tübingen, 1996.

WOODSWORTH, Judith, "Geschichte des Übersetzens", *Handbuch Translation*, (yay. haz.) Mary Snell-Hornby v.d., Tübingen, 1998.

WUTHENOW, Ralph-Rainer, *Das fremde Kunstwerk. Aspekte der literarischen Übersetzung*, Göttingen, 1969.

YALÇIN, Mehmet, "Çağdaş Düşünce Bağlamında Dilbilim", *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Özel Sayı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1980.

YAZICI, Mine, *Çeviribilime Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, No: 3423, İstanbul, 2001.

— *Çeviri Etkinliği. Disiplinler Arasından Çeviriye Bakış*, İstanbul, 2004.

YÜCEL, Faruk, Übersetzung: Die andere Sprache oder die Erfahrung des Fremden", *Translation Studies in the new millennium*, Bilkent Üniversitesi, 16-18 Ekim 2002, Ankara.

— "Çevrilemezliğin Çevrilebilirliği", *III. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi Eskişehir, 2003.

— "Başka Bir Okur: Çeviri Okurunun Rolü", *Sakarya Üniversitesi Uluslararası Çeviri Sempozyumu Bildirileri*, (yay. haz.) İlyas Öztürk, Sakarya, 2004.

ZIMA, Peter V, "Der unfassbare Rest. Die Theorie der Übersetzung zwischen Dekonstruktion und Semiotik", *Literarische Polyphonie. Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Übersetzung*, (yay. haz.) J. Strutz / P. V. Zima, Tübingen, 1996.

ZYBATOW, Lew N., "Sprache-Kultur-Translation oder Wieso hat Translation etwas mit Sprache zu tun?", *Translation zwischen Theorie und Praxis. Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft I*, (yay. haz.) Lew N. Zybatow, Frankfurt/M., 2002.

TARİHSEL VE KURAMSAL AÇIDAN ÇEVİRİ EDİMİ

Faruk Yücel

Dil olgusunun insan varoluşunu kuşatması gerçeğini çıkış noktası yapan bu kapsamlı kitap, çeviri edimini de sosyokültürel bir varlık olarak insanın kendisine "yabancı" bir dili yaratabilme gereksinimiyle açıklamaya çalışıyor. Bir mutlak yabancılaşma üzerine kurulu bu yaşamsal gereksinimin kökenini, Herder, Schiller, Goethe, Benjamin, Derrida, Steiner, Klöpfer'in dışında birçok yazar ve düşünür simgesel anlamda dillerin birbirinden ayrıldığı Babil Kulesi'nin yapımıyla ilişkilendirir.

"Tarihsel ve Kuramsal Açıdan Çeviri Edimi"nde Faruk Yücel, insanlık tarihi kadar eski olan bu edimin kuramsal gelişimini, Antik dönemden başlayarak yirminci yüzyılda Çeviribilimin doğuşuna dek titiz bir şekilde incelemekle kalmıyor, çeviride kullanılan kavramları kalıplaşmış anlamlarının dışında eleştirel bir gözle okuyarak Çeviribilimine yeni bakış açıları kazandırmayı amaçlıyor.

Kapak resmi: *San Girolamo scrivente* (detay), Caravaggio, 1606.

dilbilim

çeviri kuramı